

НӨМІРДЕ ОҚЫҢЫЗ ЧИТАЙТЕ В НОМЕРЕ IN THIS ISSUE

ЛИТВАДАҒЫ АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫҢ ДИНАМИКАСЫ МЕН ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ: ЖАН-ЖАҚТЫ ТАЛДАУ

Н. Саулюс
PhD, профессор
Миколас Ромерис университеті
Вильнюс, Литва
e-mail: saunef@mruni.eu

Аңдатпа. Арнайы экономикалық аймақтар (АЭА) бүкіл әлемде экономикалық дамуды ынталандыру, шетелдік инвестицияларды тарту және өнеркәсіптік өсуді жеделдетудің маңызды тетіктеріне айналды. Балтық өңірінде орналасқан Литва елі экономикалық прогресті ынталандыру және әлемдік нарықтағы өз орнын нығайту үшін АЭА-ны стратегиялық тұрғыдан пайдаланады. Бұл құжатта Литваның арнайы экономикалық аймақтарына талдау, атап айтқанда, құру мақсаты, эволюциялық дамуы мен кезеңдері, үкімет тарапынан құқықтық және экономикалық реттеу көрсетіледі. АЭА-ның проблемалары, күшті және әлсіз жақтары бойынша терең талдауы тұрақты дамуды бейімдеу жолын көрсетті, оған тереңдетілген талқылаулар ықпал етті.

Түйін сөздер: арнайы экономикалық аймақтар, мемлекеттік басқару, экономикалық даму, экономикалық прогресс, әлемдік нарық.

ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ И ВЛИЯНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ЛИТВЕ: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ

Н. Саулюс
PhD, профессор
Университет Миколаса Ромериса
Вильнюс, Литва
e-mail: saunef@mruni.eu

Аннотация. Специальные экономические зоны (СЭЗ) стали важными механизмами стимулирования экономического развития, привлечения иностранных инвестиций и ускорения промышленного роста во всем мире. Литва, расположенная в Балтийском регионе, стратегически использует СЭЗ для стимулирования экономического прогресса и укрепления своих позиций на мировом рынке. В этом документе будет представлен анализ специальных экономических зон Литвы, в частности, цель создания, эволюционное развитие и этапы, юридическое и экономическое регулирование со стороны правительства. Глубокий анализ СЭЗ с точки зрения проблем, сильных и слабых сторон показал путь к адаптации устойчивого развития, чему способствовали глубокие дискуссии.

Ключевые слова: специальные экономические зоны, государственное управление, экономическое развитие, экономический прогресс, мировой рынок.

STUDY OF THE DYNAMICS AND IMPACT OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN LITHUANIA: A COMPREHENSIVE ANALYSIS

N. Saulius
PhD, professor
Mykolas Romeris University
Vilnius, Lithuania
e-mail: saunef@mruni.eu

Abstract. Special economic zones (SEZs) have become important mechanisms for stimulating economic development, attracting foreign investment and accelerating industrial growth around the world. Lithuania, located in the Baltic region, strategically uses SEZs to stimulate economic progress and strengthen its positions in the world market. In this paperwork, the analysis of special economic zones of Lithuania will be provided, especially, the aim of creation, evolutionary development and phases, juridical and economic regulation from the government. The deep analysis of SEZ in terms of problems, strengths and weaknesses showed a pathway for adaptation of sustainable development that contributed by deep discussions.

Key words: special economic zones, public administration, economic development, economic progress, the world market.

МЕТАВЕРС ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРГЕ ӘСЕРІ

А.О. Сыздықова
PhD, қауымдастырылған профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан қ., Қазақстан
e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

Аңдатпа. Бүгінгі таңда технологиялық дамудың жеделдеуі қаржы және қаржылық қызмет көрсету салаларында түбегейлі өзгерістер туғызуда. Осы контексте «метаверс» концепциясының пайда болуы цифрлық активтерді басқару, виртуалды валюталар және қаржылық қызметтерді цифрландыру сияқты салаларда елеулі өзгерістерге әкеледі. Метаверс физикалық әлемнің шекарасынан асып түсетін және орасан зор цифрлық ғаламда өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін парадигманы білдіреді. Бұл ғаламда қаржылық қызметтерді пайдаланушылар қалай жобалайтыны, жеткізетіні және тәжірибесі барған сайын күрделі процесске айналып барады. Бұл мақаланың мақсаты – метаверстің қаржы және қаржылық қызметтерге әсерін егжей-тегжей қарастыру арқылы осы цифрлық ғаламның қаржылық келешегін түсіну үшін негіз құру. Метаверс ұсынатын жаңа мүмкіндіктер мен оның әкелетін қиындықтары қаржы институттарының стратегиялық жоспарлауын және клиенттерге қызмет көрсетуді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл мақала метаверс ұсынатын әлеуетті зерттеп, қаржы секторын осы цифрлық ғаламға біріктіру процесінде пайда болатын динамиканы түсінгісі келетін оқырмандарға базалық нұсқаулықты ұсынуға арналған. Сонымен қатар мақалада метаверстің қаржылық инновацияларды қалай ынталандыратыны және осы саладағы болашақты қалыптастыруы туралы маңызды сұрақтарға жауап табуға талпыныс жасалады.

Түйін сөздер: метаверс, қаржылық технология, виртуалды шындық, NFT, цифрлық валюта, қаржылық қызметтер.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИИ МЕТАВСЕЛЕННОЙ НА ФИНАНСОВЫЕ УСЛУГИ

А.О. Сыздықова
PhD, ассоц. профессор
Международный казахско-турецкий
университет имени Ходжи Ахмета Ясауи
г.Туркестан, Казахстан
e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

Аннотация. Сегодня ускорение технологического развития вызывает радикальные изменения в секторах финансов и финансовых услуг. В этом контексте появление концепции Мета вселенная приводит к значительным преобразованиям в таких областях, как управление цифровыми активами, виртуальные валюты и цифровизация финансовых услуг. Мета вселенная относится к парадигме, которая выходит за границы физического мира и обеспечивает взаимодействие в огромной цифровой вселенной. В этом мире то, как финансовые услуги разрабатываются, предоставляются и используются пользователями, становится все более сложным процессом. Целью этой статьи является создание основы для понимания финансового будущего этой цифровой вселенной путем детального изучения влияния Мета вселенной на финансы и финансовые услуги. Новые возможности, предлагаемые Мета вселенной, и проблемы, которые она порождает, играют важную роль в формировании стратегического планирования и обслуживания клиентов финансовых учреждений. Эта статья предназначена для создания базового руководства для читателей, которые хотят изучить потенциал, предлагаемый Мета вселенной, и понять динамику, возникающую в процессе интеграции финансового сектора в эту цифровую вселенную. Кроме того, ведется поиск ответов на важные вопросы о том, как Мета вселенная может стимулировать финансовые инновации и формировать будущее в этой области.

Ключевые слова: Мета вселенная, финансовые технологии, виртуальная реальность, NFT, цифровая валюта, финансовые услуги.

IMPACT OF METAVERSE TECHNOLOGY ON FINANCIAL SERVICES

A.O. Syzdykova
PhD, associate professor
Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University
Turkistan, Kazakhstan
e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

Abstract. Today, the acceleration of technological developments is causing radical changes in the finance and financial services sectors. In this context, the rise of the Metaverse concept brings about a significant transformation in areas such as digital asset management, virtual currencies, and digitalization of financial services. Metaverse refers to a paradigm that transcends the boundaries of the physical world and enables interaction in a vast digital universe. In this universe, how financial services are designed, delivered and experienced by users is becoming an increasingly complex process. This article aims to provide a framework for understanding the financial future of this digital universe by examining in detail the effects of the Metaverse on finance and financial services. The new opportunities offered by the Metaverse and the challenges it brings have an important role in shaping the strategic planning and customer service of financial institutions. This article is intended to create a basic guide for readers who want to explore the potential offered by the Metaverse and understand the dynamics that arise during the integration process of the financial sector with this digital universe. It also seeks to answer critical questions about how the Metaverse can spark financial innovation and shape the future in this field.

Keywords: Metaverse, financial technology, virtual reality, NFT, digital currency, financial services.

CENTER FOR
ANALYTICAL
RESEARCH &
EVALUATION

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ
STATE AUDIT

Негізін қалаушы: «Зерттеулер,
талдау және тиімділікті бағалау
орталығы» ЖШС

2009 жылдан бері шығарылады
2008 жылғы 15 қазан
№ 9582-Ж
ҚР АҚДМ Ақпарат
комитетінде тіркелген
ISSN 2072-9847
e-ISSN 2958-986X
eLIBRARY ID: 80711

Учредитель: ТОО «Центр
исследований, анализа и оценки
эффективности»

выпускается с 2009 года
15 октября 2008 года
№ 9582-Ж
зарегистрирован в Комитете
информации МИОР РК
ISSN 2072-9847
e-ISSN 2958-986X
eLIBRARY ID: 80711

The founder: «Center for
Analytical Research and
Evaluation» LLP

published since 2009
On October 15, 2008
№9582-Ж
was registered in the Committee
of Information MISD RK
ISSN 2072-9847
e-ISSN 2958-986X
eLIBRARY ID: 80711

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Рахметова А.М. – э.ғ.д., профессор, бас редактор
Ыбырайым Н.М. – з.ғ.к.
Торебекова З.Т. – PhD, шығарушы редактор
Сембиева Л.М. – э.ғ.д., профессор
Смагулова Ш.А. – э.ғ.д., профессор
Накипова Г.Е. – э.ғ.д., профессор
Моттаева А.Б. – э.ғ.д., профессор
Нурмуханова Г.Ж. – э.ғ.д., профессор
Укубасова Г.С. – PhD, э.ғ.к., профессор
Прокопенко О. – PhD, профессор
Проваси Р. – профессор
Бейсенова Л.З. – э.ғ.к., қауымд. профессор
Шахарова А.Е. – э.ғ.к., доцент
Алибекова Б.А. – э.ғ.к., доцент
Динчер Х. – PhD, профессор
Ниязбекова Ш.У. – PhD, э.ғ.к.
Кастакова Е. – PhD, доцент
Серикова М.А. – PhD
Жамкеева М.К. – PhD
Боқаев Б.Н. – PhD

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Рахметова А.М. – д.э.н., профессор, главный редактор
Ыбырайым Н.М. – к.ю.н.
Торебекова З.Т. – PhD, выпускающий редактор
Сембиева Л.М. – д.э.н., профессор
Смагулова Ш.А. – д.э.н., профессор
Накипова Г.Е. – д.э.н., профессор
Моттаева А.Б. – д.э.н., профессор
Нурмуханова Г.Ж. – д.э.н., профессор
Укубасова Г.С. – PhD, к.э.н., профессор
Прокопенко О. – PhD, профессор
Проваси Р. – профессор
Бейсенова Л.З. – к.э.н., ассоц. профессор
Шахарова А.Е. – к.э.н., доцент
Алибекова Б.А. – к.э.н., доцент
Динчер Х. – PhD, профессор
Ниязбекова Ш.У. – PhD, к.э.н.
Кастакова Е. – PhD, доцент
Серикова М.А. – PhD
Жамкеева М.К. – PhD
Бокаев Б.Н. – PhD

EDITORIAL BOARD

Rakhmetova A.M. – d.e.s., professor, editor-in-chief
Ybyrayim N.M. – c.l.s.
Torebekova Z.T. – PhD, managing editor
Sembieva L.M. – d.e.s., professor
Smagulova Sh.A. – d.e.s., professor
Nakipova G.E. – d.e.s., professor
Mottaeva A.B. – d.e.s., professor
Nurmukhanova G.Zh. – d.e.s., professor
Ukubasova G.S. – PhD, c.e.s., professor
Prokopenko O. – PhD, professor
Provasi R. – professor
Beisenova L.Z. – c.e.s., ass. professor
Shakharova A.E. – c.e.s., ass. professor
Alibekova B.A. – c.e.s., ass. professor
Dincher H. – PhD, professor
Niyazbekova Sh.U. – PhD, c.e.s.
Kastakova E. – PhD, ass. professor
Serikova M.A. – PhD
Zhamkeeva M.K. – PhD
Bokayev B.N. – PhD

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Ұлттық ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалауда DEA және SFA әдістерін қолданудың теориялық аспектілері	
Ердаuletova Ф. К., Нурмагамбетова А.З., Бимендиева Л.А.	6
Қаржылық есептіліктегі мемлекеттік субсидияларды тану теориясы мен практикасы	
Абдрахманова А.У., Бельгибаева А.С., Сартов У.К.	16
Ұлттық ресурстарды пайдаланудың тиімділігі, нәтижелілігі және үнемділігін бағалаудың әдіснамалық тәсілдері	
Алибекова А.Б., Сембиева Л.М., Шахарова А.Е., Мажитова Б.Б.	27

ПРАКТИКА

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде мемлекеттік аудит органдары қызметінің практикасына қаржылық есептілік аудитін енгізу перспективалары	
Хамзина А.Ж., Ерсайынова М.Н., Тажикенова С.К.	36
Қарағанды облысының тау-кен өнеркәсібін дамытудың ағымдағы үрдістері	
Лигай А.Б., Сальжанова З.А.	46
Қазақстан Республикасындағы тұрмыс сапасының мемлекеттік ең төмен әлеуметтік стандарттары (еңбек, әлеуметтік қорғау және қамсыздандыру салалары)	
Рахметова А.М., Будешов Е.Г.	58
Қазақстанның тұрақты дамуы үшін жасыл технологияларды стратегиялық таңдау: Түркістан қаласы үшін жасыл ғимараттар тұжырымдамасын талдау	
Альмухамбетова Б.Ж., Есенбек А.Б.	69

ЗЕРТТЕУЛЕР

Қазақстанның тұрақты дамуы үшін зейнетақы жүйесінің экономикаға әсері	
Есымханова З.Қ., Бірмағамбетов Т.Б., Рамазанова Ш.Ш.	80
Ақпараттық ресурстар: Қазақстан Республикасындағы тиімді басқару мәселелері	
Рахметова А.М., Жаныбаева З.К., Нурланова М.М.	90
Қаржы-экономикалық кеңістікте бухгалтерлік есептегі сақтық пен құнттылыққа әсер ететін факторлар	
Жолаева М.А., Серікқали С.М., Серікбаева Е.А., Хамидуллина Д.М.	103
Мемлекеттік қызметтің қоғамдық мүддеге өкілдік етудегі рөлі жөніндегі мәселе туралы	
Көшербаева А.Б., Боқаев Б.Н.	113
Халықтық IPO-ның Орталық Азиядағы кадрлық деректермен нақты манипуляциялар деңгейіне әсері	
Наурызбаев А.А., Берниязова М.Ж.	122
Метаверс технологиясының қаржылық қызметтерге әсері	
Сыздықова А.О.	131
Қазақстан халқын әлеуметтік қорғаудың негізгі аспектілерін талдау	
Ракымжанова С., Бекбенбетова Б.	141
ҚР құрылыс саласы кәсіпорындарының тұрғын үйдің қайталама нарығын қаржылық жоспарлау мен болжаудың өзара байланысы	
Байкелов Н.Д., Борисова Е.И.	152
Мемлекеттік басқарудың тиімділігіне сыбайлас жемқорлық әсері	
Бекқайыров Н.Б., Бимендиева Л.А., Қуандық Ж.Б.	163
Тез бұзылатын өнімдерді жеткізу бойынша суық тізбекті инфрақұрылымды дамыту және пайдалану тиімділігін арттыру	
Раимбеков Ж.С., Сыздықбаева Б.У., Рахметулина А.А.	171

ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Сервитизацияны маркетинг стратегиясы ретінде пайдаланудың шетелдік тәжірибесі	
Ордабаева М., Қадырова Қ., Тарақбаева Р., Баймолдаева М.	183
Литвадағы арнайы экономикалық аймақтардың динамикасы мен әсерін зерттеу: жан-жақты талдау	
Саулюс Н.	192

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Теоретические аспекты применения методов DEA и SFA в оценке эффективности использования национальных ресурсов Ердаuletova Ф.К., Нурмагамбетова А.З., Бимендиева Л.А.	6
Теория и практика признания государственных субсидий в финансовой отчетности Абдрахманова А.У., Бельгибаева А.С., Сартов У.К.	16
Методологические подходы к оценке эффективности, результативности и экономичности использования национальных ресурсов Алибекова А.Б., Сембиева Л.М., Шахарова А.Е., Мажитова Б.Б.	27

ПРАКТИКА

Перспективы внедрения аудита финансовой отчетности в практику деятельности органов государственного аудита в системе обеспечения национальной безопасности Хамзина А.Ж., Еrsaиынова М.Н., Тажикенова С.К.	36
Текущие тенденции развития горнорудной промышленности Карагандинской области Лигай А.Б., Сальжанова З.А.	46
Государственные минимальные социальные стандарты качества жизни в Республике Казахстан (сферы труда, социальной защиты и обеспечения) Рахметова А.М., Будешов Е.Г.	58
Стратегический выбор зеленых технологий для устойчивого развития Казахстана: комплексный анализ концепции зеленых зданий для города Туркестан Альмухамбетова Б.Ж., Есенбек А.Б.	69

ИССЛЕДОВАНИЯ

Влияние пенсионной системы на экономику в целях устойчивого развития Казахстана Есымханова З.К., Бирмагамбетов Т.Б., Рамазанова Ш.Ш.	80
Информационные ресурсы: проблемы эффективного управления в Республике Казахстан Рахметова А.М., Жаныбаева З.К., Нурланова М.М.	90
Факторы, влияющие на осторожность и осмотрительность бухгалтерского учета в финансово-экономическом пространстве Жолаева М.А., Серікқали С.М., Серикбаева Е.А., Д.М. Хамидуллина	103
К вопросу о роли государственной службы как проводника общественных интересов Кошербаева А.Б., Бокаев Б.Н.	113
Влияние народного IPO на уровень реальных манипуляций с финансовыми данными в Центральной Азии Наурызбаев А.А., Берниязова М.Ж.	122
Влияние технологии метавселенной на финансовые услуги Сыздыкова А.О.	131
Анализ основных аспектов социальной защиты населения Казахстана Ракымжанова С., Бекбенбетова Б.	141
Взаимосвязь финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли РК Байкелов Н.Д., Борисова Е.И.	152
Влияние коррупции на эффективность государственного управления Беккаиров Н.Б., Бимендиева Л.А., Қуандық Ж.Б.	163
Повышение эффективности функционирования и развития инфраструктуры холодной цепи поставок скоропортящейся продукции Раимбеков Ж.С., Сыздыкбаева Б.У., Рахметулина А.А.	171

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Зарубежный опыт использования сервитизации как стратегии маркетинга Ордабаева М., Кадырова К., Таракбаева Р., Баймолдаева М.	183
Исследование динамики и влияния специальных экономических зон в Литве: комплексный анализ Саулюс Н.	192

CONTENT

THEORY AND METHODOLOGY

Theoretical aspects of applying DEA and SFA methods in evaluating the efficiency of utilizing national resources	
Yerdavletova F.K., Nurmagambetova A.Z., Bimendiyeva L.A.	6
Theory and practice of recognizing government subsidies in financial statements	
Abdrakhmanova A.U., Belgibayeva A.S., Sartov U.K.	16
Methodological approaches to assessing the effectiveness, efficiency and economy of the use national resources	
Alibekova A.B., Sembiyeva L.M., Shakharova A.E., Mazhitova B.B.	27

PRACTICE

Prospects of implementing financial statement audit in the practice of state audit authorities in the national security system	
Khamzina A.Zh., Ersainova M.N., Tazhikenova S.K.	36
Current trends in the development of mining industry in Karaganda region	
Ligay A.B., Salzhanova Z.A.	46
State minimum social standards of quality of life in the Republic of Kazakhstan (sectors of labor, social protection and security)	
Rakhmetova A.M., Budeshov Y.G.	58
Strategic selection of green technologies for sustainable development in Kazakhstan: a comprehensive analysis of the green buildings concept for the city of Turkestan	
Almukhambetova B.Zh., Yessenbek A.B.	69

RESEARCHES

The impact of the pension system of the economy for the sustainable development of Kazakhstan	
Yessymkhanova Z.K., Birmagambetov T.B., Ramazanova Sh.Sh.	80
Information resources: problems of effective management in the Republic of Kazakhstan	
Rakhmetova A.M., Zhanybayeva Z.K., Nurlanova M.M.	90
The factors influencing the prudence and prudence of accounting in the financial and economic space	
Zholayeva M.A., Serikkali S.M., Serikbayeva E.A., Khamidullina D.M.	103
On the issue of the role of the civil service as a conductor of "public interests"	
Kosherbayeva A.B., Bokaev B.N.	113
Earnings quality and national IPO: REM practices of Central Asia	
Naurusbayev A.A., Berniyazova M.Zh.	122
Impact of metaverse technology on financial services	
Syzydkova A.O.	131
Analysis of the main aspects of social protection of the population of Kazakhstan	
Rakymzhanova S., Bekbenbetova B.	141
The relationship of financial planning and forecasting of the secondary housing market of enterprises of the construction industry of the Republic of Kazakhstan	
Baikelov N.D., Borissova Y.I.	152
The impact of corruption on public administration	
Bekkairov N.B., Bimendiyeva L.A., Kyandyk Zh.B.	163
Improving the efficiency of operation and development of cold chain infrastructure for the supply of perishable products	
Raimbekov Z.S., Syzydkbayeva B.U., Rakhmetulina A.A.	171

FOREIGN EXPERIENCE

Foreign experience of using servitization as a marketing strategy	
Ordabayeva M., Kadyrova K., Tarakbayeva R., Baimoldaeva M.	183
Study of the dynamics and impact of special economic zones in Lithuania: a comprehensive analysis	
Saulius N.	192

Ф.К. Ердавлетова*

к.э.н., ассоциированный профессор
Казахский национальный университет
им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
e-mail: yerdavletova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6595-7602

А.З. Нурмагамбетова

к.э.н., PhD, ассоциированный профессор
Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz
ORCID: 0000-0001-9142-4420

Л.А. Бимендиева

к.э.н., ассоциированный профессор
Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
e-mail: bimendiyeva@kaznu.kz
ORCID: 0000-0003-4965-5908

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДОВ DEA И SFA В ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

***Аннотация.** В статье рассмотрен международный опыт применения непараметрического (DEA) и параметрического (SFA) подходов оценки эффективности деятельности. Проведен сравнительный анализ оценок DEA и SFA эффективности, выделены преимущества и недостатки каждого из методов. Цель исследования состояла в поиске наилучшего варианта применения моделей в задаче комплексной оценке эффективности национальных ресурсов в условиях, определяемых сложившейся системой показателей устойчивого развития Республики Казахстан. Авторами проведен анализ применения DEA для оценки эффективности деятельности по данным интегрированной отчетности. В результате анализа были сформулированы этапы применения метода DEA в методологии государственного аудита использования национальных ресурсов. Намечены показатели для интегральной оценки эффективности использования национальных ресурсов методом DEA. Выделены проблемы практического применения метода DEA. Сделан вывод, что модель оценки эффективности использования всех видов национальных ресурсов DEA будет являться одной из наиболее перспективных методов интегральной оценки эффективности, объединяющей экономические, экологические и социальные аспекты использования национальных ресурсов. Метод DEA не только дает оценку эффективности, но и указывает направления ее роста: до какого уровня необходимо сократить потребление ресурсов либо отдачу от них, чтобы выйти на эффективную границу. И это является весомым аргументом, для развития концепции государственного аудита иметь не сколько контрольные цель и функции, а, прежде всего, высискивать резервы (пути) эффективного использования национальных ресурсов.*

***Ключевые слова:** национальные ресурсы, методы оценки эффективности, DEA метод, SFA модель, государственный аудит, методология аудита.*

■ Введение

Эффективное использование национальных ресурсов не только способствует конкурентоспособности страны и, следовательно, устойчивому экономическому росту, но также помогает экономить ресурсы и способствует рациональному потреблению.

Целью эффективного использования национальных ресурсов является отделение экономического роста от потребления ресурсов. Разделение этих двух факторов не только способствует устойчивому экономическому росту, но в то же время помогает сохранять ресурсы. Однако эффективность использования ресурсов важна не только с социальной точки зрения, но и экономически значима, в том числе и на корпоративном уровне. Многие компании постоянно находятся в поиске новых возможностей для реализации мер, способных повысить эффективность использования ресурсов.

Таким образом, эффективность использования ресурсов оказывает положительное влияние как на успех бизнеса, так и на рост экономики.

Для целей анализа и оценки эффективности деятельности и задействованных в ней ресурсов в международной практике существует ряд эконометрических и математических методов. Одним из таких методов является Data Envelopment Analysis (DEA). Современные модели DEA («анализ среды функционирования») в большей степени сформированы исследователями Charnes, Cooper, Rhodes (1978) [1], усовершенствованы в 1984 (Banker, Charnes, Cooper) [2] и являются продолжением исследований Debreu (1951) и Farrell (1957) [3-4].

Сущность DEA-метода состоит в построении границ (предела) эффективности, что позволяет оценить эффективность каждого анализируемого объекта относительно заданного предела. Граница, или предел, строятся по определенным условиям и ограничениям, в которых функционирует система (деятельность).

Граница состоит из самых эффективных объектов анализа исследуемой деятельности, которые в сравнении с другими единицами дают наилучший результат. Объекты анализа, которые обеспечивают максимально возможную эффективность в рамках рассчитываемой ДЕА-модели, называют «системой, лежащей на границе эффективности по Парето» или «эффективными объектами» [5].

Результаты DEA-анализа позволяют ранжировать виды национальных ресурсов по их эффективности, выявить лучшую практику их использования и определить факторы, которые оказывают наибольшее влияние на эффективность. Таким образом, DEA-анализ позволяет определить, насколько эффективны изучаемые ресурсы в сопоставлении с другими аналогичными ресурсами. При этом оценка сравнительной эффективности основывается на сравнении величины полученного «результата» (данные на «выходе») с величиной использованных ресурсов (данные на «входе»). В итоге эффективность каждого вида национальных ресурсов определяется как отношение к наиболее оптимальному соотношению затрат и получаемых результатов. С этой целью исследуется большое число вариантов, чтобы выбрать наиболее эффективный результат.

В наши дни более 70% исследований проводится с применением данного непараметрического метода Data Envelopment Analysis. Интересен опыт казахстанских ученых (Айдынов и др., 2018), которые изучали особенности использования DEA метода для анализа определений эффективно действующих компаний в строительной отрасли, в результате авторы выявили наиболее успешные компании, определили их сильные и слабые стороны, а также разработали рекомендации для стратегии повышения их эффективности [6].

В то же время, к сожалению, как у зарубежных, так и у отечественных исследователей недостаточно исследований, посвященных применению DEA в комплексной оценке эффективности использования ресурсов. Это может быть связано с тем, что DEA – это достаточно сложный метод анализа, требующий специализированных знаний и навыков. Также, возможно, что DEA требует большого объема данных и вычислений, что может быть сложно реализовать без подготовленной методологии. Поэтому цель нашего исследования состояла в поиске оптимального варианта применения моделей в задаче комплексной оценки эффективности национальных ресурсов в условиях, определяемых сложившейся системой показателей устойчивого развития Республики Казахстан.

■ Основная часть

Основным допущением базовой модели DEA является «свободное использование результатов», поэтому считается, что метод DEA более прост в применении, поскольку требует, как правило, меньше условий и не диктует отображения на границе связи между объемами производства и выпуска готовых товаров или услуг, а также не требует специальных знаний по распределению ошибок [7-8]. В тоже время, данные свойства несколько ограничивают применение метода, потому как результаты исследований, достаточно за-

висимы от отклонений среднего значения выборки в единицах стандартного отклонения при наличии статистических ошибок, что, в свою очередь, может привести к отклонению от границы эффективности, а, значит, и к переоценке неэффективности. DEA рекомендуется, когда следует оценить результаты деятельности, основанные на неоклассической теории производства, и ошибки измерения при этом сведены к минимуму.

Существует также аналог метода DEA – анализ стохастической границы (stochastic frontier analysis, или SFA). Основное отличие данного метода SFA (Kumbhakar и др., 2000; Meeusen и др., 1977; Aigner и др., 1968), в том, что он выделяет отклонения и разделяет их на две части: неэффективность и случайные ошибки [9-11]. Это является преимуществом метода SFA – обработка ошибок измерения, но здесь необходимо четкое условие того, что функциональная форма должна иметь точные свойства базовой технологии деятельности. В рамках построения модели анализируемого объекта, метод стохастического анализа (SFA) позволяет оценить параметры производственной функции, что в свою очередь позволяет определить эластичность выпуска по факторам производства, эффективность отдачи в масштабах целой отрасли. Существующий стохастический аналог DEA, моделирует природу производственного процесса и может учесть случайные внешние факторы, отличающиеся из года в год. Тогда как сам метод DEA не учитывает случайные ошибки в данных или стохастическую природу процесса производства. Поэтому при наличии данных за ряд лет SFA может быть более предпочтительным, так как позволяет учесть изменчивость в процессе производства и случайные ошибки в данных. Однако, если у нас есть доступ только к данным за один отчетный период, то DEA может быть более удобным методом для проведения анализа эффективности и построения рейтингов объектов.

Поэтому сложно утверждать, какой из методов является более информативным. Banker, Charnes и Cooper считают, что выбор между DEA и SFA зависит от сферы деятельности компаний [2, с.1082]. Многие современные научные публикации подтверждают данный вывод. Так, например, исследование Perroni и др. (2017), основанное на измерениях эффективности более 10 тысяч компаний двадцати промышленных секторов США за периода с 1981 до 2015 годы, утверждает, что оценка по методу SFA представляет нефтяную отрасль эффективнее области машиностроения [12]. Тогда как оценка по методу DEA дала обратный результат. Более ранее исследование (Pereira de Souza и др., 2010) пришло к выводу, что оценка энергоэффективности по DEA (0,59) оказалась меньше коэффициента метода SFA (0,65) с коэффициентом корреляции 0,52 и DEA (0,67) < SFA (0,82) с коэффициентом корреляции 0,85. Аналогичные результаты подтверждаются другими научными работами (Al-Mana и др., 2020; Лобова и др., 2014; Ипатова и др., 2013; Din и др., 2007) [14-17].

Несмотря на имеющееся определенное количество исследований по применению методов DEA и SFA в оценке эффективности системы показателей. Нельзя однозначно утверждать или выделить одно исследование и назвать его исчерпывающим.

Познавательным, по нашему мнению, представляется исследование российских ученых (Светашова, 2019) по изучению применения DEA для оценки эффективности деятельности по данным корпоративной отчетности, включающей данные финансовой и управленческой отчетности [18].

Изучение данного исследования позволило сформулировать этапы применения метода DEA в методологии государственного аудита использования национальных ресурсов.

На первом этапе необходимо произвести подбор группы подвидов ресурсов для сравнительного анализа. В референтную группу отбираются виды и состав аудируемых национальных ресурсов.

Второй этап – это подбор показателей для сравнения. Показатели должны отражать экономическую, экологическую и социальную сферы деятельности. Количество экономических показателей должно быть ограниченным для того, чтобы избежать перевеса в средневзвешенной сумме оценок эффективности на основе качественных и количественных критериев.

Данный второй этап является важным ввиду особенности метода DEA, когда на входе и выходе нужны абсолютные показатели, а не заранее рассчитанные коэффициенты. И далее, уже в процессе расчета метода DEA, между абсолютными показателями и коэффициентами самостоятельно формируются все возможные соотношения между ними. Поэтому к подбору показателей необходим тщательный подход. Важно предусматривать, чтобы формируемые соотношения имели экономический смысл. Далее показатели эффективности должны быть разделены на два типа: входные и выходные. Как упоминалось выше, в классической постановке задачи DEA всегда имеются определенные виды ресурсов и конечный продукт, так называемые «вход» и «выход». Входные показатели показывают использование ресурсов, необходимых для производства товаров, услуг и ВВП. Выходные показатели отражают количество и объемы продукции или услуг, или ВВП в целом по региону или стране. Таким образом показатель эффективности имеет числитель и знаменатель. Входные данные – это числитель, выходные – знаменатель. При этом интегральная оценка эффективности позволяет принимать обоснованные решения, учитывая все стороны и аспекты деятельности. Учитываются не только положительные результаты и достижения, но и негативные последствия, в том числе воздействие на окружающую среду. Все положительные эффекты совместно с отдачей от вложенных ресурсов соответственно относятся в числитель. Отрицательный эффект совместно объемом вложенных или использованных ресурсов относится в знаменатель генерируемой функции анализа деятельности.

В таблице 1 представлены все возможные комбинации необходимых проверок соотношений, составленных исследователем Светашовой (2019) [18].

В итоговый набор показателей вошли нижеследующие, сформированные по вышеуказанным признакам и отнесению их к числителю и знаменателю в соотношениях по вложенным ресурсам и полученным результатам (табл. 1).

1. Отдача (результат) от вложенных или использованных ресурсов и положительные эффекты (числитель):

- 1) Доход от реализации;
- 2) Чистый доход;
- 3) Среднесписочная численность сотрудников;
- 4) Расходы на благотворительность, социальные программы и социальные инвестиции (не включая затраты на социальное обеспечение сотрудников).

Таблица 1. Проверка соотношений вложенных ресурсов и результатов

Затраты, ресурсы и негативные эффекты	Допустимость и сфера оценки в соотношениях со следующими результатами или положительными эффектами			
	Доход от реализации	Чистый доход	ср.-спис. числ.	Благотворит.
Собственный капитал	адекватное, экономическая	адекватное, экономическая	допустимое, экономическая	значимое, социальная
Фонд оплаты труда	адекватное, экономическая	адекватное, экономическая	значимое, социальная	значимое, социальная
Травматизм	допустимое, социальная	допустимое, социальная	значимое, социальная	возможное, социальная
Выбросы в атмосферу	значимое, экологическая	допустимое, экологическая	адекватное, социальная	возможное, социальная
Водопотребление	значимое, экологическая	допустимое, экологическая	адекватное, социальная	возможное, социальная
Отходы	значимое, экологическая	допустимое, экологическая	адекватное, социальная	возможное, социальная

Примечание: составлено на основе источника [18]

- II. Объем использованных или потребленных ресурсов и негативный эффект (знаменатель):
- 1) Собственный капитал (соотносится с доходом от реализации, чистым доходом, влияет на затраты на благотворительность).
 - 2) Фонд оплаты труда (соотносится со среднесписочной численностью сотрудников и с затратами на благотворительность).
 - 3) Количество брака или несчастных случаев на производстве (соотносится со среднесписочной численностью сотрудников).
 - 4) Объемы выбросов загрязняющих веществ в атмосферу (соотносятся с доходом от реализации).
 - 5) Расход воды (водопотребление) на производственные нужды (соотносится с доходом от реализации).
 - 6) Твердые отходы, за исключением повторно используемых в производстве (соотносится с доходом от реализации).

В таблице 1, исследователем использованы обозначения «адекватные», «допустимые» и «возможное». Рассмотрим примеры таких соотношений.

Взаимосвязи обозначены как «адекватные», потому что помогают упростить и улучшить понимание связей между параметрами. Например, отношение количества выброшенных вредных веществ к численности сотрудников, которые, как правило, проживают на той же территории, отражает экологическую нагрузку на население. При оценке качества продукции или услуг адекватные соотношения могут указывать на соответствие ожиданиям потребителя или стандартам качества. В процессе управления ресурсами адекватные соотношения могут указывать на соответствие затрат и результатов использования ресурсов. Таким образом, использование таких обозначений помогает более точно определить эффективность и успешность деятельности в анализируемой области. Соотношения названы «допустимыми», когда возникшие связи могут быть приняты как «истинные» не требуют специальных проверок и обоснований. Например, отношение количества брака или несчастных случаев на производстве к доходу от реализации и чистому доходу. Несчастные случаи на производстве, как и брак, снижают производительность труда, вызывают простой и увеличивают расходы на медицинское обслуживание и компенсации сотрудникам. Это, в свою очередь, уменьшает чистый доход. Поэтому и соотношение «доход – брак/травматизм» должно снижаться, что в конечном итоге положительно должно повлиять на конечный результат анализа.

Обозначение «возможное» использовано для соотношений параметров, которые не обязательно влияют друг на друга и, следовательно, анализ данных могут не подтвердить. В частности, соотношение «благотворительность – травматизм» может быть истолковано как покрытие социальных расходов обществу. Однако, рассматриваться отдельно не будут, поскольку и корпоративную, и государственную компенсацию пострадавшим от производственных травм нельзя отнести к благотворительности.

При построении взаимосвязей необходимо учитывать тот факт, что отдельные соотношения могут возникать одновременно в нескольких сферах деятельности. В таких случаях следует подбирать наиболее подходящий вариант по примерам, представленным в таблице 1. Кроме этого, во время подбора показателей могут возникать соотношения, которые при их максимизации или минимизации будут противоречить экономическим, социальным или экологическим целям. В случае возникновения такого рода «некорректных» соотношений необходим более тщательный подбор показателей и их распределение между «числителем» и «знаменателем». Следует заметить, что в таблице 1 примеры некорректных соотношений отсутствуют.

В данное время показатели для оценки результатов эффективности использования национальных ресурсов, по нашему мнению, требуют тщательной проработки. По аналогии с исследованиями зарубежных ученых, как предположение (проект) к числу показателей

позволяющих интегрально оценить эффективность национальных ресурсов методом DEA можно отнести:

- доход от реализации, млн. тенге;
- чистая прибыль, млн. тенге;
- собственный вложенный капитал, млн. тенге;
- фонд оплаты труда, млн. тенге;
- среднесписочная численность, чел;
- несчастные случаи на производстве, ед;
- благотворительность, млн. тенге;
- выбросы вредных веществ в атмосферу, млн. тенге;
- эксплуатация водных ресурсов, млн. м³;
- отходы за вычетом используемых, млн. т.

Если оценку производить по одному виду ресурсов, тогда следует брать данные целевого их предназначения и фактического использования, либо по производительности.

На третьем этапе для каждого вида ресурсов подбираются весовые коэффициенты для максимизации функции «затраты-выход».

Для построения моделей DEA существует специализированное программное обеспечение, которое облегчает процесс проведения анализа и расчетов. К наиболее популярным программам построения модели DEA относятся DEAP, R DEA, Saaty DEA, DEA Solver Pro и другие. Эти программы имеют удобный интерфейс для определения входных параметров, расчета модели DEA и проведения оптимизации для оценки каждого вида анализируемых ресурсов.

Следует заметить, что нами рассмотрен наиболее простой, базовый вариант DEA, который обеспечивает основу для различных модификаций и расширений, позволяющих учесть различные аспекты оценки эффективности национальных ресурсов. Выбор оптимального подхода к построению модели DEA зависит от специфики вида национального ресурса, доступных данных и требований к результатам.

Метод DEA позволяет каждому ресурсу занимать свою «нишу» на эффективной границе, оптимально сочетая входы и выходы для достижения наилучшей эффективности. Это делает метод DEA результативным инструментом для оценки и сравнения эффективности различных видов национальных ресурсов, учитывая их уникальную комбинацию. И если подбор показателей ограничен количеством видов оцениваемых (аудируемых) ресурсов, то состав выходных переменных будет также меняться внутри эффективной границы, сокращая модель.

Правильное сокращение модели DEA является важным шагом для сохранения наиболее значимых соотношений и обеспечения точности оценки эффективности национальных ресурсов. При сокращении модели следует учитывать важность каждой переменной и ее вклад в общую эффективность. Необходимо провести анализ значимости переменных, учитывая их влияние на результаты и способность отразить эффективность каждого ресурса.

Ряд исследователей (Zengerović и др. 2023; Monfared и др. 2023; Amin и др. 2022; Gong и др. 2018) рекомендуют при использовании DEA избегать избыточности переменных и сохранять сбалансированные соотношения для достижения объективной оценки эффективности [19-20]. Либо производить оценку разных показателей одними и теми же переменными [21-22].

В этом случае можно заметить, что модель оценки эффективности использования всех видов национальных ресурсов DEA будет являться одним из наиболее перспективных методов измерения эффективности, объединяющий экономические, экологические и социальные аспекты использования национальных ресурсов.

■ Заключение

Таким образом, DEA-метод позволяет получить оценку эффективности использования всех видов национальных ресурсов практически любого уровня и сферы деятельности, поддающихся процессу формализации. На примере проведенного исследования продемонстрированы возможности наилучшей практики DEA-метода в оценке эффективности использования всех видов национальных ресурсов.

Изучение зарубежного опыта применения вышеперечисленных методов в научных исследованиях, в частности возможности их практического использования, позволило установить, что наиболее интересным представляется подход, основанный на методе DEA. Данный подход способствует оптимизации использования национальных ресурсов и повышению их эффективности. Он также может быть использован для сравнения эффективности различных видов ресурсов, выступает мощным инструментом управления, позволяющим выявить потенциал для улучшения и рационального использования анализируемых ресурсов. Метод помогает определить оптимальное соотношение между вложенными ресурсами и полученными результатами для достижения максимальной эффективности процесса.

Таким образом подход, основанный на методе DEA, позволяет выявить потенциальные области улучшения и оптимизации процессов, что способствует созданию более устойчивых и конкурентоспособных моделей функционирования. Применение метода позволяет выявить наиболее эффективные пути и лучшую практику использования национальных ресурсов в целях достижения устойчивого развития бизнеса и экономики в целом. И это является весомым аргументом, поскольку концепция государственного аудита использования национальных ресурсов должна, по нашему мнению, развиваться таким образом, чтобы его механизм и инструменты имели не контрольную цель и функции, а прежде всего выявляли резервы (пути) эффективного использования национальных ресурсов.

Рассмотренный метод, по мнению авторов, имеет практическую значимость и будет полезен для развития методологии аудита. В заключении также хотелось бы выделить возможные проблемы применения данного метода, предупреждение которых облегчит его использование. К проблемам практического применения метода следует отнести:

- необходимость тщательного отбора исходных переменных. Так как необдуманый подход к отбору переменных влечет возможность манипуляций процессом оценки эффективности. Так, например, оценивая экологическую и социальную эффективность использования ресурсов, к «затратам» обычно относят уровень отходов, загрязнения среды и т.д., а к «результатам» – объем производства, выручку и т.д.;
- сложность и даже ограничения в индивидуальной оценке эффективности. Метод наиболее эффективен при анализе больших групп ресурсов, так как учет большого количества наблюдений повышает точность и надежность результатов. Пересмотр выборки может существенно повлиять на результаты, поэтому важно подходить к анализу с учетом этого ограничения.

В целом, же DEA-метод является мощным инструментом для оценки эффективности и оптимизации использования национальных ресурсов при правильном применении и интерпретации результатов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Charnes A., Cooper W., Rhodes E. Measuring the Efficiency of Decision-Making Units// European Journal of Operational Research. 1978. No. 2. Pp. 429–444.
2. Banker R.D., Charnes A., Cooper W.W. Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis // Management Science. 1984. Vol. 30, no. 9. Pp. 1078–1092.
3. Debreu, G. (1951) The Coefficient of Resource Utilization. *Econometrica*, 19, 273-292. <http://dx.doi.org/10.2307/1906814>.
4. Farrell, M.J. (1957) The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society Series A (General)*, 120, 253-290.

5. Покушко М.В., Ступина А.А., Дресвянский С.Д., Ступин А.О., Антипина С.М. Использование метода анализа охвата данных для оценки эффективности предприятий // Информатика. Экономика. Управление. 2022. Т. 1. № 1. С. 101–109. DOI: <https://doi.org/10.47813/2782-5280-2022-1-1-0101-0109>
6. Айдынов З.П., Нуркашева Н.С., Булхаирова Ж.С. Использование Dea-Метода для исследования эффективности деятельности предприятия. *Central Asian Economic Review*. 2018;(4):17-25.)
7. Чернышова Г.Ю., Ковалев Р.Н. Применение модели анализа среды функционирования (data envelopment analysis) для оценки эффективности WEB-ресурсов // Фундаментальные исследования. 2017. № 8. С. 453–457.
8. Charnes A., Cooper W.W., Lewin A.Y., Seiford L.M. *Data Envelopment Analysis: Theory, Methodology and Applications*. Kluwer, 1995.
9. Aigner D., Chu S. On Estimating the Industry Production Function // *American Economic Review*. 1968. No. 58. Pp. 826–839.
10. Kumbhakar S.C., Lovell C.A.K. *Stochastic Frontier Analysis*. Cambridge University Press, 2000.
11. Meeusen W., Van Den Broeck J. Efficiency estimation from Cobb – Douglas production functions with composed error // *International Economic Review*. 1977. No. 18. Pp. 435–444.
12. Perroni, M.G., Gouvea da Costa, S.E., Pinheiro de Lima, E., Vieira da S.W. The relationship between enterprise efficiency in resource use and energy efficiency practices adoption // *International Journal of Production Economics*. Volume 190, August 2017, Pages 108-119. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.08.023>
13. Pereira de Souza, M. V., Diallo, M., Castro Souza, R., Baidya, T. K. Nanda. The Cost Efficiency of the Brazilian Electricity Distribution Utilities: A Comparison of Bayesian SFA and DEA Models», *Mathematical Problems in Engineering*, vol. 2010, Article ID 593059, 20 pages, 2010. <https://doi.org/10.1155/2010/593059>.
14. Al-Mana A.A., Nawaz W., Kamal A., Koç M. Financial and operational efficiencies of national and international oil companies: An empirical investigation // *Resources Policy*. 2020. No. 68. P. 101701.
15. Ипатова И.Б., Пересецкий А.А. Техническая эффективность предприятий отрасли производства резиновых и пластмассовых изделий // *Прикладная эконометрика*. 2013. № 4 (32). С. 71–92.
16. Лобова С.В., Понькина Е.В., Межин С.А., Курочкин Д.В. Применение методов DEA и SFA для количественной оценки влияния технологической и социо-экономических факторов на эффективность сельскохозяйственных предприятий // *Вестник алтайской науки*. 2014. № 1. С. 258–266.
17. Din M., Ghani E., Mahmood T. Technical efficiency of Pakistan's manufacturing sector: a stochastic frontier and data envelopment analysis // *The Pakistan Development Review*. 2007. No. 46 (1). Pp. 1–18.
18. Светашова Ю. В. Развитие аналитического инструментария в аудите эффективности деятельности организации // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Воронеж, 2019.
19. Zenzerović, Robert & Rabar, Danijela & Černe, Ksenija. (2023). A Longitudinal Analysis of Economic Activities' Relative Efficiency Using the DEA Approach. *Economies*. 11(11):281. DOI:10.3390/economies11110281
20. Hosseini Monfared, Seyede Nasrin & Lotfi, Farhad & Mozaffari, Mohammad Reza & Rostamy-Malkhalifeh, Mohsen. (2023). Classifying flexible measures in two-stage network DEA and DEA-RA using novel slacks-based models. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*. 46(1): 1-27. DOI:10.3233/JIFS-231925
21. Amin, Gholam R. & El-Temtamy, Osama & Garas, Samy. (2022). Audit Risk Evaluation Using Data Envelopment Analysis with Ordinal Data. *Abacus*. 58(6). DOI:10.1111/abac.12254.
22. Gong, Yande & Zhu, Joe & Chen, Ya & Cook, Wade. (2018). DEA as a tool for auditing: application to Chinese manufacturing industry with parallel network structures. *Annals of Operations Research*. 263(9). DOI:10.1007/s10479-016-2197-1.

REFERENCES:

1. Charnes A., Cooper W., Rhodes E. Measuring the Efficiency of Decision-Making Units// *European Journal of Operational Research*. 1978. No. 2. Pp. 429–444.
2. Banker R.D., Charnes A., Cooper W.W. Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis // *Management Science*. 1984. Vol. 30, no. 9. Pp. 1078–1092.
3. Debreu, G. (1951) The Coefficient of Resource Utilization. *Econometrica*, 19, 273-292. <http://dx.doi.org/10.2307/1906814>.
4. Farrell, M.J. (1957) The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society Series A (General)*, 120, 253-290.
5. Pokushko M.V., Stupina A.A., Dresvyanskij S.D., Stupin A.O., Antipina S.M. Ispol'zovanie metoda analiza ohvata dannyh dlya ocenki effektivnosti predpriyatij // *Informatika. Ekonomika. Upravlenie*. 2022. Т. 1. № 1. С. 101–109. DOI: <https://doi.org/10.47813/2782-5280-2022-1-1-0101-0109>
6. Ajdynov Z.P., Nurkasheva N.S., Bulhairova ZH.S. ISPOL'ZOVANIE DEA-METODA DLYA ISSLEDOVANIYA EFFEKTIVNOSTI DEYATEL'NOSTI PREDPRIYATIYA. *Central Asian Economic Review*. 2018;(4):17-25.)
7. Chernyshova G.YU., Kovalev R.N. Primenenie modeli analiza sredy funkcionirovaniya (data envelopment analysis) dlya ocenki effektivnosti WEB-resursov // *Fundamental'nye issledovaniya*. 2017. № 8. С. 453–457.
8. Charnes A., Cooper W.W., Lewin A.Y., Seiford L.M. *Data Envelopment Analysis: Theory, Methodology and Applications*. Kluwer, 1995.
9. Aigner D., Chu S. On Estimating the Industry Production Function // *American Economic Review*. 1968. No. 58. Pp. 826–839.
10. Kumbhakar S.C., Lovell C.A.K. *Stochastic Frontier Analysis*. Cambridge University Press, 2000.
11. Meeusen W., Van Den Broeck J. Efficiency estimation from Cobb – Douglas production functions with composed error // *International Economic Review*. 1977. No. 18. Pp. 435–444.
12. Perroni, M.G., Gouvea da Costa, S.E., Pinheiro de Lima, E., Vieira da S.W. The relationship between enterprise efficiency in resource use and energy efficiency practices adoption // *International Journal of Production Economics*. Volume 190, August 2017, Pages 108-119. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.08.023>

13. Pereira de Souza, M. V., Diallo, M., Castro Souza, R., Baidya, T. K. Nanda. The Cost Efficiency of the Brazilian Electricity Distribution Utilities: A Comparison of Bayesian SFA and DEA Models», Mathematical Problems in Engineering, vol. 2010, Article ID 593059, 20 pages, 2010. <https://doi.org/10.1155/2010/593059>.
14. Al-Mana A.A., Nawaz W., Kamal A., Koç M. Financial and operational efficiencies of national and international oil companies: An empirical investigation // Resources Policy. 2020. No. 68. P. 101701.
15. Ipatova I.B., Pereseckij A.A. Tekhnicheskaya effektivnost' predpriyatij otrasli proizvodstva rezinovyh i plastmassovyh izdelij // Prikladnaya ekonometrika. 2013. № 4 (32). S. 71–92.
16. Lobova S.V., Pon'kina E.V., Mezhin S.A., Kurochkin D.V. Primenenie metodov DEA i SFA dlya kolichestvennoj ocenki vliyaniya tekhnologicheskikh i socio-ekonomicheskikh faktorov na effektivnost' sel'skohozyajstvennyh predpriyatij // Vestnik altajskoj nauki. 2014. № 1. S. 258–266.
17. Din M., Ghani E., Mahmood T. Technical efficiency of Pakistan's manufacturing sector: a stochastic frontier and data envelopment analysis // The Pakistan Development Review. 2007. No. 46 (1). Pp. 1–18.
18. Svetashova YU. V. Razvitiye analiticheskogo instrumentariya v audite effektivnosti deyatel'nosti organizacii // Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk. Voronezh, 2019.
19. Zenzerović, Robert & Rabar, Danijela & Černe, Ksenija. (2023). A Longitudinal Analysis of Economic Activities' Relative Efficiency Using the DEA Approach. Economies. 11(11):281. DOI:10.3390/economies11110281
20. Hosseini Monfared, Seyede Nasrin & Lotfi, Farhad & Mozaffari, Mohammad Reza & Rostamy-Malkhalifeh, Mohsen. (2023). Classifying flexible measures in two-stage network DEA and DEA-RA using novel slacks-based models. Journal of Intelligent & Fuzzy Systems. 46(1): 1-27. DOI:10.3233/JIFS-231925
21. Amin, Gholam R. & El-Temtamy, Osama & Garas, Samy. (2022). Audit Risk Evaluation Using Data Envelopment Analysis with Ordinal Data. Abacus. 58(6). DOI:10.1111/abac.12254.
22. Gong, Yande & Zhu, Joe & Chen, Ya & Cook, Wade. (2018). DEA as a tool for auditing: application to Chinese manufacturing industry with parallel network structures. Annals of Operations Research. 263(9). DOI:10.1007/s10479-016-2197-1.

ҰЛТТЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДА DEA ЖӘНЕ SFA ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Ф.К. Ердавлетова*

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
 Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
 Алматы қ., Қазақстан
 e-mail: yerdavletova@gmail.com
 ORCID: 0000-0001-6595-7602

А.З. Нурмагамбетова

PhD, э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
 Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
 Алматы қ., Қазақстан
 e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz
 ORCID: 0000-0001-9142-4420

Л.А. Бимендиева

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
 Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
 Алматы қ., Қазақстан
 e-mail: bimendiyeva@kaznu.kz
 ORCID: 0000-0003-4965-5908

***Аңдатпа.** Мақалада қызметтің тиімділігін бағалауда параметрлік емес (DEA) және параметрлік (SFA) тәсілдерін қолданудың халықаралық тәжірибесі қарастырылған. Тиімділіктің DEA және SFA бағалауларына салыстырмалы талдау жүргізіліп, әдістердің әрбірінің артықшылықтары мен кемшіліктері бөлінді. Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының орнықты даму көрсеткіштерінің қалыптасқан жүйесімен айқындалатын жағдайларда ұлттық ресурстардың тиімділігін кешенді бағалау міндетінде модельдерді қолданудың ең жақсы нұсқасын іздеу. Авторлар біріктірілген есептілік деректері бойынша қызметтің тиімділігін бағалау үшін DEA қолдану талдауын жүргізді. Талдау нәтижесінде ұлттық ресурстарды пайдаланудың мемлекеттік аудит әдіснамасында DEA әдісін қолдану кезеңдері тұжырымдалды. DEA әдісімен ұлттық ресурстарды пайдалану тиімділігін интегралды бағалау үшін көрсеткіштер белгіленді. DEA әдісін практикалық қолдану мәселелері атап өтілді. Ұлттық ресурстардың барлық түрін пайдалану тиімділігін бағалау моделі, DEA, ұлттық ресурстарды пайдаланудың экономикалық, экологиялық және әлеуметтік аспектілерін біріктіретін тиімділікті интегралды бағалаудың ең перспективалы әдістерінің бірі болады деген қорытындыға келді. DEA әдісі тиімділікті бағалауды ғана емес, сонымен бірге оның өсу бағыттарын да көрсетеді: тиімді шекараға жету үшін ресурстарды тұтыну немесе олардың қайтарымын қандай деңгейге дейін азайту керектігі көрсетілген. Бұл мемлекеттік аудит*

тұжырымдамасын дамыту үшін бақылау мақсаттары мен функциялары емес, ең алдымен ұлттық ресурстарды тиімді пайдаланудың резервтерін (жолдарын) іздеу үшін маңызды дәлел.

Түйін сөздер: ұлттық ресурстар, өнімділікті бағалау әдістері, DEA әдісі, SFA моделі, мемлекеттік аудит, аудит әдістемесі.

THEORETICAL ASPECTS OF APPLYING DEA AND SFA METHODS IN EVALUATING THE EFFICIENCY OF UTILIZING NATIONAL RESOURCES

F.K. Yerdavletova*

c.e.s., associate professor
al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: yerdavletova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6595-7602

A.Z. Nurmagambetova

PhD, c.e.s., associate professor
al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz
ORCID: 0000-0001-9142-4420

L.A. Bimendiyeva

c.e.s., associate professor
al-Farabi Kazakh National university
Almaty, Kazakhstan
e-mail: bimendiyeva@kaznu.kz
ORCID: 0000-0003-4965-5908

Abstract. *The article examines international experience in applying non-parametric (DEA) and parametric (SFA) approaches to assessing the efficiency of activities. A comparative analysis of DEA and SFA efficiency assessments is conducted, highlighting the advantages and disadvantages of each method. The research aim was to find the best option for applying models in the comprehensive evaluation of the efficiency of national resources in the conditions determined by the established system of indicators for the sustainable development of the Republic of Kazakhstan. The authors analyze the application of DEA to assess the efficiency of activities based on integrated reporting data. As a result of the analysis, stages of applying the DEA method in the methodology of state audit of national resource utilization are formulated. Indicators for the integrated assessment of the efficiency of national resource utilization by the DEA method are outlined. Practical problems in the application of the DEA method are identified. It is concluded that the DEA model for assessing the efficiency of using all types of national resources will be one of the most promising methods for integrated efficiency assessment, combining economic, ecological, and social aspects of resource utilization. The DEA method not only provides an efficiency assessment but also indicates directions for its growth: up to what level it is necessary to reduce resource consumption or output from them to reach the efficient frontier. This is a compelling argument for developing the concept of state audit to focus not only on control objectives and functions but primarily on identifying reserves (ways) for the efficient use of national resources.*

Keywords: national resources, efficiency assessment methods, DEA method, SFA model, state audit, audit methodology.

А.У. Абдрахманова*

к.э.н., ассоциированный профессор
внутренний аудитор АО «Авиационная
администрация Казахстана»
г. Астана, Казахстан
e-mail: a.aigul.u1971@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1111-1705>

А.С. Бельгибаева

к.э.н., ассоциированный профессор
НАО «Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова»
г. Кокшетау, Казахстан
e-mail: anar.belgibayeva@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

У.К. Сартов

к.э.н., доцент
Университет «Туран-Астана»
г. Астана, Казахстан
e-mail: sartov14@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1257-0153>

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРИЗНАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СУБСИДИЙ В ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

***Аннотация.** Бюджетные средства в виде субсидий, поступившие на счета организаций квазигосударственного сектора, являются важным элементом финансовых потоков организации. Соответственно правильное признание и учет государственных субсидий играет ключевую роль в обеспечении достоверности и прозрачности финансовой отчетности организации. В статье рассмотрены способы первоначального признания государственных субсидий, а также их последующего учета в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности.*

Практика применения положений стандартов раскрыта на примере акционерного общества, являющегося субъектом квазигосударственного сектора, что представляет собой практическую значимость для аналогичных организаций, получающих финансирование в виде государственного субсидирования. Подробно рассмотрен способ отражения субсидии, полученной на приобретение, строительство и реконструкцию активов, правильный подход в учете которых поможет не только корректно оценить стоимость активов, но и даст возможность адекватно принимать управленческие решения на основе предоставленных финансовых данных.

Исследование включает анализ различных подходов к учету субсидий, включая вопросы их признания, оценки, отнесения к доходам или капиталу, их распределения по периодам.

Результаты исследования могут быть полезны для бухгалтеров, финансовых аналитиков, аудиторов, а также для органов государственного управления и регулирования, которые занимаются контролем за финансовой деятельностью субъектов квазигосударственного сектора. Изучение дискуссионных вопросов учета субсидий поможет улучшить практику учета и отчетности по ним и повысить прозрачность финансовой отчетности организаций.

***Ключевые слова:** бухгалтерский учет, квазигосударственный сектор, государственные субсидии, доходы, финансовая отчетность, стандарты, способы.*

■ Введение

В настоящее время одним из наиболее важных направлений развития экономики выступает организация эффективной государственной политики по управлению и поддержке субъектов квазигосударственного сектора.

Основным условием жизнеспособной и сбалансированной экономики является рациональное использование имеющихся ресурсов, умение принимать эффективные управленческие решения и достаточный объем финансовых средств, необходимых для развития и стабилизации деятельности субъектов учета [1].

Для реализации различных инвестиционных проектов хозяйствующему субъекту часто необходимы дополнительные финансовые ресурсы. Классической формой привле-

чения ресурсов в организацию являются заемные средства, однако в настоящее время существует ряд программ, которые поддерживают приоритетные направления развития бизнеса и социальной сферы, на которые государство выделяет субсидии, гранты и иные формы государственной помощи. При этом в отношении указанного объекта учета организация должна сформировать полную и репрезентативную информацию, чтобы заинтересованные пользователи могли принимать обоснованные решения в отношении предоставления организации ресурсов.

Государственная помощь в силу своей специфики, отличающей ее от прочих коммерческих возмездных сделок, является особым объектом учета. В связи с этим порядок признания и отражения информации о государственной помощи в финансовой отчетности регламентирован отдельным стандартом.

Субсидии как механизм финансирования носят стимулирующий характер и приводят не только к росту доходов организации-получателя, но и к поступлениям в бюджет через механизм налогообложения прибыли отчетного периода. Поскольку такая организация находится в особом экономическом положении и необходимо достоверно отразить воздействие субсидий на содержание финансовой отчетности, то актуальным вопросом является правильная оценка этого воздействия и сравнимость информации о полученных результатах. В этом контексте основная проблема признания субсидий – это соотнесение доходов и расходов, связанных с получением и использованием субсидий [2].

Целью работы является исследование теоретических и практических аспектов признания государственных субсидий в финансовой отчетности, а также обзор способов признания субсидий, способствующих повышению прозрачности финансовой отчетности субъектов квазигосударственного сектора.

Научная новизна проведенного исследования состоит в разработке рекомендаций для выбора оптимального способа учета субсидий, полученных на приобретение, строительство и реконструкции активов, субъектами квазигосударственного сектора в зависимости от потребностей пользователей финансовой отчетности.

Распределение, получение и использование государственных субсидий – это достаточно сложные экономические процессы, как и отражение этих операций на счетах бухгалтерского учета и в финансовой отчетности организации [3,4]. Своевременное и правильное отражение государственных субсидий в бухгалтерском учете необходимо для формирования показателей финансовой отчетности.

Корректно выбранный способ отражения государственных субсидий в финансовой отчетности является важным аспектом в достижении ясности и достоверности информации, предоставляемой заинтересованным пользователям. Правильное признание субсидий и раскрытие информации помогают оценить реальное финансовое положение организации и ее потенциал для будущего развития, способствуют соблюдению законодательства и обеспечению финансовой устойчивости предприятия.

Признание государственной субсидии в финансовой отчетности предполагает соблюдение требований «Концептуальных основ финансовой отчетности» [6], согласно которым финансовая отчетность должна соответствовать качественным характеристикам, повышающим полезность информации, таким как сопоставимость, проверяемость, своевременность и понятность, что способствует безошибочному принятию решений заинтересованными сторонами, и делает финансовую отчетность привлекательной как для инвесторов, так и для широкого круга пользователей финансовой отчетности.

Необходимо помнить, что качественное представление финансовой отчетности является ключевым элементом взаимодействия с заинтересованными сторонами. Правильное отражение государственных субсидий поможет пользователям финансовой отчетности лучше понять и оценить финансовое состояние и результаты деятельности организации. Таким образом, теория и практика признания государственных субсидий в финансовой

отчетности является актуальной и важной темой для всех организаций, получающих поддержку государства, строгое соблюдение учетных стандартов, анализ влияния субсидий на финансовое состояние компании и основательный выбор методов учета помогут повысить прозрачность и доверие к финансовой отчетности, что, в свою очередь, способствует устойчивому развитию бизнеса и росту доверия со стороны инвесторов и партнеров.

■ Обзор литературы

Одной из известных форм государственной помощи являются субсидии, под которыми в общеэкономическом смысле понимаются денежные средства, выделенные организации для поддержания какой-либо деятельности, доходы от которой временно не покрывают нормативную величину расходов [2].

Так, учету государственных субсидий в системе Международных стандартов финансовой отчетности посвящен стандарт (IAS) 20 «Учет государственных субсидий и раскрытие информации о государственной помощи» (далее – МСФО 20). В данном стандарте содержатся требования к учету государственных субсидий и других форм государственной помощи, при этом исключением являются аспекты отражения государственных субсидий при изменении цен или получении государственной помощи в виде налоговых льгот при определении налогооблагаемой прибыли или убытков, вопросы участия в капитале организации и государственные субсидии в области сельского хозяйства.

В МСФО (IAS) 20 приводится следующее определение субсидии: субсидии – это акт государственной помощи организации: в форме передачи ресурсов в обмен на соблюдение в прошлом или будущем определенных условий, связанных с ее операционной деятельностью; подлежащий надежной оценке; четко отличающийся от обычной деятельности [5, 7].

Клычова Г.С., Нуриева Р.И. считают, что в данном определении не уточнен вид ресурсов, то есть, учитывая, что под ресурсами подразумеваются и денежные средства, и основные средства, и материалы, и нематериальные активы, можно сказать, что согласно МСФО 20 субсидии могут выдаваться в виде любого из этих ресурсов [1].

Вопросы, связанные с организацией бухгалтерского учета государственных субсидий и других форм государственной помощи в соответствии с МСФО 20, нашли свое решение в трудах Александера Д., Никифоровой С.В., Попова А.Ю., Токаревой М.Л. и др. [8,9,10,11]. Однако проблемы идентификации, признания субсидий в контексте современной методологии учета – методологии МСФО, требуют более углубленного рассмотрения.

Как отметил Александер Д., «предприятия, получающие существенное содействие из правительственных или государственных источников, находятся в ином экономическом положении, чем те, которые такого содействия не получают. Для того чтобы результаты деятельности такого предприятия были оценены правильно, необходимо максимально детальное раскрытие информации о государственной помощи» [8].

При отражении в бухгалтерском учете и финансовой отчетности государственной помощи в соответствии с МСФО следует дифференцировать субсидии по критерию их отнесения к активам и доходу. Для субсидий, которые относятся к активам, основное условие, которое должна выполнить организация, удовлетворяющая требованиям к их получению, заключается в том, что она должна купить, построить или иным образом приобрести долгосрочные активы. При этом следует учитывать дополнительные условия, ограничивающие вид активов или их местонахождение, периоды, в течение которых их следует приобрести.

Субсидии, отличные от относящихся к активам, являются доходом [12]. По мнению доктора экономических наук, профессора Агеевой О.А. данный способ более наглядно показывает, что произошло в отчетном периоде [13]. Следовательно, признание субсидий в качестве отложенного дохода является более целесообразным [3].

■ Материалы и методы

При написании статьи использовались количественные методы анализа.

Базой для проведения практических расчетов было выбрано АО «Талап», которое является субъектом квазигосударственного сектора и составляет ежегодно как отдельную, так и консолидированную финансовую отчетность.

В работе выполнен сравнительный динамический анализ состава и структуры активов АО «Талап» и источников их образования за период с 2020 по 2023 г. Проведено сравнение двух основных подходов к порядку учета государственных субсидий: подход с позиции капитала, согласно которому субсидия должна признаваться в составе капитала, и подход с позиции доходов, в соответствии с которым субсидия отражается в составе прибылей и убытков отчетного периода.

На основе анализа аудированной отдельной и консолидированной финансовой отчетности АО «Талап» была изучена динамика изменений стоимости основных средств в организации с применением обоих способов отражения государственной субсидии, относимой к активам: на нетто-основе (элиминируя стоимость основных средств и государственные субсидии, относящиеся к этим активам) и на брутто-основе.

Для достижения поставленной цели в работе применялись следующие методы исследования: экономико-статистический и балансовый (при анализе и оценке финансового состояния анализируемого объекта учета -авт.), абстрактно-логический (для выявления особенностей признания государственных субсидий в финансовой отчетности субъектов квазигосударственного сектора -авт.).

Теоретической и методологической основой исследования послужили законодательные и нормативно-правовые акты в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности, труды ведущих отечественных и зарубежных ученых по исследуемой проблеме, а также материалы научных конференций.

Эмпирические методы, такие как сбор и анализ статистических данных, интервьюирование специалистов и участие в экспертных дискуссиях, позволили получить конкретные факты и мнения относительно данной проблемы. Теоретический метод использовался для анализа различных теоретических подходов к учету субсидий и их применимости к субъектам квазигосударственного сектора.

Таким образом, использование комбинации различных методов исследования обеспечивает всесторонний анализ и понимание проблемы признания государственных субсидий в финансовой отчетности субъектов квазигосударственного сектора.

■ Результаты и обсуждение

Согласно МСФО, 20 государственные субсидии не должны признаваться до тех пор, пока не появится разумная уверенность в том, что организация выполнит связанные с ними условия и субсидии будут получены [7].

Стандарт рекомендует признавать полученную субсидию в части прибыли или убытка на регулярной основе в течение времени, когда организация признает в качестве расходов соответствующие затраты, для компенсации которых предназначались субсидии [7]. Кроме того, стандартом предусмотрен способ отражения субсидии в качестве компенсации уже понесенных затрат, которые признаются в составе прибыли и убытка того периода, в котором она подлежит получению [5, 7].

Стандарт рассматривает два основных подхода к порядку учета государственных субсидий: подход с позиции капитала, согласно которому субсидия должна признаваться в составе капитала, и подход с позиции доходов, в соответствии с которым субсидия отражается в составе прибылей и убытков отчетного периода. При этом, аргументами сторонников с позиции капитала является то, что субсидии представляют собой способы финансирования, по которым не ожидается возврат, и поскольку государственная суб-

сидия является незаработанным доходом, то считается неправомерным признание государственной субсидии в части прибылей и убытков. Сторонники подхода учета субсидии с позиции доходов считают правильным признание субсидии в составе прибылей и убытков соответствующих периодов, так как государственные субсидии не являются вкладом акционеров, также, по их мнению, субсидии зачастую выдаются под определенные условия, которые выполняются организацией, зарабатывая их посредством соблюдения требуемых государством условий [5,7].

В соответствии с положениями стандарта рекомендуемым подходом является учет субсидий с позиции дохода. При этом ключевой момент состоит в том, что методология учета субсидий, определенная МСФО 20 основана на принципе начисления. В целом процедура зависит от цели полученной субсидии.

МСФО 20 предусмотрено применение следующих видов государственных субсидий [7]:

1) относящиеся к активам: путем отражения субсидий в составе доходов будущих периодов на брутто-основе или путем вычитания суммы субсидии для получения балансовой стоимости актива на нетто-основе;

2) относящиеся к доходам: как доходы будущих периодов с периодическим отнесением на текущие доходы по статье «Прочие доходы» или как доходы текущего периода в качестве компенсации понесенных предприятием затрат.

Для более глубокого понимания особенностей учета государственных субсидий, полученных на строительство и реконструкцию активов, в качестве базы для проведения практических расчетов было выбрано АО «Талап», которое является субъектом квазигосударственного сектора и составляет ежегодно отдельную и консолидированную финансовую отчетность. Анализ финансово-хозяйственной деятельности данной организации был проведен на основе аудированной отдельной и консолидированной финансовой отчетности.

Анализ состава и структуры активов АО «Талап» и источников их образования показал, что стоимость основных средств по данным бухгалтерского учета АО «Талап» отличается от значения основных средств, представленных в Отчете о финансовом положении.

Так, стоимость основных средств согласно оборотно-сальдовой ведомости за 2023 год составила 368 260 626,4 тыс. тенге, вместо 11 866 681,0 тыс. тенге, представленных в бухгалтерском балансе.

Разница 356 393 945,4 тыс. тенге (368 260 626,4 – 11 866 681,0) представляет собой основные средства, приобретенные за счет ежегодных государственных субсидий, которые учитываются в бухгалтерской отчетности как доходы будущих периодов в соответствии с МСФО (IAS) 20 «Государственные субсидии и раскрытие информации о государственной помощи».

Такая картина с разными данными основных средств сложилась в связи с принятым в Учетной политике АО «Талап» методом учета государственных субсидий, согласно которому государственные субсидии, напрямую связанные с активами, представляются на нетто-основе, то есть путем вычета суммы выделенной государственной субсидии из балансовой стоимости соответствующего актива.

Следует отметить, что данный способ представления государственных субсидий, связанных с активами на нетто-основе, не отражает полную стоимость активов и основных средств АО «Талап», представленных в Отчете о финансовом положении, так как показаны в меньшей сумме, чем фактическая стоимость как основных средств, так и активов всего. Доля основных средств, отражаемых на нетто-основе составляет лишь незначительную часть от общей стоимости основных средств акционерного общества: 2020 г. – 6%; 2021 г. – 5,6%; 2022 г. – 6,7%; 2023 г. – 3,2%, что может повлиять на показатели финансовой устойчивости и деловой активности организации.

При способе на брутто-основе, государственные субсидии, отражаются в виде доходов будущих периодов в части долгосрочных обязательств с выделением в краткосрочных обязательствах их текущей части, в последующем относимой на текущий доход по мере амортизации основных средств. При этом основные средства отражаются в активах и уменьшаются на сумму ежегодной амортизации, которая в конечном итоге не оказывает влияние на финансовый результат в Отчете о прибылях и убытках, так как взаимозачитывается с текущим доходом от амортизации краткосрочной части доходов будущих периодов на сумму начисленной амортизации.

Оба способа отражения государственных субсидий являются разрешенными в стандарте. Однако, в связи с тем, что анализируемое предприятие является субъектом квазигосударственного сектора и имеет широкий круг пользователей финансовой отчетности: учредитель – Правительство Республики Казахстан в лице Комитета государственного имущества и приватизации Министерства финансов Республики Казахстан, акционер – Министерство Республики Казахстан (по сфере деятельности -авт.), аудиторы, инвесторы и другие, следует обратить внимание, что финансовая отчетность должна быть понятна, с точки зрения полезности для пользователей, то есть должна отражать полную картину по всем элементам финансовой отчетности с тем, чтобы способствовать правильному принятию решения. Соответственно применение способа отражения в финансовой отчетности субсидии на нетто-основе является для предприятий квазигосударственного сектора нежелательным методом.

На рисунке 1 представлена динамика изменений стоимости основных средств в анализируемой организации с применением обоих способов отражения государственной субсидии, относимой к активам: на нетто-основе (элиминируя стоимость основных средств и государственные субсидии, относящиеся к этим активам – авт.) и на брутто-основе (когда основные средства в полной стоимости отражаются в учете, при одновременном отражении государственных субсидий в качестве доходов будущих периодов -авт.).

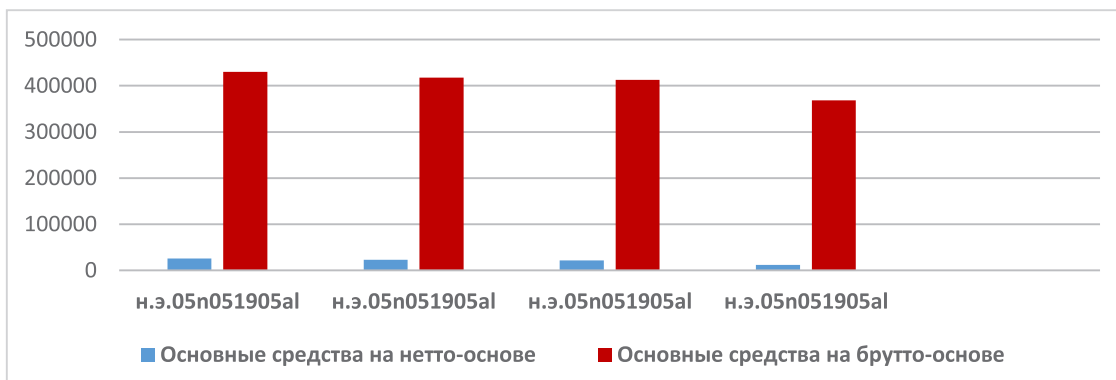

Рисунок 1. Динамика изменений стоимости основных средств АО «Талап», представленная двумя способами учета.
 Источник: Финансовая отчетность АО «Талап» за 2020-2023 гг.

Итак, динамика изменений стоимости основных средств АО «Талап», представленная двумя способами учета государственных субсидий, полученных на приобретение, строительство и реконструкцию долгосрочных активов наглядно показывает существенную разницу в стоимости основных средств. В виду этого при отражении государственных субсидий на нетто-основе необходимо уделять важное значение раскрытию информации в примечаниях к отдельной и к консолидированной финансовой отчетности о стоимости основных средств, основная доля которых сформирована за счет государственных субсидий, а также размер полученных государственных субсидий и стоимость приобретенных,

построенных или реконструированных за счет субсидий объектов основных средств в отчетном периоде, с тем, чтобы пользователи финансовой отчетности видели реальное финансово-экономическое положение организации.

Согласно требованиям МСФО (IFRS) 3 «Объединение бизнеса» и МСФО (IFRS) 10 «Консолидированная финансовая отчетность» консолидированная финансовая отчетность представляется на основе единой учетной политики, базой для формирования которой служит учетная политика материнской компании [14,15]. Соответственно государственные субсидии, относящиеся к активам в консолидированной финансовой отчетности представлены на нетто-основе, согласно которой доля основных средств составила по годам: 2020 г. – 7,6%; 2021 г. – 5,7%; 2022 г. – 5,2%; 2023 г. – 3,5%, что также является незначительной по сравнению с реальной стоимостью основных средств организации.

Наглядно увидеть динамику изменений стоимости основных средств в группе АО «Талап», представленных двумя способами учета государственных субсидий, относящихся к активам: на нетто-основе (элиминируя стоимость основных средств и государственные субсидии, относящиеся к этим активам – авт.) и на брутто-основе (когда основные средства в полной стоимости отражаются в учете, при одновременном отражении государственных субсидий в качестве доходов будущих периодов -авт.) возможно на рисунке 2.

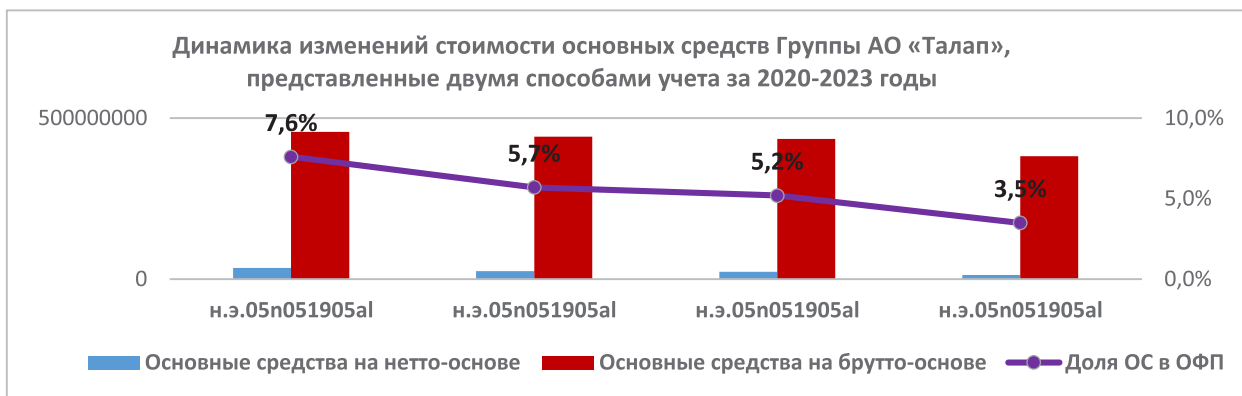

Рисунок 2. Динамика изменений стоимости основных средств группы АО «Талап», представленная двумя способами учета.
 Источник: Финансовая отчетность АО «Талап» за 2020-2023 гг.

Анализ способа учета государственных субсидий, относящихся к активам на нетто-основе, показывает, что данный метод не является информативным.

Применение же способа отражения государственной субсидии в форме отложенного дохода может положительно повлиять на финансовое положение и результаты деятельности предприятия. Пользователи финансовой отчетности организаций заинтересованы в достоверной и эффективной информации о средствах государственной помощи и полученной выгоде от использования субсидий. Раскрытие и предоставление таких сведений способствуют формированию объективного мнения при оценке бизнеса, позволяя тем самым принимать обоснованные решения в области инвестирования и кредитования сельскохозяйственных предприятий.

Учет государственных субсидий субъектов квазигосударственного сектора является ключевым аспектом финансового управления в современной экономике. Эти субсидии представляют собой значительные финансовые ресурсы, предоставляемые государством определенным компаниям или организациям для поддержки определенных отраслей или социальных программ. В связи с этим, правильное учетное отражение этих субсидий имеет важное значение для обеспечения ясности и эффективного использования государственных финансов. В процессе учета необходимо учитывать различные аспек-

ты, такие как цель выделения субсидии, условия использования средств, контроль за их расходованием и отчетность перед государством. Помимо этого, важно также учитывать возможные налоговые последствия и влияние субсидий на финансовое состояние субъектов квазигосударственного сектора. Такой подход позволит обеспечить эффективное управление государственными субсидиями и минимизировать риски их злоупотребления или неправильного использования.

■ Заключение

Средства государственной помощи, поступившие в организацию, требуют специальных правил, методов оценки и признания в отчетности.

В процессе анализа существующих подходов к учету государственных субсидий в субъектах квазигосударственного сектора, выявлено, что отражение субсидий в отчетности с позиции дохода может положительно повлиять на финансовое положение и результаты деятельности организации.

Таким образом, результатом проведенного исследования путем анализа и сравнения способов первоначального признания и последующего учета государственных субсидий, полученных на приобретение, строительство и реконструкцию активов являются следующие выводы и рекомендации:

1) Государственные субсидии, относящиеся к активам и отражаемые путем уменьшения стоимости активов на полученную сумму субсидии, то есть отражение субсидии на нетто основе имеет свои плюсы и минусы. С одной стороны, это позволяет снизить стоимость актива за счет полученной субсидии. Это может быть полезно для улучшения финансового положения предприятия и повышения его конкурентоспособности. Однако, такой подход также имеет свои недостатки. В частности, он может исказить финансовое положение предприятия, делая его реальное финансовое состояние менее прозрачным для заинтересованных сторон, таких как инвесторы или кредиторы. Кроме того, такое отражение может создать не верное восприятие оценки активов предприятия, что может привести к риску неправильной оценки активов и последующим финансовым проблемам. Таким образом, необходимо внимательно взвешивать преимущества и недостатки отражения государственных субсидий в активах и принимать решения на основе конкретных условий и потребностей предприятия.

2) На наш взгляд, прозрачным, раскрывающим полную картину элементов финансовой отчетности, является метод учета государственной субсидии, относящейся к активам – брутто-метод, когда субсидия признается через отложенный доход. При данном способе показатели в отчете о финансовом положении представлены в полном виде: в активах – основные средства включают стоимость основных средств, приобретенных за счет субсидий, а в части обязательств – доходы будущих периодов с выделением их на краткосрочную и долгосрочную части, что является оптимальным способом первоначального признания и отражения государственных субсидий в финансовой отчетности. В связи с чем, рекомендуем в Учетной политике субъектов квазигосударственного сектора осуществлять выбор способа учета государственных субсидий, относящихся к активам, через отложенный доход.

3) В методологии учета государственных субсидий, полученных на приобретение, строительство и реконструкцию активов, считаем необходимым для субъектов квазигосударственного сектора установить в Правилах ведения бухгалтерского учета основной способ признания таких субсидий в качестве отложенного дохода (доходов будущих периодов).

Пользователи финансовой отчетности организаций заинтересованы в достоверной и эффективной информации о средствах государственной помощи и полученной выгоде от использования субсидий. Раскрытие и предоставление таких сведений способствуют формированию объективного мнения при оценке деятельности субъектов квазигосудар-

ственного сектора, позволяя тем самым принимать обоснованные решения в области дальнейшего инвестирования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Клычова Г.С., Нуриева Р.И. Адаптация МСФО (IAS) 20 «Учет государственных субсидий и раскрытие информации о государственной помощи» в целях применения в отечественной учетной практике // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – №4 (346). – С.16-28)
2. Цуркану В.И., Голочалова И.Н. Методологические аспекты признания и учета государственных субсидий // Научный вестник Ужгородского университета. – 2016. – №1(47). – С.485-493
3. Клычова Г.С., Нуриева Р.И. Особенности признания в учете государственных субсидий, выделяемых сельскохозяйственным предприятиям, в соответствии с отечественными и международными стандартами // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях.- №18 (378). – 2015. С.30-40
4. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета. 4- издание – М.: Финансы и статистика. 1997. – С.12-22
5. Грюнинг Х. ван, Коэн М. Международные стандарты финансовой отчетности: Практическое руководство 2-е изд. Пер. с англ. публикации Всемирного банка International Accounting Standards. A Practical Guide Hennie van Greuning, Marius Koen, 2004 г. М.: Издательство «Весь Мир», С. 236-314
6. Концептуальная основа финансовой отчетности [Электронный ресурс]
7. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 20 «Учет государственных субсидий и раскрытие информации о государственной помощи» [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30003546&pos=3;-120#pos=3;-120 (дата обращения: 10.03.2024)
8. Александер А. Международные стандарты финансовой отчетности: от теории к практике/Александер А., Бриттон А., Йориссе, Э.; пер. с англ. Бабкин В., Седова Т. – М: Вершина, 2005. – 886 с.
9. Никифорова С.В., Зайцева Н.С. Отражение в учете и отчетности государственной помощи в соответствии с МСФО и РСБУ // Новая экономика и региональная наука.- 2016.- №3 (6).- С.361-367
10. Попов А.Ю. Бухгалтерский (финансовый) учет. Екатеринбург: Издательство УрГЭУ.- 2016.- 131 с.
11. Токарева М.Л. Анализ ПБУ 13/2000 «Учет государственной помощи» // Экономика и социум. – 2016. – №6-2 (25). – С. 782-784
12. Ковалева В.Д., Расторгуев И.А., Осина Е.Д. Учет государственных субсидий в соответствии с МСФО //Бухгалтерский учет, анализ и аудит. – 2021. №9 том 3. – С.37-43 DOI: 10.36871/ek.up.r.r.2021.09.03.007
13. Агеева О.А. МСБУ (IAS) 20 «Учет государственных субсидий и отражение информации о государственной помощи» // Бухгалтерский учет в строительных организациях. – № 7. – 2011. – С.15-17
14. Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 3 «Объединение бизнеса» [Электронный ресурс]
15. Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 10 «Консолидированная финансовая отчетность» [Электронный ресурс]

REFERENCES:

1. G.S. Klychova, R.I. Nurieva Adaptacija MSFO (IAS) 20 «Uchet gosudarstvennyh subsidij i raskrytie informacii o gosudarstvennoj pomoshhi» v celjah primenenija v otechestvennoj uchetoj praktike // Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet.– 2015. – №4 (346). – S.16-28)
2. Curkanu V.I., Golochalova I.N. Metodologicheskie aspekty priznanija i ucheta gosudarstvennyh subsidij // Nauchnyj vestnik Uzhgorodskogo universiteta. – 2016. – №1(47). – S.485-493
3. G.S. Klychova, R.I. Nurieva. Osobennosti priznanija v uchete gosudarstvennyh subsidij, vydelaemyh sel'skohozjajstvennym predpriyatijam, v sootvetstvii s otechestvennymi i mezhdunarodnymi standartami // Buhgalterskij uchet v budzhetnyh i nekommercheskih organizacijah.- №18 (378).- 2015. S.30-40
4. B. Nidlz, KH. Anderson, D. Kolduehll. Printsipy buhgalterskogo ucheta. 4-izdanie – M.: Finansy i statistika. 1997.
5. Gryuning KH. van, Koehn M. Mezhdunarodnye standarty finansovoi otchetnosti: Prakticheskoe rukovodstvo 2-e izd. Per. s angl. publikatsii Vsemirnogo banka International Accounting Standards. A Practical Guide Hennie van Greuning, Marius Koen, 2004 g. – M.: Izdatel'stvo «Ves' MiR», – S. 236-314
6. Konceptual'naja osnova finansovoj otchetnosti [Jelektronnyj resurs]
7. Mezhdunarodnyj standart finansovoj otchetnosti (IAS) 20 «Uchet gosudarstvennyh subsidij i raskrytie informacii o gosudarstvennoj pomoshhi» [Jelektronnyj resurs] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30003546&pos=3;-120#pos=3;-120 (data obrashhenija: 10.03.2024)
8. Aleksander, A. Mezhdunarodnye standarty finansovoj otchetnosti: ot teorii k praktike/Aleksander, A., Britton, A., Jorissen, Je.; per. s angl. V. Babkin, T. Sedova. – M: Vershina, 2005. – 886 с.
9. Nikiforova S.V., Zajceva N.S. Otrazhenie v uchete i otchetnosti gosudarstvennoj pomoshhi v sootvetstvii s MSFO i RSBU // Novaja jekonomika i regional'naja nauka. – 2016. – №3 (6). – S.361-367
10. Popov A.Ju. Buhgalterskij (finansovyj) uchet. Ekaterinburg: Izdatel'stvo UrGJeU. – 2016. – 131 s.
11. Tokareva M.L. Analiz PBU 13/2000 «Uchet gosudarstvennoj pomoshhi» // Jekonomika i socium. – 2016. – №6-2 (25). – S. 782-784.

12. V.D. Kovaleva, I.A. Rastorguev, E.D. Osina Uchet gosudarstvennyh subsidij v sootvetstvii s MSFO // Buhgalterskij uchet, analiz i audit. – 2021. – S. №9 tom 3. – S.37-43 DOI: 10.36871/ek.up.p.r.2021.09.03.007
13. O.A. Ageeva MSBU (IAS) 20 «Uchet gosudarstvennyh subsidij i otrazhenie informacii o gosudarstvennoj pomoshhi» // Buhgalterskij uchet v stroitel'nyh organizacijah. – № 7. – 2011. – S.15-17
14. Mezhdunarodnyj standart finansovoj otchetnosti (IFRS) 3 «Ob#edinenie biznesa» [Jelektronnyj resurs]
15. Mezhdunarodnyj standart finansovoj otchetnosti (IFRS) 10 «Konsolidirovannaja finansovaja otchetnost'» [Jelektronnyj resurs]

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК СУБСИДИЯНЫ ТАНУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

А.У. Абдрахманова*

э.ф.к., доцент

«Қазақстанның авиациялық әкімшілігі» АҚ,
ішкі аудитор
Астана қ., Қазақстан
e-mail: a.aigul.u1971@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1111-1705>

А.С. Бельгибаева

э.ф.к., доцент

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау қ., Қазақстан
e-mail: anar.belgibayeva@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

У.К. Сартов

э.ф.к., доцент

«Тұран-Астана» университеті,
Астана қ., Қазақстан
e-mail: sartov14@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1257-0153>

***Аңдатпа.** Квзимемлекеттік сектор ұйымдарының шоттарына түскен субсидия түріндегі бюджет қаражаты ұйымның қаржы ағындарының маңызды элементі. Тіісінше, мемлекеттік субсидияны дұрыс тану және есепке алу ұйымның қаржылық есептілігінің дұрыстығы мен ашықтығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Мақалада мемлекеттік субсидияны бастанқы тану, сондай-ақ оларды халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына сәйкес кейіннен есепке алу тәсілдері қарастырылған.*

Стандарттар ережелерін қолдану практикасы квзимемлекеттік сектордың субъектісі болып табылатын акционерлік қоғамның мысалында ашылды. Бұл мемлекеттік субсидиялау түрінде қаржыландыруды алатын ұқсас ұйымдар үшін практикалық маңыздылықты білдіреді. Активтерді сатып алу, салу және реконструкциялауға алынған субсидияны көрсету тәсілі егжей-тегжей қарастырылған. Оларды есепке алудың дұрыс тәсілі активтердің құнын дұрыс бағалауға ғана емес, сонымен қатар ұсынылған қаржылық мәліметтер негізінде басқарушылық шешімдерді барабар қабылдауға мүмкіндік береді.

Зерттеу субсидияны есепке алудың әртүрлі тәсілдерін, соның ішінде оларды тану, бағалау, кірістерге немесе капиталға жатқызу, оларды кезеңдерге бөлу мәселелерін талдауды қамтиды.

Зерттеу нәтижелері бухгалтерлер, қаржылық талдаушылар, аудиторлар, сондай-ақ квзимемлекеттік сектор субъектілерінің қаржылық қызметін бақылаумен айналысатын мемлекеттік басқару және реттеу органдарына пайдалы болуы мүмкін. Субсидияны есепке алудың пікірталас мәселелерін зерттеу олар бойынша есеп пен есеп беру тәжірибесін жақсартуға және ұйымдардың қаржылық есептілігінің ашықтығын арттыруға көмектеседі.

***Түйін сөздер:** бухгалтерлік есеп, квзимемлекеттік сектор, мемлекеттік субсидия, кірістер, қаржылық есеп беру, стандарттар, әдістер.*

THEORY AND PRACTICE OF RECOGNIZING GOVERNMENT SUBSIDIES
IN FINANCIAL STATEMENTS**A.U. Abdrakhmanova***

c.e.s., associate professor

Internal Auditor of Aviation Administration of Kazakhstan JSC
Astana, Kazakhstan

e-mail: a.aigul.u1971@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1111-1705>**A.S. Belgibayeva**

c.e.s., associate professor

Sh. Ualikhanov Kokshetau University
Kokshetau, Kazakhstan

e-mail: anar.belgibayeva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>**U.K Sartov**

c.e.s., associate professor

«Turan-Astana» University
Astana, Kazakhstan

e-mail: sartov14@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1257-0153>

Abstract. *Budgetary funds, in the form of subsidies received by quasi-public sector organizations, are an important component of these organizations' financial flows. Accordingly, the proper recognition and accounting of government subsidies plays a key role in ensuring the reliability and transparency of an organization's financial statements. The article examines the methods of initial recognition of government subsidies, and their subsequent accounting in accordance with international financial reporting standards.*

The practical application of these standards is illustrated using the example of a joint-stock company, which is a quasi-public sector entity, providing valuable insights for similar organizations that receive state subsidies. The method of reflecting the subsidy received for the acquisition, construction and reconstruction of assets is considered in detail. Applying the correct accounting approach not only helps accurately assess asset values but also enables informed management decisions based on the provided financial data.

The study includes an analysis of various approaches to accounting for subsidies, including issues of their recognition, assessment, attribution to income or capital, and their distribution by period.

The results of the study can be useful for accountants, financial analysts, auditors, as well as for government and regulatory authorities that monitor the financial activities of quasi-public sector entities. The study of controversial issues of accounting for subsidies will help improve the practice of accounting and reporting on them and increase the transparency of financial statements of organizations.

Key words: *accounting, quasi-public sector, government subsidies, revenues, financial statements, standards, methods.*

А.Б. Алибекова*

PhD, и.о. доцента
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: alibiekovaiga87@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-1938>

Л.М. Сембиева

д.э.н., профессор
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: sembiyeva@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7926-0443>

А.Е. Шахарова

к.э.н., и.о. профессора
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: shaharovaaliya@yandex.kz
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7413-8297>

Б.Б. Мажитова

м.э.к.
Евразийский гуманитарный институт
им. А.К. Кусаинова
г. Астана, Казахстан
e-mail: mbb7777@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-4479-9887&justRegistered=true>

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ, РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ И ЭКОНОМИЧНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация. *Современные методологические основы и проблемы оценки эффективности, результативности и экономической целесообразности использования национальных ресурсов в рамках государственного аудита являются важной и актуальной темой, особенно в контексте эффективного управления государственными ресурсами. Исследования в этой области позволяют выявить ключевые аспекты, связанные с оптимизацией использования ресурсов, повышением эффективности государственных программ и проектов, а также обеспечением прозрачности и ответственности в управлении национальными ресурсами. Цель исследования заключается в изучении, обобщении и систематизации методологических подходов к оценке эффективности, результативности и экономичности использования национальных ресурсов.*

*Все разновидности национальных ресурсов взаимосвязаны и взаимодействуют в ходе производства и потребления, являясь фундаментом для экономического развития и определяя его потенциал и перспективы страны. Однако следует отметить, что само наличие национальных ресурсов не обеспечивает экономический успех. Эффективное управление национальными ресурсами требует их грамотного использования, развития инфраструктуры, научно-технического прогресса и других факторов. В данной научной статье рассмотрены ряд методик оценки эффективности, результативности и экономичности использования национальных ресурсов. Рассматривая оценку эффективности, результативности и экономичности использования национальных ресурсов можно отметить, что в настоящее время сформировано множество методик оценки эффективности. При этом разнообразие методов постоянно расширяется за счет использования новых приемов и способов, что усложняет работу государственного аудитора. В результате исследования современных методов оценки технической эффективности можно выделить два основных подхода: *data envelopment analysis (dea)*, основанный на математическом программировании, и *stochastic frontier analysis (sfa)*, использующий эконометрические методы. Каждый из этих методов имеет свои сильные и слабые стороны и может быть применен для выполнения различных задач оценки результатов. Результаты сравнительного анализа свидетельствуют о том, что выбор метода зависит не только от доступных данных, но и от способности модели точно отражать эффективность компании, учитывая различные нюансы. Важными критериями являются качество оценки, объем данных, их соответствие модели, метод измерения результатов и полнота экономического анализа.*

Ключевые слова: национальные ресурсы, методологические подходы, оценка эффективности и результативности, параметрический подход, непараметрический подход, техническая эффективность, ресурсный сектор.

■ Введение

В рамках проведения государственного аудита эффективности использования национальных ресурсов сбор аудиторских доказательств осуществляется при помощи методов, соответствующих поставленным целям и задачам. Аудитор, опираясь на свой профессиональный опыт, должен определить, какие методы использовать и каким образом. Главная цель применения методов состоит в поиске достоверной и полной информации об эффективности использования национальных ресурсов.

Методика исследования основывается на изучении, обобщении, оценке накопленных знаний и опыта в отечественной и зарубежной теории и практике государственного аудита. Для изучения и обобщения основных современных научных подходов к оценке эффективности, результативности и экономичности использования национальных ресурсов проведен системный литературный обзор теории и методологии. В настоящее время существует множество методик оценки эффективности, которые постоянно расширяются за счет применения новых приемов и способов. Однако это усложняет работу государственного аудитора. Часто аудиторы прибегают к традиционным методам, которые могут быть неэффективны или неприемлемы для достижения поставленных целей. Поэтому важна задача систематизации методов оценки эффективности.

Для более глубокого понимания особенностей и ограничений методов оценки был проведен анализ работ исследователей, где рассматривается сущность этих методов. В зарубежных исследованиях методы оценки эффективности могут быть представлены общим обзором или изучением их применения в конкретной сфере [1].

Необходимо отличать методы аудита эффективности от методов оценки эффективности, применяемых для получения доказательств уместности и корректности. Аудит эффективности проводится с использованием общепринятых методов аудита, таких как изучение, наблюдение, запрос и подтверждение, подсчет и аналитические процедуры.

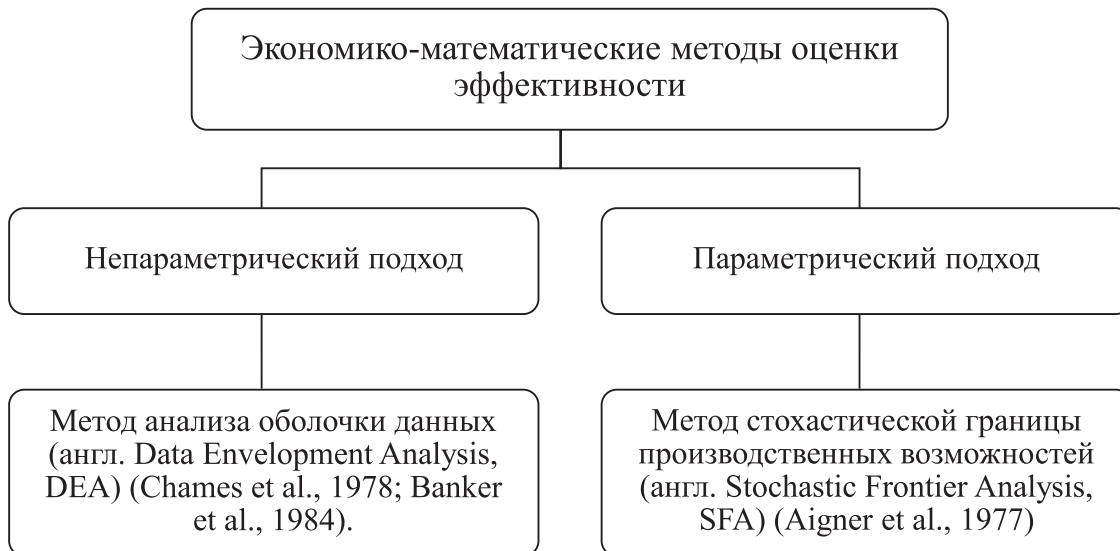
■ Обзор литературы

В экономике как результаты, так и издержки деятельности обычно измеряются в денежных единицах, хотя возможно и другие способы измерения. Чарнес А., Купер В. и Роуд Е., разработчики метода оценки эффективности, известного как анализ эффективности по данным, подчеркивают, что данные не обязательно должны быть оценены в соответствии с рыночными ценами или другими экономическими показателями [2].

Их метод оценки эффективности деятельности организаций основывается на представлении ее как расстояния между соотношением результатов и издержек этой организации и границей производственных возможностей группы организаций, производящих аналогичные результаты, как предложено Фарреллом М. [3]. Соответственно, чем дальше организация от границы, тем ниже ее эффективность. Граница производственных возможностей в методе анализа среды функционирования строится непараметрически, т.е. без предварительного выбора вида производственной функции, хотя используются также и параметрические методы [4]. Каждая группа методов имеет свои положительные и негативные стороны, поэтому нельзя сказать, что какой-то из них явно лучше другого [5]. Однако возникла дискуссия о применимости результатов DEA в практическом управлении [6], связанная, в частности, с тем, что этот метод оценивает относительную эффективность, а выборка организаций, определяющая границу производственных возможностей, может влиять на точку отсчета. Таким образом, исключение из выборки действительно эффективных производителей может исказить оценки тех, чья эффективность измеряется [7].

■ **Материалы и методы**

Существует два основных подхода к оценке технической эффективности с использованием современных экономико-математических методов: метод анализа эффективности по данным (DEA), который использует математическое программирование, и метод стохастического фронта (SFA), основанный на эконометрических методах (Рисунок 1).

Примечание: составлено на основе [8]

Рисунок 1. Виды экономико-математических методов оценки эффективности.

Основные принципы развития метода DEA в его современной форме были заложены в работах Фаррелла М.Дж. и опубликованы им в статье «Измерение производственной эффективности» в 1957 году. Фаррелл стремился измерить эффективность производства на примере отдельной единицы конечного продукта, используя только один входной и один выходной параметры. Он применил эту модель для оценки эффективности сельского хозяйства в США по сравнению с другими странами. Однако он не смог разработать метод объединения всех различных входных и выходных параметров в единый виртуальный вход и выход.

■ **Результаты и обсуждения**

Метод DEA заключается в нахождении относительной эффективности работы каждого объекта. Под эффективностью понимается отношение совокупности значений входных параметров к совокупности значений выходных параметров. Это задача многомерного сопоставления, для каждого объекта отдельно решается задача оптимизации. DEA-анализ был первоначально создан для определения степени эффективности организаций, находящихся вне рыночной конкуренции в так называемом общественном секторе, где нет возможности оценки входных и выходных параметров на основании рыночных цен. Поэтому впервые DEA был применен в общественном секторе США, в областях образования, здравоохранения и военной службы.

Во время своих исследований Фаррелл М.Дж. разработал метод анализа эффективности по данным (DEA), в котором под эффективностью сельскохозяйственных фирм понималась их способность производить максимально возможное количество продукции при заданных ресурсах (при оценке по выходным параметрам -авт.) и использовать минимальное количество ресурсов для производства определенного объема продукции (при оценке по входным параметрам -авт.). Соответственно, этот метод может применяться при оценке эффективности, результативности природных ресурсов. Современное понимание производительности было доработано Фареллом, который определял её как соот-

ношение общей ценности полученного «результата» или выходных переменных к общей ценности «затрат» или входных переменных.

$$\text{Техническая производительность} = \frac{\text{совокупный вес "выходных" переменных}}{\text{совокупный вес "входных" переменных}} \quad (1)$$

На основе имеющейся информации формируется граница производственных возможностей, которая представляет собой границу производительности в пространстве входных и выходных переменных, описывающих объекты, производительность которых требуется оценить. Степень производительности объекта, выраженная численно, определяется расстоянием между ним и границей производительности: чем ближе объект к границе, тем выше его производительность. Граница строится на основе многократного решения задачи линейного программирования.

Таблица 1. Отличия методов DEA и SFA.

Метод DEA	Метод SFA
Неаддитивный	Аддитивный
Измеряет относительную производительность	Измеряет абсолютную производительность
В основе этого метода лежит линейное программирование	Основой для этого служат эконометрические методы
Нечувствителен к ошибкам и считает любые ошибки, в том числе случайные, неэффективными	Высокий порог чувствительности к ошибкам, т.е. учитываются случайные ошибки
Никаких ограничений на функциональную форму взаимосвязи между входом и выходом не накладывается.	Налагает ограничения на функциональную форму зависимости между входами и выходами
<i>Примечание: основано на источниках [8, 9].</i>	

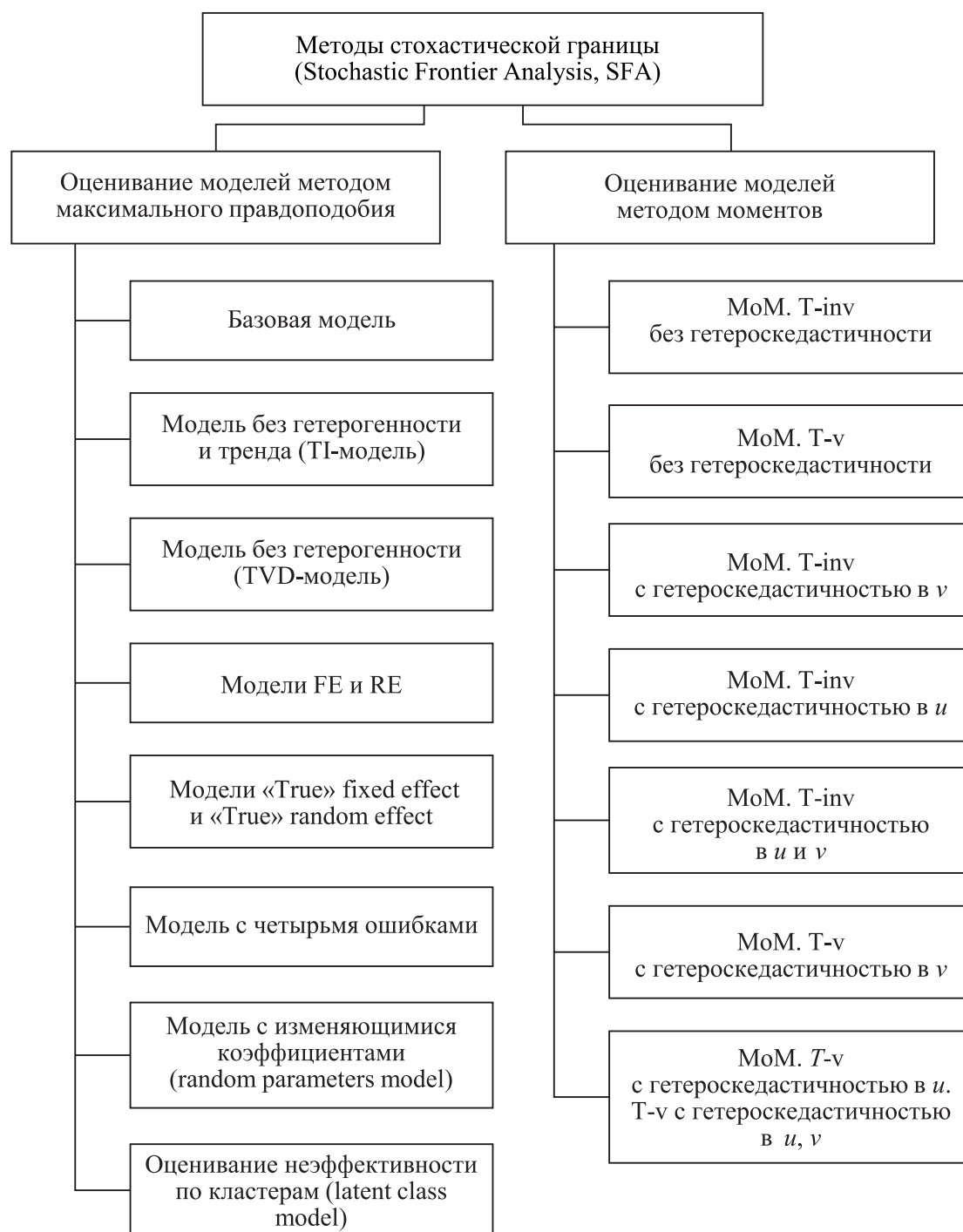
Поэтому каждый из оцениваемых методов имеет свои преимущества и недостатки, а правильный выбор зависит от цели оценки и имеющихся данных. Результаты сравнительного анализа показывают, что эффективность каждого метода зависит от способности учитывать особенности производственных систем и достигать поставленных целей.

Например, метод SFA позволяет учитывать влияние на результат различных факторов: материальных и нематериальных, что делает его более точным и учитывает случайные ошибки. DEA, в свою очередь, обеспечивает оценку эффективности на основе конкретных характеристик производственных систем, таких как фиксированный или переменный равновесный выпуск, а также ориентация затрат или выпуска.

SFA может быть применен в различных отраслях, таких как сельское хозяйство, производство, банковское дело и другие, где оценка эффективности играет важную роль. Этот метод учитывает случайные воздействия и систематические факторы, влияющие на производственные процессы.

Суть концепции SFA заключается в том, что результаты производственного процесса зависят не только от используемых ресурсов и случайных факторов, но и от систематических факторов, влияющих на объем производства. Для учета этих факторов в модель включается положительно распределенная составляющая ошибки. На основе такой модели разрабатываются параметрические методы оценки технической эффективности производства.

В качестве иллюстрации применения методов описаны SFA-моделей на едином массиве данных.

Примечание: составлено авторами

Рисунок 2. Методы стохастической границы (Stochastic Frontier Analysis, SFA).

В области практического применения существуют различные модели SFA, и зачастую исследователи впредь определяют конкретную модель для оценки производительности области. В настоящее время не проводились обзоры и совместные анализы способов и моделей оценки стохастической границы производственных возможностей, что остается задачей этого исследования. Были изучены модели, основанные на методе максимального правдоподобия, а также модели, применяющие метод моментов. Были подробно рассмотрены преимущества и недостатки оценки SFA-моделей с использованием классического метода моментов на реальных данных. Несмотря на «положительные» характеристики этого метода, такие как состоятельность и асимптотическая нормальность, его практическое применение ограничено.

■ Заключение

Эволюция параметрических и полупараметрических подходов к оценке обещает значительно усовершенствовать гибкость данных моделей. Байесовский подход к созданию SFA-моделей, предложенный Tsionas, также быстро развивается. Важно отметить, что результаты оценки эффективности использования национальных ресурсов существенно зависят от методологии, используемой в государственном аудите. Из-за отсутствия единой методологии как на национальном, так и на мировом уровне, возникают значительные расхождения при оценке эффективности использования этих ресурсов. Необходимость разработки общепризнанных стандартов в этой области становится очевидной для сведения к минимуму подобных расхождений и обеспечения более надежных результатов анализа. В процессе государственного аудита для оценки общественной пользы от использования национальных ресурсов рекомендуется использовать статистические методы и оценочные технологии, при этом не обязательно приводить все результаты к денежному выражению. Для такого анализа эффективности использования национальных ресурсов необходимо иметь развитую и постоянно обновляемую систему статистических баз данных, а также наличие квалифицированных специалистов в области оценки, применяющих соответствующие методы. [10]

Практика последних лет подчеркивает, что качество учета и оценки эффективности использования ресурсов вторично по сравнению с эффективным и рациональным вовлечением потенциала в реальное хозяйственное обращение. Это также важно для повышения привлекательности страны для финансовых ресурсов.

В контексте Казахстана, где ресурсный сектор играет ключевую роль в экономике, актуальность подобного подхода к оценке эффективности национальных ресурсов велика. Развитие теоретических методов и практических инструментов становится крайне важным, учитывая стремление страны к разностороннему и устойчивому развитию своих ресурсных активов. Такой подход не только поможет оптимизировать использование ресурсов, но и способствует привлечению инвестиций и повышению конкурентоспособности национальной экономики.

Статья подготовлена по грантовому финансированию по научным и/или научно-техническим программам на 2023-2025 годы МНВО РК BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки качества и управления и эффективного использования национальных ресурсов».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Друккер П. Д. Система муниципального управления/Под ред. ВБ Зотова //СПб: Питер. – 2008. – С. 499.
2. Charnes A., Cooper W. W., Rhodes E. Measuring the efficiency of decision making units //European journal of operational research. – 1978. – Т. 2. – №. 6. – С. 429-444.
3. Farrell M. J. The measurement of productive efficiency //Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society. – 1957. – Т. 120. – №. 3. – С. 253-281.
4. Эффективность государственного управления: пер. с англ./ общ. ред. Батчикова С.А. и Глазьева С. Ю. – М.: Фонд «За экономическую грамотность», Российский экономический журнал, Издательство АО «Консалтбанкпир», 1998. – С. 26.
5. Murillo-Zamorano L. R., Vega-Cervera J. A. The use of parametric and non-parametric frontier methods to measure the productive efficiency in the industrial sector: a comparative study //International journal of production economics. – 2001. – Т. 69. – №. 3. – С. 265-275.
6. Stone M. How not to measure the efficiency of public services (and how one might) //Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society. – 2002. – Т. 165. – №. 3. – С. 405-434.
7. Thanassoulis E. et al. Costs and efficiency of higher education institutions in England: a DEA analysis //Journal of the operational research society. – 2011. – Т. 62. – №. 7. – С. 1282-1297.
8. Golany B. An interactive MOLP procedure for the extension of DEA to effectiveness analysis //Journal of the operational research society. – 1988. – Т. 39. – №. 8. – С. 725-734.
9. Asmild M. et al. Measuring overall efficiency and effectiveness using DEA //European Journal of Operational Research. – 2007. – Т. 178. – №. 1. – С. 305-321.

10. A.Alibekova, L.Sembiyeva, Z.Bashu, S.Ydyrys, C.Christauskas. Assessment of the effectiveness of natural resources in the framework of the development of state audit// Вестник НАН РК. – 2023. – №. 6 (406). – С. 302-315.

REFERENCES:

1. Drukker P. D. Municipal management system / Ed. VB Zotova //SPb: Peter.– 2008. – p. 499.
2. Charnes A., Cooper W. W., Rhodes E. Measuring the efficiency of decision making units //European journal of operational research. – 1978. – Т. 2. – №. 6. – p. 429-444.
3. Farrell M. J. The measurement of productive efficiency //Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society. – 1957. – Т. 120. – №. 3. – p. 253-281.
4. Efficiency of public administration: trans. from English/general ed. S. A. Batchikova and S. Yu. Glazyev. – M.: Foundation "For Economic Literacy", Russian Economic Journal, Publishing House "Consultbankir" JSC,1998. – p. 26.
5. Murillo-Zamorano L. R., Vega-Cervera J. A. The use of parametric and non-parametric frontier methods to measure the productive efficiency in the industrial sector: a comparative study //International journal of production economics. – 2001. – Т. 69. – №. 3. – p. 265-275.
6. Stone M. How not to measure the efficiency of public services (and how one might) //Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society. – 2002. – Т. 165. – №. 3. – p. 405-434.
7. Thanassoulis E. et al. Costs and efficiency of higher education institutions in England: a DEA analysis //Journal of the operational research society. – 2011. – Т. 62. – №. 7. – p. 1282-1297.
8. Golany B. An interactive MOLP procedure for the extension of DEA to effectiveness analysis //Journal of the operational research society. – 1988. – Т. 39. – №. 8. – p. 725-734.
9. Asmild M. et al. Measuring overall efficiency and effectiveness using DEA //European Journal of Operational Research. – 2007. – Т. 178. – №. 1. – p. 305-321.
10. A.Alibekova, L.Sembiyeva, Z.Bashu, S.Ydyrys, C.Christauskas. Assessment of the effectiveness of natural resources in the framework of the development of state audit// Вестник НАН РК. – 2023. – №. 6 (406). – p. 302-315.

ҰЛТТЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ, НӘТИЖЕЛІЛІГІ ЖӘНЕ ҮНЕМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

А.Б. Алибекова*

PhD, доцент м.а.

Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті

Астана қ., Қазақстан

e-mail: alibiekovaaiga87@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-1938>

А.Е. Шахарова

э.ф.к, профессор м.а.

Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті

Астана қ., Қазақстан

e-mail: shaharovaaliya@yandex.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7413-8297>

Л.М. Сембиева

э.ф.д., профессор

Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті

Астана қ., Қазақстан

e-mail: sembiyeva@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7926-0443>

Б.Б. Мажитова

э.ф.м.

А.К. Құсайынов атындағы

Еуразия гуманитарлық институты

Астана қ., Қазақстан

e-mail: mbb7777@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-4479-9887&justRegistered=true>

Аңдатпа. Мемлекеттік аудит шеңберінде ұлттық ресурстарды пайдаланудың нәтижелілігі, тиімділігі және үнемділігін бағалаудың қазіргі заманғы әдістемелік негізі мен мәселелері, әсіресе мемлекеттік ресурстарды тиімді басқару тұрғысында маңызды және өзекті тақырып. Бұл саладағы зерттеулер ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға, мемлекеттік бағдарламалар мен жобалардың тиімділігін арттыруға, ұлттық ресурстарды басқарудағы ашықтық пен есептілікті қамтамасыз етуге байланысты негізгі аспектілерді ашады.

Ұлттық ресурстардың барлық түрі өндіріс пен тұтыну процесінде өзара байланысты және бір-бірімен өзара әрекеттеседі. Олар экономика дамуының негізі болып табылады және оның елдің әлеуеті мен мүмкіндіктерін анықтайды.

Дегенмен, ұлттық ресурстардың болуы өз алдына экономикалық табысқа кепілдік бермейтінін атап өткен жөн. Ұлттық ресурстарды табысты басқару ресурстарды тиімді пайдалану, инфрақұрылымды дамытуды, ғылыми-техникалық прогресті және басқа факторларды қажет

етеді. Осы ғылыми мақалада ұлттық ресурстарды пайдаланудың нәтижелілігі, тиімділігі және үнемділігін бағалаудың бірқатар әдісі қарастырылған. Ұлттық ресурстардың тиімділігін және үнемді пайдаланылуын бағалауды ескере отырып, қазіргі кезде тиімділікті бағалаудың көптеген әдісі қалыптасқанын атап өтуге болады. Сонымен қатар, мемлекеттік аудитордың жұмысын қиындата түсетін жаңа әдістемелер мен әдістерді қолдану есебінен әдістердің сан алуандығы үнемі кеңейіп отырады. Заманауи экономикалық-математикалық әдістерді талдау нәтижесінде қазіргі уақытта техникалық тиімділікті бағалаудың екі негізгі тәсілі қалыптасқанын атап өтуге болады. Олар: математикалық бағдарламалауды қолдана отырып, мәліметтерді қоршау талдауы (DEA) және стохастикалық шекаралық талдау (SFA). Жүргізілген салыстырмалы анализ нәтижелері тәсілдердің әр түрлі екенін және оларды сізде бар мәліметтер негізінде ғана емес, сонымен қатар сапалы бағалау, бар мәліметтер жиынтығы және олардың модельмен сәйкестігі, нәтижелерді саралау және анализдегі экономикалық мағынаның толықтығы сияқты бірқатар маңызды нюанстар негізінде талдау керегін көрсетеді.

Түйін сөздер: ұлттық ресурстар, әдістемелік тәсілдер, нәтижелілік пен тиімділікті бағалау, параметрлік тәсіл, параметрлік емес тәсіл, техникалық тиімділік, ресурстық сектор.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE EFFECTIVENESS, EFFICIENCY AND ECONOMY OF THE USE NATIONAL RESOURCES

A.B. Alibekova*

PhD, acting associate professor
 L.N. Gumilyov Eurasian National University
 Astana, Kazakhstan
 e-mail: alibekovaiga87@mail.ru
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-1938>

A.E. Shakharova

c.e.s., acting professor
 L.N. Gumilyov Eurasian National University
 Astana, Kazakhstan
 e-mail: shaharovaaliya@yandex.kz
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7413-8297>

L.M. Sembiyeva

d.e.s., professor
 L.N. Gumilyov Eurasian National University
 Astana, Kazakhstan
 e-mail: sembiyeva@mail.ru
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7926-0443>

B.B. Mazhitova

m.e.s.
 A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute
 Astana, Kazakhstan
 e-mail: mbb7777@mail.ru
 ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-4479-9887&justRegistered=true>

Annotation. *The contemporary methodological foundation and challenges associated with evaluating the efficiency, effectiveness, and cost-effectiveness of utilizing national resources within the scope of governmental auditing stand as a crucial and pertinent subject, particularly within the realm of proficient public resource administration.*

Research in this area reveals key aspects related to optimizing the use of resources, increasing the efficiency of government programs and projects, and ensuring transparency and accountability in the management of national resources.

In the process of production and consumption, all categories of national resources are interlinked and mutually influence each other. They are the basis for the development of the economy and determine its potential and capabilities of the country.

Nevertheless, it's crucial to acknowledge that the mere existence of national resources does not ensure economic prosperity. Successful management of national resources requires efficient use of resources, infrastructure development, scientific and technological progress and other factors. This scholarly article explores various techniques for evaluating the efficiency, effectiveness, and cost-effectiveness of utilizing national resources. When considering the assessment of these factors, it's evident that numerous assessment methods have been developed, with the range continuously expanding due to the integration of new methodologies and approaches. This expansion presents challenges for state auditors. Currently, two

primary approaches to evaluating technical efficiency have emerged from the analysis of modern economic and mathematical methods: data envelopment analysis (DEA), which employs mathematical programming, and stochastic frontier analysis (SFA), utilizing econometric techniques. Each method has its pros and cons, suitable for addressing different assessment challenges. Comparative analysis reveals significant differences between these methods, emphasizing the importance of selecting an approach based not only on available data but also on its alignment with the intricacies of assessing a company's effectiveness. Factors to consider include qualitative assessment, data quantity and its compatibility with the model, measurement methodology, and the comprehensiveness of economic interpretation during analysis.

Key words: *national resources, methodological approaches, assessment of efficiency and effectiveness, parametric approach, non-parametric approach, technical efficiency, resource sector.*

А.Ж. Хамзина*

магистрант

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева

г. Астана, Казахстан

e-mail: anelhamzina01@gmail.com

М.Н. Еrsaинова

магистрант

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева

г. Астана, Казахстан

e-mail: mad.02@mail.ru

С.К.Тажикенова

к.э.н., доцент

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева

г. Астана, Казахстан

e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz

ORCID: 0000-0001-7858-5094

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ АУДИТА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ПРАКТИКУ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. Данная статья посвящена оценке перспектив внедрения аудита финансовой отчетности в деятельность органов государственного аудита в Республике Казахстан. Определено, что независимый аудит является одним из эффективнейших инструментов достижения национальной безопасности страны, что также определяется необходимостью реализации общепринятых Целей устойчивого развития ООН. Цель исследования заключалась в выявлении потенциальных перспектив внедрения аудита финансовой отчетности для обеспечения прозрачной финансовой деятельности объектов аудита. Методология исследования базировалась на использовании методов теоретического обобщения, анализа исследуемых литературных источников широко применяемых в области финансов, синтеза и научной абстракции. На основе литературных источников определены две образцовые модели аудита финансовой отчетности Великобритании и США. Оценена перспективность использования данных моделей на практике на примере Республики Казахстан. Установлено, что полноценное заимствование моделей западных стран не является оптимальным решением, поскольку необходимо учитывать специфику организационной структуры органов аудита РК, политический и социально-экономический курс развития страны. Такой подход позволит повысить уровень национальной безопасности и доверие к финансовой деятельности страны.

Ключевые слова: аудит, аудит финансовой отчетности, государственный аудит, органы государственного аудита, национальная безопасность.

■ Введение.

Развитие страны является одной из первоочередных целей в Стратегии развития Республики Казахстан до 2050 года, представленной в конце 2012 года Главой государства, где шестым из семи долгосрочных приоритетов является обеспечение формирования предсказуемой внешней политики за счет укрепления национальной безопасности не только на глобальном уровне, но также и на региональном [1]. В связи с осуществлением работы согласно данному приоритету, реализуется ряд мероприятий, направленных на обеспечение роста экономического сектора, повышение благосостояния населения и, как следствие, формирование условий повышения человеческого капитала, обеспечение условий развития для модернизации технологий, повышение бизнес-конкурентоспособности и рациональной эксплуатации природных ресурсов. Комплексный подход в данном направлении осуществляется в соответствии с общепринятыми Целями УР ООН. Эффек-

тивная реализация мер по достижению целей устойчивого развития способствует обеспечению национальной безопасности Казахстана.

Согласно работам Арабяна К.К. основу экономического развития составляет финансовая безопасность страны, где независимый аудит является одним из основополагающих инструментов её реализации. Также им обосновывается важность формирования системы обязательного аудита для обеспечения полноценной национальной безопасности [2-4].

Органы государственного аудита являются основными исполнительными органами, реализующими непосредственную деятельность в области ведения контроля за финансовой отчетностью, бухгалтерским учетом, государственными закупкам и аудиторской деятельностью [5]. Это позволяет в свою очередь обеспечивать высокий уровень доверия лиц, которые заинтересованы в деятельности аудируемых фирм.

В соответствии с утвержденными Указом Президента Республики Казахстан № 167 от 11 января 2016 года приняты Общие правила реализации финансового контроля и государственного аудита в рамках определенных стандартов. В соответствии с данным Указом Президента РК выделены тринадцать стандартов (от стандарта «Независимость» до стандарта «Контроль качества»), согласно которым осуществляется объективная работа по реализации контроля за финансовой отчетностью организаций [6].

Считается, что в дополнении к стандартному аудиту документации на предприятиях и в организациях следует также проводить аудит финансовой отчетности. Это по мнению некоторых исследователей (Алибекова Б.А., Макыш С.Б., Нугербекова С.Н. и других) позволит органам государственного аудита получить более полную информацию о состоянии того или иного предприятия и сфокусировать внимание на тех направлениях экономики, которые необходимо скорректировать или контроль за деятельностью которых необходимо усилить. Такая работа направлена на формирование системы финансовой прозрачности в сфере деятельности предприятий [7]. Честная реализация деятельности является условием, в соответствии с которым будет производиться обеспечение национальной безопасности страны, что, собственно, и определяет актуальность данного исследования.

Научная новизна исследования состоит в предложении возможных результатов развития событий при внедрении аудита финансовой отчетности в деятельность органов государственного аудита на постоянной основе с учетом специфики работы государственного и частного секторов. На основе исследования опыта зарубежных стран предлагается авторская интерпретации подобного рода модели и частичной их адаптации в соответствии со спецификой политико-экономического развития и организационной структурой органов, осуществляющих деятельность в области государственного аудита в Республике Казахстан.

В соответствии с этим определена цель исследования, которая заключается в выявлении потенциальных перспектив внедрения аудита финансовой отчетности в деятельность органов государственного аудита, что послужит основой для обеспечения требуемого уровня национальной безопасности за счет прозрачной финансовой деятельности организаций.

■ Литературный обзор

Вне зависимости от сферы деятельности предприятия проводящийся аудит финансовой отчетности в Республике Казахстан, осуществляется в соответствии с требованиями Международного аудиторского стандарта, а также ISSAI. Исследование аудита в области государственного сектора в соответствии со стандартами International Standards of Supreme Audit Institutions показывает, что он может охватывать гораздо больше качеств с точки зрения своего качественного проявления, по сравнению со сферой частных компаний.

Для выявления роли и в целом необходимости проведения аудита финансовой отчетности органами государственного аудита, были исследованы труды ученых, экспертов и исследователей, работающих в данном направлении. Учеными в области экономики Слободяником Ю. Б. определено, что результаты проводимого аудита могут включать комбинирование различных направлений аудиторской деятельности, в том числе вопросы финансовой отчетности предприятий, в зависимости от результатов которых цели органов государственного аудита могут расширяться или сужаться [8]. При этом также в литературных источниках экспертами в области экономических и финансовых исследований отмечается, что проверка документации организации на соответствие предъявляемым требованиям, согласно аудиторским стандартам, может не всегда показать полноценную картину реализации деятельности предприятия, в соответствии с чем, видится необходимость введения в аудиторскую практику государственных органов проведения проверки рационального и целесообразного расходования бюджетных средств [7].

Полноценная работа сферы аудита начинается с 2012 года, когда в Республике Казахстан было определено внедрение системы государственного аудита в соответствии с опытом зарубежных стран [9]. В 2015 году (12 ноября) был принят Закон «О государственном аудите и финансовом контроле» № 392-V в соответствии с которым были определены основные принципы проведения аудита уполномоченными органами государственной сферы [10]. Принятый закон определял проведение аудита финансовой отчетности как оценку доходов и расходов аудируемого объекта с целью выявления обоснованности их результатов. Предполагается, что действительной целью аудита финансовой отчетности должна являться оценка законодательной обоснованности движения финансовых средств между счетами предприятия и бизнес-партнерами, а также добросовестности информации, которая подвергается проверке и достоверности соблюдения принципов этики предприятия.

На сегодняшний день в Республике Казахстан аудит финансовой может быть как внешним, так и внутренним, что, собственно, и определяет его истинную цель. Внутренний государственный аудит обычно проводится с целью устранения каких-либо искажений в финансовой отчетности, либо их минимизации для выявления объективных показателей по консолидированной финансовой отчетности учреждений.

Проведение аудита отчетности в области корпоративного сектора является уже разработанным инструментом в данном направлении. Темпы проведение же аудита консолидированной финансовой отчетности сегодня немного сдерживается по причине неготовности всего объема необходимых регламентов и нормативных документов. Это связано с деятельностью центрального уполномоченного органа, в функционал которого включается составление КФО. Следовательно, устанавливается логическая связь между отсутствием подобных разработок и невозможностью проведения аудита КФО на практике. В соответствии с этим, важно понимать, что данное направление подлежит анализу с точки зрения опыта зарубежных стран. В соответствии с литературными источниками было установлено, что активное использование подобного рода практики находит применение в таких странах как Великобритания и Соединенные Штаты Америки. В Великобритании данная деятельность вошла в практику с 2009 года, в то время как в США на тот момент осуществлялась уже на протяжении 13 лет.

Аудит финансовой отчетности в объективном своем значении представляет собой проведение проверки, которая определяет достоверность и правильность составления финансовой отчетности в соответствии с установленными стандартами. Так, согласно GAGAS, аудит отчетности должен включать не только правильное её составление и сдачу, но и заполнение всех документов в соответствующем виде. Данный аспект можно считать довольно актуальным для Казахстана сегодня. Financial Audit Manual определяет обобщенный стандарт не только сущности проведения аудита объекта, но и внутренние

этапы реализации данной деятельности, а именно методологию проведения аудита финансовой отчетности органами государственного аудита, начиная с планирования, организации и заканчивая подготовкой самого аудиторского отчета [11].

Алибекова Б.А. и Алдынгарова Д.Т. рассматривали в своей работе модели осуществления аудита финансовой отчетности в США. Ими была выстроена схема общего процесса реализации аудита, где выделены основные этапы его проведения.

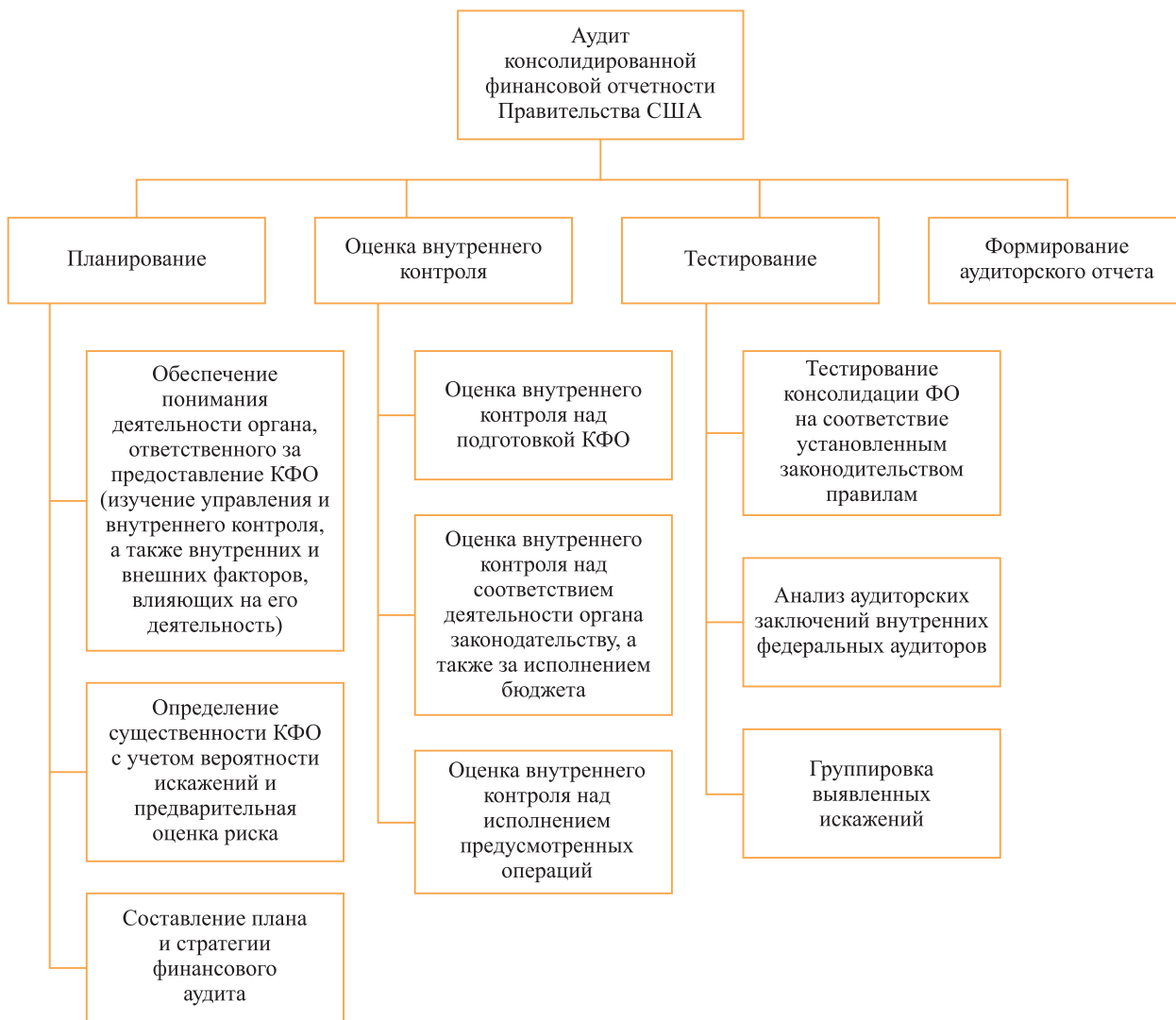

Рисунок 1. Аудит финансовой отчетности в США (по Алибековой Б.А., Алдынгаровой Д.Т.) [12]

При этом исследователями подчеркивается важность наличия этапа внутреннего контроля. Выявлено, что для определения подлинности финансовой отчетности любого аудируемого объекта необходимо в обязательном порядке оценить уровень внутреннего контроля, поскольку это является условием получения достоверных результатов. Соблюдение всех правил в данном направлении является условием, согласно которому США уже на протяжении многих лет успешно практикует аудит финансовой отчетности. Практически аналогичная система контроля реализуется в Великобритании (National Audit Office). Единственным её отличием от таковой в США является различие в информационной базе. Такая модель позволяет рационально подойти в оптимизации аудита финансовой отчетности и реализации контроля на промежуточных стадиях [12].

Таким образом, проведенная оценка позволила сформировать объективную картину современного состояния деятельности органов государственного аудита за рубежом и определить основные элементы в их системе, которые могли бы быть внедрены в практику нашего государства с учетом отечественной специфики финансовой отчетности для обеспечения национальной безопасности.

■ Методы

В качестве объекта исследования выбран аудит финансовой отчетности и его внедрение в практику деятельности органов государственного аудита.

Методология исследования базировалась на применении общенаучных и специальных методов исследования. Среди данных методов в исследовании активно использовались методы теоретического обобщения, анализа исследуемых литературных источников широко применяемых в области финансов, синтеза, а также научной абстракции.

Метод теоретического обобщения был направлен установление свойств и отличительных особенностей результатов применения практики аудита финансовой отчетности на примере других стран. Метод анализа основывался на выявлении отдельных компонентов и общей оценке целостных итогов внедрения аудита финансовой отчетности органами государственного аудита с целью разностороннего изучения данного направления. Метод синтеза позволил установить основные составные части реализуемой практики по аудиту финансовой отчетности в зарубежных странах и выявить из них наиболее подходящие и перспективные, которые могли бы быть внедрены в аудиторскую деятельность уполномоченных органов в Республике Казахстан.

■ Результаты и дискуссия

Теоретическое обобщение полученных результатов показало, что две исследованных модели проведения аудита финансовой отчетности органами государственного аудита США и Великобритании являются приемлемыми с учетом специфики сектора экономики данных стран, а также по причине того, что они продемонстрировали очевидную эффективность в ходе своей реализации.

Частичное применение данных моделей аудита уже началось в Казахстане за счет принятия нормативно-правовых актов и законов в области реализации аудиторской деятельности органами государственного аудита, а также проведении аудита в соответствии с международными стандартами. На сегодняшний день данная деятельность находится ещё на стадии своего развития. Однако эффективность нововведений уже отчетливо ощущается сейчас. В соответствии с итогами государственного аудита были изучены результаты аудиторских мероприятий за три года. Для объективности результатов выбраны первые кварталы 2020-2022 годов. Произведена оценка общего объема проверок, в результате которой было определено, что за первый квартал трех исследуемых лет сумма проверок возросла с 249 млрд тенге в 2020 году до 1,4 трлн тенге в 2022 году, что составляет превышение показателей 2020 года в 5,6 раз. Наблюдается повышение охвата аудируемых объектов органами государственного аудита: на 69,47% в 2021 году и 231,75% в 2022 году по отношению к предыдущему. Такое обстоятельство указывает на активизацию деятельности органов государственного аудита и повышение эффективности их деятельности (рисунок 2).

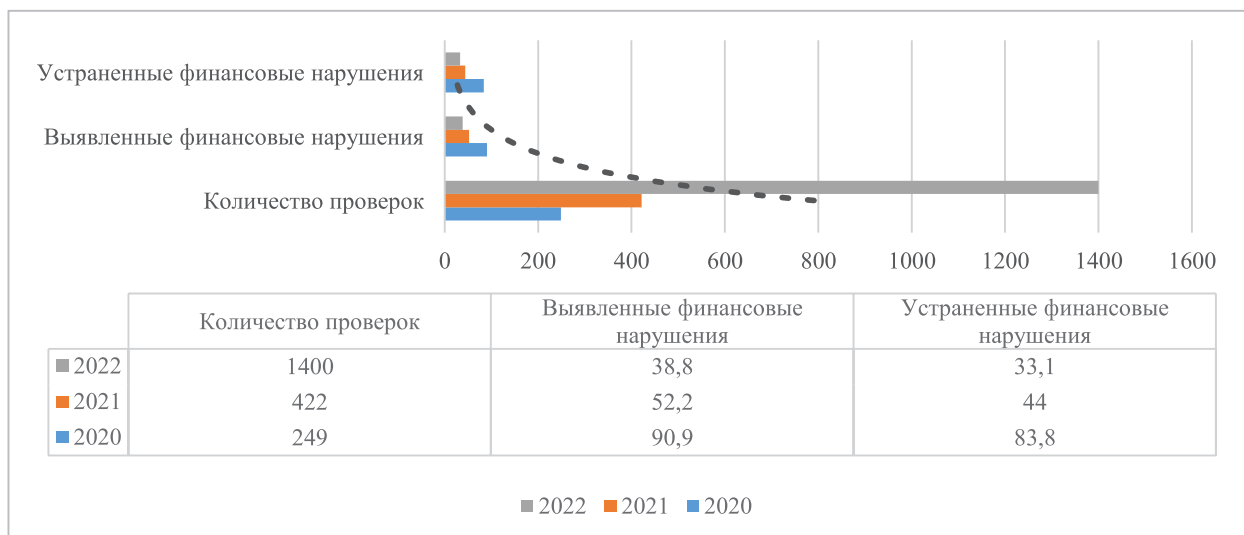

Рисунок 2. Результаты государственного аудита за 1 кв. 2020-2022 гг. (млрд тг) [13, 14]

При этом наблюдается снижение объема выявляемых финансовых нарушений на 47% в 2021 году и на 25,67% в 2022 году по отношению к предыдущим годам. Конечный результат выявления финансовых нарушений в 2022 году за исследуемый период снизился в 2,3 раза, что демонстрирует снижение количества нарушений в сфере финансовой отчетности даже несмотря на более существенный охват объектов аудита. Выявлено, что в 2020 году доля финансовых нарушений от всего объема проверок составила 36,5%, в то время как к 2022 году данный показатель снизился до 2,77%. Значительное сокращение выявляемых нарушений может быть признаком рациональной реализации модели аудита отчетности учреждений по примеру западных стран.

Наряду с выявляемыми финансовыми нарушениями была проведена также оценка устраняемых нарушений. В соответствии со статистикой с сайта Комитета внутреннего государственного аудита Министерства финансов Республики Казахстан было установлено, что количество нарушений в 2021 году сократилось на 47,49%, а в 2022 году на 25% по отношению к предыдущему. Существенное снижение устраняемых нарушений связано со снижением общего количества таковых, где в 2020 году было устранено 92,18%, а в 2022 году данный показатель снизился до 85,3%, что связано с эффективной деятельностью органов государственного аудита.

Также было проведено исследование результатов контроля за отчетностью по государственным закупкам, которые являются одним из элементов в финансовой отчетности. Было выявлено, что по данным на 2021 год количество средств, охваченных контролем по госзакупкам составило 2,9 трлн тенге, в то время как в 2022 году данный показатель возрос до 3,2 трлн тенге. В соответствии с рисунком 3, установлен объем выявленных в данной сфере нарушений и исполненных по ним уведомлений. Так, в 2021 году выявлено 9,1 тыс. нарушений, а исполнены из них 8,5 тыс., в то время как в 2022 году выявлено 32,9 тыс., а исполнено всего 8,9 тыс. Такая ситуация предположительно связана с увеличением общего охвата аудиторской деятельности в рамках государственных закупок, а также отсутствием единой комплексной модели, направленной на реализацию контроля в данной сфере.

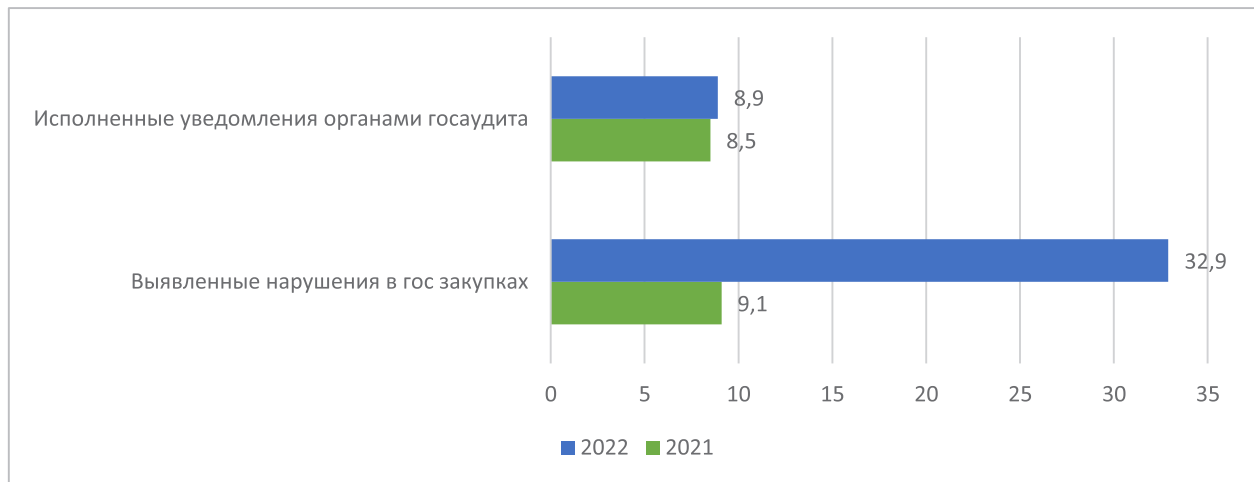

Рисунок 3. Результаты контроля отчетности по государственным закупкам 2021-2022 гг. (тыс. ед.) [13, 14]

Выявлено неполное соответствие фактических результатов ожидаемым в области проведения аудита государственной отчетности. Такое состояние указывает на несовершенство модели реализации государственного аудита, которая находит сегодня разностороннее применение в Казахстане. Проведенная оценка позволила определить, что современное состояние деятельности органов аудита требует более рационального подхода с целью всеобщего охвата деятельности различных учреждений и осуществления полноценного мониторинга отчетности предприятий и организаций различного уровня.

■ Заключение

Проведенное исследование позволило выявить, что аудит финансовой отчетности предприятий, является одним из основных и очень важных инструментов формирования системы финансовой прозрачности в сфере деятельности предприятий. Рост объемов аудируемых направлений связывают с сокращением количества выявляемых финансовых нарушений, что позволяет формировать условия честной реализации финансовой деятельности организациями и обеспечивать тем самым национальную безопасность страны.

Опыт зарубежных стран, в частности Великобритании и США показал, что используемая ими модель проведения аудита отчетности является эффективным методом контроля с учетом реализации аудита в соответствии с принятыми Международными стандартами, однако не для всех сфер деятельности.

На основе полученных результатов можно определить ряд потенциальных перспектив, которые предположительно ожидают органы государственного аудита в ближайшее время:

- зарубежная модель аудита финансовой отчетности не является универсальной системой, которая может быть адаптирована под любую функционирующую систему в Республике Казахстан;
- очевидна эффективность предложенной модели в оценке прозрачности общей финансовой отчетности учреждений и организаций различного уровня, однако данная модель не может быть признана в качестве подходящей для оценки финансовой отчетности по государственным закупкам в связи со спецификой данного направления;
- адаптация частично заимствованной модели может помочь в борьбе с нарушениями по государственным закупкам и другим направлениям экономики;
- снижении показателей по нарушениям и высокий процент их исполнения указывает на прозрачность финансовой сферы в экономическом секторе РК, что является условием обеспечения национальной безопасности страны;

- полное заимствование практики применения модели аудита западных стран с большой вероятностью не покажет в будущем требуемых результатов, поскольку использование опыта аудита в других странах на практике должно быть в первую очередь адаптировано к организационной структуре органов аудита РК, а также соответствовать политическому и социально-экономическому курсу развития страны;
- организация контроля за проведением аудита финансовой отчетности будет способствовать не только повышению уровня национальной безопасности за счет соответствия установленному законодательству, стандартам аудита и нормативным актам, но и повышать доверие к финансовой деятельности всей страны и каждого предприятия в отдельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Стратегии и программы. Стратегия «Казахстан-2050». Электронный ресурс. – URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (дата обращения: 14.01.2024).
2. Арабян К.К. Аудит в системе национальной безопасности государства // Аудитор. – 2022. – № 11. – С. 10-18. DOI: <https://doi.org/10.12737/1998-0701-2022-8-11-10-18>.
3. Арабян К.К. Теория аудита и концептуальные основы развития аудиторской деятельности // Учет. Анализ. Аудит. – 2019. – № 6 (1). – С. 28-39.
4. Арабян К.К. Концептуальные основы теории аудита // Аудитор. – 2017. – №7. – С. 16-27.
5. Особенности проведения аудита финансовой отчетности. Комитет внутреннего государственного аудита Министерства финансов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/article/> (дата обращения: 14.01.2024).
6. Указ Президента Республики Казахстан от 11 января 2016 года № 167 об утверждении Общих стандартов государственного аудита и финансового контроля. Электронный ресурс. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/about?lang=ru> (дата обращения: 14.01.2024).
7. Государственный аудит. Учебник / Алибекова Б.А., Зейнельгабдин А.Б., Макыш С.Б., Мухаметкарим А.М., Нугербеков С.Н., Нурхалиева Д.М., Туребекова Б.О., Карыбаев А.К. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2016. – 375 с.
8. Слободяник Ю.Б. Особенности организации и проведения финансового аудита в государственном секторе // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2015. – № 1 (361) – С. 34-38
9. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», г. Астана, 14 декабря 2012 г. Электронный ресурс. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения 11.01.2024)
10. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года No 392-V. Электронный ресурс. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392> (дата обращения 15.01.2024)
11. Financial Audit Manual. – 2018. – Vol. 1. Электронный ресурс. – URL: <https://www.gao.gov/assets/700/692494.pdf> (дата обращения 12.01.2024)
12. Алибекова Б.А., Алдынгарова Д.Т. Государственный аудит финансовой отчетности // Central Asian Economic Review. – 2018. – № 4. – С. 72-83.
13. Итоги деятельности за 1 квартал 2021 года. Комитет внутреннего государственного аудита г. Нур-Султан 2021 г. Электронный ресурс. – URL: <https://ppt-online.org/1114303> (дата обращения: 14.01.2024).
14. Госаудит. Итоги за 1 квартал 2022 года. Электронный ресурс. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/media/details/22355?lang=ru> (дата обращения: 14.01.2024).

REFERENCES:

1. Strategii i programmy. Strategiya «Kazakhstan-2050». Elektronnyy resurs. – URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (data obrashcheniya: 14.01.2024).
2. Arabyan K.K. Audit v sisteme natsional'noy bezopasnosti gosudarstva // Auditor. – 2022. – № 11. – S. 10-18. DOI: <https://doi.org/10.12737/1998-0701-2022-8-11-10-18>.
3. Arabyan K.K. Teoriya audita i kontseptual'n-yye osnovy razvitiya auditorskoy deyatel'nosti // Uchet. Analiz. Audit. – 2019. – № 6 (1). – S. 28-39.
4. Arabyan K.K. Kontseptual'n-yye osnovy teorii audita // Auditor. – 2017. – №7. – S. 16-27.
5. Osobennosti provedeniya audita finansovoy otchetnosti. Komitet vnutrennego gosudarstvennogo audita Ministerstva finansov Respubliki Kazakhstan. Elektronnyy resurs. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/article/> (data obrashcheniya: 14.01.2024).
6. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 11 yanvarya 2016 goda № 167 ob utverzhenii Obshchikh standartov gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya. Elektronnyy resurs. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/about?lang=ru> (data obrashcheniya: 14.01.2024).
7. Gosudarstvennyy audit. Uchebnik / B.A. Alibekova, A.B. Zeynel'gabdin, S.B. Makysh, A.M. Mukhametkarim, S.N. Nugerbekov, D.M. Nurkhalieva, B.O. Turebekova, A.K. Karybayev. – Astana: YENU im. L.N. Gumileva, 2016. – 375 s.
8. Slobodyanik YU.B. Osobennosti organizatsii i provedeniya finansovogo audita v gosudarstvennom sektore // Bukhgalterskiy uchets v byudzhethnykh i nekommercheskikh organizatsiyakh. – 2015. – № 1 (361) – S. 34-38

9. Poslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan - Lidera Natsii N.A. Nazarbayeva narodu Kazakhstanu «Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyy politicheskiy kurs sostoyavshegosya gosudarstvA», g. Astana, 14 dekabrya 2012 g. Elektronnyy resurs. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (data obrashcheniya 11.01.2024)
10. Zakon Respubliki Kazakhstan «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrolE» ot 12 noyabrya 2015 goda No 392-V. Elektronnyy resurs. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z150000392> (data obrashcheniya 15.01.2024)
11. Financial Audit Manual. – 2018. – Vol. 1. Elektronnyy resurs. – URL: <https://www.gao.gov/assets/700/692494.pdf> (data obrashcheniya 12.01.2024)
12. Alibekova B.A., Aldyngarova D.T. Gosudarstvennyy audit finansovoy otchetnosti // Central Asian Economic Review. – 2018. – № 4. – S. 72-83.
13. Itogi deyatel'nosti za 1 kvartal 2021 goda. Komitet vnutrennego gosudarstvennogo audita g. Nur-Sultan 2021 g. Elektronnyy resurs. – URL: <https://ppt-online.org/1114303> (data obrashcheniya: 14.01.2024).
14. Gosaudit. Itogi za 1 kvartal 2022 goda. Elektronnyy resurs. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/media/details/22355?lang=ru> (data obrashcheniya: 14.01.2024).

ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖҮЙЕСІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ПРАКТИКАСЫНА ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІК АУДИТІН ЕНГІЗУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

А.Ж. Хамзина*

магистрант
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Астана қ., Қазақстан
e-mail: anelhamzina01@gmail.com

М.Н. Ерсаиынова

магистрант
Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
e-mail: mad.02@mail.ru

С.К. Тажикенова

э.ф.к., доцент
Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz
ORCID: 0000-0001-7858-5094

***Аңдатпа.** Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік аудит органдарының қызметіне қаржылық есептілік аудитін енгізу перспективаларын бағалауға арналған. Тәуелсіз аудит елдің ұлттық қауіпсіздігіне қол жеткізудің ең тиімді құралдарының бірі. Ол сондай-ақ БҰҰ-ның орнықты дамуының жалпы қабылданған мақсаттарын іске асыру қажеттілігімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты аудит объектілерінің ашық қаржылық қызметін қамтамасыз ету үшін қаржылық есептілік аудитін енгізудің әлеуетті перспективаларын анықтау болды. Зерттеу әдістемесі теориялық жалпылау, синтез және ғылыми абстракция әдістерін қолдануға қаржы саласында кеңінен қолданылатын зерттелетін әдеби көздерді талдауға негізделген. Әдеби дереккөздер негізінде Ұлыбритания мен АҚШ-тың қаржылық есептілік аудитінің екі үлгілі моделі анықталды. Осы модельдерді Қазақстан Республикасының мысалында практикада пайдалану перспективасы бағаланды. Батыс елдерінің үлгілерін толыққанды қарызға алу оңтайлы шешім болмайтыны анықталды. Өйткені ҚР аудит органдарының ұйымдық құрылымының ерекшелігін, ел дамуының саяси және әлеуметтік-экономикалық бағытын ескеру қажет. Бұл тәсіл ұлттық қауіпсіздік деңгейін және елдің қаржылық қызметіне деген сенімді арттыруға мүмкіндік береді.*

***Түйін сөздер:** аудит, қаржылық есептілік аудиті, мемлекеттік аудит, мемлекеттік аудит органдары, ұлттық қауіпсіздік.*

**PERSPECTIVES OF IMPLEMENTING FINANCIAL STATEMENT AUDIT
IN THE PRACTICE OF STATE AUDIT AUTHORITIES IN THE NATIONAL
SECURITY SYSTEM****A.Zh. Khamzina***

master student

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

e-mail: anelhamzina01@gmail.com

M.N. Ersainova

master student

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

e-mail: mad.02@mail.ru

S.K. Tazhikenova

c.e.s., associate professor

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz

ORCID: 0000-0001-7858-5094

Abstract. *This article focuses on assessing the prospects of implementing financial statement audits in the activities of state audit authorities in the Republic of Kazakhstan. It is determined that an independent audit is one of the most effective tools for achieving the national security of a country, which is also aligned with the need to implement the universally accepted UN Sustainable Development Goals. The goal of the research was to identify potential perspectives on implementing financial statement audits to ensure transparent financial activities of audit objects. The research methodology was based on the use of methods of theoretical generalisation, analysis of literature sources widely used in the fields of finance, synthesis, and scientific abstraction. Based on literature sources, two exemplary models of financial statement audit in the UK and the USA were identified. The feasibility of using these models in practice in the Republic of Kazakhstan was evaluated. It was found that full adoption of Western models is not an optimal solution, as it is necessary to take into account the specific organisational structure of audit authorities in Kazakhstan as well as the political and socio-economic development course of the country. This approach will help to enhance national security and trust in the financial activities of the country.*

Keywords: *audit, financial statement audit, state audit, state audit authorities, national security.*

А.Б. Лигай*

докторант PhD

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Казахстан

e-mail: leeark@mail.ru

ORCID:0009-0002-9671-7067

З.А. Сальжанова

д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Казахстан

e-mail: satname@bk.ru

ORCID:0000-0003-0763-3399

ТЕКУЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГОРНОРУДНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация: Актуальность исследования обусловлена тем, что тенденции в горнорудной промышленности Карагандинской области имеют актуальность, как с точки зрения экономики, так и с точки зрения социальных и экологических аспектов, позволяя лучше понять текущее состояние и перспективы развития отрасли, а также определить стратегии для обеспечения ее устойчивости и успешного развития в будущем:

- *экономическая значимость:* горнорудная промышленность является важным сектором экономики многих регионов, включая Карагандинскую область, поэтому ее развитие имеет прямое влияние на экономическое благополучие региона и может стимулировать рост в других отраслях;
- *социальная значимость:* горнорудная отрасль часто является крупным работодателем в регионе и имеет значительное влияние на социальные условия жизни местного населения, поэтому понимание тенденций в этой отрасли крайне важно для обеспечения социальной стабильности и благополучия;
- *экологическая значимость:* деятельность горнорудных предприятий имеет серьезное воздействие на окружающую среду, поэтому исследование тенденций в горнорудной промышленности помогает выявить факторы, способствующие улучшению экологической ситуации и снижению негативного воздействия на окружающую среду;
- *технологическая динамика:* горнорудная промышленность в настоящее время проходит через значительные технологические изменения и инновации, включая автоматизацию, цифровизацию и применение новых методов добычи; понимание этих изменений и их влияния на отрасль может быть ключом к успеху для компаний и региона в целом.

Все эти факторы подчеркивают неотложность исследования технологических изменений в горнорудной промышленности Карагандинской области для формирования обоснованных стратегий развития, направленных на устойчивый и конкурентоспособный промышленный сектор в долгосрочной перспективе.

Выводы исследования подчеркивают неотъемлемую важность установления и поддержания равновесия в процессе развития горнорудной промышленности Карагандинской области. Это имеет критическое значение для формирования эффективного инструментария управления, а также поиска оптимального баланса между рисками и возможностями. Такой баланс направлен на стимулирование роста эффективности инвестиционной деятельности в данной отрасли.

Ключевые слова: горнорудная промышленность; стратегия развития; конкурентоспособность; экономическая устойчивость; эффективность управления.

■ Введение

Горнорудная промышленность Карагандинской области занимает важное положение в экономической структуре региона, играя ключевую роль в его промышленном комплексе. Современные тенденции развития этой отрасли становятся объектом все более

внимательного исследования, поскольку в условиях динамично меняющейся экономической среды и глобальных технологических преобразований формируются новые вызовы и возможности. В центре внимания находится не только увеличение объемов добычи и производства, но и необходимость адаптации к изменяющимся экономическим, социальным и экологическим требованиям.

Карагандинская область, богатая природными ресурсами, особенностями геологической структуры и многолетним опытом горнорудной деятельности, сталкивается с необходимостью адаптации к современным требованиям устойчивого развития, внедрения инновационных технологий, а также обеспечения социальной ответственности своей промышленной базы. Горнорудная промышленность Карагандинской области является неотъемлемой частью её экономической структуры и столпом промышленного комплекса региона. Исторически сложившаяся на просторах Казахстана, эта отрасль в последние десятилетия претерпевает существенные изменения под воздействием динамично меняющихся условий современной экономической среды и глобальных технологических преобразований.

Исследование направлено на анализ текущих тенденций развития горнорудной промышленности Карагандинской области с акцентом на выявление ключевых факторов, воздействующих на её динамику, рассматривая разнообразные аспекты, включая экономические, технологические, социальные и экологические, стремясь предоставить глубокий обзор текущего состояния отрасли и определить перспективы её развития в контексте современных вызовов и возможностей.

Добыча полезных ископаемых вносит существенный вклад в формирование валового продукта области и создание рабочих мест. Экспортные возможности, связанные с добычей руды, также способствуют укреплению внешнеэкономических связей и увеличению валютных поступлений. Однако, несмотря на экономическую важность, горнорудная промышленность сталкивается с вызовами, которые необходимо тщательно исследовать и решать. С учётом вышеописанных факторов исследование современных тенденций развития горнорудной промышленности Карагандинской области приобретает стратегическое значение. Необходимость балансировки между увеличением производственных мощностей и соблюдением стандартов устойчивого развития ставит перед отраслью сложные задачи, требующие комплексного анализа и обоснованных стратегических решений.

Обозначенная гипотеза исследования предполагает, что существующие тенденции развития отрасли подвергаются воздействию множества факторов, требующих глубокого анализа. Эта гипотеза предполагает, что в контексте современных экономических, социальных и технологических изменений в глобальной и региональной среде, горнорудная промышленность сталкивается с новыми вызовами и возможностями, которые влияют на её динамику и структуру и служит отправной точкой для проведения исследования, направленного на выявление и анализ факторов, оказывающих влияние на развитие горнорудной промышленности Карагандинской области.

■ Обзор литературы

Горнодобывающая промышленность является фундаментальной отраслью, оказывающей значительное влияние на экономику стран. Большая часть полезных ископаемых и металлов добывается открытым способом. В последние десять лет наметилась тенденция к использованию качественных методов исследования в исследованиях, связанных с устойчивым развитием в горнодобывающей отрасли. Вероятно, это связано со смещением акцента в сторону поиска путей улучшения положительного воздействия и смягчения негативных последствий этого развития в свете технологического прогресса и изменений [1]. Наиболее важной целью проектирования рудников является максимизация текущей

чистой стоимости за счет рассмотрения вопросов, связанных с устойчивым развитием (Pouresmaeili and Osanloo, 2019) [2].

По мнению Wang Jionghui (2022) в настоящее время новая энергетическая эра и цифровая эра переплетаются, коренным образом меняя способ развития горнодобывающей промышленности и жизнь человека, способствуя перестройке промышленной цепочки и цепочки поставок, а также открывая новые вызовы и возможности для горнодобывающих компаний [3].

Как и в любом другом секторе, горнодобывающие компании внедряют инновации в свою продукцию, производственные процессы или организационные практики [4]. Инновации в горнодобывающей промышленности стимулируют жизненный цикл горнодобывающей промышленности и производственно-сбытовую цепочку [5].

Несмотря на то, что устойчивое развитие (далее – УР -авт.) является многомерной концепцией, которая следует за интегративным подходом, основанным на социально-экономических и институциональных целях развития с экологическими целями (Christen and Schmidt, 2012) [6], большинство исследований по УР в горнодобывающем секторе не следуют этому концептуальному соображению. Исследования, непосредственно связанные с концепцией УР, в основном сосредоточены на одном из трех ее измерений, таким образом, на компартиментализированном или секторальном подходе к УР, например, социальное измерение (Gunarathne et al., 2016) [7], экологическое измерение (Schoenberger, 2016) [8].

Таким образом, многие страны и компании зависят от горнорудной промышленности, и глобальная конкуренция за ресурсы может влиять на стратегии развития и инвестиции в отрасль.

■ Материалы и методы исследования

Для проведения исследования текущих тенденций горнорудной промышленности в Карагандинской области были применены следующие методы:

- анализ статистических данных, предоставляемых статистическими органами, горнодобывающими компаниями РК и другими источниками;
- экономико-математические методы позволили определить прогнозные значения показателей горнодобывающей промышленности и разработка карьеров Карагандинской области на 2024-2026гг. с помощью трендовой модели;
- системный анализ включает в себя изучение и оценку различных элементов, взаимодействующих между собой в системе горнодобывающей отрасли; результаты системного анализа могут послужить основой для разработки стратегий развития, улучшения эффективности производства, соблюдения стандартов устойчивости и решения других ключевых задач в горнорудной промышленности Карагандинской области;
- экономический анализ позволяет сформировать полное представление о текущем экономическом состоянии горнорудной промышленности в Карагандинской области и определить ключевые факторы, влияющие на её развитие.

Использование методов исследования создает более глубокий анализ текущей деятельности в горнорудной промышленности Карагандинской области, что позволяет выявить ключевые факторы, определить стратегические направления и разработать более точные рекомендации и решения для инвесторов и участников этой отрасли.

■ Результаты и обсуждения

Горнорудная промышленность является важнейшей отраслью после нефтяного сектора, доля которого в ВВП страны по итогам 2022 года составила 9,5% (в 2021 г. – 9,9% - авт.). За 2022 год в горнодобывающей промышленности зарегистрированы 527 новых компаний.

Горнодобывающая промышленность обладает высоким уровнем конкурентоспособности на мировом рынке и ежегодно демонстрирует свой рост (рисунок 1) [9].

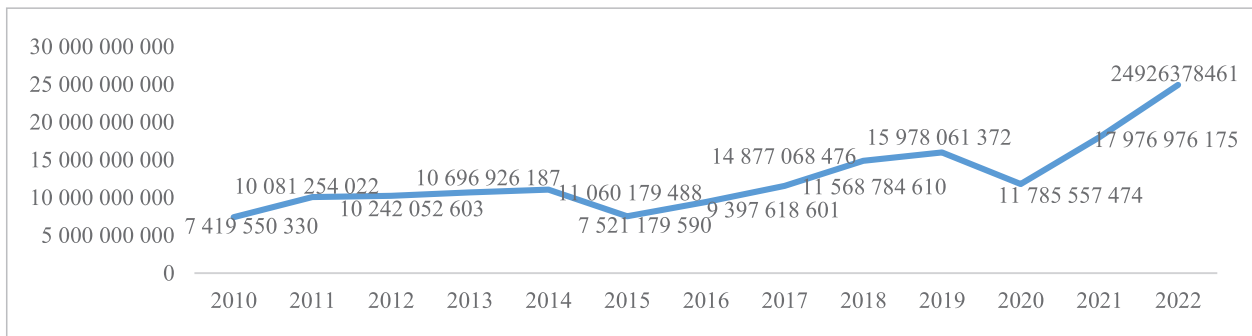

Рисунок 1. Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров, тысяч тенге
Источник: [9]

К началу 2023 года данная отрасль занимает 60% индустриального сектора Казахстана, обеспечивая трудоустройство 3% работающего населения. В январе-феврале 2023 года индекс промышленного производства увеличился на 0,5% (по отношению к январю-февралю 2022 года). В основе лежал рост добычи природного газа на 1,1%, руд (за исключением железных - авт.) – на 7,6%, остальных полезных ископаемых – на 12,9%. Причиной подъёма стали огромные залежи полезных ископаемых (из 99 разведанных химических элементов на 500 месторождениях добывается 70 элементов, пребывающих в 1200 видах минеральных ресурсов - авт.), широкомасштабное привлечение иностранных инвесторов, система хорошо налаженного сотрудничества. Не исключением такого роста является и Карагандинская область, показатели которой на 1 января 2023 года составили 720 942 606 тыс. тенге (увеличение по сравнению с 2021г. составило 119 718 008 тыс. тенге - авт.) (Рисунок 2).

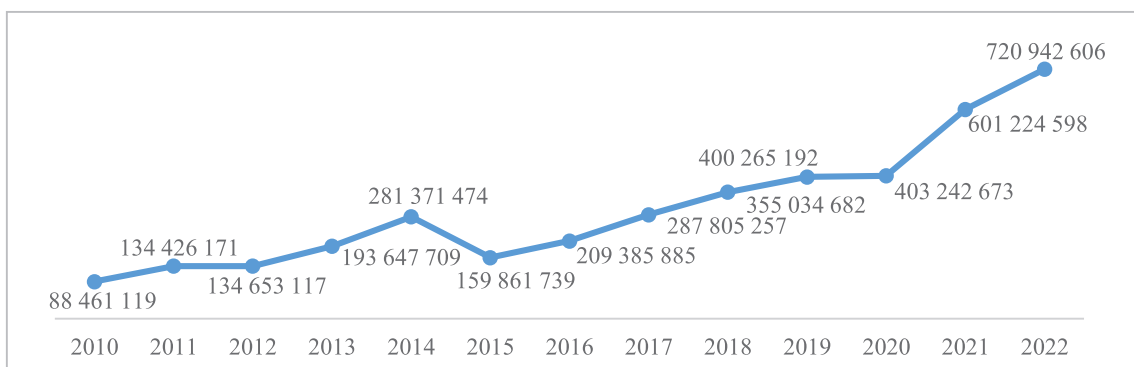

Рисунок 2. Динамика развития горнодобывающей промышленности Карагандинской области, тыс. тенге
Источник: [9]

Увеличение показателей горнорудной промышленности Карагандинской области может свидетельствовать о нескольких положительных аспектах и тенденциях (Рисунок 3).

Рисунок 3. Положительные тенденции увеличения показателей горнорудной промышленности
 Источник: Составлен автором

Однако важно отметить, что увеличение показателей горнорудной промышленности также может предоставлять вызовы и риски, такие как экологические проблемы, социальные вопросы, необходимость соблюдения стандартов безопасности и долгосрочной устойчивости отрасли. Поэтому важно стремиться к устойчивому и сбалансированному развитию, учитывая не только экономические, но и социальные и экологические аспекты.

Для определения прогнозных значений показателя «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров Карагандинской области» на 2024-2026 гг. была построена трендовая модель, в процессе чего были выполнены следующие этапы:

1. Проверка временного ряда на наличие аномальных наблюдений. Для этого был использован критерий Ирвина (Таблица 1) [9].

Таблица 1. Проверка наличия аномальных наблюдений во временном ряду

Год	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров Карагандинской области, тысяч тенге	Наблюдаемое значение критерия Ирвина	Расчетные формулы
2010	0,243	0,100	Наблюдаемое значение критерия Ирвина $\lambda_t = \frac{ y_t - y_{t-1} }{\sigma_y}, \quad t = \overline{2, 13}$ Критическое значение критерия Ирвина $\lambda_{0,05} = 1,5$
2011	0,001	0,130	
2012	0,311	0,168	
2013	0,463	0,146	
2014	0,642	0,122	
2015	0,261	0,207	
2016	0,414	0,283	
2017	0,355	0,676	
2018	0,239	0,392	
2019	0,016	0,086	
2020	1,045	0,273	
2021	0,632	0,564	
2022	0,243	0,100	

Источник: [9]

Исходный временной ряд с вероятностью 95% не содержит аномальных наблюдений, т.к. все наблюдаемые значения критерия Ирвина меньше критического.

2. Используя критерия «восходящих» и «нисходящих» серий, было установлено, что рассматриваемый временной ряд содержит трендовую составляющую (Таблица 2).

Таблица 2. Проверка наличия тренда

Общий вид критерия «восходящих» и «нисходящих» серий (для наличия тенденции достаточно нарушения хотя бы одного неравенства)	Расчетные значения с вероятностью ошибки $0,05 < \alpha < 0,0975$
$v(n) > \left[\frac{2n-1}{3} - 1,96 \sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$	$3 < 5$
$K_{\max} < [K_0(n)]$	$7 > 5$

Источник: Составлена на основе произведенных расчетов

3. Аппроксимация исходных данных была выполнена с помощью полинома первой степени:

$$y_t = a_0 + a_1 t + \varepsilon_t,$$

Параметры выбранной кривой роста были оценены с помощью метода наименьших квадратов. В результате была получена следующая трендовая модель:

$$y_t = -6066046,92 + 44496492,66t$$

4. Оценка качества полученной модели была проведена по двум направлениям: проверка адекватности и оценка точности модели.

Для проверки адекватности модели был исследован ряд остатков, т.е. расхождение уровней, рассчитанных по модели и фактических наблюдений. Наиболее важными свойствами остаточной компоненты являются: равенство математического ожидания нулю, случайность остатков и соответствие их нормальному закону распределения.

Результаты анализа ряда остатков с целью проверки модели на адекватность приведены в таблице 3.

Таблица 3. Проверка адекватности модели

Проверяемое свойство	Используемая статистика		Граница	Вывод
	Наименование, расчетная формула	Полученное значение		
Случайность	Критерий «пиков» (поворотных точек) $p > \left[\frac{2}{3}(n-2) - 1,96\sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$	5 > 4	4	Адекватна
Нормальность	RS-критерий $RS = \frac{e_{\max} - e_{\min}}{S}$	3,33	2,80-3,78	Адекватна
Равенство математического ожидания уровней ряда остатков нулю	t-статистика Стьюдента $t_{\text{набл.}} = \frac{\bar{e}}{S} \sqrt{n}$	0	2,2	Адекватна

Источник: Составлена на основе произведенных расчетов.

Для оценки точности модели была рассчитана средняя относительная ошибка аппроксимации:

$$E_{\text{отн.}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|e_t|}{y_t} \cdot 100\% = 1,59\%$$

значение, которой свидетельствует о хорошем уровне точности модели.

Таким образом, модель является качественной и может быть использована для прогнозирования.

5. Для вычисления точечного прогноза в построенную модель были подставлены соответствующие значения переменной. Для построения интервального прогноза был определен доверительный интервал при уровне значимости $\alpha = 0,05$.

Результаты построения точечного и интервального прогнозов на 2024-2026 гг. представлены в таблице 4.

Таблица 4. Точечный и интервальный прогнозы показателя «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров Карагандинской области» на 2024-2026 гг

Год	Точечный прогноз, тысяч тенге	Интервальный прогноз, тысяч тенге	
		Верхняя граница	Нижняя граница
2024	661 381 342,97	451 375 805,62	871 386 880,32
2025	705 877 835,63	489 115 432,70	922 640 238,55
2026	750 374 328,29	526 301 122,42	974 447 534,15

Источник: Составлена на основе произведенных расчетов

Результаты моделирования и прогнозирования показателя «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров Карагандинской области» на 2024-2026 гг. представлены графически на рисунке 4.

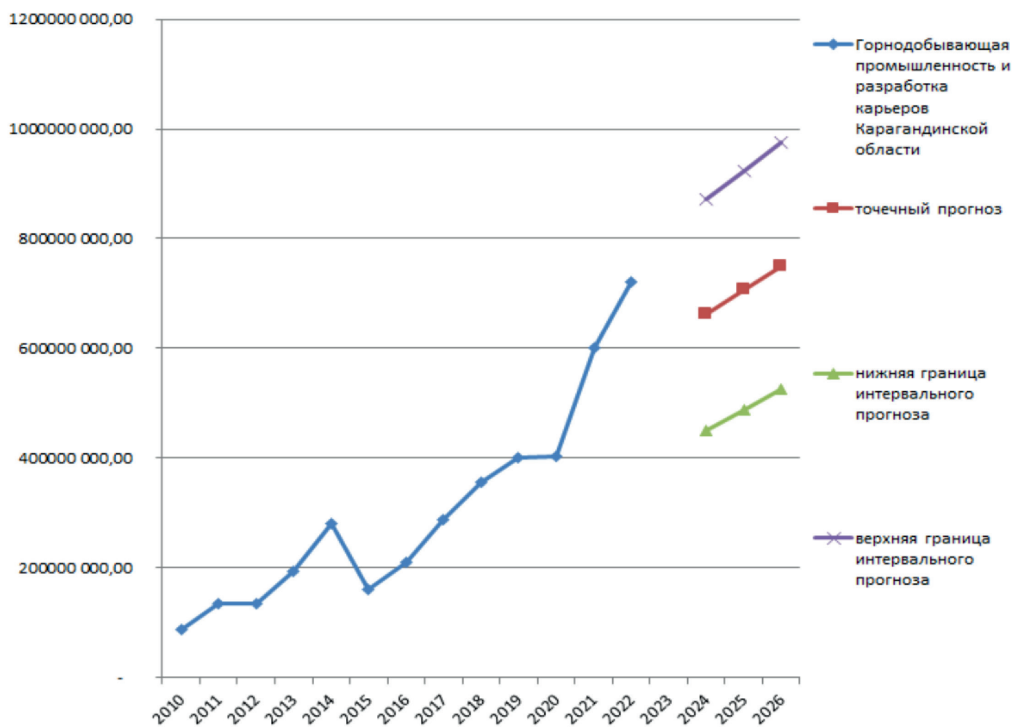

Рисунок 4. Точечный и интервальный прогнозы показателя «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров Карагандинской области» на 2024-2026 гг., тысяч тенге
 Источник: Составлена на основе произведенных расчетов

Выводы

Горнодобывающая промышленность оказывает значительное влияние на окружающую среду и местные сообщества, и практика устойчивого развития направлена на минимизацию этого воздействия, обеспечивая при этом экономическую жизнеспособность и социальное благополучие. Горнорудная промышленность Карагандинской области стоит перед вызовами современности, но и открывает перед регионом новые возможности для устойчивого и инновационного развития. Исследование этих тенденций не только позволит лучше понять динамику отрасли, но и сформирует основу для разработки стратегий, направленных на достижение устойчивого и сбалансированного развития горнорудной промышленности в данном регионе.

Рекомендации

Проведение эффективного экономического анализа текущих тенденций горнорудной промышленности в Карагандинской области важно для выявления возможностей для оптимизации и развития (Таблица 5).

Таблица 5. Рекомендации эффективного развития горнодобывающей отрасли

№	Рекомендации	Особенность	Возможность
1	Мониторинг цен на металлы	Следить за изменениями в мировых ценах на металлы, особенно тех, которые добываются в Карагандинской области.	поможет понять влияние рыночных условий на экономику отрасли.
2	Исследование новых технологий	Оценить новые технологии в горнорудной промышленности.	Инновации, такие как автоматизация, использование искусственного интеллекта и цифровые технологии, могут значительно повысить эффективность производства.

№	Рекомендации	Особенность	Возможность
3	Анализ конкуренции	Изучить конкурентное положение горнодобывающих предприятий в регионе.	Будет способствовать выявлению сильных и слабых сторон, а также пониманию, какие стратегии принимают конкуренты.
4	Оценка затрат и оптимизация производства	Проводить анализ структуры затрат на производство и выявлять возможности для их оптимизации.	Может включать в себя рассмотрение эффективности использования энергии, сырья и трудовых ресурсов.
5	Инвестиционные возможности	Оценить потенциал для инвестиций в современные технологии и оборудование.	Инвестиции в современные решения могут повысить конкурентоспособность и улучшить результативность производства.
6	Управление рисками	Разработать стратегии по управлению рисками, связанными с изменениями цен на металлы, экологическими требованиями и другими факторами.	Могут повлиять на стабильность отрасли
7	Экологическая устойчивость	Обратить внимание на экологические аспекты деятельности горнодобывающих предприятий, развивать и внедрять практики, направленные на снижение негативного воздействия на окружающую среду.	Улучшение экологической обстановки
8	Сотрудничество с обществом	Укрепить взаимоотношения с местным населением, госорганами и общественностью.	Эффективное взаимодействие с заинтересованными сторонами может улучшить общественное восприятие и снизить риски репутации.
9	Использование данных ГИС	Использование геоинформационных систем для более точного пространственного анализа месторождений, оптимизации транспортных маршрутов и планирования развития производства.	Увеличение доходности отрасли, привлечение инвестиций в отрасль
10	Участие в международных проектах	Исследовать возможности для участия в международных горнодобывающих проектах и партнерствах.	Может расширить географию сбыта продукции и обеспечить доступ к новым технологиям.

Источник: составлена автором.

Эти рекомендации будут способствовать горнодобывающим предприятиям в Карагандинской области приспособиться к текущим тенденциям, повысить эффективность и сохранить устойчивость в изменчивой экономической среде.

Основные задачи исследования включали анализ современных тенденций в горнорудной промышленности Карагандинской области с учетом экономической активности, технологического развития и социальной ответственности компаний. Результаты анализа позволили выявить ключевые факторы, влияющие на развитие этой отрасли в регионе, и определить перспективные стратегии устойчивого развития. Анализ данных позволил выделить следующие ключевые выводы:

- современные тенденции в горнорудной промышленности Карагандинской области связаны с изменениями в экономической деятельности, технологическим развитием и социальной ответственностью компаний, отражая влияние глобальных экономических и экологических факторов на отрасль;
- понимание этих тенденций позволяет сформировать эффективные стратегии развития, направленные на устойчивость, инновации и социальную ответственность в горнодобывающем секторе, что важно для обеспечения конкурентоспособности и устойчивого развития региона;
- результаты исследования могут послужить основой для разработки стратегий устойчивого развития горнорудной промышленности в Карагандинской области,

так как предоставляют информацию о современных технологических трендах и потенциале для привлечения инвестиций в разработку и внедрение новых технологий. Относительно выдвинутой гипотезы о том, что понимание современных тенденций в горнорудной промышленности может способствовать формированию эффективных стратегий устойчивого развития, можно сказать, что результаты исследования ее подтверждают. Анализ позволил выделить ключевые факторы и тренды, которые необходимо учитывать при разработке стратегий развития отрасли, и предложить конкретные рекомендации по дальнейшим действиям. Таким образом, исследование сыграло важную роль в формировании основы для разработки устойчивых стратегий развития горнорудной промышленности в регионе.

Полученные результаты важны с теоретической точки зрения, так как исследование расширяет знания о взаимосвязи между экономической активностью, технологическим развитием и социальной ответственностью в горнорудной промышленности на уровне региона, в связи с чем полученные данные могут быть использованы для углубленного анализа факторов, формирующих развитие отрасли, и разработки новых теоретических концепций в области устойчивого развития.

С практической точки зрения результаты исследования представляют практическую ценность для региональных властей, горнодобывающих компаний, инвесторов и других заинтересованных сторон, и могут использоваться при разработке и реализации стратегий устойчивого развития, а также для принятия конкретных решений по улучшению эффективности производства, охране окружающей среды и улучшению социальных условий труда.

В данной статье автор внес существенный вклад в развитие научного направления, связанного с устойчивым развитием горнорудной промышленности в Карагандинской области. Прежде всего автор провел анализ динамики отрасли и определил влияние горнодобывающей промышленности на окружающую среду и местные сообщества, использовал трендовую модель для прогнозирования развития горнодобывающей промышленности на ближайшие годы. Этот подход является важным методом для оценки будущего развития отрасли и помогает определить стратегии и меры, необходимые для обеспечения ее устойчивого и сбалансированного развития.

Особое внимание уделено практике устойчивого развития, которая направлена на минимизацию негативного воздействия горнодобывающей промышленности на окружающую среду и социальные сообщества. Это свидетельствует о том, что автор осознает важность учета социальных и экологических аспектов при разработке стратегий развития отрасли.

В результате своего исследования автор не только углубил понимание динамики и вызовов горнодобывающей промышленности в Карагандинской области, но и предоставил основу для разработки стратегий, направленных на достижение устойчивого и сбалансированного развития этой отрасли в регионе. Такой подход имеет важное значение как для научного сообщества, так и для практических решений, направленных на улучшение ситуации в горнодобывающем секторе данного региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Mahdi Pouresmaieli, Mohammad Ataei, Ali Nouri Qarahasanlou (2023) A scientometrics view on sustainable development in surface mining: Everything from the beginning //Resources Policy. Volume 82. doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103410.
2. Mahdi Pouresmaieli et al. (2022) Recent progress on sustainable phytoremediation of heavy metals from soil //Journal of Environmental Chemical Engineering. - Volume 10. - Issue 5. https://doi.org/10.1016/j.jece.2022.108482
3. Wang Jionghui (2022) The development trend of China's mining industry in the new era: "battery minerals" will profoundly affect the development of mining industry //China mining magazine. - 31(12): p.1-5. DOI:10.12075/j.issn.1004-4051.2022.12.021
4. Daly A, Valacchi G, Raffo JD. Recent Trends of Innovation in the Mining Sector. In: Daly A, Humphreys D, Raffo J, Valacchi G, eds. Global Challenges for Innovation in Mining Industries. Intellectual Property, Innovation and Economic Development. Cambridge University Press; 2022:25-51.
5. Reichl, C., Schatz, M., and Jacques, G., 2018. World mining data. Vienna. ISBN 978-3-901074-44-8.

6. M. Christen et al. (2012) A formal framework for conceptions of sustainability—a theoretical contribution to the discourse in sustainable development. //Sustainable Development - Volume 20. - Issue 6. – p.400-410. <https://doi.org/10.1002/sd.518>
7. Gunarathne et al. (2016) Fostering social sustainability management through safety controls and accounting: A stakeholder approach in the mining sector // Accounting Research Journal 29(2). DOI:10.1108/ARJ-04-2015-0062
8. E. Schoenberger (2016) Environmentally sustainable mining: the case of tailings storage facilities //Resources Policy. - Volume 49. - p.119-128. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2016.04.009>
9. Электронный ресурс: Данные Бюро национальной статистики по стратегическому планированию и реформам РК за 2010-2022гг. //www.stat.gov.kz

REFERENCES:

1. Mahdi Pouresmaeli, Mohammad Ataei, Ali Nouri Qarahasanlou (2023) A scientometrics view on sustainable development in surface mining: Everything from the beginning //Resources Policy. Volume 82. doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103410.
2. Mahdi Pouresmaeli et al. (2022) Recent progress on sustainable phytoremediation of heavy metals from soil //Journal of Environmental Chemical Engineering. - Volume 10. - Issue 5. <https://doi.org/10.1016/j.jece.2022.108482>
3. Wang Jionghui (2022) The development trend of China's mining industry in the new era: «battery minerals» will profoundly affect the development of mining industry //China mining magazine. - 31(12): p.1-5. DOI:10.12075/j.issn.1004-4051.2022.12.021
4. Daly A, Valacchi G, Raffo JD. Recent Trends of Innovation in the Mining Sector. In: Daly A, Humphreys D, Raffo J, Valacchi G, eds. Global Challenges for Innovation in Mining Industries. Intellectual Property, Innovation and Economic Development. Cambridge University Press; 2022:25-51.
5. Reichl, C., Schatz, M., and Jacques, G., 2018. World mining data. Vienna. ISBN 978-3-901074-44-8.
6. M. Christen et al. (2012) A formal framework for conceptions of sustainability—a theoretical contribution to the discourse in sustainable development. //Sustainable Development - Volume 20. - Issue 6. – p.400-410. <https://doi.org/10.1002/sd.518>
7. Gunarathne et al. (2016) Fostering social sustainability management through safety controls and accounting: A stakeholder approach in the mining sector // Accounting Research Journal 29(2). DOI:10.1108/ARJ-04-2015-0062
8. E. Schoenberger (2016) Environmentally sustainable mining: the case of tailings storage facilities //Resources Policy. - Volume 49. - p.119-128. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2016.04.009>
9. Elektronnyj resurs: Dannye Byuro nacional'noj statistiki po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK za 2010-2022gg. //www.stat.gov.kz

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАУ-КЕН ӨНЕРКӘСІБІН ДАМУ ТУДАҒЫ АҒЫМДАҒЫ ҮРДІСТЕРІ

А.Б. Лигай*

PhD докторанты
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: leeark@mail.ru
ORCID:0009-0002-9671-7067

З.А. Салжанова

э.ғ.д., профессор
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: satname@bk.ru
ORCID:0000-0003-0763-3399

***Аңдатпа.** Зерттеудің өзектілігі Қарағанды облысының тау-кен өнеркәсібіндегі тенденциялардың экономика тұрғысынан да, әлеуметтік және экологиялық аспектілер тұрғысынан да өзектілігіне байланысты. Зерттеу саланың қазіргі жағдайы мен даму перспективаларын жақсы түсінуге, сондай-ақ оның тұрақтылығы мен болашақта табысты дамуын қамтамасыз ету стратегияларын анықтауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда:*

- экономикалық маңыздылығы – тау-кен өнеркәсібі көптеген өңір, соның ішінде Қарағанды облысы экономикасының маңызды секторы. Сондықтан оның дамуы өңірдің экономикалық әл-ауқатына тікелей әсер етеді және басқа салаларда өсуді ынталандыруы мүмкін;
- әлеуметтік маңыздылығы – тау-кен саласы өңірдегі ірі жұмыс беруші және жергілікті халықтың әлеуметтік өмір сүру жағдайларына айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан бұл саладағы тенденцияларды түсіну әлеуметтік тұрақтылық пен әл-ауқатты қамтамасыз ету үшін өте маңызды;
- экологиялық маңыздылығы – тау-кен кәсіпорындарының қызметі қоршаған ортаға елеулі әсер етеді. Сондықтан тау-кен өнеркәсібіндегі тенденцияларды зерттеу экологиялық жағдайды жақсартуға және қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға ықпал ететін факторларды анықтауға көмектеседі;
- технологиялық динамика – тау-кен өнеркәсібі қазіргі уақытта автоматтандыру, цифрландыру және өндірудің жаңа әдістерін қолдануды қоса алғанда, айтарлықтай технологиялық

өзгерістер мен инновациялардан өтіп жатыр. Бұл өзгерістерді және олардың салаға әсерін түсіну компаниялар мен жалпы өңір үшін табыстың кілті болуы мүмкін.

Осы факторлардың барлығы ұзақ мерзімді перспективада орнықты және бәсекеге қабілетті өнеркәсіп секторына бағытталған негізделген даму стратегияларын қалыптастыру үшін Қарағанды облысының тау-кен өнеркәсібіндегі технологиялық өзгерістерді зерттеудің өзектілігін көрсетеді

Зерттеу нәтижелері Қарағанды облысының тау-кен өнеркәсібін дамыту процесінде тепе-теңдікті орнату мен қолдаудың ажырамас маңыздылығын көрсетеді. Бұл шаралар тиімді басқару құралдарын қалыптастыру, сондай-ақ тәуекелдер мен мүмкіндіктер арасындағы оңтайлы тепе-теңдікті табу үшін өте маңызды. Мұндай теңгерім осы саладағы инвестициялық қызмет тиімділігінің өсуін ынталандыруға бағытталған.

Түйін сөздер: тау-кен өнеркәсібі; даму стратегиясы; бәсекеге қабілеттілік; экономикалық тұрақтылық; басқару тиімділігі.

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MINING INDUSTRY IN KARAGANDA REGION

A.B. Ligay*

PhD candidate

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan

e-mail: leeark@mail.ru,

ORCID:0009-0002-9671-7067

Z.A. Salzhanova

d.e.s., Professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan

e-mail: satname@bk.ru

ORCID:0000-0003-0763-3399

Abstract. *The relevance of the study is due to the fact that trends in the mining industry of the Karaganda region are relevant both from the point of view of economics and from the point of view of social and environmental aspects, allowing for a better understanding of the current state and prospects for the development of the industry, as well as to identify strategies to ensure its sustainability and successful development in the future:*

- *economic importance – the mining industry is an important sector of the economy of many regions, including the Karaganda region, therefore its development has a direct impact on the economic well-being of the region and can stimulate growth in other industries;*
- *social significance – the mining industry is often a major employer in the region and has a significant impact on the social conditions of the local population, so understanding trends in this industry is extremely important to ensure social stability and well-being;*
- *environmental significance – the activities of mining enterprises have a serious impact on the environment, therefore, the study of trends in the mining industry helps to identify factors contributing to improving the environmental situation and reducing the negative impact on the environment;*
- *technological dynamics – the mining industry is currently going through significant technological changes and innovations, including automation, digitalization and the application of new mining methods. Understanding these changes and their impact on the industry can be the key to success for companies and the region as a whole.*

All these factors emphasize the urgency of researching technological changes in the mining industry of the Karaganda region in order to form sound development strategies aimed at a sustainable and competitive industrial sector in the long term.

The conclusions of the study emphasize the inherent importance of establishing and maintaining balance in the development of the mining industry of the Karaganda region. This is crucial for the formation of effective management tools, as well as the search for an optimal balance between risks and opportunities. This balance is aimed at stimulating the growth of the efficiency of investment activities in this industry.

Keywords: *mining industry; development strategy; competitiveness; economic sustainability; management efficiency.*

А.М. Рахметова*
э.ғ.д., профессор
«Зерттеулер, талдау
және тиімділікті бағалау» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
e-mail: aibota@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8741-0373

Е.Г. Будешов
докторант
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: yeraly_budeshov@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1676-2902

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРМЫС САПАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЕҢ ТӨМЕН ӘЛЕУМЕТТІК СТАНДАРТТАРЫ (ЕҢБЕК, ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ҚАМСЫЗДАНДЫРУ САЛАЛАРЫ)

***Аңдатпа.** Зерттеуде отандық, шетелдік авторлар және халықаралық ұйымдармен ұсынылатын әлеуметтік стандарт пен тұрмыс сапасының стандартын анықтау тәсілдері қарастырылады. Мемлекеттік деңгейде әлеуметтік стандарттар жүйесін қалыптастыру ерекшеліктері сипатталады, ең төменгі әлеуметтік стандарттар жүйесі қалыптасқан салалар көрсетіледі. Сонымен қатар, мақалада ең төменгі әлеуметтік стандарттардың (еңбек, әлеуметтік қорғау және қамсыздандыру салаларында) қазіргі таңдағы жағдайына және олардың әлеуметтік-экономикалық дамуының қалыптасқан тенденцияларына талдау жасалады. Нәтижесінде еліміздегі халықтың тұрмыс сапасына әсер ететін үрдістерді реттейтін нормативтік-құқықтық актілердің негізгі кемшіліктері анықталды. Мысалы, минималды жалақының салыстырмалы түрде төмен деңгейі және табыстың формальды деңгейі, анықталған күнкөріс деңгейі – Қазақстанның белгілі бір әлеуметтік төлемдері мен жәрдемақылар мөлшерінің үздік халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуінің себебі болып саналады. Осыған байланысты азаматтардың тұрғылықты жеріне қарамастан лайықты тұрмыс сапасына кепілдік беретін әлеуметтік стандарттарды қамтитын нормативтік базаға түзету енгізу ұсынылды.*

***Түйін сөздер:** тұрмыс сапасы, мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттар, ең төмен күнкөріс деңгейі, ең төменгі жалақы, әлеуметтік төлемдер және жәрдемақылар.*

■ Кіріспе

Қазақстан Республикасын (бұдан әрі – ҚР) әлеуметтік дамытудың 2030 жылға дейінгі жалпыұлттық тұжырымдамасында әлеуметтік дамудың қазақстандық моделін жетілдіру ең төменгі әлеуметтік стандарттардың қалыптасуы мен дамуының негізінде жалғастырылатыны бекітілген. Азаматтарға өмірінің әр кезеңінде әлеуметтік қызметтерді көрсетудің минималды қажетті деңгейі, яғни адамның өзін-өзі дамытуы үшін тең бастапқы мүмкіндіктерді белгілейтін ең төменгі әлеуметтік стандарттар кепілдендіріледі [1]. Алайда, қазіргі кезде барлық әлеуметтік маңызды көрсеткіштердің (ең төмен күнкөріс деңгейі, ең төменгі жалақы, ең төменгі зейнетақы және тағы да басқасы) негізінде адамдардың қазіргі қажеттіліктеріне сәйкес келмейтін, ескірген немесе негізделмеген нормативтер қаланған. Бұл жайт өз кезегінде елдегі халықтың тұрмыс сапасының нақты көрінісін бұрмалайды. Әлеуметтік нормалар мен нормативтердің мөлшері төменгі деңгейде сақталып, сондай-ақ оларды қайта қарау мәселесі кейінгі онжылдық мерзімде тек талқылау аясында қалып отырғандықтан, минималды әлеуметтік стандарттар азаматтардың қажеттіліктері мен жеке тұлғаның озық дамуы үшін жағдайлардың толыққанды қанағаттандырылуын қамтамасыз етуден гөрі адамдардың өлмес күніне мемлекеттік кепіл болып табылатындығын мойындау қажет. Сонымен бірге, әлеуметтік нормалау жүйесін және оны Қазақстанда жүзеге асыру тетіктерін жаңа сапада, нарықтық жағдайларға барабар әзірлеу тарихи тұрғыдан айқын конъюнктуралық сипатта болғанын атап өткен жөн. Демек, қазақстандық қоғамда ағымдағы әлеуметтік үрдістердің күрделілігі мен тез өзгеруі, нормативтерді қолданудың әлеуметтік салдары әлсіз ескерілген. Жоғарыда келтірілген тұжы-

рымдар жұмыспен қамту, әлеуметтік қорғау және қамсыздандыру сияқты салаларда ҚР-дың ең төменгі әлеуметтік стандарттарын қалыптастыру мен пайдалану тәжірибесін жетілдіру аясында алдағы зерттеу жұмысының өзектілігін айқындайды.

■ Зерттеудің мақсаты

Қазіргі кезде өлшем бірлігі минималды әлеуметтік стандарт болып саналатын әлеуметтік кепілдіктердің ең төменгі деңгейін қамтамасыз етуді мемлекет өзінің міндеттемесі ретінде мойнына алады. Зерттеудің мақсаты ел халқының тұрмыс сапасын арттыру мен өңірлердің әлеуметтік әл-ауқаттылығына қол жеткізуге бағытталған және әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің негізі ретінде танылатын Қазақстан Республикасының мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттарын талдау мен зерделеу.

■ Әдебиетке шолу

Қазіргі кезде тұрмыс сапасы еліміздің стратегиялық мақсаты әрі мемлекеттің әлеуметтік дамуының маңызды көрсеткіші ретінде танылып отырғандығынан, тұрмыс сапасының әлеуметтік стандарттар жүйесін жетілдірудің қажеттілігі әлдеқайда арта түсуде. Ғылыми әдебиетте әлеуметтік стандарт түсінігін көпшілік мүдделі тараптар арасындағы әлеуметтік саясаттың маңызды мәселелері бойынша келісім негізінде әзірленген және тиісті мүше қабылдаған және бекіткен нормалар, ережелер, сипаттамалармен байланыстырады. Мысал ретінде, Е.И. Беглованың пікірінше, әлеуметтік стандарт, біріншіден, заңнамамен бекітілген халыққа бюджеттік әлеуметтік кепілдіктердің деңгейін білдіретін ғылыми негізделген мақсатты бағдарды көрсетуі керек; екіншіден, қоғамның әрбір мүшесінің қажеттіліктерін қанағаттандыру мен қамсыздандырудың қолайлы деңгейіне қол жеткізу мақсатында мемлекет тарапынан берілетін әртүрлі салалардағы әлеуметтік қызметтерді (білім беру, медициналық, тұрғын үй-коммуналдық және өзге де), төлемдер мен жәрдемақыларды, яғни мүмкін болатын ең оңтайлы сандық және сапалық параметрлерді сипаттайды; үшіншіден, әлеуметтік нормалар және нормативтермен анықталып, шоғырландырылған бюджеттен қаржыландыру есебінен қамтамасыз етіледі. Автордың көзқарасы бойынша, тұрмыс сапасының әлеуметтік стандарттарын қызмет көрсету мен қамсыздандырудың шекті төмен деңгейіне, яғни әлеуметтік минимумға бағыттау дұрыс емес. Керісінше, қажеттіліктердің кең ауқымын, соның ішінде жинақталған мүлікті, әлеуметтің мәдени ерекшеліктерін көрсететін және әлеуметтік қызметке қатысуды ескеретін, яғни лайықты, салауатты, әрі шығармашылық сипатта өмір сүру мүмкіндіктерін кеңейтуді білдіре отырып, жеке тұлғаның әлеуметтік-экономикалық ортадағы мінез-құлқын анықтайтын, эволюция үдерісін басшылыққа ала отырып көпшілікпен қабылдаған нормалармен айқындалатын белгілі бір орта деңгей ретінде бекіту қажет [2].

Өз кезегінде, отандық ғалымдардың (Е.А. Бурибаев, Ж.А. Хамзина) айтуынша, әлеуметтік стандарттардың мазмұны тек әлеуметтік тәуекелдер туындаған кезде материалдық әлеуметтік қорғаудың нормалары мен деңгейлерін ғана емес, сонымен қатар, халыққа тікелей әлеуметтік қызметтер көрсететін мемлекеттік органдар мен ұйымдарда мемлекеттік әлеуметтік қызметтер көрсету стандартын, сондай-ақ мемлекет кепілдік беретін әлеуметтік қорғаудың барлық мүмкін нысандарында көрсетілетін мемлекеттік қызмет стандарттарын қамтуы тиіс. Сонымен бірге, авторлар азаматтардың заңдық құқықтары тұрғысынан, тұрмыс сапасының әлеуметтік стандарттарын құрайтын нормативтік-құқықтық құжаттарды талдай отырып, ҚР-ның «Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы» Заңы декларативтік сипатқа ие екенін атап өтеді. Себебі, егер аталған заңның әлеуметтік қамсыздандыру және отбасы мен балаларға қатысты салалардағы стандарттар бөлігіндегі қолдану тәжірибесін талдайтын болсақ, нормаларды тікелей пайдалануға келмейтінін, олар реттейтін нақты қоғамдық қатынастардың болмауын, яғни тәжірибе нөлдік мәннің шамасында екенін байқауға болады [3]. Авторлардың мұндай тұжырымдары зерттеліп отырған нормалардың оқшаулы сипатта және қандай да болма-

сын жүйеден тыс қолданыста пайдаланылуымен түсіндіріледі. Сәйкесінше, тұрмыс сапасын стандарттау саласындағы негізгі санаттардың мемлекеттік нормативтік-құқықтық бекітілмегенін көрсетеді.

Сол арада, барған сайын зерттеушілердің үлкен саны, сондай-ақ саяси қайраткерлер тұрмыс сапасының әлеуметтік стандарттарын адам құқықтары тұрғысынан қарастыруда. Әрине, бұл әлеуметтік қорғауды қоса алғанда, еңбек қатынастары саласындағы стандарттарды анықтауға уәкілетті Халықаралық еңбек ұйымына да (бұдан әрі – ХЕҰ) қатысты. Халықаралық еңбек ұйымының актілері олардың құрылыс материалы деп айтуға болады. ХЕҰ-ның іргелі халықаралық құқықтық актісі болып №102 Конвенция саналады. Бұл құжатта әлеуметтік қамтамасыз етудің типологиясы жинақталған: медициналық көмек, азаматтардың түрлі ауруға шалдығуы, жұмысынан айырылуы, зейнет жасының келуімен байланысты өтемақы беру, азаматтарды отбасылық қиындықтарда қолдау (жәрдемақылардың тиісті түрлерімен қамтамасыз ету жолымен), жүктіліктің басталуы және босануға байланысты әйел адамдарға жәрдемдесу, балалар мен мүгедектерді қорғау, асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша көмек көрсету. Түрлі елдердегі жағдайлардың саналуандығын ескере отырып, Конвенция әртүрлі санаттағы субъектілер үшін төлемдердің ең төменгі мөлшерін және қамтамасыз етілуге жататын адамдар тобын анықтай отырып, қамтамасыз етудің минималды деңгейін белгілеуді көздейді. №117 Конвенция адамдардың нақты өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын әлеуметтік қамтамасыз етудің қажетті деңгейіне қол жеткізу үшін үлкен маңызға ие. Бұл құжат тәуелсіз өндірушілер мен жалдамалы жұмысшыларға олардың өмір сүру деңгейін көтеру үшін жағдай жасау, сондай-ақ ресми зерттеулер жолымен белгіленген ең төменгі күнкөріс деңгейін қамтамасыз ету сияқты мемлекеттік міндеттемелерден құралады [4].

Сонымен, тұрмыс сапасының әлеуметтік стандарттар жүйесін анықтау және оның жоғары маңыздылығына байланысты әлеуметтік саланы басқаруға енгізу бойынша зерттеу жұмысы дербес әрі өзекті ғылыми бағыт болып саналатынын атап өткен жөн. Аталған бағытты дамыту әлеуметтік өзгерістерге мониторинг жүргізуді қамтамасыз ету бойынша жүйелі тапсырмаларды шешуге, әлеуметтік стандарттарға енгізілген нормативтік базаны түзетуге, әлеуметтік институттар мен ұйымдардың тұрақты жүйесін құруға, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен азаматтардың әл-ауқатын арттыруға септігін тигізеді.

■ Зерттеу әдістері

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі болып тұрмыс сапасы және оны басқару, адами ресурстардың дамуы мен тұрақты даму, әлеуметтік саланы дамыту мәселелері бойынша ғалымдардың ғылыми еңбектері, отандық және шетелдік авторлардың жұмыстарында жасалған идеялар мен тұжырымдар, ақпараттық және талдамалық материалдар, Қазақстан Республикасының әлеуметтік және экономикалық даму саласындағы заңнамасы табылады. Зерттеу әдістерін абстрактілі-логикалық, салыстырмалы, құрылымдық-функционалдық тәсілдемелер, сондай-ақ ғылыми танымның жалпы диалектикалық әдісі, логикалық дедукция және индукция әдістері, танымдық және статистикалық әдістер, салыстыру, талдау, жалпылау және сипаттау тәсілдері құрайды.

■ Нәтижелер мен талқылау

«Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы» ҚР Заңына сәйкес еңбек және әлеуметтік қамсыздандыру салаларындағы негізгі есептік-көрсеткіштік индикаторлар ретінде Қазақстандағы ең төмен күнкөріс деңгейі (бұдан әрі – ЕТКД), ең төменгі зейнетақы мөлшері, ең төменгі жалақы (бұдан әрі – ЕТЖ) мөлшері [5] инфляцияның болжамды деңгейі ескеріле отырып, сәйкес қаржы жылына «Республикалық бюджет туралы» Заңымен жыл сайын бекітіледі [6]. Қазақстандағы жалақы деңгейін қызметкерлер мен олардың отбасыларының нақты қажеттіліктеріне сәйкес келтіру жолындағы негізгі кедергілердің бірі ретінде ең төменгі жалақыны есептеудің ресми бекітілген әді-

стемесі мен заңнамалық белгіленген әдіснамасының болмауын атап айтуға болады [7]. Лайықты немесе жеткілікті деңгейден едәуір төмен, 2023 жылғы мөлшері (70 000 теңгені), орташа айлық жалақының 20%-ын және медианалық жалақының 30%-ын құрайтын ең төменгі жалақы қандай параметрлер мен айнымалылар негізінде есептелетіні туралы ақпарат ашық қолжетімді дереккөздерде мүлдем жоқ екені баршаға мәлім. Кейінгі 5 жылда аталған көрсеткіш орташа айлық жалақының 19,31-22,75% және медианалық жалақының 25,63-37,85% ауытқу шегінде байқалады [8]. Егер Қазақстан Парламенті «Дамушы елдерді ерекше ескере отырып, ең төменгі жалақыны белгілеу туралы» Халықаралық еңбек ұйымының № 131 Конвенциясын (бұдан әрі – Конвенция) ратификациялайтын болса, ел Үкіметі үшін әдіснаманы әзірлеу міндетті болады. Әдіснаманы әзірлеу барысында Конвенция 3-бабының ережесін қолдану керек. Оған сәйкес ең төменгі жалақы деңгейін анықтау кезінде ескерілетін факторлар ұлттық тәжірибе мен шарттарға, яғни «... елдегі жалақының жалпы деңгейін, өмір сүру құнын, әлеуметтік жәрдемақыларды және басқа да әлеуметтік топтардың салыстырмалы өмір сүру деңгейін салыстыра отырып, жұмысшылар мен олардың отбасыларының қажеттіліктеріне» лайықты қаншалықты мүмкін және қолайлы екенін қамтиды [9]. Алайда, қазіргі кезде елімізде 2014 жылы ҚР-ның №183-V Заңымен қабылданған «Ең төменгі жалақыны белгілеу рәсімін жасау туралы» ХЕҰ-ның 1928 жылғы (№26) ратификацияланған Конвенциясының алдыңғы нұсқасы қолданылып келеді [10].

№26 Конвенцияға сәйкес қызметкердің тек өз қажеттіліктері ғана ескеріліп, ал оның отбасының қажеттіліктері есепке алынбайды. Сондай-ақ, ЕТЖ деңгейін анықтау кезінде ең төменгі жалақыны белгілеудің өлшемшарттары мен әдістері аталған Конвенциямен ескерілмейді. Бұдан бөлек, Халықаралық еңбек ұйымының есебінде ұзақ мерзімді көрінісін қолдана отырып бағалау, 2005-2021 жылдар аралығындағы жалақы мен жұмыспен қамту ақысының 36%-ға өскенін көрсетеді. Алайда, кейінгі жылдардағы нақты жалақының таңғаларлық күрт төмендеуі негізінен 2021 жылы басталып, 2023 жылға дейін жалғасып келе жатқан инфляцияның өсуімен байланысты. Аталған есептің қорытындысы бойынша, әлемдегі нақты қолданыстағы ай сайынғы жалақы 2022 жылдың бірінші жартысында -0,9%-ға дейін төмендеді. Бұл көрініс 2008 жылғы Жаһандық жалақы туралы есептің бірінші басылымынан бері тіркелген әлемдегі жалақының алғашқы теріс өсуі [11]. Осы оқиғаларды ескере отырып, қазіргі таңда өмір сүру құнының дағдарысы көпшілік қазақстандықтардың жалақы динамикасынна басым әсерін тигізіп отыр. Мөлшері төмен жалақы мен теңсіздіктің жоғары деңгейі халықтың әлеуметтік хал-жайы мен әл-ауқатына ғана емес, экономиканың дамуына да кері әсерін тигізеді.

Еліміздегі ең төменгі күнкөріс деңгейін есептеу үшін тек тағам өнімдері мен азық-түлік емес тауарлар арасында ғана айырмашылық жасалатын нормативтік-статистикалық (біріктірілген) әдіс қолданылады. Бұл ретте, бірінші санаттағы тауарлар бағасы анық көрсетілген болса, ал екінші санаттың құны 45:55 арақатынасын негізге ала отырып, азық-түлік өнімдеріне арналған есептік шығындардан экстраполяцияланады. 2023 жылы республика бойынша ең төмен күнкөріс деңгейі 40 567 теңгені құрады. Осы соманың 22 312 теңгесі (55%) тек 43 тағам түрлерінің атауы бар азық-түлік қоржынына есептелген [12]. Қазақстанның азық-түлік қоржыны соңғы рет 2005 жылы бекітілгенін атап өту маңызды. Басқа сөзбен айтқанда, жаһандық қаржы дағдарысына, ұлттық валютаның құнсыздануына, азық-түлік және коммуналдық қызметтер бағасының өсуіне қарамастан, Қазақстан соңғы 20 жыл бойы азаматтардың өмір сүру құнын өзгеріссіз сол бір «қоржынмен» өлшеп келеді. Осы себепті біздің тұтыну қоржынымыз көрші елдерден (мысалы, Ресейде ЕТҚД-нің мөлшері 79 781 теңгені (14 375 рубль) құрайды және тауарлар мен қызметтердің 156 атауы қолданылады); Беларусьте – 459 атау, ЕТҚД = 66 200 теңге (368 беларусь рублі), сондай-ақ еуропалық елдерден де (Францияда – 500 атау; Ұлыбритания мен Канадада – 700; Германия мен Австрияда – сәйкесінше 750 және 769; ал Норвегияның қоржынына 800-ге жуық атау кіреді) айтарлықтай ерекшеленеді. Мұндай елеулі айырмашылықтың себебі, аталған елдер кем дегенде 5 жылда бір рет тұтыну қоржындарының құрамына қатысты жаңарту, толықтыру жұмыстарын іске асырып отырады [13]. Осылайша, қазіргі

уақытта ең төменгі тұтыну қоржыны құнының негізінде ЕТҚД-нің қолданыстағы есептеу әдістемесі осы санаттағы ең төмен күнкөріс деңгейі түсінігін толыққанды қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Ең төмен күнкөріс деңгейімен анықталатын табыс деңгейі, дамудың қазіргі кезеңінде халықтың тіпті минималды қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік бермейді. Тұрғын үй, денсаулық сақтау, білім беру, көлік және байланыс сияқты тұрмыс сапасының негізгі санаттарының біршама маңыздылығы ескерілмейді. Демек, тек ағымдағы қажеттіліктерді дамыту және жаңадан пайда болатын қажеттіліктердің қанағаттандырылмауы нәтижесінде адам әлеуетінің дамуы тежеледі. Елдің экономикалық дамуына қарамастан, тұтыну қоржыны әлі де болса азық-түлікті тұтынудың ең төменгі деңгейімен регламенттелген және көптеген қажеттілік мүлдем есепке алынбаған [14].

Қазақстанда отбасын мемлекеттік қолдау бірқатар бағыт бойынша жүзеге асырылады. Олардың арасында декреттік демалысқа ақы төлеу әлеуметтік қорғау саласында жалғыз өзі ғана ратификацияланған Халықаралық еңбек ұйымының №183 Конвенциясына қатаң сәйкестікте жүзеге асырылуы тиіс. Бұл құжатта ақшалай жәрдемақының мөлшері әйел адам өзін және баласын тиісті денсаулық жағдайында ұстай алуға және лайықты өмір сүру деңгейін сақтап қалуға кепілдік беретін деңгейде болуы қажет екені көрсетілген. Дәлірек айтқанда, мұндай жәрдемақылардың мөлшері әйел адамның алдыңғы табысының кемінде үштен екісін (66,67%) құрауы керек. Олай болмаған жағдайда экономикасы мен әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі жеткілікті даму деңгейіне жетпеген елдерде ақшалай жәрдемақылар ұлттық заңдар мен нормативтік актілерге сәйкес ауру немесе еңбекке уақытша жарамсыздық бойынша төленетін мөлшерлемеден төмен емес деңгейде беріледі. Мәселен, 2022 жылғы Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорының (бұдан әрі – МӘСҚ) деректері бойынша әлеуметтік төлемдер құрылымындағы (441 млрд теңге) төлемдердің негізгі үлесін немесе 84%-ын ана мен баланы қолдауға арналған әлеуметтік төлемдер (370 млрд теңге) құрайды. Осы қаражаттың есебінен жүктілік және босануға байланысты табысынан айырылған жағдайда әлеуметтік төлемдердің пайдасына 197,9 млрд теңге бөлінді. Нәтижесінде берілген біржолғы төлемнің орташа мөлшері 810 523 теңгені құрады. Бұдан басқа, бала 1 жасқа толғаннан кейін оның күтіміне байланысты табысынан айырылу жағдайы бойынша МӘСҚ төлемдердің орташа мөлшері 45 997 теңгені құрайтын, жалпы сомасы 171,9 млрд теңгеге әлеуметтік төлемдер тағайындалды. Сондай-ақ, баланың тууына байланысты 38 АЕК (барлық әйел адамдар үшін) мөлшеріндегі мемлекеттің біржолғы жәрдемақысының көлемі 2022 жылы 116 394 теңгеге тең болғанын атап өткен жөн [15]. Осылайша, жоғарыда аталған төлемдер мен жәрдемақыларды (жұмыс істейтін әйелдер үшін) ескере отырып, декреттік демалыс кезеңінде олардың орташа айлық табысы республика бойынша орташа айлық жалақының 40%-нан аспайды. Дегенмен, деңгейі жеткіліксіз болғанына қарамастан, МӘСҚ төлемдерін тағайындау кезінде ескерілген орташа айлық табыстың (188 492 теңге) мөлшерін есепке ала отырып, жұмыс істейтін әйел адамдар үшін №183 Конвенцияның талаптары орындалады.

Сонымен қатар, МӘСҚ-да тиісті аударымдар болмаған жағдайда, бала 1,5 жасқа толғаннан кейін оның күтімі бойынша ай сайынғы жәрдемақылардың мөлшері бірінші балаға 5,76 АЕК-ті (17 643 теңге) құрайды. Бұл өте төмен көрсеткіш. Себебі ХЕҰ-ның ұсынымдарына сәйкес бала күтімі еңбек қызметі деп танылады және минималды күнкөріс деңгейінен (2022 жылы шамамен 12 АЕК-ке тең болды) немесе ең төменгі жалақыдан (егер заңнамада белгіленген болса) төмен төленуі мүмкін емес. Сондай-ақ, жан басына шаққандағы орташа табысы минималды күнкөріс деңгейінен төмен отбасыларындағы 6 жасқа дейінгі балаға атаулы әлеуметтік көмек (бұдан әрі – АӘК) аясында 1 балаға 1,5 АЕК мөлшерінде қосымша төлемдер жүзеге асырылады. Бұл да әлемдік тәжірибеге сәйкес келмейді, мұндай жағдайларда құрамы бойынша бірдей отбасылар үшін ең төмен күнкөріс деңгейінің негізінде ұқсас жәрдемақыларды (1-кесте) бекіту есебінен тағайындайды [16]. Қорытындысында, АӘК-ті ескере отырып, жұмыс істемейтін әйел адамдар үшін төлемдер мен жәрдемақылардың жиынтық сомасын есептеу кезінде олардың орташа айлық табысының деңгейі ел бойынша орташа айлық жалақының 13%-ын немесе 1 ЕТҚД құрады, яғни бұл

қабылдауға келмейтін және қанағаттанарлықсыз факт. Төлемдер мөлшері АЕК-ке тіркеулі болғандықтан және ең төмен күнкөріс деңгейі тұрғысынан да, ЕТЖ тұрғысынан да ешбір негізделмеген. Егер Халықаралық еңбек ұйымы идеологы саналатын әлемдік тәжірибені және жұмыс істейтін әйел адамдар үшін жалақы мөлшерімен сақтандыру төлемдерін негіздеу қисынын ұстанатын болсақ, онда бала күтімі бойынша бюджеттік жәрдемақыларды ЕТЖ-ға тіркеу арқылы есептеген орынды. Себебі жалпылай алғанда, әлемдік экономикада балаларды тәрбиелеумен айналысатын әйелдерді экономикалық белсенді халық деп тану үрдісі байқалады. Сонымен қатар әйелдерге әлеуметтік жәрдемақы емес, зейнетақы аударымдары бар жалақының аналогы қамтамасыз етілуі қажет.

Әлеуметтік қамтамасыз ету бойынша Халықаралық еңбек ұйымының барлық Конвенцияларының флагманы саналатын әлеуметтік қамсыздандырудың ең төменгі нормалары туралы 1952 жылғы №102 Конвенциясы (бұдан әрі – Конвенция) әлеуметтік қамтамасыз етудің тоғыз тарауындағы ең төменгі нормаларын, соның ішінде жұмысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік төлемдерді қамтиды. Төлем міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысу өтіліне байланысты 1 айдан 6 айға дейін тағайындалады. 2022 жылы 19,1 млрд теңге сомасының көлемінде 110 мыңнан астам адамға төлем жүргізілді және тағайындалған төлемдердің орташа мөлшері (109 563 теңге) МӘСҚ төлемін тағайындау кезінде ескерілген орташа айлық табыстың 41%-ын немесе 44 896 теңгені құрады. Бұл Конвенцияның ең төменгі талаптарына да сәйкес келмейді, себебі жәрдемақы мөлшері бұрын алынған жалақының 50%-нан кем болмауы тиіс [15].

Осылайша, бұл жайт жұмыссыз тұлғаның өмір сүру деңгейінің айтарлықтай дәрежеде нашарлауына алып келеді. Сонымен бірге, халықаралық конвенциялар белгілегендей, мөлшері ең төмен күнкөріс деңгейінің аясында бекітілетін АӘК нысанындағы Қазақстандағы жұмыссыздарға әлеуметтік көмек толығымен мөлшерлес емес. Себебі, оны есептеу үшін ЕТҚД-нің 40%-на тең болатын еш негізі жоқ шама қолданылады. Бұл төлемдердің өте төмен деңгейін (2022 жылы – 6 712 теңге) көрсетеді, сондықтан, үй шаруашылықтарының өмір сүру деңгейі кедейлік шегінен де төмен екенін байқауға болады. Аталған шама үй шаруашылықтарына тұрғын үй көмегімен үйлескенде де, ең төмен күнкөріс деңгейінде де негізгі игіліктерді тұтынуға мүмкіндік бермейді, бұл әрине жол бергісіз хал-ахуал болып саналады.

Еңбек нарығына қатысы бар тағы да бір әлеуметтік қауіп-қатердің бірі – отбасының асыраушысынан айырылуы. Айта кету керек, бюджеттен төленетін асыраушысынан айрылу бойынша мемлекеттік жәрдемақыдан бөлек, МӘСҚ-нан да әлеуметтік төлем қосымша тағайындалады. Атап айтқанда, төлемнің орташа мөлшері (МӘСҚ-да 2 жыл ішінде аударымдар болған жағдайда) 40 854 теңгені немесе төлемді тағайындау кезінде ескерілген орташа айлық табыстың 33%-ын (124 667 теңгені) құрайды. Сол уақытта шетелде мұндай жәрдемақының мөлшері арнайы қорлардағы аударымдардың мерзімі екі есе аз, яғни 12 айға толған кезде орташа жалақының 75-100%-ына дейін жететін мысалдар кеңінен таралған [15]. МӘСҚ-да мұндай аударымдар болмаған жағдайда, төлемдердің мөлшері қайтыс болған асыраушысының оның асырауындағы еңбекке жарамсыз отбасы мүшелерінің санына кері пропорционалды. Мысалы, отбасының еңбекке жарамсыз бір мүшесі болған жағдайда ЕТҚД-нің 0,92 коэффициенті (34 398 теңге), алты және одан да көп отбасы мүшелері бар жағдайда жәрдемақының ең жоғары мөлшері болып, отбасының еңбекке жарамсыз әрбір мүшесіне тең үлес ретінде 3,00 ЕТҚД, яғни ең төмен күнкөріс деңгейінің жартысына тең 18 695 теңгеден есептеледі [16]. Сонымен бірге, дамыған елдердегі ең төмен күнкөріс деңгейіне қатысты қолданыстағы тұжырымдамалар төлемдерді үй шаруашылығының көлемі мен құрамы бойынша сәйкес келетін ең төмен күнкөріс деңгейі мөлшерінде белгілейді. Осылайша, мемлекет кепілдік берген әлеуметтік төлемдер мен жәрдемақылардың нормалары жыл сайын АЕК немесе ЕТҚД-нің өсуіне пропорционалды түрде жоғарылауына қарамастан, жоғарыда келтірілген деректер Қазақстан мен ЕО елдеріндегі стандарттардағы айтарлықтай айырмашылықты дәлелдейді. Тағайындалған әлеуметтік төлемдер мен жәрдемақылардың түпкілікті деңгейі іс жүзінде адамның негізгі

1-кесте. Қазақстанның 2022 жылғы әлеуметтік төлемдер мен жәрдемақылар мөлшерінің орташа жалақыдан %-бен халықаралық стандарттарға сәйкестігі

Ең төменгі әлеуметтік стандарттың түрі		Институционалдық немесе эмпирикалық қамтамасыз ету (отандық және халықаралық ең төменгі норма)	Еуропалық әлеуметтік қамсыздандыру кодексі
Ең төменгі әлеуметтік стандарттың түрі	Формула бойынша есептеу нәтижелері	Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі	ХЕҰ конвенциялары
жұмыстан айырылу жағдайында әлеуметтік төлем (сақтандыру төлемі)	41%	соңғы 2 жылдағы орташа айлық табыс мөлшерінің 45%-ы	ХЕҰ-ның №168 Конвенциясына сәйкес, әлеуметтік сақтандыру жүйесімен қамтылған тұлғаның жәрдемақы мөлшері бұрын алған жалақысының 50%-нан кем болмауы тиіс
жұмыссыздарға әлеуметтік көмек (үй шаруашылықтары үшін мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек нысанында)	ЕТЖ-ның 11%-ы ЕТҚД-нің 18%-ы	АӘК мөлшері жан басына шаққандағы орташа табыс пен үй шаруашылығының әрбір мүшесі үшін кедейліктің ресми шегі (ЕТҚД-нің 70%-ы) арасындағы қосымша төлем түрінде есептеледі + 1 жастан 6 жасқа дейін қоса алғанда әрбір нәрсеге 1,5 АЕК мөлшерінде балаларға арналған қосымша төлем	ХЕҰ-ның №168 Конвенциясына сәйкес, жәрдемақы мөлшері жұмыссыз үшін келесі үш өтеу нұсқасының қайсысы ұтымды болуына байланысты тағайындалады: біліктілігі төмен жұмысшының ең төменгі немесе жалпы жалақысының 50%-нан кем болмауы, не болмаса негізгі өмірлік қажеттіліктерін жабу үшін жеткілікті минималды табыс деңгейіне сәйкес келуі тиіс
еңбекке жарамсыздық кезеңінің төлемдері (ауру бойынша)	орташа айлық жалақының 25%-ы	еңбекке уақытша жарамсыздық бойынша ай сайынғы әлеуметтік жәрдемақы мөлшері 25 еселенген АЕК-тен аспайды	ХЕҰ-ның №130 Конвенциясы жалақының 60%-ы өтемақысын және 52 апта мөлшеріндегі төлем ұзақтығын ұсынады
еңбекке қабілеттіліктен айырылу жағдайы бойынша әлеуметтік төлемдер (сақтандыру төлемі)	32%	МӘСҚ-тан төленетін төлемдердің мөлшері жарналар өтіліне, еңбек ету қабілетінен айырылу коэффициентіне тәуелді. Орнын басу коэффициенті 24 айдағы орташа жалақының 0,6-на тең	1. Тұрақты күтімді қажет етпейтін еңбекке уақытша және тұрақты жарамсыздық 50% – бенефициар жеке өзі қарастырылады; 65% – асырауында жұбайы және екі баласы бар бенефициар адам 2. Еңбекке тұрақты жарамсыздық және үнемі күтім жасау қажеттілігі 70% – бенефициар жеке өзі қарастырылады; 80% – асырауында жұбайы және екі баласы бар бенефициар адам
мүгедектігі бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы	орташа айлық жалақының мин: 15% макс: 48%	мүгедектігі бойынша әлеуметтік жәрдемақылардың мөлшері ең төмен күнкөріс деңгейіне еселік (ЕТҚД еселігінің ең жоғары мөлшері 1-топтағы мүгедектігі бар адамдар үшін 3,94%-ды құрайды)	50% – бенефициар жеке өзі қарастырылады; 65% – асырауында жұбайы және екі баласы бар бенефициар адам

Ең төменгі әлеуметтік стандарттың түрі	Формула бойынша есептеу нәтижелері	Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі	Институционалдық немесе эмпирикалық қамтамасыз ету (отандық және халықаралық ең төменгі норма)	Еуропалық әлеуметтік қамсыздандыру кодексі
асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша әлеуметтік төлем (сақтандыру төлемі)	33%	асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша әлеуметтік төлемнің мөлшері 24 айдағы орташа айлық табыстың мөлшерін тиісті коэффициенттерге көбейту жолымен анықталады: табыстың орнын басу – 60%; асырауындағы адамдар саны (0,5-тен 1,0-ге дейін) мен қатысу өтілінен (0,1-ден 1,3-ке дейін) ЕТЖ-ның 50%-ы шегеріледі	ХЕҰ-ның №128 Конвенциясына сәйкес, әлеуметтік төлем мөлшері бұрын алынған жалақының 45%-нан кем болмауы тиіс	Контингент тек еңбекке жарамсыздарды ғана емес, сонымен бірге жесір қалғандар мен ата-аналарды да қамтиды: 50% – бенефициар жеке өзі қарастырылады; 65% – асырауында жұбайы және екі баласы бар бенефициар адам. Максимальды төлемдер көлемі 12 айдағы орташа табыстың 75-100%-на дейін жетеді
асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы	орташа айлық жалақының 11%-ы және 36%-ы	алушылар тобы еңбекке жарамсыз отбасы мүшелерімен шектелген. Отандық жүйеде ең төменгі және ең жоғары төлемдер мөлшері бекітілген, ең төмен күнкөріс деңгейінің сәйкесінше 0,92 және 3,00 коэффициенттері аралығында.	ХЕҰ-ның №183 Конвенциясына сәйкес, әлеуметтік төлем мөлшері алдында алынған жалақының 66,67%-нан кем болмауы тиіс	50% – бенефициар жеке өзі қарастырылады; 65% – белгіленген жастағы жұбайы бар тұлға
ана мен баланы қорғау (жүктілік демалыс, жүктілік демалысқа ақы төлеу), балаларға арналған мемлекеттік жәрдемақылар, уақытша әдеттегідей табыс деңгейі жоқ және МӘСҚ-да аударымдары бар аналардың табысын қолдау	жұмыс істемейтін және жұмыс істейтін әйел адамдар үшін республика бойынша орташа айлық жалақының сәйкесінше 13%-ы және 40%-ы	нәрестенің тууына байланысты 38 АЕК мөлшерінде (барлық әйел адамдар үшін) тіркелген мемлекеттік біржолғы жәрдемақы нәресте 1,5 жасқа толғаннан кейін оған күтім жасау бойынша ай сайынғы жәрдемақының мөлшері (жұмыс істемейтін әйелдер үшін) – 5,76 АЕК жүктілікке және босануға байланысты кірісінен айырылу жағдайы бойынша (жұмыс істейтін әйел адамдар үшін) біржолғы әлеуметтік төлемді анықтау үшін соңғы жылдағы 7 ЕТЖ мөлшерінен аспайтын орташа айлық табысты жарамсыздық күндерінің коэффициентіне 4,2 (126/30) көбейтіп, МЗЖ-ның 10%-ын шегеру арқылы есептеуге болады.	ХЕҰ-ның №102 Конвенциясына сәйкес, жасына байланысты зейнетақы төлемінің мөлшері бұрын алынған жалақының 45%-нан кем болмауы тиіс	50% – бенефициар жеке өзі қарастырылады; 65% – белгіленген жастағы жұбайы бар тұлға
жасына байланысты зейнетақы төлемдері	республика бойынша орташа айлық жалақының 35%-ы	жасына байланысты зейнетақы төлемдерін толық көлемде анықтау үшін мөлшері 55 еселенген АЕК-тен аспайтын үздіксіз 36 ай қатарынан орташа айлық табыстың 60%-ы есебінен жүргізіледі	ХЕҰ-ның №102 Конвенциясына сәйкес, жасына байланысты зейнетақы төлемінің мөлшері бұрын алынған жалақының 45%-нан кем болмауы тиіс	50% – бенефициар жеке өзі қарастырылады; 65% – белгіленген жастағы жұбайы бар тұлға
Ескерту – [4,16,17]	дереккөздер ақпараттарының негізінде авторлармен құралған			

қажеттіліктерін қанағаттандыруға сәйкес келмейді және оларды дәлме-дәл халықаралық нормаға келтіріп, жетілдіруді талап етеді.

■ Қорытынды

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде қолданыстағы әлеуметтік стандарттар жүйелі түрде қайта қарауды және сапалы жаңартуды қажет етеді деп санаймыз. Себебі әлеуметтік нормалар мен нормативтерді қалыптастыру және пайдалану саласында бірқатар кемшіліктер бар. Қазіргі жағдайда республикада белгілі бір әлеуметтік төлемдердің өсу қарқынын декларациялаудың орнына, ең төмен күнкөріс деңгейінің мөлшерін есептеу қағидаларына тиісті өзгертулер мен толықтыруларды енгізу жолымен экономикасы дамыған елдердің ЕТҚД әдіснамасын әзірлеу тәжірибесінің негізінде, сол мемлекеттердің тұрмыс сапасы стандарттарына жақындау дәрежесін көрсеткен абзал. Сонда осы сәтте мемлекет ресурстық мүмкіндіктердің шектеулі болуына байланысты әлеуметтік кепілдіктердің тек бір бөлігін ғана қанағаттандыра алады деп негіздеуге болар еді. Бірақ, келесі кезеңде мәлімделген мақсатқа жақындау дәрежесі жоғары болады. Мұндай тәсілдеме ұзақ мерзімді болашаққа есептелген анық және көпшілікке түсінікті әлеуметтік саясатты қалыптастыруға мүмкіндік беретін еді. Дегенмен, заманауи Қазақстанның дамуы әлеуметтік-экономикалық және саяси салалардағы серпінді өзгерістермен сипатталғанымен, еліміз ең дамыған елу елдің қатарына кіруі үшін Қазақстан халқының тұрмыс сапасы орта еуропалық тұрмыс сапасының стандарттарына жақындауы тиіс. Ол үшін Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен Халықаралық еңбек ұйымының бірқатар конвенцияларын, Еуропалық әлеуметтік хартия сияқты әлеуметтік қамтамасыз ету стандарттарын реттейтін біршама құжаттарды ратификациялау қажет. Сондай-ақ, Еуропалық әлеуметтік қамтамасыз ету кодексіне және оның Хаттамасына сәйкес минималды стандарттар тиісінше бейімделіп бекітілуі керек. Қорытындысында, тұрмыс сапасының жаңа стандарттарына ауысу өңірлік бөліністе мүмкіндіктерді теңестіре отырып, мемлекеттің әр азаматы үшін бастапқы кезден тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге және аумақтық құрылымдардың кешенді дамуын басқаруды жетілдіруге, сондай-ақ қабылданатын ел дамуының басым бағыттарын таңдау тетіктерінің негізділік дәрежесін арттыруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Концепции социального развития Республики Казахстан до 2030 года. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396>
2. Беглова, Е. И. (2014). Социальные стандарты качества жизни в системе управления социальным развитием страны. *Russian Journal of Education and Psychology*, (8 (40)), 30-39.
3. Ермеков А.Т., Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. (2017). Правовое регулирование социальных стандартов качества жизни семьи и ребенка в Казахстане. *Инновационные внедрения в области юриспруденции*, 2, 20-24
4. International Labour Organization. *World Social Protection Report 2020–22: Social Protection at the Crossroads – in Pursuit of a Better Future*. Geneva: ILO, 2021. Retrieved from: <https://www.social-protection.org/gimi/Media.action?id=7368>
5. Закон Республики Казахстан от 19 мая 2015 года № 314-V ЗПК «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000314>
6. Закон Республики Казахстан от 1 декабря 2022 года № 163-VII ЗПК «О республиканском бюджете на 2023 – 2025 годы». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000163>
7. Kazhyken M., Satpayeva Z. (2022). The Analysis of the Consumer Basket in Kazakhstan. *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 6, 359-373. <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.413>
8. БНС АСПР РК. (2022). Основные показатели по труду в Республике Казахстан. Заработная плата и условия труда. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/57024/>
9. МОТ. (2022). Конвенция № 131 «Об установлении минимальной заработной платы с особым учетом развивающихся стран». Информационная система по международным трудовым стандартам Normlex. Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C131
10. МОТ. (2022). Конвенция № 26 «О механизме установления минимальной заработной платы». Информационная система по международным трудовым стандартам Normlex. Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C026

11. Alvarez-Vasquez, R., Xu, D., & Belser, P. (2022). Global wage report 2022-23; the impact of inflation and COVID-19 on wages and purchasing power. International Labour Organization, 52, 1–148. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_862569.pdf
12. БНС АСПР РК. (2023). Розничные цены на отдельные товары и услуги в Республике Казахстан, 15 серия Статистика цен. Retrieved from: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/spreadsheets/?year=&name=19087&period=&type=>
13. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). Consumer Price Indices. Global - National - Annual - FAOSTAT. Retrieved from: https://fenixservices.fao.org/faostat/static/documents/CP/CPI_e.pdf
14. Байкова, Е.И. (2019). К вопросу о необходимости совершенствования подходов к расчету прожиточного минимума в Республике Казахстан. Актуальные проблемы менеджмента, экономики и экономической безопасности, 98-101. Retrieved from: <https://phsreda.com/e-articles/68/Action68-32882.pdf>
15. АО «Государственный фонд социального страхования». (2023). Годовой отчет 2022. ГФСС. Retrieved from: https://gfss.kz/media/documents/Годовой_отчет_2022.pdf
16. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗПК «Социальный Кодекс Республики Казахстан». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>
17. Council of Europe. (1990). European Code of Social Security (Revised). European Treaty Series, 139. Retrieved from: <https://rm.coe.int/168007b3d6>

REFERENCES:

1. Концепции social'nogo razvitiya Respubliki Kazahstan do 2030 goda. Informacionno-pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396>
2. Beglova, E. I. (2014). Sotsial'nye standarty kachestva zhizni v sisteme upravleniya sotsial'nym razvitiem strany. Russian Journal of Education and Psychology, (8 (40)), 30-39.
3. Ermekov A.T., Buribaev E.A., Khamzina ZH.A. (2017). Pravovoe regulirovanie sotsial'nykh standartov kachestva zhizni sem'i i rebenka v Kazakhstane. Innovatsionnye vnedreniya v oblasti yurisprudentsii, 2, 20-24
4. International Labour Organization. World Social Protection Report 2020–22: Social Protection at the Crossroads – in Pursuit of a Better Future. Geneva: ILO, 2021. Retrieved from: <https://www.social-protection.org/gimi/Media.action?id=7368>
5. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 19 maya 2015 goda № 314-V ZRK «O minimal'nykh sotsial'nykh standartakh i ikh garantiyakh». Informatsionno-pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazakhstan «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000314>
6. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 1 dekabrya 2022 goda № 163-VII ZRK «O respublikanskom byudzhete na 2023 – 2025 godY». Informatsionno-pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazakhstan «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000163>
7. Kazhyken M., Satpayeva Z. (2022). The Analysis of the Consumer Basket in Kazakhstan. Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 6, 359-373. <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.413>
8. BNS ASPR RK. (2022). Osnovnye pokazateli po trudu v Respublike Kazakhstan. Zarabotnaya plata i usloviya truda. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/57024/>
9. MOT. (2022). Konventsiya № 131 «Ob ustanovlenii minimal'noi zarabotnoi platy s osobym uchedom razvivayushchikhsya straN». Informatsionnaya sistema po mezhdunarodnym trudovym standartam Normlex. Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C131
10. MOT. (2022). Konventsiya № 26 «O mekhanizme ustanovleniya minimal'noi zarabotnoi platy». Informatsionnaya sistema po mezhdunarodnym trudovym standartam Normlex. Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C026
11. Alvarez-Vasquez, R., Xu, D., & Belser, P. (2022). Global wage report 2022-23; the impact of inflation and COVID-19 on wages and purchasing power. International Labour Organization, 52, 1–148. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_862569.pdf
12. BNS ASPR RK. (2023). Roznichnye tseny na otdel'nye tovary i uslugi v Respublike Kazakhstan, 15 seriya Statistika tsen. Retrieved from: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/spreadsheets/?year=&name=19087&period=&type=>
13. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). Consumer Price Indices. Global - National - Annual - FAOSTAT. Retrieved from: https://fenixservices.fao.org/faostat/static/documents/CP/CPI_e.pdf
14. Baikova, E. I. (2019). K voprosu o neobkhodimosti sovershenstvovaniya podkhodov k raschetu prozhitochnogo minimuma v Respublike Kazakhstan. Aktual'nye problemy menedzhmenta, ehkonomiki i ehkonomicheskoi bezopasnosti, 98-101. Retrieved from: <https://phsreda.com/e-articles/68/Action68-32882.pdf>
15. АО «Gosudarstvennyi fond sotsial'nogo strakhovaniYA». (2023). Godovoi otchet 2022. GFSS. Retrieved from: https://gfss.kz/media/documents/Godovoi_otchet_2022.pdf
16. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 20 aprelya 2023 goda № 224-VII ZRK «Sotsial'nyi Kodeks Respubliki KazakhstaN». Informatsionno-pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazakhstan «Әділет». Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>
17. Council of Europe. (1990). European Code of Social Security (Revised). European Treaty Series, 139. Retrieved from: <https://rm.coe.int/168007b3d6>

STATE MINIMUM SOCIAL STANDARDS OF QUALITY OF LIFE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (SECTORS OF LABOUR, SOCIAL PROTECTION AND SECURITY)

A.M. Rakhmetova*
d.e.s., professor
Center for analytical research and evaluation
Astana, Kazakhstan
e-mail: aibota@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8741-0373

Ye.G. Budeshov
PhD Student,
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: yeraly_budeshov@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1676-2902

Abstract. *The study examines approaches to defining social standards and quality of life standards proposed by domestic and foreign authors and international organizations. It describes the features of forming the social standards system at the state level and reflects the areas for which systems of minimum social standards have been established. Additionally, the article analyzes the current state of minimum social standards in employment, social protection, and security as well as the existing trends in their socio-economic development. As a result, the analysis identifies the main shortcomings of regulatory legal acts affecting the population's quality of life in our country: the relatively low level of minimum wages and the formal income level determined by the subsistence minimum. These factors result in certain social benefits and payments in Kazakhstan falling short of the best international standards. Therefore, it is proposed to adjust the regulatory framework embedded in social standards to guarantee citizens a decent quality of life regardless of their place of residence.*

Keywords: *quality of life, state minimum social standards, subsistence minimum, minimum wage limits, social allowance and payments.*

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ МИНИМАЛЬНЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ СТАНДАРТЫ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (СФЕРЫ ТРУДА, СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ)

А.М. Рахметова *
д.э.н., профессор
ТОО «Центр исследований,
анализа и оценки эффективности»
г. Астана, Казахстан
e-mail: aibota@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8741-0373

Е.Г. Будешов
докторант
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
e-mail: yeraly_budeshov@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1676-2902

Аннотация. *В исследовании рассматриваются подходы к определению социального стандарта и стандарта качества жизни, предлагаемые отечественными, зарубежными авторами и международными организациями. Описываются особенности формирования системы социальных стандартов на государственном уровне, отражаются сферы, относительно которых сформированы системы минимальных социальных стандартов. Наряду с этим, статья содержит анализ современного состояния минимальных социальных стандартов (в сферах занятости, социальной защиты и обеспечения), и сложившихся тенденций их социально-экономического развития. В результате были выявлены основные недостатки нормативных правовых актов, регулирующих процессы, оказывающие влияние на качество жизни населения нашей страны: относительно низкий уровень минимальной заработной платы и формальный уровень доходов, определяемый прожиточный минимум, которые являются причиной несоответствия размеров определенных социальных пособий и выплат Казахстана лучшим международным стандартам. В этой связи, предложено произвести корректировку нормативной базы, заложенной в социальные стандарты, гарантирующие гражданам достойное качество жизни вне зависимости от места их проживания.*

Ключевые слова: *качество жизни, государственные минимальные социальные стандарты, прожиточный минимум, минимальная заработная плата, социальные пособия и выплаты.*

B.Zh. Almukhambetova.*
c.e.s., associate professor
International University of Tourism and Hospitality
Turkestan c., Kazakhstan
e-mail: botagoz.almukhambetova@iuth.edu.kz
ORCID:0000-0001-5370-5678

A.B. Yessenbek
master's student
Lancaster University
Lancaster c., UK
e-mail: assylzhanyessenbek.kz@gmail.com

STRATEGIC SELECTION OF GREEN TECHNOLOGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE GREEN BUILDINGS CONCEPT FOR THE CITY OF TURKESTAN

Abstract: *Explores the importance of adopting green technology in Kazakhstan for energy efficiency and operational sustainability in the business sector, in response to the growing global trend towards environmentally conscious practices. This research aims to analyze the movement towards green technology and its important role in promoting sustainable development in modern economies. The inquiry focuses on the conceptualization and implementation of green buildings, recognizing them as environmentally friendly constructions and commercially important assets that enhance sustainable business development. By analyzing worldwide data, we explore the wider consequences of embracing green building principles, highlighting their ability to create economic benefits and encourage sustainable behaviors. Turkestan, with its potential for significant development as a prominent tourist destination, was emphasized as an important and advantageous city for incorporating green building principles into the expansion plans. Our analysis highlights the strategic alignment between Turkestan's development initiatives and the adoption of green buildings in the city. Turkestan's environmentally sustainable architectural designs, together with the integration of cultural, historical, natural, and modern components, make it a model for sustainable urban development and increase its attractiveness to foreign tourists. The diverse advantages that green buildings provide to different stakeholders, such as government agencies, enterprises, hotels, and tourist destinations, have been examined. Meanwhile, the attractiveness of the city and the practical benefits of green architecture concepts to appeal to foreign tourists highlight a unique experience that blends architectural innovation with the historic legacy of Turkestan. Research recommends strategically choosing green technology, namely integrating green building principles, to enhance Turkestan's status as a premier tourist destination in Kazakhstan.*

Keywords: *green buildings, sustainable development, strategic planning, international tourism attraction, Kazakhstan's sustainable initiatives, economic benefits.*

■ Introduction

Kazakhstan has stayed committed to a sustainable future despite facing obstacles including the dissolution of the Soviet Union, economic recessions, and geopolitical tensions. Kazakhstan's dedication to sustainable development on a global scale highlights important legislative achievements. The implementation of the Concept on Transition towards Green Economy in 2013 and the latter update of the Environmental Code in 2019 are crucial milestones in this path. Kazakhstan's dedication to environmental responsibility is evident through legislative actions such as implementing the "polluter pays" principle and creating the Green Finance Centre, as emphasised by the AIX Green Bond Rules and the issuance of green bonds in the country. The OECD Report on Green Growth is a foundational source that provides insights on Kazakhstan's commitment to green and sustainable development, as well as the collective efforts of Central Asian countries, as provided in Table 1 [1].

Table 1. Climate action: status of net-zero targets of EECCA countries

Country	Has mitigation ambition been increased in updated NDC?	Has a net zero target been set? (type of policy document, covered sector, target year)	LT-LEDS communicated to UNFCCC?
Armenia	Yes	Yes (in NDC, economy wide, 2050)	No
Azerbaijan	Unclear	No	No
Belarus	Yes	No	No
Georgia	Yes	No	Under development
Kazakhstan	No	Yes (in declaration, economy-wide, 2060)	Under development
Kyrgyzstan	Yes	No	No
Moldova	Yes	No	No
Tajikistan	Yes	No	No
Turkmenistan	Unclear	No	No
Ukraine	Yes	Yes (in policy document, economy-wide, 2060)	Yes (2018)

Source: compiled on the basis of data [1]

Abdildin Y.G., Nurkenov S.A., Kerimray A. conducted a thorough assessment of the development of green technology in Kazakhstan, analysing 2042 industrial organisations to provide a detailed landscape. Out of the total, only 266 enterprises disclosed their use of green technology, representing the initial comprehensive study of its sort in Kazakhstan. The bulk of environmentally aware firms (76.4%) were created after 1991, after a significant movement towards sustainability in recent years [2].

The study’s analysis of green technology adoption in various industries highlights a notable discrepancy. Green businesses like waste management and renewable energy have a greater adoption rate, whereas large polluters like mining, metallurgy, and the oil and gas sectors are falling behind. This discovery emphasises the necessity of implementing focused interventions and rewards to promote sustainable practices in industries known for high levels of emissions.

Figure 1. Regional ranking on green technologies use
Source: compiled on the basis of data [2]

Geographical distribution plays a significant role, as shown in Figure 1, since certain regions show stronger dedication to green technology than others. The prevalence of green technology adoption in locations such as Atyrau, Karaganda, and the East Kazakhstan regions highlights regional inequalities and indicates specific areas for focused governmental interventions. Lower adoption rates in regions such as Almaty, Kyzylorda, Turkestan, Mangystau, North Kazakhstan, Akmola, Shymkent, and Almaty suggest the need for more measures to encourage the use of green technology.

The Turkestan region has a notable, although relatively small, impact on the implementation of green technology in Kazakhstan. Out of over 200 industrial businesses in the nation, only 13 enterprises in the Turkestan area have adopted green technology. The region ranks 14th out of 17 regions surveyed, as indicated in Figure 2, indicating a requirement for more efforts to promote sustainability practices.

The low adoption rate of green technology in Turkestan is even more pronounced when examining the specific sorts of technologies being used. Among the eight areas of green technology, only energy consumption, waste management, and renewable energy sources are currently utilised in the region. This selective adoption indicates a focused strategy on sustainability, emphasising specific areas with notable environmental effects.

In Turkestan, green technology applications focus on lowering greenhouse gas emissions and enhancing resource efficiency. The accomplishments of Green Technology Industries LLP, JV Inkai LLP, and Kazecosolutions LLP provide concrete outcomes. A significant reduction in environmental pollutants by 65,000 metric tonnes, a drop in greenhouse gas emissions by 1.99 metric tonnes annually, and a big cut in oily waste by 80,000 metric tonnes per year demonstrate a focused attempt to lessen the environmental impact [2].

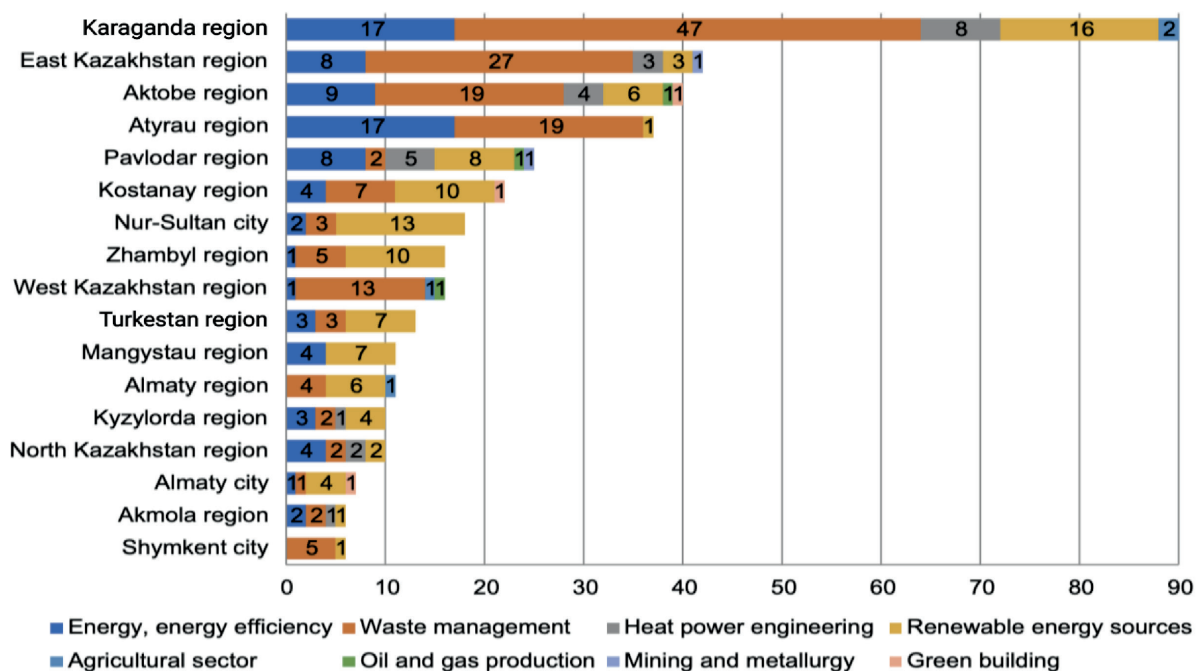

Figure 2. Regional ranking on type of green technologies use
 Source: compiled on the basis of data [2]

The statistics obtained indicate that Turkestan has the potential to become a centre for sustainable practices by utilising specific technology to tackle significant environmental issues. Reducing GHG emissions supports global climate objectives, while measures to lower environmental contaminants and manage waste help create a more sustainable and environmentally responsible industrial landscape in the region [3].

An examination of the Turkestan region's use of green technology indicates potential benefits as well as areas that need enhancement. The region has made progress in lowering its environmental impact through certain technologies. However, the limited participation of businesses in green practices suggests a need for wider involvement and a more thorough implementation of sustainability measures.

■ Literature review

What is a green building?

Yudelson J. defines green building as a high-performance property that emphasises reducing environmental impact and enhancing human health [3]. Emphasising decreased energy and water use is in line with the core concepts of conserving resources. This concept highlights a comprehensive approach, suggesting that green buildings excel not only in energy efficiency but also favourably impact the well-being of residents and the greater ecology. Meanwhile, Kibert's definition combines green building with sustainable construction principles [6]. Kibert highlights the use of sustainable practices across the whole life cycle of green buildings, defining them as healthy structures constructed in a resource-efficient way [8]. "Resource-efficient" refers to a comprehensive approach that takes into account materials, energy, and processes, highlighting the need to achieve a balance between the built environment and the natural world. This approach acknowledges the interdependence between ecological and human-centred issues. The International Energy Agency (IEA) expands the term by emphasising energy and water efficiency, decreased material use, and enhancements in health and the environment. The combination of health and environment highlights the broadening range of green construction beyond resource efficiency. The IEA's definition acknowledges that green construction should enhance the health and well-being of residents and tackle broader environmental issues [12]. On the other hand, Dwaikat and Ali focus on the economic aspect of green buildings by examining the additional costs involved. They describe green buildings as constructions that involve additional costs but provide environmental and societal advantages. They prioritise the economic side, recognising that investing in green features initially leads to long-term benefits in sustainability and social well-being [7]. This definition incorporates an economic perspective into the discussion, emphasising the financial aspects involved in assessing green buildings and distinguishing them from conventional construction. In addition, Zuo and Zhao provide a research-focused viewpoint on defining green buildings. They analyse the present state and future plans of green building research in their work. Green buildings are defined as issues that are always being studied and improved. Zuo and Zhao emphasise the evolving nature of green construction methods, demonstrating a dedication to continuous improvement and advancement informed by the most recent research. This definition of green buildings highlights them as structures that adapt to new information and technological progress in the sector [4].

Who are the providers of certification/services for green construction?

Certification systems are essential for evaluating and acknowledging sustainable construction practices on a worldwide scale. Multiple certification providers have arisen, each with distinct features and an emphasis on certain regions.

1. LEED Systems

The Leadership in Energy and Environmental Design (LEED) certification system is a standard for environmentally friendly construction in the United States. Kibert (2004) stated that LEED has gained widespread recognition and control, certifying a substantial number of new buildings in the United States [8]. It has a 90% market share in certified commercial buildings. LEED has achieved worldwide acknowledgment through the LEED International Roundtable, which ensures uniformity across 21 nations by customising rating systems to local circumstances. LEED's extensive presence in 133 countries showcases its worldwide impact [13].

2. The Green Building Council Australia (GBCA)

The Green Star rating system, originating in Australia, is a significant certification provider. Zuo and Zhao (2014) provide a comprehensive overview of its wide range of evaluation tools, which encompass many project categories including school, workplace, and healthcare [4]. The system has nine categories: management, indoor environmental quality, energy, transport, water, material, land use and ecology, emissions, and innovation. GBCA certifies buildings at three levels: 4 Star (Best Practice), 5 Star (Australian Excellence), and 6 Star (World Leader). Originating in Australia, this method has quickly gained popularity in other projects around Europe [14].

3. China's Green Building Label

China implemented its own certification system known as the Green Building Label, as outlined by Zuo and Zhao (2014). The Ministry of Housing and Urban–Rural Development oversees a system that evaluates buildings based on six categories: land efficiency, energy utilisation, water efficiency, material utilisation, interior environmental quality, and operation management. Points are allocated based on design aspects, with extra points awarded for originality, marketability, and overall advantages. This approach stands out for incorporating national criteria into the scoring process and adjusting to local climatic and economic factors.

4. Other Global Certification Providers

Several certification providers from different nations or regions contribute to the worldwide green building evaluation environment. The BREEAM from Britain, DGNB from Germany, and CASBEE from Japan are tailored to their specific regions. These systems, while varied, have similarities in being voluntary, addressing various sustainability elements, and utilising qualified specialists for evaluations [4].

■ Methodology

The research methodology used a thorough and systematic technique to gather, analyse, and combine secondary data from reliable sources, including Google Scholar, Scopus, and Web of Science. Furthermore, we used papers from official organisations such as Turkestan's strategic development plans, the World Data Bank, and OECD reports. Highlighted information on sustainable development in Kazakhstan and detailed studies on the strategic development of Turkestan city.

The literature evaluation concentrated on comprehending the worldwide and local context of green building principles, effects, and advantages, establishing the groundwork for the research.

Analysed the collected secondary data extensively to pinpoint the main themes, trends, and issues associated with green building concepts. Used analytical methods such as community impact diagrams, cost-benefit analysis, and case scenario analysis to understand the practical consequences of green technology in Turkestan.

Diagrams were created using information from books and publications to visually show the strategic selection of green technologies and their potential impact on sustainable development in Turkestan.

■ Discussion of results

Turkestan's strategic development plans for 2025 encompass several aspects, including infrastructure, housing, transportation, sports, law enforcement, and cultural heritage protection. The programmes seek to attain full water supply coverage and 85.4% gas supply coverage while also decreasing the degradation of electrical networks. Housing projects entail the development and management of 4.9 million square metres, comprising 1.4 million square metres of credit and rental housing. Transportation enhancements involve building regional highways and a high-speed railway linking Turkestan, Shymkent, and Tashkent. Additionally, there are plans to improve the local and national road network through significant road repairs and reconstructions

covering a total of 2,300 km. Plans include constructing sports and recreation facilities such as tennis centres, ice palaces, and equestrian complexes to increase population participation in physical activities to 45%. Law enforcement and public safety are emphasised by building police department buildings and fire stations [12].

Simultaneously, there are substantial modernization projects taking place in residential structures, with 3.3 billion KZT being invested this year to upgrade 101 multi-apartment complexes. The complete plan involves upgrading 240 residential buildings by 2025, costing 4.6 billion KZT, and refurbishing 341 multi-apartment buildings between 2021 and 2025, with a budget of 7.9 billion KZT. The programmes “Rukhani Zhangyru” and “Seven Facets of the Great Steppe” focus on scientific restoration and archaeological study to preserve historical and cultural landmarks. Preserving the area’s valuable heritage involves initiatives like renovating historical sites in Kultobe, enhancing the Azret Sultan museum-reserve, and restoring the mausoleums of Khawaja Ahmed Yasawi and Rabia Sultan Begim, as well as the fortress wall of the Turkestan citadel [12].

Three initiatives are dedicated to restoring historical and cultural sites, which includes conducting archaeological research, as part of the heritage preservation agenda. By 2025, restoration work on 59 sites and 24 archaeological investigations will be finished, expecting a rise in visitation to the primary historical and cultural monument, the tomb of Khawaja Ahmed Yasawi, to 2.3 million. The detailed plans lack particular considerations for environmental consequences, ecological sustainability, and the use of green construction ideas in the development framework. Integrating these components might provide further economic and environmental advantages to the area [12].

The data in Table 2 clearly indicates that incorporating green principles may greatly improve and expand the strategic development plans for Turkestan. The area has always concentrated its expenditures on major building construction. Traditional construction methods have led to issues including noise pollution, air pollution, and higher energy usage. The strategic plans involving seven important areas - education, healthcare, sports and leisure centres, infrastructure development, and tourism attraction places – may all benefit from incorporating green construction techniques [17].

Table 2. Cross-correlation of Strategic Plan of Development of Turkestan with the Conceptual Benefits of Green Buildings and Implementations

Strategic Development Plans for Turkestan (2021-2025)	Positive Impacts of Green Buildings Concept
1. Infrastructure Development: - Roads and railways - Water and sanitation infrastructure - Housing development	- Reduces resource consumption, contributing to environmental conservation. - Enhances energy efficiency, reducing the city's overall carbon footprint.
2. Agriculture and Food Security: - Investment in agricultural projects - Creation of a food belt around Turkestan	- Promotes eco-friendly materials and methods, supporting a healthier living environment.
3. Tourism Development: - Infrastructure for tourism - Cultural and historical site preservation	- Integration of green building principles in tourism facilities attracts environmentally conscious tourists, boosting tourism.
4. Healthcare Improvement: - Construction of new hospitals - Healthcare centres and clinics	- Green healthcare facilities provide healthier indoor environments, contributing to improved public health.
5. Education Enhancement: - Construction of new schools and educational centres - Restoration of historical and cultural sites	- Green school buildings create conducive learning environments, positively impacting students' well-being and performance.
6. Sports and Recreation: - Construction of sports complexes and recreational facilities	- Encourages physical activity and contributes to community well-being.

Strategic Development Plans for Turkestan (2021-2025)	Positive Impacts of Green Buildings Concept
7. Law and Order: - Infrastructure for law enforcement - Fire stations and emergency response centres	- Sustainable buildings often incorporate advanced security features, enhancing the safety of public spaces.
8. Environmental Conservation: - Water conservation projects - Preservation of natural habitats	- Green buildings promote ecological balance by reducing environmental impact and fostering biodiversity.
<i>Source: Compiled by the authors</i>	

Emphasising the building of sustainable and environmentally friendly structures aims to mitigate the negative impacts of traditional construction methods. Education facilities, healthcare establishments, sports and leisure centres, and infrastructure development projects can reduce their environmental impact by implementing green construction methods. Tourist locations, crucial for the economic development of the region, might benefit from implementing environmentally friendly practices in their construction. The main idea is that by investing in community well-being and promoting environmental awareness, the city can experience a positive transformation, leading to a more prosperous and sustainable future in line with the strategic concept’s principles.

We have detailed the several benefits that the Turkestan community may get by adopting green technologies and green buildings in Figure 3. The benefits include increased productivity, improved health efficiency, better energy and waste management, superior air quality, reduced ecological impact, enhanced public mental health, more opportunities for outdoor activities, and an overall boost in productivity [17].

Figure 3. Community Impact Diagram
Source: Compiled by the authors

These advantages help create a more sustainable and pleasant urban environment. Implementing green construction principles improves the well-being of the city’s population and tackles important concerns with resource use and environmental effects [17]. The good consequences go beyond personal well-being, influencing the community’s lifestyle and enhancing the city’s overall appeal.

Furthermore, the focus on high productivity suggests that green buildings offer favourable conditions for work and everyday tasks, which might enhance economic growth. Enhanced health effectiveness and psychological wellness, along with more outdoor activities, lead to a superior quality of life for inhabitants [17].

The city is adopting green technology ideas to establish itself as a progressive and ecologically aware town. The deliberate use of environmentally friendly architectural principles, as outlined in the chart, pushes Turkestan towards a more sustainable and robust future, showcasing a dedication to both current and future generations.

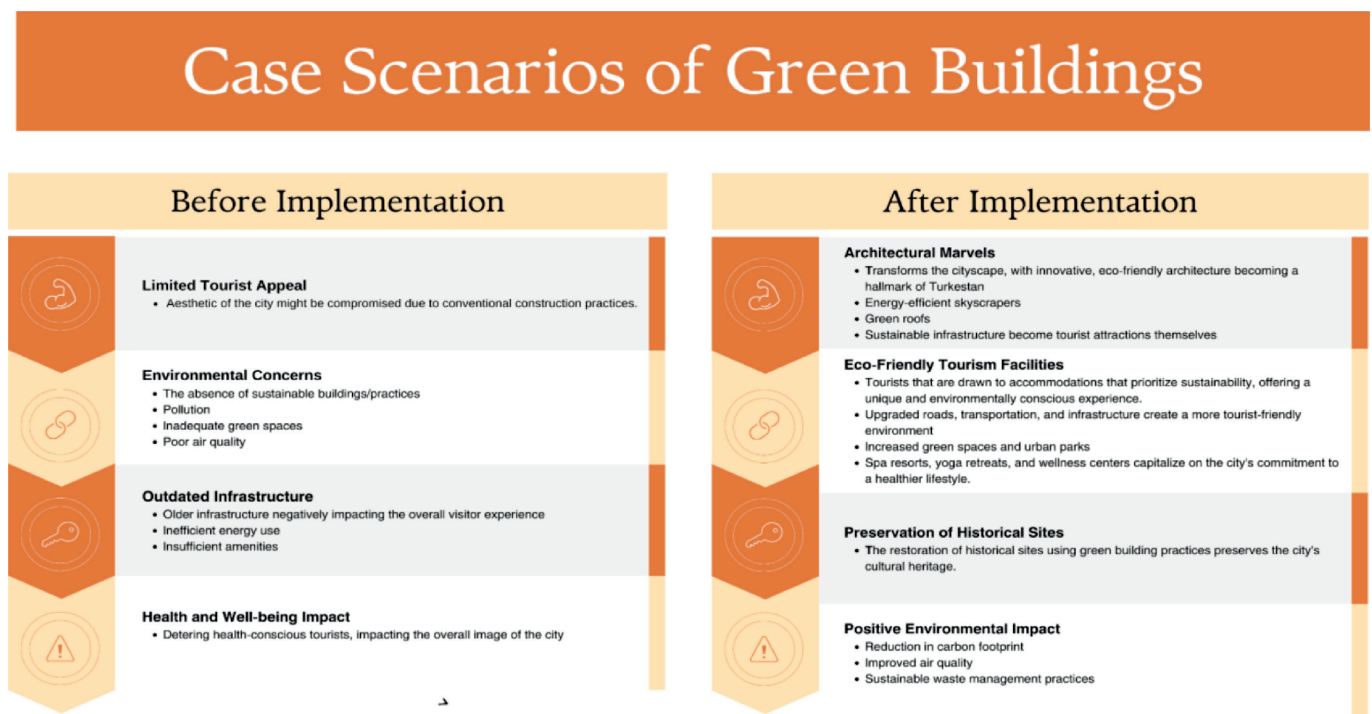

Figure 4. Case-scenarios
 Source: Compiled by the authors

Figure 4 illustrates the importance of installing green buildings in Turkestan through before-and-after scenarios. Without implementing green construction principles, the city might experience environmental degradation, higher energy usage, and a less attractive urban landscape, which would discourage tourists [16]. The city experiences a revolutionary journey through the intentional use of green technologies. Green buildings in Turkestan not only reduce environmental effects but also enhance the city's visual appeal. Tourists are attracted to a cityscape that is cleaner, more sustainable, and has improved air quality, enough green areas, and lower energy use. This not only boosts the city's reputation as an ecologically conscious location but also helps stimulate the region's economy by drawing more tourists [15]. Transitioning to green buildings is crucial for transforming Turkestan into an appealing and sustainable tourism spot, in line with current global trends, and promoting lasting growth and resilience for the city.

Conclusion

Our research emphasises the crucial necessity for increased efforts in implementing environmentally friendly practices, specifically in the area of green buildings, to promote sustainable development in Kazakhstan, focusing on the city of Turkestan. Our analysis uncovered a notable deficiency in the implementation of green technology among businesses in Kazakhstan, despite the presence of national environmental strategies and programmes. Only a small percentage of organisations are actively taking into account their carbon footprints or environmental risks.

Turkestan City has been slow to adopt green technology, with just 13 out of over 200 businesses in the area using sustainable practices. We support incorporating the notion of green buildings in conjunction with the city's Development Plan for 2021-2025, which emphasises significant expenditures on construction projects. This alignment offers economic advantages and establishes Turkestan as a leader in sustainable urban development.

We demonstrated how the city's attractiveness to tourists may be enhanced by integrating green technologies into buildings, using detailed example scenarios. The comparisons before and after highlighted the favourable influence on the city's appearance and environmental standards.

Our research explored the wider community effects of green technology, focusing on enhancements in health, mental well-being, and overall public health standards. The potential improvements in productivity underscore the various advantages that green buildings may provide to the citizens of Turkestan.

Turkestan must embrace green buildings to advance sustainability and serve as a model for other towns in Kazakhstan. The results of our study give practical guidance for municipal councils, administrations, local hotels, and construction businesses on how to successfully use green technologies. Turkestan is on the verge of significant development, and adopting green buildings is crucial for a sustainable and successful future.

REFERENCES:

1. OECD Addressing Industrial Air Pollution in Kazakhstan: Reforming Environmental Payments Policy Guidelines. OECD Green Growth Studies. 2019. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1787/0e04ea86-en>
2. Abdildin Y.G., Nurkenov S.A., Kerimray A. Analysis of green technology development in Kazakhstan. //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2021. – No. 11(3), – P. 269-279. – DOI:10.32479/ijeep.10897
3. Yudelson J. The green building revolution. Island Press. 2010. [Electronic resource]. – URL: <https://islandpress.org/books/green-building-revolution>
4. Zuo J., Zhao Z. Y. Green building research-current status and future agenda: A review. // Renewable and Sustainable Energy Reviews. – 2014. – No. 30, - P. 271-281. – DOI: 10.1016/j.rser.2013.10.021
5. Laustsen J. Energy efficiency requirements in building codes, energy efficiency: Policies for new buildings. IEA Information Paper. 2008. [Electronic resource]. – URL: <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-requirements-in-building-codes-policies-for-new-buildings>
6. Kibert C.J. Sustainable construction: green building design and delivery. 2016. [Electronic resource]. – URL: <https://www.amazon.com/Sustainable-Construction-Building-Design-Delivery/dp/0470904453>
7. Dwaikat L.N., Ali K.N. (2016). Green buildings cost premium: A review of empirical evidence. // Energy and Buildings. – 2016. – No. 110, – P. 396-403.
8. Kibert C.J. Green buildings: an overview of progress. // Journal of Land Use & Environmental Law.- 2004. - No. 19(2), – P. 491-502.
9. Nelson A.J., Rakau O., Dörrenberg P. Green buildings: a niche becomes mainstream. Deutsche Bank Research. – 2010. – P. 3-22.
10. Green buildings can reduce city temperatures by up to 2°C, study shows. World Economic Forum. 2022. [Electronic resource]. - URL: <https://www.weforum.org/agenda/2022/02/green-buildings-can-boost-productivity-well-being-and-health-of-workers/>
11. Правительством одобрен Комплексный план социально-экономического развития Туркестанской области на 2021-2025 годы. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-odobren-kompleksnyy-plan-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-turkestanskoy-oblasti-na-2021-2025-gody-155253>
12. National recovery plan / 2. Physical infrastructure and Green Transition / Renovation of buildings and air protection – Policies – IEA. 2022. [Electronic resource]. -URL:<https://www.iea.org/policies/13623-national-recovery-plan-2-physical-infrastructure-and-green-transition-renovation-of-buildings-and-air-protection?s=1>
13. Suzer O. A comparative review of environmental concern prioritization: LEED vs other major certification systems. //Journal of environmental management. – 2015. – No. 154, – P. 266-283.
14. Yamany El., Afifi S., Hassan A. Applicability and implementation of US Green Building Council Rating System (LEED) in Egypt (A longitudinal study for Egyptian LEED certified buildings). // Procedia Environmental Sciences, – 2016. – No. 34, – P. 594-604.
15. Hou H., Wu H. Tourists' perceptions of green building design and their intention of staying in green hotel.// Tourism and Hospitality Research. – 2021. – No. 21(1), – P. 115-128.
16. Pan S.Y., Gao M., Kim H., Shah K.J., Pei S.L., Chiang P.C. Advances and challenges in sustainable tourism towards a green economy. //Science of the Total Environment. – 2018. – No. 635, – P. 452-469.
17. Ries R., Bilec M.M., Gokhan N.M., Needy K.L. (2006). The economic benefits of green buildings: a comprehensive case study. // The engineering economist. – 2018. – No. 51(3), – P. 259-295.

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ВЫБОР ЗЕЛЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ ЗЕЛЕННЫХ ЗДАНИЙ ДЛЯ ГОРОДА ТУРКЕСТАН

Б.Ж. Альмухамбетова

к.э.н., ассоциированный профессор

Международный университет туризма и гостеприимства
г. Туркестан, Казахстан

e-mail: botagoz.almukhambetova@iuth.edu.kz

ORCID:0000-0001-5370-5678

А.Б. Есенбек

магистрант

Университет Ланкастер

г. Ланкастер, Великобритания

e-mail: assylzhanyessenbek.kz@gmail.com

Аннотация: Сегодня внедрение зеленых технологий в Казахстане для повышения энергоэффективности и устойчивости операций в бизнес-секторе в ответ на растущий глобальный тренд к экологически осознанному практикам является актуальным. Цель данного исследования направлена на анализ движения в сторону зеленых технологий и их важной роли в содействии устойчивому развитию в современных экономиках. В центре нашего исследования стоит концептуализация и внедрение зеленых зданий, распознаваемых как экологически дружелюбные сооружения и важные коммерческие активы, способствующие устойчивому развитию бизнеса. Анализируя данные по всему миру, мы изучаем более широкие последствия принятия принципов зеленого строительства, подчеркивая их способность создавать экономические выгоды и поощрять устойчивое поведение.

Туркестан, обладая потенциалом для значительного развития в качестве ведущего туристического направления, был выделен как важный и выгодный город для внедрения принципов зеленого строительства в планы расширения. Наш анализ подчеркивает стратегическое соответствие между инициативами по развитию Туркестана и внедрением зеленых зданий в городе. Экологически устойчивые архитектурные решения в Туркестане, совместно с интеграцией культурных, исторических, природных и современных компонентов, делают его образцом устойчивого городского развития и повышают его привлекательность для иностранных туристов. Были рассмотрены разнообразные преимущества, которые зеленые здания предоставляют различным заинтересованным сторонам, таким как государственные органы, предприятия, отели и туристические направления. В то время как привлекательность города и практические преимущества концепций зеленой архитектуры для привлечения иностранных туристов подчеркивают уникальный опыт, сочетающий в себе архитектурную инновацию с историческим наследием Туркестана. Исследование рекомендует стратегический выбор зеленых технологий, в частности внедрение принципов зеленого строительства, для усиления статуса Туркестана как ведущего туристического направления в Казахстане.

Ключевые слова: зеленые здания, устойчивое развитие, стратегическое планирование, привлекательность международного туризма, устойчивые инициативы Казахстана, экономические выгоды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ ҮШІН ЖАСЫЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ТАҢДАУ: ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫ ҮШІН ЖАСЫЛ ҒИМАРАТТАР ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ТАЛДАУ

Б.Ж. Альмухамбетова*

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ., Қазақстан

e-mail: botagoz.almukhambetova@iuth.edu.kz

ORCID:0000-0001-5370-5678

А.Б. Есенбек

магистрант

Университет Ланкастер

Ланкастер, Великобритания

e-mail: assylzhanyessenbek.kz@gmail.com

Аңдатпа. Қазіргі кезде Қазақстанда жасыл технологияларды енгізу экологиялық тұрғыдан саналы тәжірибелердің өсіп келе жатқан жаһандық трендіне жауап ретінде бизнес сектордағы энергия тиімділігі мен жұмыстарды тұрақты жақсарту үшін маңыздылығы артып келеді. Бұл зерттеудің мақсаты жасыл технологияларға қарай қозғалысты және олардың қазіргі заманғы

экономикалардағы тұрақты дамуға жәрдемдесудегі маңызды рөлін талдау. Біздің зерттеулеріміз бизнестің тұрақты дамуына ықпал ететін экологиялық таза құрылымдар және маңызды коммерциялық активтер ретінде танылған жасыл ғимараттарды концептуализациялауға және енгізуге бағытталған. Дүние жүзіндегі деректерді талдау арқылы жасыл құрылыс қағидаттарын қабылдаудың кеңірек салдарын зерттейміз, олардың экономикалық пайда жасау және сұранысты тұрақты ынталандыру қабілетін атап өтеміз.

Туризмнің жетекші бағыты ретінде айтарлықтай даму әлеуеті бар Түркістан жасыл құрылыс қағидаттарын кеңейту жоспарларына енгізу үшін маңызды және тиімді қала ретінде анықталды. Біздің талдау Түркістанды дамыту бастамалары мен қаладағы жасыл ғимараттарды іске асыру арасындағы стратегиялық сәйкестікті көрсетеді. Түркістандағы экологиялық тұрақты сәулет шешімдері мәдени, тарихи, табиғи және заманауи компоненттерді біріктірумен бірге оны тұрақты қала дамуының үлгісіне айналдырып, шетелдік туристер үшін тартымдылығын арттырады. Жасыл ғимараттардың мемлекеттік мекемелер, бизнес, қонақ үйлер және туристік бағыттар сияқты әртүрлі мүдделі тараптарға беретін түрлі артықшылықтары қарастырылды. Қаланың тартымдылығы мен шетелдік туристерді тартуға арналған жасыл сәулет концепцияларының практикалық артықшылықтары архитектуралық инновацияларды Түркістанның тарихи мұрасымен біріктіретін бірегей тәжірибені көрсетеді. Зерттеу Қазақстанның жетекші туристік бағыты ретінде Түркістанның мәртебесін арттыру үшін жасыл технологияларды стратегиялық таңдауды, әсіресе жасыл құрылыс қағидаттарын енгізуді ұсынады.

Түйін сөздер: жасыл ғимараттар, тұрақты даму, стратегиялық жоспарлау, халықаралық туризмнің тартымдылығы, Қазақстанның тұрақты бастамалары, экономикалық пайда.

З.К. Есымханова*

к.э.н., профессор
Esil University
г. Астана, Казахстан
e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

Т.Б. Бирмагамбетов

к.э.н.
Alem University
г. Астана, Казахстан
e-mail: talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Ш.Ш. Рамазанова

доктор PhD,
Северо-Казахстанский университет
им. М. Козыбаева
г. Петропавловск, Казахстан
e-mail: kitru_77@mail.ru
ORCID: 0000-0003-3156-8259

ВЛИЯНИЕ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ НА ЭКОНОМИКУ В ЦЕЛЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В данной статье рассматривается влияния пенсионной системы на экономику Казахстана. Экономическое развитие государства требует различных финансовых вложений, которые следует изыскивать каждой стране. Численность пенсионеров свыше 2,3 млн. граждан, что показывает отношение к численности работающих как один пенсионер к пяти работающим. При этом активы пенсионной системы уже составили 17 трлн. тенге, что по отношению к республиканскому бюджету составляет порядка 80%. В исследовании предлагается зарубежный обзор стран мира, где оцениваются макроэкономические показатели различных государств. Вместе с этим, дается информация по отношению пенсионных расходов к государственному бюджету, который не отражает реальный уровень влияния пенсионной системы на экономические процессы в условиях устойчивого развития. Одновременно, учитывая показатели пенсионной системы, уровень заработной платы, пенсионные расходы из государственного бюджета создается уравнение, которое позволяет оценить необходимость государственных расходов и выплат из заработной платы сотрудников. Использование среднего пенсионного размера пенсии, средней заработной платы работников, позволяет сделать определенные выводы, которые помогут определить сумму необходимого размера пенсионных выплат. Для определения уровня пенсионных накоплений с учетом макроэкономических показателей сделана модель, где показана сильная зависимость от величины ВВП, объема внешнего долга.

Ключевые слова: ВВП, пенсионные системы стран, пенсионные активы государства, устойчивое развитие экономики, пенсионные накопления, пенсионная система.

■ Введение

Пенсионная система в разных странах существует в различных формах и имеет свои особенности и специфику. Так некоторые страны имеют многоуровневые формы распределения денежных средств, включающие государственную пенсионную систему. Сущность данной солидарной системы заключалась в пополнении пенсионных фондов за счет взносов всех работающих граждан и их перераспределении для людей, вышедших на пенсию. С 1997 года Казахстан перешел на систему накопительного пенсионного обеспечения. Так при реформировании пенсионной системы РК за образец был взят чилийский пример. Начиная с 1 января 1998 года, все работающее население страны в обязательном порядке должно вносить 10% от ежемесячного дохода на индивидуальный счёт в накопительном пенсионном фонде.

Безусловно, пенсионная система Казахстана в текущий период относится к одной из важных составляющих экономики страны. На 1 января 2024 года количество индивидуальных пенсионных счетов вкладчиков свыше 11,08 млн единиц, при этом объем пенсионные накопления составляют 17,8 трлн тенге [1, 2], что составляет около 16% от ВВП. Пенсионные активы, вложенные в экономику Казахстана, должны способствовать экономическому росту и привести к положительным тенденциям в социально-экономическом развитии страны.

Целью данного исследования является рассмотрение влияния пенсионных активов на экономические процессы в Республике Казахстане. Для раскрытия цели в исследовании определены следующие задачи: оценка влияния пенсионных активов на экономику различных зарубежных стран; изучение пенсионных систем различными исследователями; формирование модели по пенсионной системе с учетом имеющихся параметров; определение предложений для эффективного использования пенсионных активов.

Предметом исследования являются основные показатели пенсионной системы страны и их влияние на экономический рост в условиях устойчивого развития Казахстана.

Объектом исследования явилась сфера пенсионного обеспечения Казахстана и ее составляющих элементов по формированию и эффективному использованию пенсионных активов в экономике Казахстана.

Новизной исследования является то, что осуществляется оценка влияния пенсионных активов на экономику зарубежных странах, а также на Республику Казахстан в контексте устойчивого развития. Оценивается гипотеза, которая включает возможность использования пенсионных средств, хранящихся в Едином накопительном пенсионном фонде (ЕПНФ) для обслуживания и выплаты пенсионерам. Данная система оценивается с помощью существующих новшеств по выплате с работодателей налогов за сотрудников с 1 января 2024 года 1,5%, и так далее до 5%. Одновременно для будущей оценки уровня пенсионных накоплений населения, хранящегося в ЕПНФ с учетом макроэкономических показателей сделана модель.

■ Обзор литературы

Формирование пенсионной системы в мире имеет значение для экономики любой страны. При этом ожидается, что пенсионные фонды будут способствовать экономическому росту страны за счет увеличения сбережений как на уровне домохозяйств, так и на национальном уровне, предоставляя большие объемы долгосрочного капитала, повышая эффективность корпораций и снижая волатильность на рынках капитала [3].

Вместе с этим следует учесть различные факторы, которые могут влиять на экономические процессы государства. Однако, есть необходимость понимания какую пенсионную политику следует осуществлять. Поэтому выбор пенсионной политики влияет на экономическую деятельность страны и развитие рынка капитала [4].

Вместе с тем в различных странах пенсионное обеспечение развивается по-разному и соответственно существуют различные мнения по данному вопросу. Так, согласно эконометрическим выводам Сунь и Ху, пенсионные фонды существенно влияют на финансовое развитие слаборазвитых стран. Увеличение активов пенсионного фонда на 1% может способствовать корпоративному управлению, раскрытию информации и эффективности транзакций. Мазреку и другие предположили, что рост валового внутреннего продукта, рентабельности инвестиций, пенсионных взносов и инвестиций чистых активов положительно повлиял на эффективность пенсионных фондов в Косово, Албании и Северной Македонии [5].

Однозначно при рассмотрении макроэкономических показателей страны государственным органам следует учитывать пенсионные накопления и сумму пенсионных взносов. Исследователь Бон считает, что взносы заемщиков редко превышают затраты

государственных предприятий, поэтому для государственных пенсионных планов эффективно брать на себя долг от имени налогоплательщиков. В результате оптимальный уровень финансирования составляет менее 100 процентов и вполне может быть равен нулю, покрывая лишь заработную плату [6].

Полвека назад американский экономист Даймонд П. (лауреат Нобелевской премии 2010 года -авт.) определил, что индивиды, входящие в молодое поколение, работают и, получая доход от труда, одну часть потребляют, другую сберегают на старость. Соответственно, индивиды, входящие в старое поколение (пенсионеры), не работают, они тратят свои сбережения [7, 8].

Таким образом чистое совокупное влияние частных пенсионных схем на внутренние сбережения является скорее эмпирическим для количественной оценки и варьируется в зависимости от конкретной страны и изучаемого периода времени [9].

Однако более высокие взносы могут оказать негативное влияние на занятость, уровень участия в рабочей силе и конкурентоспособность. Прямое чистое воздействие этой меры зависит от того, в какой степени более высокие взносы отражаются в более высоких пенсионных выплатах и расходах на пособия, в то время как общий чистый бюджетный эффект должен также учитывать более широкие макроэкономические последствия [10].

Так, исследователь Жаумитова М.Д. говорит о том, что «формирование показателя «охват населения накопительной пенсионной системой» предусматривает собой соотношение количества занятого населения к количеству лиц, перечисливших пенсионные взносы и косвенно затрагивает ряд макроэкономических показателей» [11].

■ Методы и методология

Нами при рассмотрении имеющихся тенденции влияния пенсионной системы на экономику в целях устойчивого развития Казахстана применялся комплекс общих и специфических методов исследования, таких как абстрактно-логический, синтез, сравнение, метод описательного подхода, статистический, корреляционно-регрессионный анализ, методы прогнозирования и др.

На основе описательной методики (анализ основных показателей макропоказателей по пенсионному рынку, международного опыта, методологии исследования, описание информационных потоков и др.) были получены результаты по действующей практике влияния пенсионной системы на экономику в целях устойчивого развития Казахстана.

Применив методы корреляционно-регрессионного анализа нами определены зависимые параметры, влияющие на пенсионные накопления и составлено уравнение регрессии, которое позволяет оценить возможный рост пенсионных активов.

Также с помощью метода прогнозирования был проведен прогноз покрытия выплат пенсионеров на предыдущие периоды Казахстана, в результате чего на основе полученного тренда были выявлены некоторые системные проблемы формирования пенсионных средств для выплаты пенсионных расходов из ЕНПФ, также полученные результаты способствовали определению рекомендации для грамотного и доходного использования пенсионных активов в нашей страны в долгосрочном периоде.

■ Результаты и обсуждения

Основные показатели современной мировой пенсионной система показывают, что наиболее высокий уровень ВВП на душу населения в 2022 году относится к США 62 867 долларов США, при этом государственные пенсионные расходы к ВВП составляют 7,1% (таблица 1). Средний годовой заработок работников в США составляет 64 889 долларов США, в Германии – 57 961 доллар США. При этом наиболее высокий ВВП на душу населения имеет Люксембург 107 660 долларов США, а минимальный уровень – Индия, где средний заработок 2598 долларов США.

Таблица 1. Информация по макропоказателям

Страны	ВВП на душу населения, USD	Средний заработок работника (AW), USD	Государственные пенсионные расходы, % ВВП
Люксембург	107 660	73 913	8,70
Норвегия	79 639	69 285	7,10
США	62 867	64 889	7,10
Германия	43 032	57 961	10,40
Франция	38 914	43 744	13,40
Япония	36 032	39 195	9,3
Южная Корея	33 645	37 299	3,3
Словения	26 067	24 569	10
Чехия	20 540	20 242	7,90
Греция	20 168	20 968	15,7
Словакия	18 876	16 362	7,1
Латвия	16 947	17 647	6,8
Венгрия	16 289	16 984	7,6
Чили	14 358	13 160	2,8
Казахстан	11 291	7 440	16
Мексика	9 756	6 962	3,1
Литва	8 151	21 763	6,4
Колумбия	6 858	4 443	5,7
Индия	2 085	2 598	

Примечание: составлено на основе источников [12,13]
По Казахстану информация составлена на основе источника [14]

Понимая, что при моделировании пенсии в Казахстане в будущем будет зависит от уровня взносов по средней заработной плате и количеству работающего населения с одной стороны, и средней пенсии количества пенсионеров, с другой стороны. В таблице 2 показано, как осуществлялась ситуация с обеспечением пенсий, если выплаты производились из пенсионного фонда, то они бы покрывались. В 2020 году ЕНПФ не хватало бы средств на осуществления выплат в размер 10 млрд. тенге, а затем все выплаты увеличивали данный объем. Так в 2022 году этот разрыв достиг 90 млрд. тенге, а в 2023 году 124 млрд. тенге.

Однако, следует отметить, что в официальной статистике учитываются лишь 3,9 млн. работников, а не 10,9 млн. человек, имеющих индивидуальные пенсионные счета, или 9,6 млн. человек экономически работоспособного населения. В этой связи, мы понимаем, что сейчас на выплату одной пенсии приходится около 8,2 работников с учетом среднего пенсионного взноса в размере 14,6 тыс. тенге (Таблица 2).

Таблица 2. Ежемесячное среднее покрытие выплат пенсионеров из ЕНПФ

	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023	01.01.2024
Кол-во пенсионеров (тыс. чел)	2250	2243	2249	2289	2344
Средняя пенсия (тыс. тенге)	92,36	94,7	98,92	108,76	120,74
ИТОГО (млн. тенге)	207 817	212 486	222 475	248 954	283 024
Количество работающего населения (тыс. чел)	8700	8700	9 262	9 422	9 488
Средняя заработная плата, тенге	213 003	250 311	309 697	338 715	393 605
Доходность	6,5%	9,8%	10,7%	6,2%	9,0%
ИТОГО (млн. тенге)	197 319	239 061	317 560	339 024	407 086
Разница (млн. тенге)	- 10 498	26 575	95 085	90 070	124 062

Примечание: составлено на основе источников [15]

Следует отметить, что внедрение пенсионных взносов с работодателей увеличит нагрузку на субъекты хозяйствования, но при этом позволит использовать пенсионные активы в экономике страны.

В таблице 3 представлена динамика таких показателей, как пенсионные активы, объем ВВП и внешний долг. За рассмотренный период ВВП Казахстана вырос в 9,3 раза и достиг в 2023 году 119,3 трлн. тенге, при этом пенсионные активы увеличились в 12,3 раза и достигли 16,9 трлн. тенге. При этом отношение пенсионных активов и ВВП в 2007 году составляло 10,7%, а в 2023 году уже 15%. Одновременно с этим, наблюдается тенденция быстрого роста пенсионных активов, а также с учетом введения новых пенсионных взносов с работодателей продолжится быстрое увеличение данного показателя.

Таблица 3. Динамика объемов пенсионные активы и основных макроэкономических показателей Казахстана за 2007-2023 годы

Годы	ВВП, млрд. тенге	Внешний долг, млрд. \$	Пенсионные активы, млрд. тенге
2007	12 850	96,9	1 378
2008	15 937	107,9	1 824
2009	17 008	112,9	2 206
2010	21 816	118,2	2 258
2011	27 572	125,3	2 651
2012	30 347	136,9	2 470
2013	33 521	150,0	3 031
2014	38 712	157,1	4 517
2015	40 884	153,0	5 828
2016	46 971	163,5	6 713
2017	51 967	167,5	7 807
2018	59 614	160,3	9 432
2019	69 533	159,5	10 800
2020	70 649	164,0	12 913
2021	83 952	164,1	13 070
2022	103 766	160,5	14 663
2023	119 251	162,7	17 864

Примечание: составлено на основе данных источника [16]

В то же время показатель внешнего долга возрос за 16 лет лишь на 67%, а в период с 2016 по 2023 годы колебался на отметке 160 млрд. долл. США. Это говорит о том, что в данный период Казахстан снизил величину внешнего заимствования на мировых рынках.

На основе данных таблицы 3, используя пакет анализа данных EXCEL, осуществляем определение зависимости параметров между собой. В таблице 4 показана зависимость между ВВП, внешним долгом и пенсионными активами.

Полученная в результате анализа степень точности описания моделью процесса R-квадрат равен 0,9669, что говорит о высокой точности аппроксимации (модель хорошо описывает процесс). Зависимость между пенсионными активами и ВВП составляет 74,7%, что показывает сильную связь, при этом, зависимость между внешним долгом и пенсионными активами составляет 98,3%.

Таблица 4. Корреляция пенсионных активов от макроэкономических показателей

	ВВП, млрд. тенге	Внешний долг, млрд.\$	Пенсионные активы, млрд. тенге
ВВП, млрд. тенге	1		
Внешний долг, млрд.\$	0,9832252	1	
Пенсионные активы, млрд. тенге	0,7472266	0,744747439	1

Значение свободного члена (Y-пересечение) составляет – 1751,93.

Отсюда уравнение (4) для расчета пенсионных активов на будущий период (y) будет иметь вид:

$$y = - 1751,92785 + 0,16185 x_1 + 5,09833 x_2, \tag{4}$$

где x_1 – ВВП;

x_2 – внешний долг.

На основе уравнения (4) и имеющейся тенденций развития по ВВП, внешнему долгу в таблице 5 представлен прогноз роста пенсионных активов. В результате прогноза отношение пенсионных активов к ВВП составит в 2026 году 15,7%, а пенсионные активы достигнут 27,5 трлн. тенге.

Таблица 5. Прогноз изменения объемов пенсионных активов от макроэкономических показателей

Годы	ВВП, млрд. тенге	Внешний долг, млрд.\$	Пенсионные активы, млрд. тенге
2024	137 139	167,6	21 299
2025	157 709	172,6	24 654
2026	175 057	177,8	27 489

Полученные результаты показывают, что объем пенсионных средств, которые возможно использовать в качестве выплаты пенсии для пенсионеров будет продолжать увеличиваться, не только из-за пенсионных взносов, но и за счет инвестиционного дохода получаемого за счет вложения средств в инфраструктурные проекты экономики.

Вместе с тем, при реализации экономической политики Казахстана в условиях устойчивого развития важную роль играют действующие механизмы для достижения 17 Целей устойчивого развития (ЦУР) ООН. В таблице 6 показаны, что из 17 ЦУР две цели (ЦУР 10 и ЦУР 17) касаются на процесс реализации социально-экономической политики Казахстана в системе пенсионного обеспечения [17]. В этой связи следует отметить то, что значительным событием за последние годы стало принятие и введение Социального Кодекса в стране. Следовательно, такое равновесие должно привести к долгосрочной перспективе как социальной сферы, в том числе и пенсионной системы страны, что также является важным направлением ЦУР 10 «Сокращение неравенства». Одной из мер для реализации ЦУР 17 «Партнерство в интересах устойчивого развития» в нашей стране является четкое взаимодействие государственных уполномоченных органов, бизнес-структур и других участников пенсионной системы в вопросах решения проблем дальнейшего улучшения социально-экономического развития общества в стране.

Таблица 6. Механизмы для достижения ЦУР, направленные на процесс реализации социально-экономического развития Казахстана в условиях устойчивого развития

Номер и название ЦУР	Описание ЦУР	Механизмы реализации ЦУР	Эффект и ожидаемые результаты от внедрения ЦУР
ЦУР 10 «Сокращение неравенства»	Сокращение неравенства и обеспечение того, чтобы никто не был оставлен без внимания, являются неотъемлемой частью процесса достижения ЦУР	В Казахстане функционируют традиционная и накопительная пенсионная системы. Внедрение эффективных инструментов по пенсионным отчислениям может способствовать в дальнейшем снижению социального неравенства, что является также достижением ЦУР 10.	Социальный эффект
ЦУР 17 «Партнерство в интересах устойчивого развития»	Укрепление средств осуществления и активизация работы в рамках Глобального партнерства в интересах устойчивого развития	При установлении прочных глобальных партнерских отношений между странами будет способствовать достижению ЦУР 17, что тесно связано с успешной экономической политикой в системе пенсионного обеспечения.	Экономический и социальный эффекты

Источник: [https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/\[17\]](https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/[17])

Проведение социальной ориентированной экономической политики страны с целью улучшения пенсионного обеспечения граждан Казахстана возможно при успешной реализации в области устойчивого развития, так в этой связи целевые индикаторы ЦУР могут стать важным инструментом проведения эффективного пенсионного обеспечения на основе достижения важных приоритетных и стратегических проектов социально-экономического развития государства.

■ Заключение

Исходя из вышеизложенного, можно полагать, что пенсионная система как один из факторов развития экономики позволяет использовать пенсионные активы на финансирование инфраструктурных проектов в целях устойчивого развития Казахстана и их влияния на экономику Казахстана, что позволяет сформулировать следующие выводы:

1. Экономические процессы в стране позволяют предположить, что объем трудоспособного населения в ближайшие три года достигнет 10 млн. человек, будет сказываться на необходимости изменения инструментов дополнительного финансирования сферы пенсионного обеспечения в Казахстане.

2. Внедряемое государством обязательные пенсионные взносы работодателя, подлежащие уплате в единый накопительный пенсионный фонд, позволят увеличить разницы между пенсионными взносами и пенсиями.

3. В условиях устойчивого развития экономики Казахстана важную роль играют механизмы реализации для снижения социального неравенства населения страны, предназначенных для обеспечения и осуществления пенсионных выплат с одной стороны и увеличения пенсионных активов и эффективного их инвестирования в экономику страны, с другой стороны.

Таким образом, в условиях новой модели социального развития реформы должны проводиться в тесной координации и взаимосвязи экономических и социальных факторов. Данное соединение экономики и социальных факторов должно способствовать положительному влиянию реформирования пенсионной системы Казахстана на социально-экономические процессы страны в контексте устойчивого развития.

СПИСОК ИПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. <https://www.enpf.kz/ru/indicators/pa/current.php>
2. <https://uchet.kz/tags/p/pensionnaya-sistema.html>
3. Vassilios Babalos, Stavros Stavroyiannis. Pension funds and stock market development in OECD countries: Novel evidence from a panel VAR. *Finance Research Letters* Volume 34, May 2020. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.07.020>
4. Hui-Ju Tsai, Yao-Min Chiang. Pension policy and the IPO market. *Finance Research Letters* Volume 34, May 2020, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.005>
5. Fisnik Morina , Simon Grima. The impact of pension fund assets on economic growth in transition countries, emerging economies, and developed countries. *Quantitative Finance and Economics*. 2022, Volume 6, Issue 3: 459-504. doi: 10.3934/QFE.2022020
6. Robert M. Costrell, Josh B. McGee. Toward an economic reformulation of public pension funding. *Journal of Pension Economics & Finance* , First View , pp. 1 – 29. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474747223000173>.
7. Маевский В.И., Малков С.Ю., Рубинштейн А.А. Теория и модель перекрывающихся поколений основного капитала. – М.: Институт экономики РАН, 2015 – 42 с. https://inecon.org/docs/2015/Mayevsy_Malkov_Rubinstein_paper_2015.pdf
8. М.О. Мамедли, О.А. Норкина. Оптимальная финансовая репрессия в модели перекрывающихся поколений с эндогенным предложением труда. *Журнал Новой экономической ассоциации*, №3 (43), с. 34–56. <https://www.econorus.org/repec/journal/2019-43-34-56r.pdf>
9. Hasan Murat Ertuğrul, Pinar Fulya Gebeşoğlu. The effect of private pension scheme on savings: A case study for Turkey, *Borsa Istanbul Review* Volume 20, Issue 2, June 2020, Pages 172-177. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2019.12.001>
10. Benedict J. Clements Chapter 1. Equitable and Sustainable Pension Systems. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781616359508/ch001.xml>
11. Жаумитова М.Д. Совершенствование пенсионного обеспечения граждан в Республике Казахстан. Диссертация на соискание степени доктора по профилю. Нур-Султан, 2021, 171 с., с.49 URL: <http://repository.apa.kz/xmlui/handle/123456789/572>
12. <https://www.oecd.org/publications/oecd-pensions-at-a-glance-19991363.htm>
13. <https://take-profit.org/statistics/gdp/>
14. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000077>
15. <https://inbusiness.kz/ru/last/skolko-pensionerov-v-kazahstane>
16. Национальный банк РК <https://nationalbank.kz/ru/>
17. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>.

REFERENCES

1. <https://www.enpf.kz/ru/indicators/pa/current.php>
2. <https://uchet.kz/tags/p/pensionnaya-sistema.html>
3. Vassilios Babalos, Stavros Stavroyiannis. Pension funds and stock market development in OECD countries: Novel evidence from a panel VAR. *Finance Research Letters* Volume 34, May 2020. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.07.020>
4. Hui-Ju Tsai, Yao-Min Chiang. Pension policy and the IPO market. *Finance Research Letters* Volume 34, May 2020, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.005>
5. Fisnik Morina , Simon Grima. The impact of pension fund assets on economic growth in transition countries, emerging economies, and developed countries. *Quantitative Finance and Economics*. 2022, Volume 6, Issue 3: 459-504. doi: 10.3934/QFE.2022020
6. Robert M. Costrell, Josh B. McGee. Toward an economic reformulation of public pension funding. *Journal of Pension Economics & Finance* , First View , pp. 1 – 29. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474747223000173>.
7. Маевский В.И., Малков С.Ю., Рубинштейн А.А. Теория и модель перекрывающихся поколений основного капитала. – М.: Институт экономики РАН, 2015 – 42 с. https://inecon.org/docs/2015/Mayevsy_Malkov_Rubinstein_paper_2015.pdf
8. М.О. Мамедли, О.А. Норкина. Оптимальная финансовая репрессия в модели перекрывающихся поколений с эндогенным предложением труда. *Журнал Новой экономической ассоциации*, №3 (43), с. 34–56. <https://www.econorus.org/repec/journal/2019-43-34-56r.pdf>
9. Hasan Murat Ertuğrul, Pinar Fulya Gebeşoğlu. The effect of private pension scheme on savings: A case study for Turkey, *Borsa Istanbul Review* Volume 20, Issue 2, June 2020, Pages 172-177. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2019.12.001>
10. Benedict J. Clements Chapter 1. Equitable and Sustainable Pension Systems. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781616359508/ch001.xml>
11. Zhaumitova M.D. Improving pension provision for citizens in the Republic of Kazakhstan. Dissertation for the degree of doctor in the field. Nur-Sultan, 2021, 171 p., p.49 URL: <http://repository.apa.kz/xmlui/handle/123456789/572>
12. <https://www.oecd.org/publications/oecd-pensions-at-a-glance-19991363.htm>
13. <https://take-profit.org/statistics/gdp/>
14. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000077>
15. <https://inbusiness.kz/ru/last/skolko-pensionerov-v-kazahstane>.
16. Nationalbank RK <https://nationalbank.kz/ru/>
17. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>.

ЗЕЙНЕТАҚЫ ЖҮЙЕСІНІҢ ЭКОНОМИКАҒА ТҮРАҚТЫ ӘСЕР ЕТУІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУЫ

З.Қ. Есымханова*

э.ф.к., профессор
Есіл университеті
Астана қ., Қазақстан
e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

Т.Б. Бірмағамбетов

э.ф.к., доцент
Алем университеті
Астана қ., Қазақстан
e-mail: talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Ш.Ш. Рамазанова

PhD
М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік-Қазақстан университеті
Петропавл қ., Қазақстан
e-mail: kitru_77@mail.ru
ORCID: 0000-0003-3156-8259

***Аңдатпа.** Бұл мақалада зейнетақы жүйесінің Қазақстан экономикасына әсері қарастырылады. Мемлекеттің экономикалық дамуы әр ел іздеуі керек әр түрлі қаржылық инвестицияларды қажет етеді. Зейнеткерлердің үлкен санын ескере отырып, олардың саны 2,3 млн-нан асады, бұл бір зейнеткердің жұмыс істейтіндер санына бес жұмысшыға қатынасын көрсетеді. Бұл ретте зейнетақы жүйесінің активтері 17 трлн теңге, бұл республикалық бюджетке қатысты шамамен 80%-ды құрайды. Зерттеу әртүрлі мемлекеттердің макроэкономикалық көрсеткіштерін бағалайтын әлем елдеріне шетелдік шолуды ұсынады. Сонымен қатар, зейнетақы жүйесінің орнықты даму жағдайындағы экономикалық процестерге әсер етуінің нақты деңгейін көрсетпейтін мемлекеттік бюджетке қатысты зейнетақы шығыстарына қатысты ақпарат беріледі.*

Сонымен қатар, зейнетақы жүйесінің көрсеткіштерін, жалақы деңгейін, зейнетақы шығындарын ескере отырып, мемлекеттік бюджеттен мемлекеттік шығындар мен қызметкерлердің жалақысынан төлемдер қажеттілігін бағалауға мүмкіндік беретін теңдеу жасалады. Зейнетақының орташа зейнетақы мөлшерін, қызметкерлердің орташа жалақысын пайдалану зейнеткерлердің зейнетақы төлемдерінің қажетті мөлшерінің мөлшерін анықтай алатын белгілі бір қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Зейнетақы жинақтарының деңгейін макроэкономикалық көрсеткіштерді ескере отырып анықтау үшін жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) көлеміне және сыртқы қарыз көлеміне күшті тәуелділікті көрсететін модель жасалды.

***Түйін сөздер:** ЖІӨ, елдердің зейнетақы жүйелері, мемлекеттің зейнетақы активтері, экономиканың тұрақты дамуы, зейнетақы жинақтары, зейнетақы жүйесі.*

THE IMPACT OF THE PENSION SYSTEM ON THE ECONOMY FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN

Z.K. Yessymkhanova*

c.e.s., professor
Esil University
Astana, Kazakhstan
e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

T.B. Birmagambetov

c.e.s., associate professor
Alem University
Astana, Kazakhstan
e-mail: talgat_bir1@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0574-8080

Sh.Sh. Ramazanova

PhD, associate professor
North Kazakhstan University named after M. Kozybayev
Petropavlovsk, Kazakhstan
e-mail: kitru_77@mail.ru
ORCID: 0000-0003-3156-8259

Annotation. *This article examines the impact of the pension system on the economy of Kazakhstan. The economic development of the state requires various financial investments, which should be sought by each country. Given the huge number of pensioners, their number exceeds 2.3 million citizens, which shows the ratio of one pensioner to five employees. At the same time, the assets of the pension system have already amounted to 17 trillion tenge, which is about 80% of the republican budget. The study provides a comparative analysis of macroeconomic indicators from various countries and examines the ratio of pension expenditures to the state budget, noting that this ratio does not fully reflect the real impact of the pension system on economic processes in a context of sustainable development.*

An equation is formulated to assess the need for government spending and employee contributions, based on pension system indicators, wage levels, and state budget pension expenditures. By analyzing the average retirement pension and the average salary, the study draws conclusions about the necessary amount of pension payments for pensioners. Additionally, a model was developed to determine the level of pension savings considering macroeconomic indicators, revealing a strong dependence on GDP size and external debt volume.

Keywords: *GDP, pension systems of countries, pension assets of the state, sustainable economic development, pension savings, pension system.*

А.М. Рахметова

Д.э.Н.

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности
г. Астана, Казахстан
e-mail: aibota@mail.ru
ORCID 0000-0002-8741-0373

З.К. Жаныбаева*

К.э.Н.

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности
г. Астана, Казахстан
e-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602

М.М. Нурланова

магистр экономики

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности
г. Астана, Казахстан
e-mail: umarken@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ: ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье авторами исследованы современные тенденции использования информационных ресурсов в условиях активного перехода Казахстана к цифровой экономике. В частности, приведены результаты анализа нормативно – правовой основы регулирования сферы использования информационных ресурсов, в том числе цифровых ресурсов, проанализированы статистические данные Бюро национальной статистики при Агентстве по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. По итогам проведенного анализа, авторы определили ряд системных проблем, существенным образом ограничивающих эффективность использования информационных ресурсов. Наиболее острые из них касаются возникших противоречий, ограничивающих в будущем состоятельность и надежность функционирования цифровой экономики. В частности, речь идет о проблемах, касающихся безопасности персональных данных, качества цифровой инфраструктуры и интернет-связи, а также тех, которые лежат в основе функционирования устойчивой цифровой экономики. Кроме того, одной из наиболее острых проблем в контексте социально-экономического развития являются неэффективное использование беспрецедентных размеров бюджетных средств в течение последних десятилетий на формирование информационной инфраструктуры и отсутствие действенной системы мониторинга за рациональным расходованием государственных ресурсов. В заключительной части авторы сформулировали выводы по результатам анализа и привели соответствующие рекомендации о необходимости внесения изменений в законодательство Казахстана о персональных данных; улучшения межведомственного взаимодействия при разработке и утверждении государственных программ по развитию информатизации и цифровизации; переход к платформенной модели с целью сокращения времени на согласование управленческих решений и предоставление государственных услуг; создание единой цифровой экосистемы для партнерства организаций, обеспечивающих постоянное взаимодействие платформ, прикладных интернет-сервисов, рейтинговых и аналитических систем и информационных систем государственных органов власти и создание единой системы мониторинга для интегрированного регулирования сферы информационно-коммуникационных технологий и эффективности использования цифровых технологий.

Ключевые слова: информационные ресурсы, цифровая экономика, цифровизация, информатизация, электронное правительство, искусственный интеллект, цифровые технологии.

■ Введение

XX век в эволюции развития человечества ознаменовался переходом человечества к информационному обществу, основу которого составляют информационные ресурсы, активное использование которых вызвали тектонические сдвиги в структуре мировой

экономики. Так, доля цифровой экономики уже превысила 15,5% от объема мирового валового внутреннего продукта (далее – ВВП) и около 70% новой добавленной стоимости будет создаваться на основе цифровых платформ, работа которых сопровождается активным использованием искусственного интеллекта (далее – ИИ), внедрением методов управления большими данными, расширением цифрового бизнеса, а также необходимостью защиты цифровых прав и обеспечения кибербезопасности.

Существенные темпы перехода к информационному обществу обусловили формирование нового формата взаимодействия между населением и государственными органами власти, основным фокусом которого является создание условий для улучшения жизни граждан и развития субъектов бизнеса. К числу ключевых факторов и тенденций, которые в совокупности стремительно повышают актуальность роли информационных ресурсов в современном мире относятся:

- стремительный рост информационной составляющей в социально – экономическом развитии, в производстве, в жизнедеятельности человека, развитие и применение ИИ;
- информационные ресурсы повышают эффективность использования других видов национальных ресурсов;
- использование информационных ресурсов снижает влияние «человеческого фактора»;
- в информационном обществе существенно сокращаются транзакционные издержки и др.

Мировой опыт таких экономически развитых стран, как США, Великобритания, Дания, Финляндия, Сингапур, Южная Корея и Китай, свидетельствует о том, что активное использование информационных ресурсов (технологий) в отраслях и сферах со значительным числом потребителей услуг может обеспечить существенный макроэкономический эффект через формирование цифровой экономики. Так, например, в Китае на цифровую экономику приходится порядка 40% от объема ВВП (или 2,3 трлн. долл. США) [1]. Согласно данным китайской компании Huawei, цифровая экономика в мире превысила 12 трлн. долл. США, или 16% мирового ВВП. Ожидается, что более быстрый рост цифровой экономики по сравнению с «аналоговой» экономикой к 2025 году даст вклад в мировой ВВП на уровне 25% [2].

Цель статьи состоит в исследовании системных проблем, сдерживающих эффективное применение информационных ресурсов в условиях развития цифровой экономики в Казахстане.

Авторы предполагают, что решение выявленных системных проблем, ограничивающих эффективность использования информационных ресурсов в экономике Казахстана, позволит улучшить развитие цифровой экономики в стране.

Научная новизна и вклад результатов исследования в научную отрасль определяется тем, что они дают представление о текущем состоянии и проблемах в этой области и позволяют акцентировать внимание на ключевых аспектах, требующих внимания и решения, что может послужить основой для дальнейших исследований и разработки стратегий развития в области информационных технологий и цифровизации. Таким образом, данная статья вносит важный вклад в понимание проблем развития цифровой экономики в Казахстане.

■ Обзор литературы

Литературный обзор по теме исследования включает в себя анализ различных источников, таких как научные исследования, законодательные акты, отчеты органов государственного управления и другие публикации. В последние годы Казахстан активно развивает цифровую экономику, что нашло отражение в ряде стратегических докумен-

тов, таких как государственные программы «Цифровой Казахстан» и «Информационный Казахстан-2020», национальный проект «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций» [3-5]. Однако, вопросы эффективного использования информационных ресурсов в условиях цифровой экономики остаются до конца не исследованными и актуальными.

Исследования, проведенные China Academy of Information and Communications Technology (CAICT) и Huawei Technologies Co, Oxford Economics Ltd, позволяют оценить влияние цифровой экономики на различные аспекты общественной жизни и бизнес-среды [1]. Теоретико-прикладные основы оценки влияния информационных технологий на эффективность государственного управления в Казахстане рассмотрены в статьях отечественных авторов Оразгалиевой Ш.О., Ташиевой С.К. (2023) [6], Бердибековой Г., Саилова А., Калиаждаровой Ш., Бердыкулова Е. [7]. Androniceanu. A. (2023) проанализировал влияние информационных технологий на государственное управление и сектор общественных услуг, рассматривая эмпирические исследования периода трансформации (2023) [8]. Гончаренко Л.П. и Сыбачин С.А. (2019) провели анализ внедрения информационных и коммуникационных технологий в национальную экономику [9].

Эти исследования предоставляют ценные данные о цифровых тенденциях и вызовах в мировом контексте, что может быть полезно для анализа ситуации в Казахстане. Заключение Высшей аудиторской палаты о реализации государственной программы «Цифровой Казахстан» и эффективности использования активов государства в сфере информатизации представляет оценку выполнения стратегических целей в области цифровизации [10]. Законы, постановления и другие нормативно-правовые акты, такие как Указы Президента и Постановления Правительства, играют важную роль в регулировании развития цифровой экономики и использования информационных ресурсов в Казахстане. Дополнительные данные о цифровой готовности и использовании информационно-коммуникационных технологий в Казахстане также получены из рейтинговых исследований, таких как IMD World Digital Competitiveness Ranking и исследование ООН об электронном правительстве [11,12]. Buchanan и Gibb в своей работе «The information audit: an integrated strategic approach» [13] обсуждают важность информационного аудита как метода для идентификации, оценки и управления информационными ресурсами организации; они предлагают универсальную методологию для проведения информационного аудита, которая помогает полностью раскрыть стратегический потенциал информации.

Анализ указанных источников позволил выявить ключевые проблемы и вызовы в области эффективного использования информационных ресурсов в условиях цифровой экономики Казахстана и представить соответствующие выводы в статье.

■ Материалы и методы

В качестве информационной базы использованы правовые акты Республики Казахстан, научные статьи отечественных и зарубежных авторов, отчеты и аналитические материалы, посвященные цифровой экономике и использованию информационных ресурсов в Казахстане; отчеты и исследования международных организаций о цифровизации экономики Казахстана; публичные доклады и выступления экспертов по развитию цифровой экономики в Казахстане; аналитические материалы Высшей аудиторской палаты РК, высших органов аудита зарубежных стран.

Для достижения цели были использованы различные методы исследования, такие как: классификация и систематизация теоретических и практических данных по изучаемой проблеме; анализ нормативно-правовой базы – для выявления пробелов и недостатков в текущем законодательстве; анализ статистических данных о текущем состоянии использования информационных ресурсов в Казахстане и выявление основных проблем и вызовов; сравнительный анализ с другими странами; комплексный системный анализ

– для выявления взаимосвязей различных аспектов управления информационными ресурсами и их влияния на общую эффективность и другие.

Комбинация этих методов исследования позволила получить более полное представление о проблемах эффективного использования информационных ресурсов в условиях цифровой экономики Казахстана и представить соответствующие выводы и рекомендации.

■ Результаты и обсуждения

Оцифровывая процессы и внедряя организационные новшества, государственные органы власти кардинально меняют сложившиеся представления о системе государственного управления, которая становится более прозрачной, оперативной, подотчетной и учитывает мнения населения страны. В результате повышается качество оказания государственных услуг.

Опыт мировых лидеров в цифровой модернизации экономики и государственного сектора на основе активного внедрения (ИИ, технологии Big Data, блокчейн и др.) выступают моделью для развития цифровой экономики в Казахстане.

В стране на протяжении более чем 20 лет проводится государственная политика по формированию Единого информационного пространства, направленная на сокращение бюджетных средств для формирования и содержания информационных ресурсов государственных органов, а также для создания единой коммуникационной среды. Так, еще в 1997 году Указом Президента Республики Казахстан «О формировании единого информационного пространства в Республике Казахстан» были обозначены проблемы, связанные с отсутствием необходимого взаимодействия информационных систем государственных органов, что в свою очередь приводило к дублированию работ, избыточности в сборе первичной информации, разработок и эксплуатации систем. Документ предполагал, что основу информационного пространства органов государственной власти должны были составлять информационные системы, способные обеспечить поддержку принятия органами государственной власти решений как в сфере управления экономикой, так и в области безопасности личности, общества, государства на основе управления информационными потоками [10] (Таблица 1).

В целях обеспечения более ускоренного развития экономики на основе применения цифровых технологий, в том числе для обеспечения перехода Республики Казахстан к цифровой экономике, были утверждены две государственные программы: «Информационный Казахстан-2020» на период реализации 2013-2020 годы (утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 8 января 2013 года № 464) и «Цифровой Казахстан» на период реализации 2018-2022 годы (утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827) [3,4].

Дальнейшее развитие цифровизации и переход к цифровой экономике Республики Казахстан нашли отражение в Национальном проекте «Технологический рывок на основе реализации цифровых технологий и инноваций» [5].

Правовое регулирование процессов информатизации и цифровизации в Казахстане осуществляется на основе Конституции Республики Казахстан, Гражданского, Бюджетного и Предпринимательского кодексов, законов, регулирующих непосредственно сферу информатизации и цифровизации.

Так, в Конституции Республики Казахстан (далее – Конституция) заложены правовые основы и нормы использования и регулирования информации. В частности, согласно пунктам 1 и 2, статьи 18 раздела 2 «Человек и гражданин» Конституции, «каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства; на тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений».

Таблица 1. Этапы реализации государственных программ в сфере информатизации и цифровизации в Республике Казахстан

Период	Цели и задачи
2001–2005 гг.	Построение мощной национальной инфраструктуры: Указ Президента Республики Казахстан «О государственной программе формирования и развития национальной информационной инфраструктуры Республики Казахстан» от 16 марта 2001 года №573 (утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 10 ноября 2004 года №1471 (U041471))
2005–2007 гг.	Формирование «электронного правительства» (далее - ЭП) (обеспечение граждан и организаций быстрым и качественным доступом к государственным услугам, повышение эффективности функционирования государственных органов путем широкого применения информационно-коммуникационных технологий): Указ Президента Республики Казахстан «О государственной программе формирования «электронного правительства» Республики Казахстан на 2005-2007 годы» от 10 ноября 2004 года №1471 (утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 года №829)
2008–2010 гг.	Создание первой очереди государственного облака. Перевод государственных ИС и базовых компонентов ЭП на «облачную» платформу: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Программы развития «электронного правительства» Республики Казахстан на 2008-2010 годы» от 30 ноября 2007 года №1155-1 (утратил силу Постановлением Правительства Республики Казахстан от 14 апреля 2010 года №302)
2010–2014 гг.	Реализация и развитие архитектуры «электронного правительства»: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Программы по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010-2014 годы» от 29 сентября 2010 года №983 (утратил силу Постановлением Правительства Республики Казахстан от 7 февраля 2013 года №101)
2013–2017 гг.	Внедрение архитектурного подхода для повышения эффективности системы государственного управления: Указ Президента Республики Казахстан «О государственной программе «Информационный Казахстан-2020 и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года №957 «Об утверждении Перечня государственных программ» от 8 января 2013 года № 464 (утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 05 мая 681)
2018–2022 гг.	Цифровизация внутренней деятельности государственных органов и переход на «Цифровое государство»: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» №827 от 12 декабря 2017 года (утратил силу Постановлением Правительства Республики Казахстан № 311 от 17 мая 2022 года)

Примечание: составлено авторами

Пункт 3 статьи 18 Конституции гласит, что «государственные органы и должностные лица обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации» [14].

Нормами гражданского законодательства, регулирующими порядок ликвидации юридического лица, закреплено использование цифровых технологий в форме использования Интернет-ресурса с применением электронной цифровой подписи (далее - ЭЦП) в процессе сообщения решения о ликвидации, в том числе Государственной корпорации «Правительство для граждан», осуществляющей регистрацию юридических лиц, либо органу государственных доходов по месту регистрации (статья 50, параграф 2 Гражданского кодекса). Гражданским кодексом также определено, что цифровые активы наряду с вещами, деньгами, финансовыми инструментами, работами, услугами, результатами творческой интеллектуальной деятельности, относятся к имущественным благам и правам (статья 115, глава 3, параграф 1 Гражданского кодекса) [15].

В результате принятия в 2019 году Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» были внесены изменения и дополнения в общей сложности в более чем 30 нормативных правовых актов, а именно в 7 Кодексов и 28 законов Республики Казахстан [16].

На сегодняшний день Национальный план развития Республики Казахстан как основной документ системы стратегического планирования (далее – СГП) включает в себя показатель по позиции в рейтинге цифровой конкурентоспособности IMD, по которому к 2025 году страна должна расположиться на 33 строчке рейтинга. С учетом текущего 34 места (71,84 балла) в рейтинге 2023 года среди 64 стран, Казахстан практически приблизился к поставленной цели (рисунок 1).

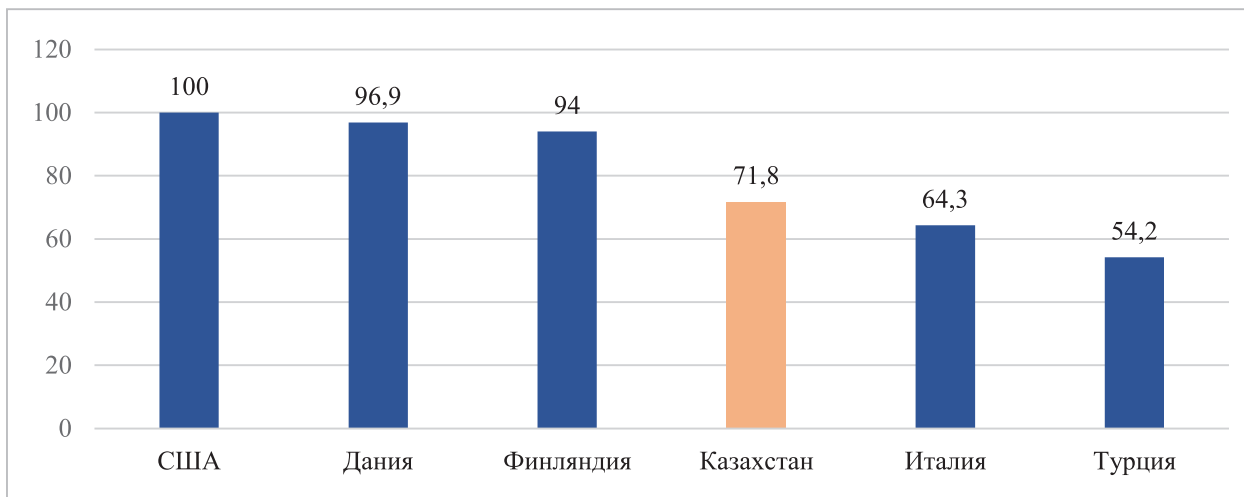

Рисунок 1. Позиция Казахстана в мировом рейтинге цифровой конкурентоспособности IMD по итогам 2023 года
 Источник: составлено авторами на основе данных [17].

В качестве мейнстрима следует выделить институциональную трансформацию различных сфер жизнедеятельности человека и общественных институтов, в том числе формирование и эффективное функционирование системы электронного правительства («E-Government Development Index), рейтинг развития которого ежегодно публикуется Организацией Объединенных Наций (далее – ООН) для оценки готовности и потенциала национальных государственных структур в использовании информационных технологий в сфере предоставления государственных услуг гражданам (рисунок 2).

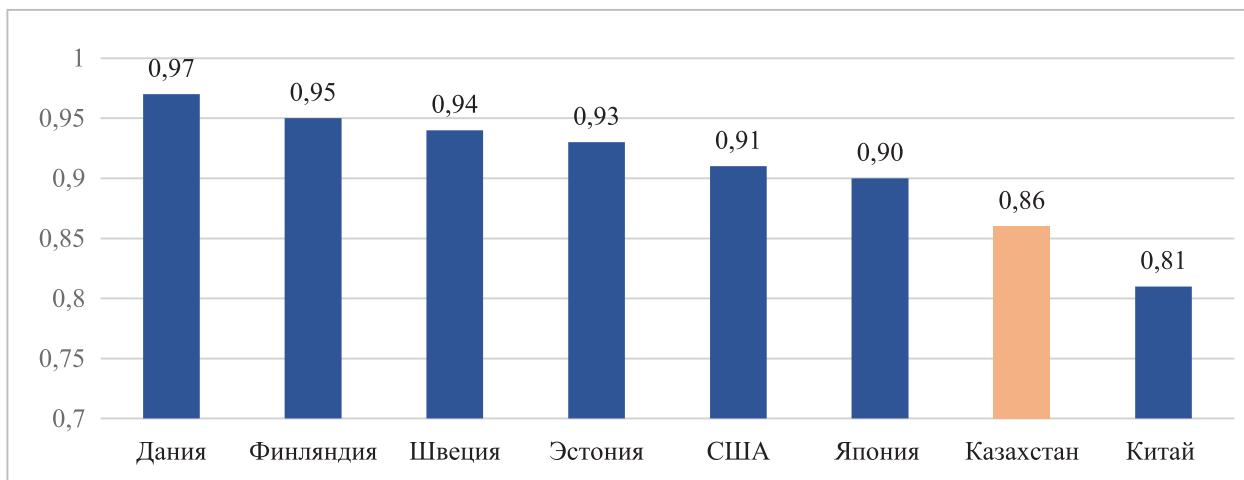

Рисунок 2. Рейтинг стран по уровню развития «Е-правительства» по итогам 2022 года.
 Источник: составлено авторами на основе данных [17].

Как следует из данных диаграммы, в тройку лидеров данного мирового рейтинга входят Дания (0,97), Финляндия (0,95) и Швеция (0,94). Казахстан занял 28 место, что свидетельствует о повышении позиции (по итогам 2020 года – 29 место).

Учитывая стратегический курс государства на переход к цифровой экономике, по данным Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее – БНС АСПиР) объем общих затрат на информационно-коммуникационные технологии (далее – ИКТ) в стране за последние 5 лет возрос в 3,4 раза, составив на конец анализируемого периода 918 349,9 млн тенге (Таблица 2).

Таблица 2. Общие затраты на информационно-коммуникационные технологии за период 2019-2023 гг., млн тенге

	2019	2020	2021	2022	2023
Всего затраты на ИКТ, в том числе:	337 712,7	388 928,5	443 121,3	589 852,5	918 349,9
Затраты на приобретение программных средств, используемых на основе лицензионного соглашения.	55 661,4	64 737,5	84 714,2	85 196,9	131 263,6
Затраты на самостоятельную разработку программного обеспечения внутри организации.	13 127,1	17 260,5	31 505,6	44 049,8	175 022,3
Затраты на обучение сотрудников, связанные с развитием и использованием ИКТ:	8 137,7	1 398,0	2 054,6	14 363,5	2 162,2
из них затраты на обучение цифровым навыкам;	-	-	-	495,1	386,3
затраты на оплату услуг сторонних организаций и специалистов, связанных с информационными технологиями (кроме услуг связи и обучения)	121 670,3	165 301,6	188 742,5	250 848,5	364 991,4
<i>Примечание: составлено авторами на основе данных [18]</i>					

В структуре затрат на информационно-коммуникационные технологии обращает на себя внимание то, что на затраты на оплату услуг сторонних организаций и специалистов, связанных с информационными технологиями (кроме услуг связи и обучения), приходится 39,7%, или 364 991,4 млн тенге. В динамике по годам объем таких затрат увеличился почти в 3 раза, или на 243 321,1 млн. тенге. При этом затраты на самостоятельную разработку программного обеспечения внутри организации идут на втором месте в общей структуре затрат, объем которых составил на конец анализируемого периода 19%, или 175022,3 млн тенге, увеличившись в 13,3 раза, или на 161895,2 млн тенге, за весь исследуемый период. Кроме того, из данных таблицы 2 видно, что ничтожно малый объем расходов приходится на затраты на обучение сотрудников, связанное с развитием и использованием ИКТ – 0,2%, или 2 162,2 млн тенге. Анализ структуры затрат на ИКТ свидетельствует, что подобное распределение средств не учитывает актуальный вопрос воспроизводства кадров, которые в перспективе должны поддерживать функционирование цифровой экономики.

В разрезе секторов (корпоративный и частный -авт.) также наблюдаются позитивная динамика ключевых показателей. Так, в целом по республике доля крупных и средних предприятий промышленности, использующих цифровые технологии за весь исследуемый период, увеличилась более чем в 3 раза, составив 16,4% (2019 г. – 4,8%). В разрезе по регионам, лидерами по использованию цифровых технологий выступают: Атырауская область – 33,3%, г. Астана – 29,5%, Актюбинская область – 25,6%, Костанайская – 23,9% и Павлодарская области – 23,4% (рисунок 5).

Рисунок 5. Доля крупных и средних предприятий промышленности, использующих цифровые технологии в региональном разрезе за период 2019-2023, в %
 Источник: составлено авторами на основе данных [19].

В результате анализа современных тенденций в области использования информационных ресурсов установлено, что несмотря на ряд успехов, достигнутых в сфере информатизации и цифровизации в Казахстане, имеет место сохранение ряда проблем, существенно ограничивающих эффективность их использования:

- За более чем 20 лет реализации государственных инициатив в форме государственных программ и проектов, по-прежнему не сформирована современная система эффективных и точечных инструментов для измерения эффективности оценки использования информационных ресурсов и эффективности использования бюджетных средств в сфере ИКТ.
- Все еще не удалось создать прогрессивную инфраструктуру информационных технологий, качественных институтов, влияющих в определенной степени на показатели созданных стартапов технологического характера и развитие потенциала человеческих ресурсов. Не достаточно проработаны условия для благоприятного развития бизнес-среды, повышения качества цифрового образования и внедрения инноваций в сфере информационно-коммуникационных технологий.
- Анализ статистических данных дает основание полагать, что переход Казахстана на цифровую экономику осуществляется все еще по «догоняющей» модели развития, которая опирается на закуп готовых программных обеспечений и преимущественную оплату услуг сторонних организаций и специалистов в области информационно-коммуникационных технологий, что подтверждает зависимость отечественной цифровой отрасли от иностранных IT-разработок и специалистов. Данное положение дел подчеркивает необходимость пересмотра структуры затрат с позиции подготовки достаточного количества отечественных специалистов, обладающих соответствующими компетенциями и способными квалифицировано и самостоятельно обслуживать цифровую экономику Казахстана в будущем в контексте обеспечения национальной безопасности.
- Отсутствие системного подхода в сфере государственного планирования при разработке и утверждения государственных программ по развитию информатизации и цифровизации. Как следствие, слабое межведомственное взаимодействие государственных органов, которые в том числе после череды

частых реорганизаций не должным образом обеспечивают преемственность в части дальнейшей реализации целей и задач государственных программ, в том числе по информатизации и цифровизации страны. Внедрение и активное использование качественных государственных цифровых услуг зависит от продуманной и интегрированной политики межведомственного взаимодействия и согласованности действий государственных органов. Требуется фокусирование на системность и интегрированность политики цифровизации, на клиентоориентированность всех вовлеченных органов и должностных лиц в процессе предоставления услуги.

- Фундаментальной основой качественного перехода Казахстана к цифровой экономике, ее состоятельности, а также устойчивости информационной инфраструктуры является обеспечение информационной безопасности. Актуальность решения данной задачи усугубляется в наши дни с ускорением мировых глобализационных и интеграционных тенденций, в связи с нестабильностью геополитической ситуации в мире, а также с участвовавшими внешними шоками и вызовами.

■ Заключение

Сохранение вышеприведенных проблем на этапе активного перехода Казахстана к цифровой экономике требует реализации следующих мер, которые существенным образом повысят эффективность использования информационных ресурсов:

- Создание единой цифровой экосистемы для партнерства организаций, обеспечивающих постоянное взаимодействие платформ, прикладных интернет-сервисов, рейтинговых и аналитических систем и информационных систем государственных органов власти. На наш взгляд, здесь целесообразно упомянуть о создании соответствующей цифровой экосистемы – как партнерство организаций, обеспечивающее постоянное взаимодействие принадлежащих им платформ, прикладных интернет-сервисов, рейтинговых и аналитических систем и информационных систем государственных органов власти. Важно изменить сам подход и модель цифрового развития, взяв за основу так называемую платформенную модель, предполагающую законодательно-закрепленные правила игры, в том числе механизмы регулирования и одновременного стимулирования (инструменты «условного» регулирования), а также создание единой платформы государства с четкой архитектурой бизнес-процессов, что существенно сократит затраты времени на согласование управленческих решений и предоставление государственной услуги.
- Обеспечение информационной безопасности как фундаментальной основы качественного перехода к цифровой экономике, с учетом ускорения глобализационных и интеграционных процессов. Безусловно, данный процесс должен учитывать специфику отраслей или сфер деятельности и быть нацелен на полную автоматизацию бизнес-процессов. В большинстве стран сфера информационной безопасности регулируется отдельным законодательным актом, предусматривающим защиту информационных систем различного уровня, их надежность от внешних и внутренних кибератак и данных, обеспечивающих состоятельность государства вне зависимости от угроз техногенного и природного характера. Считаем, что в свете нарастающих тенденций глобальной цифровизации в мире и, учитывая повсеместный переход к использованию цифровых технологий и систем дистанционного обслуживания в общественном секторе, внедрение законодательного акта, выступающего основой для формирования надежной системы киберзащиты в Казахстане весьма своевременно и целесообразно. В этой связи важно закрепить ответственность за хранение, обработку и анализ персональных данных и обозначить границы использования персональных и обезличенных данных.

- Внесение изменений в Закон Республики Казахстан «О персональных данных» и разработка аналога европейского GDPR (Генеральный регламент по защите персональных данных), предоставляющего гражданам право контроля над своими личными данными. Особую актуальность вопрос хранения и защиты персональных данных приобретает в свете глобальных интеграционных процессов.
- Обеспечение адекватной обратной связи с услугополучателем (физические и юридические лица) является не менее ключевой задачей в повышении эффективности использования информационных ресурсов. Полагаем, что для решения вопросов повышения качества государственных услуг и их независимой оценки можно предусмотреть в работе единой платформы автоматический сбор и обработку мнения населения с целью оценки качества работы госслужащих, построения их независимого и беспристрастного рейтинга и на этой основе принятия соответствующих управленческих решений в исследуемой предметной области, как форма реализации политики «слышащего» правительства.
- Изменение структуры затрат на подготовку отечественных специалистов в области информационно-коммуникационных технологий для обеспечения независимости цифровой отрасли от иностранных IT-разработок и специалистов.
- Создание единой системы мониторинга в контексте интегрированного регулирования сферы ИКТ и эффективности использования цифровых технологий. Бесспорно, нет смысла затрачивать значительные средства на реализацию реформ, если никто не интересуется тем, каковы полученные эффекты как на промежуточном, так и на заключительном этапах реализации программ и реформ (эффект «сита»). Это потребует разработки, отбора, обоснования и утверждения ключевых количественных и качественных индикаторов эффективности цифровизации; создания соответствующего методического инструментария для проведения цифрового аудита с тем, чтобы своевременно обнаружить проблемные места, предпринять рациональные управленческие решения и приостановить финансирование заведомо не эффективных и бесперспективных проектов и др.

Данное исследование профинансировано Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (№ BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендации по совершенствованию системы оценки качества управления и эффективному использованию национальных ресурсов»).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. China Academy of Information and Communications Technology (CAICT). <http://www.xinhuanet.com/English>
2. Digital Spillover. Measuring the true impact of the digital economy. Huawei Technologies Co, Oxford Economics Ltd
3. Указ Президента Республики Казахстан «О государственной программе «Информационный Казахстан - 2020 на 2013-2020 годы» №464 от 8 января 2013 года. Утратил силу в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан № 681 от 5 мая 2018 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31324378
4. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» № 827 от 12 декабря 2017 года. Утратило силу Постановлением Правительства Республики Казахстан №311 от 17 мая 2022 года. Электронный ресурс. Информационно – правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>
5. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении национального проекта «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций» №727 от 12 октября 2021 года. Утратило силу Постановлением Правительства Республики Казахстан №828 от 22 сентября 2023 года. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727>
6. Orazgalieva Sh.O., Tazhieva S.K. Impact assessment of information technologies on the public administration efficiency. Bulletin of «Turan» University. 2023;(2):234-247. (In Russ.) <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-2-234-247>,
7. G. Berdykulova, A. Sailov, Sh. Kaliazhdarova, E. Berdykulov The Emerging Digital Economy: Case of Kazakhstan // <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813052658/pdf?md5=248d52f965e51c859ca5c7676627efde&pid=1-s2.0-S1877042813052658-main.pdf>.

8. Androniceanu, A. (2023). The new trends of digital transformation and artificial intelligence in public administration. *Administratie si Management Public*, 40, 147-155. DOI: <https://doi.org/10.24818/amp/2023.40-09>.
9. Гончаренко Л.П., Сывачин С.А. Цифровизация национальной экономики. *Вестник университета*. 2019 (8): 32-38. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2019-8-32-38>
10. Заключение Высшей аудиторской палаты об итогах промежуточной оценки реализации государственной программы «Цифровой Казахстан» и эффективности использования активов государства в сфере информатизации. Нур-Султан, 2022 год
11. IMD World Digital Competitiveness Ranking 2023
12. Исследование ООН: Электронное правительство 2022. Будущее цифрового правительства: Департамент по экономическим и социальным вопросам. <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2023-02/UN%20E%20Government%20Survey%202022%20-%20Russian%20Web%20Version.pdf>
13. S. Buchanan, F. Gibb The information audit: An integrated strategic approach //Published 1 February 1998. *Business, Computer Science. International Journal of Information Management*
14. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года/ Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. «Әділет». Электронный ресурс. – URL:<https://adilet.zan.kz/rus>
15. Гражданский кодекс Республики Казахстан № 2687-ХІІІ от 27 декабря 1994 года/ Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Электронный ресурс. <https://adilet.zan.kz/rus>
16. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» №347 – VI ЗРК от 25 июня 2020 года / Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Электронный ресурс. – URL:<https://adilet.zan.kz/rus>
17. Рейтинг стран мира по индексу сетевой готовности. <https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index>
18. Общие затраты на информационно-коммуникационные технологии. Сайт БНС АСПИР. Электронные ресурсы. <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/>
19. Доля крупных и средних предприятий промышленности, использующих цифровые технологии. Сайт БНС АСПИР. Электронные ресурсы. <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/>

REFERENCES:

1. China Academy of Information and Communications Technology (CAICT). <http://www.xinhuanet.com/English>
2. Digital Spillover. Measuring the true impact of the digital economy. Huawei Technologies Co, Oxford Economics Ltd
3. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennoi programme «Informatsionnyi Kazahstan - 2020 na 2013-2020 gody» №464 ot 8 yanvarya 2013 goda. Utratil silu v sootvetstvi s Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan № 681 ot 5 maya 2018 goda. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31324378
4. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan «Ob utverjdenii Gosudarstvennoi programmy «Tsifrovoy Kazahstan» № 827 ot 12 dekabrya 2017 goda. Utratil silu Postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazahstan №311 ot 17 maya 2022 goda. Elektronnyi resurs. Informatsionno – pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan «Ädilet». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>
5. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan «Ob utverjdenii natsionalnogo proekta «Tehnologicheskii ryvok za schet tsifrovizatsii, nauki i innovatsii» №727 ot 12 oktyabrya 2021 goda. Utratil silu Postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazahstan №828 ot 22 sentyabrya 2023 goda. Informatsionno – pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan «Ädilet». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727>
6. Orazgalieva Sh.O., Tazhieva S.K. Impact assessment of information technologies on the public administration efficiency. *Bulletin of «Turan» University*. 2023;(2):234-247. (In Russ.) <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-2-234-247>,
7. G. Berdykulova, A. Sailov, Sh. Kaliazhdarova, E. Berdykulov The Emerging Digital Economy: Case of Kazakhstan // <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813052658/pdf?md5=248d52f965e51c859ca5c7676627efde&pid=1-s2.0-S1877042813052658-main.pdf>.
8. Androniceanu, A. (2023). The new trends of digital transformation and artificial intelligence in public administration. *Administratie si Management Public*, 40, 147-155. DOI: <https://doi.org/10.24818/amp/2023.40-09>.
9. Goncharenko L.P., Sybachin S.A. Tsifrovizatsiya natsionalnoi ekonomiki. *Vestnik universiteta*. 2019 (8): 32-38. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2019-8-32-38>
10. Zaklyuchenie Vyshei auditorskoi palaty ob itogah promejutochnoi otsenki realizatsii gosudarstvennoi programmy «Tsifrovoy Kazahstan» i effektivnosti ispolzovaniya aktivov gosudarstva v sfere informatizatsii. Нур-Султан, 2022 god
11. IMD World Digital Competitiveness Ranking 2023
12. Issledovanie OON: Elektronnoe pravitelstvo 2022. Будущее tsifrovogo pravitelstva: Departament po ekonomicheskim i sotsialnym voprosam. <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2023-02/UN%20E%20Government%20Survey%202022%20-%20Russian%20Web%20Version.pdf>
13. S. Buchanan, F. Gibb The information audit: An integrated strategic approach //Published 1 February 1998. *Business, Computer Science. International Journal of Information Management*
14. Konstitutsiya Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda / Informatsionno pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan. «Ädilet». Elektronnyi resurs. – URL:<https://adilet.zan.kz/rus>
15. Grajdanskii kodeks Respubliki Kazahstan № 2687-ХІІІ от 27 dekabrya 1994 goda/ Informatsionno pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan «Ädilet». Elektronnyi resurs. <https://adilet.zan.kz/rus>
16. Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazahstan po voprosam regulirovaniya tsifrovoy tehnologii» №347 – VI ZRK ot 25 iyunya 2020 goda / Informatsionno pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan «Ädilet». Elektronnyi resurs. – URL:<https://adilet.zan.kz/rus>

17. Reiting stran mira po indeksu setevoi gotovnosti. <https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index>
18. Obщie zhatry na informatsionno-kommunikatsionnye tehnologii. Sait BNS ASPIR. Elektronnye resursy. <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/>
19. Dolya krupnyh i srednih predpriyatii promыshlennosti, ispolзуyushih tsifrovyye tehnologii. Sait BNS ASPIR. Elektronnye resursy. <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/>

АҚПАРАТТЫҚ РЕСУРСТАР: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТИІМДІ БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.М. Рахметова

Ә.Ф.Д.

Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы
Астана қ., Қазақстан
e-mail: aibota@mail.ru
ORCID 0000-0002-8741-0373

З.К. Жаныбаева*

Ә.Ф.К.

Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы
Астана қ., Қазақстан
e-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602

М.М. Нурланова

Ә.М.

Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы
Астана қ., Қазақстан
e-mail: umarken@mail.ru

***Аңдатпа.** Мақалада авторлар Қазақстанның цифрлық экономикаға белсенді көшуі контекстінде ақпараттық ресурстарды пайдаланудың заманауи үрдістерін зерттеді. Атап айтқанда, мақалада ақпаратты, соның ішінде цифрлық ресурстарды пайдалануды реттейтін нормативтік-құқықтық базаны талдау нәтижелері ұсынылған және Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі жанындағы Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері талданған. Талдау нәтижелеріне сүйене отырып, авторлар ақпараттық ресурстарды пайдалану тиімділігін айтарлықтай шектейтін бірқатар жүйелік мәселені анықтады. Олардың ішіндегі ең өзектілері цифрлық экономиканың болашақ өміршеңдігі мен сенімділігін шектейтін туындаған қайшылықтарға қатысты. Мұнда дербес деректердің қауіпсіздігіне, цифрлық инфрақұрылым мен интернет-коммуникациялардың сапасына, сондай-ақ тұрақты цифрлық экономиканың жұмыс істеуіне негіз болатын мәселелер туралы айтылып отыр. Сонымен қатар, әлеуметтік-экономикалық даму контекстіндегі ең өзекті мәселелердің бірі – ақпараттық инфрақұрылымды қалыптастыруға соңғы онжылдықтарда бұрын-соңды болмаған бюджет қаражатын тиімсіз пайдалану және мемлекеттік ресурстарды ұтымды пайдалануға мониторинг жүргізудің тиімді жүйесінің болмауы. Қорытынды бөлімде авторлар талдау нәтижелері бойынша қорытындыларды тұжырымдап, Қазақстанның дербес деректер туралы заңнамасына өзгерістер енгізу қажеттілігі туралы тиісті ұсыныстар берді; ақпараттандыру және цифрландыруды дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын әзірлеу және бекіту кезінде ведомствоаралық өзара іс-қимылды жетілдіру; басқару шешімдерін келісу және мемлекеттік қызметтерді көрсету уақытын қысқарту мақсатында платформалық модельге көшу; платформалар, қолданбалы интернет қызметтері, рейтингтік-талдамалық жүйелер және мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің тұрақты өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін ұйымдардың серіктестігі үшін бірыңғай цифрлық экожүйені құру және ақпараттық-коммуникация саласын кешенді реттеудің бірыңғай мониторинг жүйесін құру технологиялар және цифрлық технологияларды пайдалану тиімділігі.*

***Түйін сөздер:** ақпараттық ресурстар, цифрлық экономика, цифрландыру, ақпараттандыру, электрондық үкімет, жасанды интеллект, цифрлық технологиялар.*

INFORMATION RESOURCES: PROBLEMS OF EFFECTIVE MANAGEMENT
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**A.M. Rakhmetova**

d.e.s.

Center for Research, Analysis and Evaluation
of Effectiveness
Astana, Kazakhstan
e-mail: aibota@mail.ru
ORCID 0000-0002-8741-0373**Z.K. Zhanybayeva***

c.e.s.

Center for Research, Analysis and Evaluation
of Effectiveness
Astana, Kazakhstan
e-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602**M.M. Nurlanova**

m.e.s.

Center for Research, Analysis and Evaluation
of Effectiveness
Astana, Kazakhstan
e-mail: umarken@mail.ru

Abstract: *In the article, the authors investigated the current trends in the use of information resources in the context of Kazakhstan's active transition to the digital economy. In particular, the article presents the results of an analysis of the regulatory framework for regulating the use of information, including digital resources, and analyzes statistical data from the Bureau of National Statistics under the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Based on the results of the analysis, the authors identified a number of systemic problems that significantly limit the efficiency of using information resources. The most acute of them relates to the contradictions that have arisen, limiting the future viability and reliability of the digital economy. In particular, we are talking about issues related to the security of personal data, the quality of digital infrastructure and Internet communications, as well as those that underlie the functioning of a sustainable digital economy. In addition, one of the most acute problems in the context of socio-economic development is the inefficient use of unprecedented budget funds over the past decades for the formation of information infrastructure and the lack of an effective monitoring system for the rational use of public resources. In the final part, the authors formulated conclusions based on the results of the analysis and provided relevant recommendations on the need to amend the legislation of Kazakhstan on personal data; improving interdepartmental interaction in the development and approval of state programs for the development of informatization and digitalization; transition to a platform model in order to reduce the time for coordinating management decisions and providing public services; creation of a unified digital ecosystem for the partnership of organizations that ensure constant interaction of platforms, applied Internet services, rating and analytical systems and information systems of government authorities and the creation of a unified monitoring system for integrated regulation of the sphere of information and communication technologies and the efficiency of the use of digital technologies.*

Keywords: *information resources, digital economy, digitalization, informatization, electronic government, artificial intelligence, digital technologies.*

М.А. Жолаева*

PhD, доцент м.а.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
email: r.zholaeva@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9981-704X

С.М. Серікқали

э.ф.м.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
email: satkalievsabit@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1257-9131

Е.А. Серикбаева

э.ф.м.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
email: Serikbayeva.yerkezhan@gmail.com
ORCID: 0009-0006-5335-0487

Д.М. Хамидуллина

э.ф.м.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
email: dameshakh@gmail.com
ORCID: 0009-0008-4680-0878

ҚАРЖЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ КЕҢІСТІКТЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТЕГІ САҚТЫҚ ПЕН ҚҰНТТЫЛЫҚҚА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аңдатпа. Зерттеу жүргізілген мақаланың өзектілігі – сақтық пен құнттылық принципі есептік операцияларды пайдаланушылардың мүддесінің қақтығысына негізделген. Ал қазіргі бухгалтердің міндеті объективті болу және мүмкіндігінше барлық мүдделі есеп берушінің ақпараттық қажеттіліктерін бірдей қанағаттандырумен өзектеледі.

Зерттеудің мақсаты – бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсер ететін басқарушылық меншік, институционалдық меншік, тәуелсіз директорлар кеңесі, Левередж, өтімділік, өсу мүмкіндіктері және сот тәуекелдерінің рөліне қатысты эмпирикалық мәліметтер алып анализ жасау. Қаржы-экономикалық кеңістікте бухгалтерлік есеп басқарудың маңызды элементі ретінде пысықталады. Бухгалтерлік есеп оңтайлы басқару шешімдерін қабылдау үшін қажет қаржылық операциялар туралы ашық, айқын және нақты ақпаратқа кепілдік береді. Бухгалтерлік есеп саласында есептік операцияларды есепке алудың әртүрлі тәсілдері бар. Олардың бірі – консервативті тәсіл. Ол қаржы-экономикалық кеңістікте бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына негізделген. Осы зерттеуге 2022-2024 жылдар аралығындағы ҚР өндірістік саласынан барлығы 147 компания қатысты. Зерттеудегі үлгі мақсатты іріктеу әдісімен таңдалды, осылайша соңғы үлгіні 110 талдау бірлігі бар 37 компания алынды.

Мақаланың әдіснамасы – мәліметтер жинақтауда құжаттау әдістерін қолданады. Мұндай зерттеуде пайдаланылатын деректерді талдау әдісі – бұл статистикалық талдау және IBM SPSS Statistics программасы көмегімен бірнеше сызықтық регрессиялық талдау қолданылды.

Зерттеу нәтижелері тәуелсіз аудиторлардың бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсер ететінін көрсетеді. Институционалдық меншік бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына теріс әсер етеді. Ал басқарушылық меншік, Левередж, өтімділік, өсу мүмкіндіктері және сот процестерінің қаупі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсер етпейді. Осылайша, зерттеу институционалдық меншік пен тәуелсіз директорлар кеңесі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсері бар екені қорытындылады.

Түйін сөздер: бухгалтерлік есептегі сақтық пен құнттылық, корпоративтік басқару, Левередж, ликвидтілік, өсу мүмкіндігі, сот ісін жүргізу қаупі.

■ Кіріспе

Қаржылық есептілікті ұсыну бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылық принципін ескеруді көздейді және қаржылық есептілікті ұсыну біліктілік талаптарына сәйкес келеді. Бухгалтерлік сақтық пен құнттылық жалпы қабылданған бухгалтерлік есеп принциптері-

не (GAAP) негізделген және қаржылық есептіліктің дұрыстығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Утибаев Б. және Ахметова Д. (2020) қаржылық есеп стандарттары компанияның қажеттіліктері мен мүдделеріне негізделген ұйымда әртүрлі қаржылық есептерді жасау бойынша менеджерлердің талабына әсер ететін қаржылық операциялар бойынша қаржылық есеп пен есептілікті жүргізу кезінде бухгалтерлік процедуралар мен бағалауларды қолдануда икемділікті қамтамасыз ететінін мәлімдеді.

Зерттеу мақсаты – компанияның қаржылық жағдайының шынайы және консервативті көрініс беру. Бухгалтерлік есепке консервативті тәсілді қолданатын менеджерлердің компанияның активтеріне қойылатын талаптарды қанағаттандыру кезінде пайдаланылуы мүмкін кірісті және ақпараттың асимметриясына асыра бағалауына жол бермеу (Ahn H. және басқалар, 2020). Зерттеу басқарушылық меншік, институционалдық меншік, тәуелсіз директорлар кеңесі, левередж, өтімділік, өсу мүмкіндіктері мен сот тәуекелдерінің 2022-2024 жылдардағы өндірістік компаниялардағы бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсерін анықтауға бағытталған. Зерттеудің келесідей міндеттері:

- басқарушылық жауапкершілік бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсер етуін анықтау;
- институционалдық меншік сақтық пен құнттылықты есепке алуға оң әсер етуін зерттеу;
- тәуелсіз директорлар кеңесі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсерін зерделеу;
- левередж бухгалтерлік конверсияға оң әсерін пысықтау;
- өтімділіктің бухгалтерлік ұқыптылыққа оң әсерін анықтау;
- өсу мүмкіндігі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсер етуін зерттеу;
- сот ісін жүргізу тәуекелі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсер етуін ұсыну.

■ Әдебиетке шолу

Бухгалтерлік есепте құнттылық пен сақтық принципін енгізуде қаржылық есептілікті бұрмалау тәжірибесін болдырмауы керек. Бірақ Қазақстанда бухгалтерлік есепте сақтық пен құнттылық принципін енгізу әлі де салыстырмалы түрде төмен деңгейде.

Ердавлетова Ф.К. және басқалар (2021) ҚР-ғы бухгалтерлік есепте өндірістік компанияларда орташа мәні сақтық пен құнттылық бірліктен төмен деңгейде екенін дәлелдеді.

Жолаева М.А. және өзгелер (2023), 2017-2018 жылдары өндірістік компанияларда бухгалтерлік есептегі сақтық пен құнттылықтың орташа мәні 0,2238 болғанын анықтады. Сонымен қатар, Sumiari & Warema (2016), бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығы орташа (-0,002) екенін анықтады. Орын алған қаржылық есептілікті манипуляциялау жағдайлары бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылық принципі қолданылмайтынын көрсетеді және осы принцип болған кезде сақтық пен құнттылық пайданың ауытқуына және төмендеуіне әкеледі.

Жеті айнымалыға қатысты бірнеше алдыңғы зерттеулер қарама-қайшы нәтижелерді көрсетті. Атап айтқанда Т.Ю.Дружиловская, Э.С.Дружиловская (2019), басқарушылық бақылаудың бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсер барын көрсетті. Екінші жағынан, Т.Ю.Дружиловская, Э.С.Дружиловская (2019), басқарушылық меншіктің сақтық пен құнттылық есебіне әсерін таппады.

Bhandari A. және басқалар (2022), институционалдық меншік пен бухгалтерлік есеп сақтық пен құнттылық арасындағы теріс әсерді анықтады. Qudah H. және басқалар (2021), институционалдық меншіктің бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылық әсерін олар да таппады. Сонымен қатар, М.А.Жолаева және басқалар (2023), оң қарым-қатынасты тап-

ты. Agustina R, & Stephen (2016) тәуелсіз комиссиялар бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығы маңызды әсер ететінін анықтады.

Сонымен қатар, Agustina R, & Stephen (2016), тәуелсіз директорлар кеңесі және бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығы әсерін таппады. Утибаев Б. & Ахметова Д. (2020) левередждің сақтық пен құнттылықты есепке алуға оң әсер барын атады. Сонымен қатар, Kiseleva M.E. (2017) ешқандай әсерін таппады.

Алибекова Б.А., Алдынгарова Д.Т. (2018), өтімділік пен консервативті есепке алу арасында ешқандай байланыс жоқ екенін көрсетті. Алайда, Kukah M.A. және басқалар (2016), өтімділіктің айтарлықтай оң әсері бар екенін көрсетті. Mohammed N.F. және басқалар (2017), өсу мүмкіндігі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығы әсері барын көрсетті.

Керісінше, Rahayu S. және басқалары (2018), өсу мүмкіндіктері айтарлықтай әсері жоқтығын көрсетті. Пономарева С.В., Слияков Ю.В. (2018), сот тәуекелі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсерін көрсетті. Ал Булыга Р.П., Сафонова И.В. (2020), сот тәуекелі әсер етпейтіндігін мәлімдеді.

Басқа да М.Т. Турманов, Т.М. Рогуленко (2022) жүргізген зерттеулерде, онда басқарушылық меншік, институционалдық меншік, тәуелсіз директорлар кеңесі, өтімділік, кірістілік және левередж қарастырылады. Мұнда алдыңғы зерттеудің бірдей нәтижелеріне байланысты табыстылықты пайдаланбайды. Бодяко А. В. (2020) сақтық пен құнттылық агенттік шығындарды азайтуға делдал бола алатындығын көрсетті. Өйткені ол келісімдердегі ақпараттың сәйкессіздігін және теріс пайданы азайтуы мүмкін. Апанова G.D. басқалары (2023), бухгалтерлік есеп теориясында менеджмент пен акционерлердің өзара әрекеттесуін көрсететін үш гипотеза бар екенін түсіндірді.

■ Материалдар мен әдістері

Қарастырылған зерттеу дедуктивті болды. Зерттеудің нысаны 2022-2024 жылдары ҚР өндірістік компаниялары таңдалды. Өйткені олардың іскерлік операциялары күрделене түсуде, онда қаржылық есептілік бойынша алаяқтық шараларға әкеледі. Зерттеу үлгісі мақсатты іріктеу арқылы анықталды және 37 компания мен 110 аналитикалық бірлікті қамтыды. Іріктеу критерийлері 2-кестеде келтірілген.

2-кесте. ҚР өндірістік компаниялары іріктеу критерийлері санағы

Іріктеу критерийлері	Критерийлерге қосымша	Критерийлер енгізілген
Өндірістік компаниялар 2022-2024 жж.	-	147
Жылдық есептерді дәйекті түрде 2022-2024 жж. жариялаған компаниялар	32	15
Нарықтық баланстық құны 1%-дан асатын өндірістік компаниялар	72	43
Зерттеу айнымалылары туралы толық мәліметтері бар өндірістік компаниялар	06	37
Бақылау жылдары	-	4
Жалпы үлгілер	-	37
2022-2024 жж. зерттеулерді талдаудың жалпы бірліктері	-	110
<i>Ескерту: авторлық зерттеу</i>		

Регрессия теңдеуі бірнеше сызықтық талдау арқылы теңдеу формуласын қолдана отырып алынды:

$$KONSERV = \alpha + \beta_1 KEPMEN + \beta_2 KEPINS + \beta_3 BDIND + \beta_4 LEV + \beta_5 LIKUID + \beta_6 GROWTH + \beta_7 RSK_{LTG} + \varepsilon \quad (1)$$

■ Негізгі нәтижелер

Басқару персоналының үлестері, институционалдық акцияларды иелену, тәуелсіз директорлар кеңесі, левередж, өтімділік, өсу мүмкіндіктері, сот тәуекелі бойынша сипаттамалық статистиканың нәтижелері 3-кестеде көрсетілді.

3-кесте. Сипаттамалық статистика

Айнымалылар	N	Min	Max	Орташа мағынасы	Стандартты ауытқу
Меншікті басқару (KEEP_MEN)	110	0,00	0,36	0,04	0,09
Институционалдық меншік (KEEP_INS)	110	0,00	0,99	0,79	0,24
Тәуелсіз директорлар кеңесі (BD_IND)	110	0,29	0,80	0,40	0,10
Левередж (LEV)	110	0,08	10,09	0,92	1,14
Өтімділік (LIKUID)	110	0,23	35,36	2,81	3,71
Өсу мүмкіндігі (GROWTH)	110	-0,39	0,68	0,03	0,17
Сот ісін жүргізу тәуекелі (RSK_LTG)	110	-0,30	1,24	0,10	0,19
Бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығы (KONSERV)	110	1,06	81,45	5,72	10,49
Жарамды N (тізім бойынша)	110				

Классикалық болжамдық тест регрессия теңдеуінің орындылығын бағалауға арналған. Колмогоров-Смирнов қалыпты сынағы көмегімен нәтижесі $0,200 > 0,05$ мәндік маңызы бар, осы деректердің қалыпты таралғанын көрсетеді. Колмогоров-Смирнов критеріі эмпирикалық және теориялық функцияларының мәндерін салыстыру болып саналады. Дарбин-Уотсон сынағы регрессиялық модель қалдықтарының векторында бірінші рет автокорреляцияның болмауы туралы гипотезаны тексеру үшін қолданылады. Мультиколлинеарлық тест төзімділік мәнін ($> 0,10$) және VIF мәнін (< 10) көрсетеді, ол тәуелсіз айнымалылар арасындағы өзара әрекеттесудің жоғын білдіреді. Дарбин-Уотсон тестін қолданатын автокорреляция сынағы Дарбин-Уотсон мәнін 1,856-ға теңдігін көрсетеді. Кестедегі жоғарғы шекті мән (du) – 1,8262. Нәтиже көрсеткендей, автокорреляция жоқ. Өйткені Дарбин-Уотсон мәні 1,8262 (du) үлкен және 2,1738 ($4-du$) аз. Содан кейін сынақты қолданатын гетероскедастикалық сынақ R^2 0,715 екенін көрсетеді, сондықтан (s^2) санау мәні 79,365, ал (s^2) кестесі 135,480 құрайды. Нәтижелер көрсеткендей, егер ($s^2 < s^2$) кестесін есептесе, онда гетероскедастикалық проблеманың жоқтығын білдіреді. Гетероскедастика – бұл кеңістіктік деректердің типтігі, дегенмен, кейде оның бар-жоғын мұқият тексере білу пайдалы болуы мүмкін. Ол үшін екі дәстүрлі мынадай тәсілді қолдануға болады: деректерді графикалық талдау және ресми статистикалық тесттер.

Гипотезаны тексеру деректер классикалық болжам тестінен босатылғаннан кейін жүзеге асырылады. Түзетілген R^2 анықтау коэффициенті 13,6%-ды құрайды, яғни басқару меншігі, институционалдық меншік, тәуелсіз директорлар, левередж, өтімділік, өсу мүмкіндіктері және сот процестерінің қаупі шамамен 13,6% айнымалы сақтық пен құнттылықты түсіндіре алады, ал басқа сыртқы факторлар шамамен 88,5%-ды көрсете алады. Гипотезаны тексеру нәтижесі 4-кестеде келтірілген.

4-кесте. Гипотезаның қысқаша мазмұны және тест нәтижелері

№	Гипотеза Айнымалылар	β	Sig	Түсіндірме
1	Меншікті басқару бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына оң әсер етеді.	0,52	0,35	Қабылданбады
2	Институционалды меншік бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына оң әсер етеді.	-0,73	0,04	Қабылданбады
3	Тәуелсіз директорлар кеңесі бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына оң әсер етеді.	4,08	0,00	Қабылданды
4	Левередж бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына оң әсер етеді.	0,08	0,56	Қабылданбады
5	Өтімділік бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына оң әсер етеді.	0,07	0,69	Қабылданбады
6	Өсу мүмкіндігі бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына оң әсер етеді.	0,18	0,83	Қабылданбады
7	Сот ісін жүргізу тәуекелі бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылығына оң әсер етеді.	-0,03	0,98	Қабылданбады

Ескерту: авторлық зерттеу

Гипотезаны тексеру негізінде төмендегі теңдеуді жазуға болады.

$$KONSERV = -1,29 + 0,53 + 0,73KEP_{INS} + 4,08KMSRS_{IND} + 0,09LEV + 0,05LIKUID + 0,16GROWTH + 0,03RSK_{LTG}$$

■ Нәтижелер мен талқылау

Бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына басқарушылық меншіктің әсері, менеджерлерге тиесілі акциялар ұйымдағы сақтық қағидатын жүзеге асыруға әсер етпейді. Мұнда менеджердің адалдығына байланысты менеджер әрқашан жұмыста сақтық принципін дәйекті түрде қолданатынын көрсетуі мүмкін. Менеджердің адалдық сезімі оның жұмысын шын жүректен орындауға және консервативті қаржылық көрсеткіштерді ұсынуға әкеледі. Мұны 2024 жылы ҚР компаниясынан көруге болады, менеджерлер бухгалтерлік консервативтілік мәні 82,44 болатын сақтық қағидатын қолданды, тіпті менеджерлердің меншік үлесі 0,00 (төмен көрсеткіш) болса да. Зерттеу нәтижесі инвесторлар мен директорлар арасындағы агенттік мәселелерді бухгалтерлік есепке консервативті тәсілді енгізу арқылы шешуге болатынын түсіндіретін агенттік теорияға сәйкес келмейді. Осы зерттеу Mohammed N.F. (2017) жұмыстарына сәйкес келеді.

Институционалдық меншіктің бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсері. Институционалдық акциялар және бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына теріс әсер етеді. Осы институционалдық акциялардың едәуір бөлігі бухгалтерлік есепте сақтық және құнттылық тәжірибені әлсірететінін дәлелдейді. Компания пайданы есептеу және шығындарды тану кезінде қолданатын әдістер мен тұжырымдамаларға қарамастан, мекеме жоғары пайда маржа алатындығы болжануда, өйткені мекеме жоғары кірісті көрсететін қаржылық есептілікке оң баға береді (Рисдияни и Кусмуриянто, 2015).

Институционалдық тараптардың акцияларға меншіктілігі жоғары деңгейі инвестицияланған акциялар бойынша жоғары дивидендтерді талап етеді. Осылайша компания менеджерінің алынған пайданы барынша арттыру үрдісі менеджердің қалауына сәйкес келеді. Өзінің инвестициясынан барынша пайда алғысы келген кезде байлықты барынша арттыруға ұмтылуды тұжырымдайды. Мұндай зерттеудің нәтижелері Mohammed N.F., Ahmed K., & Ji X. (2017) жұмыстарға сәйкес келеді

Тәуелсіз директорлар кеңесі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына оң әсер етеді. Оған көптеген тәуелсіз директорлар кеңесі бухгалтерлік есептің консервативтілігін ұйымда күшеюін дәлелдейді. Тәуелсіз уәкілдер компания операцияларын жүзеге асыру кезінде басшыларға мониторинг пен қадағалауды жүзеге асыруға өкілеттігі бар. Тәуелсіз

комиссарлардың көп саны директорлар кеңесінің мықты құрамын көрсетеді, осылайша қажетті сақтық қағидаты өсіп келеді (Sumiari K. N., & Wirama D. G. 2016). Мұндай зерттеу Ф.К. Росавлетов және басқаларының (2021) нарық көлемі бойынша сәйкес келеді. Sumiari K.N., & Wirama D.G. (2016) тәуелсіз директорлар кеңесі мен бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығы айтарлықтай оң әсер ететіндігін дәлелдеді.

Левередждің бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсер етпейді. Amanova G.D. және басқалары (2023) сонымен қатар левередж әсерінің жоқтығын түсіндірді және бухгалтерлік есептегі сақтық пен құнттылық саяси шығындарға әсер етуі мүмкін және көптеген факторға байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар бухгалтерлік есепте сақтық пен құнттылық тек белгілі бір есептік-аналитикаға қатысты екенін білдіруі мүмкін. Чая В.Т., Жолаева М.А. (2019) зерттеулеріне сәйкес келеді.

Өтімділіктің бухгалтерлік есептің төмен немесе жоғары өтімділік сақтық және құнттылық принципіне әсер ете алмайды. Корпоративтік өтімділік жоғары болған кезде несиелер берушілер компанияларға көбірек сенеді, өйткені жоғары өтімділік компанияның қаржылық тұрақтылығын көрсетеді. Чая В.Т., Жолаева М.А. (2019) өтімділік бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсер етпейтінін көрсетті.

Өсу мүмкіндіктерінің сақтық пен құнттылық бухгалтерлік есебіне әсері шағын немесе үлкен өсу мүмкіндігі енгізуге әсер етпейді. Компания өз бизнесін дамыту үшін ірі қаржыландыруды қажет етеді, оның көп бөлігі сырттан келеді (Sumiari K. N., & Wirama D. G., 2016). Мұны «Қазақстан алюминий» АҚ мысалынан көруге болады, онда компанияның өсу көрсеткіші 2022 жылы компанияның табысы 288,72 млрд теңгені құрап, 2021 жылы 209,78 млрд теңгеден 37,57%-ға ұлғайды, оған 96,23% немесе 277,86 млрд теңге алюминий тотығын сатудан түскен, ал 2,2% немесе 6,4 млрд теңге – электр және жылу энергиясын сатудан болды. Бір жыл ішінде таза пайда 88,7%-ға, бір жыл бұрын 57 млрд теңгеден 30,2 млрд теңгеге дейін өсті. Өсіп келе жатқан компания есептік-экономикалық нәтижелері жақсы болуы үшін сақтық пен құнттылық қағидатын енгізуді көздейді. Kiseleva, M. E. (2017) өсу мүмкіндігі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына айтарлықтай әсер етпейтінін көрсетті. Осы зерттеу Sumiari K.N., & Wirama D.G., (2016) жұмыстарына сәйкес келеді.

Ұйымда сот тәуекелінің бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына сот ісін жүргізу тәуекелділігін енгізуге әсер етпейді. Оған ҚР заңнамасы ұйымның жұмысына қауіп төндірмейтінін көрсетеді. Нуу Р.Қ., Фус В.К. (2021) заңды тұлға жазасыздық жойылған кезде пайда болатын сот ісіне тым көп мән бермейтінін мәлімдеді. Оған Нуу Р. Қ., Фус В. К. (2021) зерттеулеріне сәйкес келеді, ол сот тәуекелінің бухгалтерлік есепте сақтық пен құнттылықты енгізуге әсер етпейтінін дәлелдеді. Өйткені сот тәуекелін өлшеу жан-жақты қаржылық есептілікті ұсынудан көрінеді немесе көрсетілмеуі де мүмкін.

■ Қорытынды

Зерттеуде басқарушылық меншік, институционалдық меншік, тәуелсіз директорлар кеңесі, левередж, өтімділік, өсу мүмкіндіктері және сот тәуекелінің қаржы-экономикалық кеңістіктегі бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсері туралы эмпирикалық зерттеулерді қарастырды. Зерттеу нәтижесінде тәуелсіз директорлар кеңесі саны артқан кезде бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығын қолдану туралы қорытындысы жоғары болады. Сонымен қатар, институционалдық меншіктің үлесі неғұрлым жоғары болса, сақтық және құнттылықты санау кезінде деңгей соғұрлым төмен болады. Басқарушылық меншік, левередж, өтімділік, өсу мүмкіндіктері және сот тәуекелінің қауіп бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсер етпейді. Тәуелсіз директорлар кеңесі мен басшылық ұсынатын қаржылық есептілік жоғары білікті болуы үшін компания операцияларын жүзеге асыру кезінде менеджерлердің қызметін бақылауға құқылы. Ұйымдағы тәуелсіз директорлар кеңесі көп саны тәуелсіз директорлар күшін көрсетеді. Осылайша бухгалтерлік есепте сақтық және құнттылықты қолдануды күшейтеді. Компанияларға

тәуелсіз директорлар кеңесін қосу ұсынылады. Өйткені тәуелсіз директорлар саны бухгалтерлік есептің сақтық пен құнттылықты қолданылатындардың көбеюіне әкеледі. Тәуелсіз директорлар кеңесін компанияда қатысуын арттыруымен қатар, компаниялар мекемелердің меншік үлесін де арттыруы керек. Зерттеуде институционалдық меншік бухгалтерлік есептің сақтығы мен құнттылығына әсер ететінін дәлелдейді, мұнда компания қызметін инвестициялаған акциялардың кірістілігі жоғары болатындай етіп басқара алады. Осы зерттеудің кемшіліктері бар. Біріншіден, бұл зерттеу 2022-2024 жылдардағы ҚР өндірістік компанияларына ғана қатысты. Әрі қарайғы зерттеулер қазіргі жағдайды көрсету үшін жаңа жылмен бірге басқа салаларды қолдана отырып, зерттеу нысанын кеңейте алады. Екіншіден, әрі қарайғы зерттеуде ашық салыстыруларды алу үшін бухгалтерлік есептің консервативтілігін өлшеуге әртүрлі көрсеткіштерді қолдануға болады. Атап айтқанда, пайданы есептеу көрсеткіштерін қолдану. Бухгалтерлік есептің сақтық мен құнттылық әдісін есепте қолдануға қолайлы сондықтан ұйымда үздіксіз есепке алуға ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЬЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Утибаев, Б., & Ахметова, Д. (2020). Вопросы проведения системного анализа по данным финансовой отчетности. Экономическая серия Вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, No 1. -2020. С.210–220. DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-1-210-220>
2. Ahn, H., Choi, S., & Yun, S. C. (2020). Financial statement comparability and the market value of cash holdings. *Accounting Horizons*, 34(3), 1–21.
3. Ердавлетова Ф.К., Нургалиева А.М., Нурмагамбетова А.З. Особенности формирования финансовой отчетности МСФО в условиях цифровизации и влияния пандемии COVID-19. *Central Asian Economic Review*. – №4. –2021. – С.41-51.
4. Жолаева М.А., Уразбаева З.О., Жүніс А.Н. Бизнесітегі бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйесінің тиімділігі. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы экономика сериясы. – №4(162). – 2023. – Б.164–176. <https://doi.org/10.26577/be.2023.v146.i4.014>
5. Sumiari, K. N., & Wirama, D. G. (2016). Pengaruh Ukuran Perusahaan Terhadap Konservatisme Akuntansi Dengan Leverage sebagai Variabel Pemoderasi. *E-Jurnal Akuntansi Universitas Udayana*, 5(4), 749–774. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2018.08.011>
6. Дружиловская Т.Ю., Дружиловская Э.С. Модернизация финансовой отчетности организаций в условиях цифровой экономики. *Учет. Анализ. Аудит*. – 6(1). – 2019. – С.50-61. <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2019-6-1-50-61>
7. Bhandari A., Mammadov B., Thevenot M., & Vakilzadeh, H. (2022). Corporate culture and financial reporting quality. *Accounting Horizons*, 36(1), 1–24.
8. Qudah H., Abdo K.K., Al-Qudah L.A., Kilani O., Al Manaseh M., & AlQudah M.Z. (2021). Liquidity risk measurement study case (Jordan Islamic banks). *International Journal of Entrepreneurship*, 25, 1-9.
9. Жолаева М.А., Аманова Г.Д., Садуакасова К.Ж. Сзықтық емес жүйеде әділ құн есебіндегі аудиторлық есептердің біркелкілігі. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы, -2023. -No3. б.341-355. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-341-355>
10. Agustina, Rice, & Stephen. (2016). Akuntansi Konservatisme Pada Perusahaan Manufaktur yang Terdaftar di Bursa Efek Indonesia. *Jurnal Dinamika Akuntansi Dan Bisnis*, 3(1), 1–16.
11. Kiseleva, M. E. (2017). Relationship Between Accounting Conservatism And Solvency And Liquidity Levels: Evidence From The Russian Banking Sector. *St. Petersburg University*
12. Алибекова Б.А., Алдынгарова Д.Т. Государственный аудит финансовой отчетности. *Central Asian Economic Review*. – №4. –2018. –С.72-83.
13. Kukah M.A., Amidu M., & Yindenaba J. (2016). Corporate governance mechanisms and accounting information quality of listed firms in Ghana. *African J. Accounting, Auditing and Finaance*, 5(1), 38–58.
14. Mohammed N.F., Ahmed K., & Ji X. (2017). Asian Review of Accounting Article information: *Asian Review of Accounting*.
15. Rahayu S., Kusmuriyanto Kiswanto, & Gunawan D.I. (2018). Factors Influencing the Application of Accounting Conservatism in the Company. In *International Conference on Economics, Business and Economic Education 2018* (Vol. 2018, pp. 180–197). <https://doi.org/10.18502/kss.v3i10.3128>
16. Пономарева С.В., Слияков Ю.В. Учетно-контрольная система информационно-аналитического обеспечения целей управления: принципы и основы ее формирования. *Вестник университета*. –7. – 2018. – С.109–116. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2018-7-109-116>
17. Булыга Р.П., Сафонова И.В. XBRL как цифровой формат отчетности экономических субъектов: международный опыт и российская практика. *Учет. Анализ. Аудит*. –№7(3). –2020. – С.6–17. <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2020-7-3-6-17>
18. Турманов М.Т., Рогуленко Т.М. Влияние цифровых технологий на информационный потенциал бухгалтерской (финансовой) отчетности. Часть 1: концепция оценки информационности корпоративной отчетности, модели цифровизации активов, обязательств и их влияние на информационный потенциал отчетности. *Вестник университета*. – №1(7). – 2022. – С.129-137. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2022-7-129-137>

19. Бодяко А.В. Учетно-контрольное обеспечение решения тактических и стратегических задач в крупной компании холдингового типа. Вестник Воронежского государственного аграрного университета. Т. 13. – №1(64). – 2020. – С.150–160. <https://doi.org/10.17238/issn2071-2243.2020.1.150.2>.
20. Amanova G.D., Akimova B.Zh., Saparbaeva S.S., Moldashbayeva L.P., Zholayeva M.A. (2023) Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan. Rivista di studi sulla sostenibilita. Vol. 13(1). P. 65-81, DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005
21. Чая В.Т., Жолоаева М.А. Концептуальные основы IT-аудита цифровом пространстве. «Аудит» журнал. –№1. – 2019. – С.10-14.
22. Page M.J., McKenzie J.E., Bossuyt P.M., Boutron I., Hoffmann.C., Mulrow C.D. (2021). The PRISMA statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. BMJ. 3(72). P.71.
23. Huy P.Q., Phuc V.K. (2021). Accounting Information Systems in Public Sector towards Blockchain Technology Application: The Role of Accountants' Emotional Intelligence in the Digital Age / Asian J. Law Econ., 12. P. 73–94.

References

1. Utibaev B., & Ahmetova D. (2020). Voprosy provedeniya sistemnogo analiza po dannym finansovoj otchetnosti. Ekonomicheskaya seriya Vestnika ENU imeni L.N. Gumileva, No 1. -2020. S.210–220. DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-1-210-220>
2. Ahn, H., Choi, S., & Yun, S.C. (2020). Financial statement comparability and the market value of cash holdings. Accounting Horizons, 34(3), 1–21.
3. Erdavletova F.K., Nurgaliev A.M., Nurmagambetova A.Z. Osobennosti formirovaniya finansovoj otchetnosti MSFO v usloviyah cifrovizacii i vliyaniya pandemii COVID-19. Central Asian Economic Review. – №4. –2021. – С.41-51.
4. Zholaeva M.A., Urazbaeva Z.O., Zhynis A.N. Biznestegi buhgalterlik esepitiń aqparattyq zhyjesiniń tiimdiligi. Əl-Farabi atyndary ҚҰҰ habarshy ekonomika seriyasy. – №4(162). – 2023. – B.164–176. <https://doi.org/10.26577/be.2023.v146.i4.014>
5. Sumiari K.N., & Wirama D.G. (2016). Pengaruh Ukuran Perusahaan Terhadap Konservatisme Akuntansi Dengan Leverage sebagai Variabel Pemoderasi. E-Jurnal Akuntansi Universitas Udayana, 5(4), 749–774. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2018.08.011>
6. Druzhilovskaya T.Y., Druzhilovskaya E.S. Modernizaciya finansovoj otchetnosti organizacij v usloviyah cifrovoy ekonomiki. Uchet. Analiz. Audit. – 6(1). – 2019. – С.50-61. <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2019-6-1-50-61>
7. Bhandari A., Mammadov B., Thevenot M., & Vakilzadeh, H. (2022). Corporate culture and financial reporting quality. Accounting Horizons, 36(1), 1–24.
8. Qudah H., Abdo K.K., Al-Qudah L.A., Kilani O., Al Manaseh M., & AlQudah M.Z. (2021). Liquidity risk measurement study case (Jordan Islamic banks). International Journal of Entrepreneurship, 25, 1-9.
9. Zholaeva M.A., Amanova G.D., Saduakasova K.ZH. Syzyқтық емес зhyjede әдил қyп esebindegi auditorlyқ esepтерdiң birkelkiligi. L.N. Gumilev atyndary EYU habarshysynың ekonomika seriyasy, -2023. -No3. b.341-355. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-341-355>
10. Agustina, Rice, & Stephen. (2016). Akuntansi Konservatisme Pada Perusahaan Manufaktur yang Terdaftar di Bursa Efek Indonesia. Jurnal Dinamika Akuntansi Dan Bisnis, 3(1), 1–16.
11. Kiseleva, M.E. (2017). Relationship Between Accounting Conservatism And Solvency And Liquidity Levels: Evidence From The Russian Banking Sector. St. Petersburg University
12. Alibekova B.A., Aldyngarova D.T. Gosudarstvennyj audit finansovoj otchetnosti. Central Asian Economic Review. – №4. –2018. –S.72-83.
13. Kukah M.A., Amidu M., & Yindenaba J. (2016). Corporate governance mechanisms and accounting information quality of listed firms in Ghana. African J. Accounting, Auditing and Finaance. 5(1), 38-58.
14. Mohammed N.F., Ahmed K., & Ji X. (2017). Asian Review of Accounting Article information: Asian Review of Accounting.
15. Rahayu S., Kusmuriyanto Kiswanto, & Gunawan D.I. (2018). Factors Influencing the Application of Accounting Conservatism in the Company. In International Conference on Economics, Business and Economic Education 2018 (Vol. 2018, pp. 180–197). <https://doi.org/10.18502/kss.v3i10.3128>
16. Ponomareva S.V., Sliynakov Y.V. Uchetno-kontrol'naya sistema informacionno-analiticheskogo obespecheniya celej upravleniya: principy i osnovy ee formirovaniya. Vestnik universiteta. –7. – 2018. – С.109–116. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2018-7-109-116>
17. Bulyga R.P., Safonova I.V. XBRL kak cifrovoy format otchetnosti ekonomicheskikh sub»ektov: mezhdunarodnyj opyt i rossijskaya praktika. Uchet. Analiz. Audit. –№7(3). –2020. – С.6–17. <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2020-7-3-6-17>
18. Turmanov M.T., Rogulenko T.M. Vliyanie cifrovyyh tekhnologij na informacionnyj potencial buhgalterskoj (finansovoj) otchetnosti. CHast' 1: koncepciya ocenki informacionnosti korporativnoj otchetnosti, modeli cifrovizacii aktivov, obyazatel'stv i ih vliyanie na informacionnyj potencial otchetnosti. Vestnik universiteta. – №1(7). – 2022. – С.129-137. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2022-7-129-137>
19. Bodyako A.V. Uchetno-kontrol'noe obespechenie resheniya takticheskikh i strategicheskikh zadach v krupnoj kompanii holdingovogo tipa. Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. T.13. – №1(64). – 2020. – С.150-160. <https://doi.org/10.17238/issn2071-2243.2020.1.150.2>.
20. Amanova G.D., Akimova B.Zh., Saparbaeva S.S., Moldashbayeva L.P., Zholayeva M.A. (2023) Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan. Rivista di studi sulla sostenibilita. Vol. 13(1). P. 65-81, DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005
21. Chaya V.T., Zholaeva M.A. Konceptual'nye osnovy IT-audita cifrovom prostranstve. «Audit» zhurnal. –№1. – 2019. – С.10-14.
22. Page M.J., McKenzie J.E., Bossuyt P.M., Boutron I., Hoffmann.C., Mulrow C.D. (2021). The PRISMA statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. BMJ. 3(72). R.71.
23. Huy P.Q., Phuc V.K. (2021). Accounting Information Systems in Public Sector towards Blockchain Technology Application: The Role of Accountants' Emotional Intelligence in the Digital Age / Asian J. Law Econ., 12. R. 73-94.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ОСТОРОЖНОСТЬ И ОСМОТРИТЕЛЬНОСТЬ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

М.А. Жолаева*

PhD, и.о. доцента
Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: r.zholaeva@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-9981-704X

Е.А. Серикбаева

М.э.н.
Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: serikbayeva.yerkezhan@gmail.com
ORCID: 0009-0006-5335-0487

С.М. Серікқали

М.э.н.
Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: satkalievsabit@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1257-9131

Д.М. Хамидуллина

М.э.н.
Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: dameshakh@gmail.com
ORCID: 0009-0008-4680-0878

Аннотация. Актуальность данной статьи заключена в конфликте интересов пользователей учетных данных, а задача современного бухгалтера – быть объективным и по возможности в равной степени удовлетворить информационные потребности всех заинтересованных пользователей отчетности. Бухгалтерский учет является одним из самых важных элементов финансового управления. Учет гарантирует правильную и точную информацию о финансовых операциях, что необходимо для принятия правильных управленческих решений. В сфере бухгалтерии существует разные подходы к учету финансовых операций. Один из них – консервативный подход, который базируется на принципах сохранения и бережливости.

Целью данного исследования является анализ и получение эмпирических данных относительно роли управленческой собственности, институциональной собственности, независимых комиссаров, рычагов воздействия, ликвидности, возможностей роста и судебных рисков, которые влияют на осторожность и осмотрительность бухгалтерского учета. В данном исследовании приняли участие производственные компании в РК 2022-2024 годах, всего 147 компаний. Выборка в этом исследовании была отобрана с помощью целенаправленного метода отбора проб таким образом, что окончательная выборка была получена 37 компаниями со 110 единицами анализа.

Методы сбора данных используют методы документирования. Метод анализа данных, используемый в этом исследовании, – это описательный статистический анализ и логический статистический анализ с выводами, который использует множественный линейный регрессионный анализ с помощью IBM SPSS 22. Результаты исследования показывают, что независимые аудиторы оказывают положительное и значительное влияние на осторожность и осмотрительность бухгалтерского учета. Институциональная собственность оказывает негативное и значительное влияние на осторожность и осмотрительность бухгалтерского учета, в то время как управленческая собственность, леверидж, ликвидность, возможности роста и риск судебных разбирательств не влияют на осторожность и осмотрительность бухгалтерского учета.

В этом исследовании делается вывод о том, что институциональная собственность и независимые уполномоченные влияют на осторожность и осмотрительность бухгалтерского учета.

Ключевые слова: осторожность и осмотрительность бухгалтерского учета, корпоративное управление, Левередж, ликвидность, возможность роста, судебный риск

THE FACTORS INFLUENCING THE PRUDENCE AND PRUDENCE OF ACCOUNTING IN THE
FINANCIAL AND ECONOMIC SPACE**M.A.Zholayeva***

PhD, associate professor
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
e-mail: r.zholaeva@mail.ru
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9981-704X

S.M. Serikkali

m.e.s.
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
e-mail: satkalievsabit@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1257-9131

E.A. Serikbayeva

m.e.s.
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
e-mail: serikbayeva.yerkezhan@gmail.com
ORCID: 0009-0006-5335-0487

D.M. Khamidullina

m.e.s.
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
e-mail: dameshakh@gmail.com
ORCID: 0009-0008-4680-0878

Annotation. *The relevance of this article lies in the principle of caution and prudence, which addresses the conflicting interests of users of accounting data. The task of a modern accountant is to be objective and, if possible, equally satisfy the information needs of all interested users of reporting. Accounting is one of the most important elements of financial management. Accounting guarantees correct and accurate information about financial transactions, which is necessary for making the right management decisions. In the field of accounting, there are different approaches to accounting for financial transactions. One of them is a conservative approach, which is based on the principles of conservation and thrift.*

The purpose of this study is to analyze and obtain empirical data on the role of managerial ownership, institutional ownership, independent commissioners, leverage, liquidity, growth opportunities, and litigation risks that affect accounting prudence and prudence. This study involved 147 manufacturing companies in the Republic of Kazakhstan during 2022-2024. The sample in this study was selected using a targeted sampling method so that the final sample was obtained by 37 companies with 110 units of analysis.

Data collection was conducted through documentation methods. The data analysis method used in this study is descriptive statistical analysis and logical statistical analysis with inferences, which uses multiple linear regression analysis using IBM SPSS 22. The results of the study show that independent auditors have a positive and significant impact on the prudence and prudence of accounting. Institutional ownership has a negative and significant impact on the prudence and prudence of accounting, while management ownership, leverage, liquidity, growth opportunities and litigation risk do not affect the prudence and conservatism of accounting.

This study concludes that institutional ownership and independent commissioners influence the prudence and conservatism of accounting.

Keywords: *accounting prudence and prudence, corporate governance, Leverage, liquidity, growth opportunity, litigation risk*

A.B. Kosherbayeva*

d.e.s., professor

The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Kazakhstan
e-mail: a.kosherbayeva@apa.kz

B.N. Bokayev

PhD

The Center for Analytical Research and Evaluation of the
Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan
e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com

ON THE ISSUE OF THE ROLE OF THE CIVIL SERVICE AS A CONDUCTOR OF “PUBLIC INTERESTS”

Abstract. *The article analyzes the factors and conditions for the development of the public service, considering the “public interests”.*

The article tests the hypothesis that in order to form a new type of statehood that meets the objective needs of New Kazakhstan, it is necessary to integrate “civil service with a human face” into the public administration system. Based on the results of the literature review, as well as a sociological survey within the framework of the project IRN BR18574203 “Scientific and methodological substantiation of the processes of development of the civil service and transformation of the activities of government bodies in the context of the construction of the New Kazakhstan” the authors come to the conclusion that in order to take into account the “public interests”, the public service of Kazakhstan must transform. This transformation should focus on developing a culture of communication, ensuring openness and transparency in management, and enhancing infrastructure to facilitate public access to joint decision-making.

Keywords: *accountability, civil service, innovations, “hearing state”, public interest, public administration, transparency.*

■ INTRODUCTION

One of the main goals of government organizations is to serve the people. This obligation turns a civic ideal into a management responsibility for the government. Public officials around the world hold important and respected roles in their communities and in society at large to assist the general public.

One of the types of social activity of people is service in government bodies, state and public organizations. Service to the state is inextricably linked with the state itself and its role in the life of society. This is one of the aspects of the state’s activities in organizing and legal regulation of personnel of state bodies and other state organizations.

Increasing the efficiency and quality of the public service in the interests of developing civil society and strengthening the state is the main direction of reforming public service institutions. To achieve this goal, it is necessary to create competitive, effective government institutions that will be able to:

- involve stakeholders in the development and implementation of socio-economic policy and create a new model for the development of society;

- ensure a high level and dynamics of the state’s development, increasing the efficiency of its structures and institutions, including by reducing the level of corruption;

- identify, structure and consider the interests of social groups when making decisions at all levels of government and bear responsibility for their actions;

- create and maintain high public confidence in the public service and government institutions in general, ensuring a consensus on the main issues of development of the Republic of Kazakhstan.

■ LITERATURE REVIEW

Civil service reform typically includes reforms in areas such as salary, human resources, staff reductions, and operational efficiency improvements.

World practice shows that the transformation of public administration is successful when such areas as leadership, clear goal setting and the ability to set priorities, the ability to communicate, the ability to change and coordination in the provision of services to the population are present.

At the same time, according to McKinsey, reforming public administration, considering the identified 5 factors, is strengthened by two cross-cutting imperatives: first, the constructive involvement of public sector employees; and second, the effective use of digital tools [1].

In all developed countries, the basic principles of civil service reform were the concept of a “new public management” (NPM), i.e. orientation towards the introduction of market mechanisms and incentives into the practice of public service. As Kushlin V. [2] notes, this approach is based on a clearer division of all government structures into two categories: 1) policy-making centers and key administrative departments (policy making core) and 2) purely executive structures - agencies (next step agencies) [2].

In addition, global experience shows that civil service reform is a complex task and a process that involves competing interests and depends on many factors, both internal and external. However, one thing always remains the same: public service must work in the interests of society and the population.

In developed and economically wealthy democratic countries, there is more and more talk about the need for the civil service to express the “public interest”, which should regulate all government activities and be associated with public control over the actions of officials. In the modern world, there is a tendency to change the role of the state. The state must have the ability to develop a universal plan for the development of society that unites common interests and promotes social harmony. It is worth noting that in the first half of the 20th century, these changes in the role of the state and civil service began in developed countries of the world (Germany, Great Britain, Sweden, Norway, France). The public service in developed countries systematically works to improve its responsiveness to social change and the needs of society.

Civil officials are required to follow specific guidelines and protocols to act in the “public interest” [3]. Among them are:

Accountability and Transparency: Public workers are required to make sure that the public they serve is informed of all their actions and decisions. They must be prepared to defend their choices and actions as well as give the public fast, reliable information.

Objectivity and Impartiality: When making decisions, public employees must be impartial and objective, abstaining from favoring any one person or group over another. Rather than relying on prejudices or subjective beliefs, they must make decisions based on facts and data.

Efficiency and Effectiveness: To achieve the desired results, civil officials must make sure that their judgments and actions are both efficient and effective.

Blijleven, W., & van Hulst, M. [4] discovered that civil personnel typically engage with the public despite the difficulties presented by bureaucratic and managerial institutions and attitudes. In their paper, they discovered that civil servants negotiate with colleagues to develop shared resolutions and attempt to realize citizens’ needs and initiatives by aligning people, structures, and resources, in addition to the traditional use of discretion, such as spending time and resources to assist involved citizens.

They integrate and link components of the local bureaucracy and engagement processes in response to local needs and objectives, creating a hybrid practice at the local level [5].

In their work, Nabatchi et al [6] note the importance of including processes that allow members of the public to actively voice their opinions in the definition of public participation. In doing so, their ideas, concerns, needs, interests and values are included in government decision-making.”

To date, several international organizations have developed measures that can help integrate the core principles of open government. These include transparency, government accountability and stakeholder participation in governance. They are also necessary for the creation of a “Hearing state”, which was initiated by the President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev [7].

The concept of a “Hearing state” involves the implementation of an innovative paradigm of civil service development processes. The innovative paradigm [8] should become an integral part of the new humanitarian knowledge, a constructive means of modernizing public consciousness, and will contribute to the mobilization of the country’s efforts to ensure the construction of a New Kazakhstan on the principles of a listening, effective, accountable, professional and pragmatic state.

■ METHODOLOGY

This article aims to evaluate the factors and prerequisites essential for the advancement of civil service while prioritizing the “public interest.”

Formulated within this context, our hypothesis posits that to establish a new form of governance aligning with the evolving needs of Kazakhstan, there is a requirement to embed a “people-oriented civil service” into the public administration framework. This necessitates the recruitment of individuals into public service who possess the skills and inclination to effectively engage with ordinary citizens, thereby acknowledging and prioritizing their interests.

To assess the state of and prospects for reforming the civil service in Kazakhstan, a sociological survey was conducted as part of this research. The primary objective of this survey was to gather feedback from civil society regarding the current state and potential transformations within the civil service sector of Kazakhstan.

Conducted anonymously online, the survey involved about 3,000 representatives from civil society organizations across Kazakhstan. The Civil Alliance of Kazakhstan, which unites these NGOs, aims to foster collaborative partnerships between society, businesses, international entities, and governmental bodies within the Republic of Kazakhstan.

Before starting the survey, a question was asked to understand the respondent’s expertise: “Have you had experience interacting with government officials as part of the performance of your functional duties?”

The questionnaire included 36 questions with open and closed answers and consisted of 4 parts: I – “Socio-demographic characteristics of respondents (7 questions), II – Quality of professionalism of civil servants (15 questions), III – Reform (9 questions) and IV – Hearing state (5 questions).

I – Socio-demographic characteristics of respondents: this section allowed us to obtain the main characteristics of representatives of civil society: gender, age, education, which region of Kazakhstan it represents, as well as what type of activity it is engaged in.

II – Quality of professionalism of civil servants: in this section, questions were considered to assess the professional competencies and personal qualities of a civil servant. This section presents questions that will allow you to take a comprehensive approach to assessing citizens’ trust in government officials. To assess the so-called structural conditions, indicators have been proposed that show the level of trust/distrust in the activities of civil servants on the part of citizens at the institutional level. To assess justified expectations, indicators have been proposed that allow assessing the experience of citizens in interacting with government officials. The purpose of this section is to get an idea of the quality of professionalism of civil servants (competency assessment) and the level of trust of civil society in the public service.

III – Reform: This section is intended to give us an idea of how representatives of civil society feel about government reforms and what prospects they expect from reforming the civil service.

IV – A Hearing state: This section allowed us to obtain the respondents’ opinion on the extent to which government bodies are listening, accountable, transparent and effective. In this case, the respondent’s task was to show his agreement/disagreement/neutral attitude towards any judgment. A Likert scale¹ was used for this section.

¹ A Likert scale (usually) gives five possible answers to a statement or question, allowing respondents to indicate the strength of their agreement or feeling about the question or statement (from positive to negative).

In the questionnaire, most questions are constructed on the principle of multi-item scales, which are strictly alternative, i.e. the respondent must select only one answer. All cases where several answer options are possible at the same time are specifically stated in the questionnaire.

For open-ended questions, where no answer options are offered and the question is followed by a blank line(s), the respondent must write down their answer option in block letters.

■ ANALYSIS

The country's civil service has gone through significant stages of development since independence. With the adoption of the Constitution in 1995, the institutional and legal framework was laid to ensure that everyone has equal access to public service and that personnel policies should not discriminate. In the same year, a presidential decree was adopted, which had the force of the Law "On Civil Service," which guaranteed the professionalization of the civil service and separated it from the field of general labor law.

In 1997, the long-term strategy "Kazakhstan 2030" was adopted, which marked the next stage in reforming the civil service of our country. In 1998, the Agency for Civil Service Affairs was created. This is an authorized body directly subordinate and accountable to the Head of State to ensure the implementation of a unified policy in the field of public service. To further develop the civil service, the Law "On Civil Service" was adopted in 1999.

The "Concept of a new model of civil service of the Republic of Kazakhstan" was approved by the Presidential Decree in 2011. The creation of a Class A management corps, the introduction of a system for evaluating the performance of civil servants, and the creation of mentoring and internship programs are important elements.

Since 2016, a new law "On the Civil Service of the Republic of Kazakhstan" has come into force in Kazakhstan. A new remuneration system was introduced, a three-stage selection model was introduced, it was established that civil servants must undergo training at least once every three years, and a comprehensive assessment of civil servants was carried out.

Today, the strategic document providing for the development of public service is the Concept for the Development of Public Administration in the Republic of Kazakhstan until 2030, adopted in 2021.

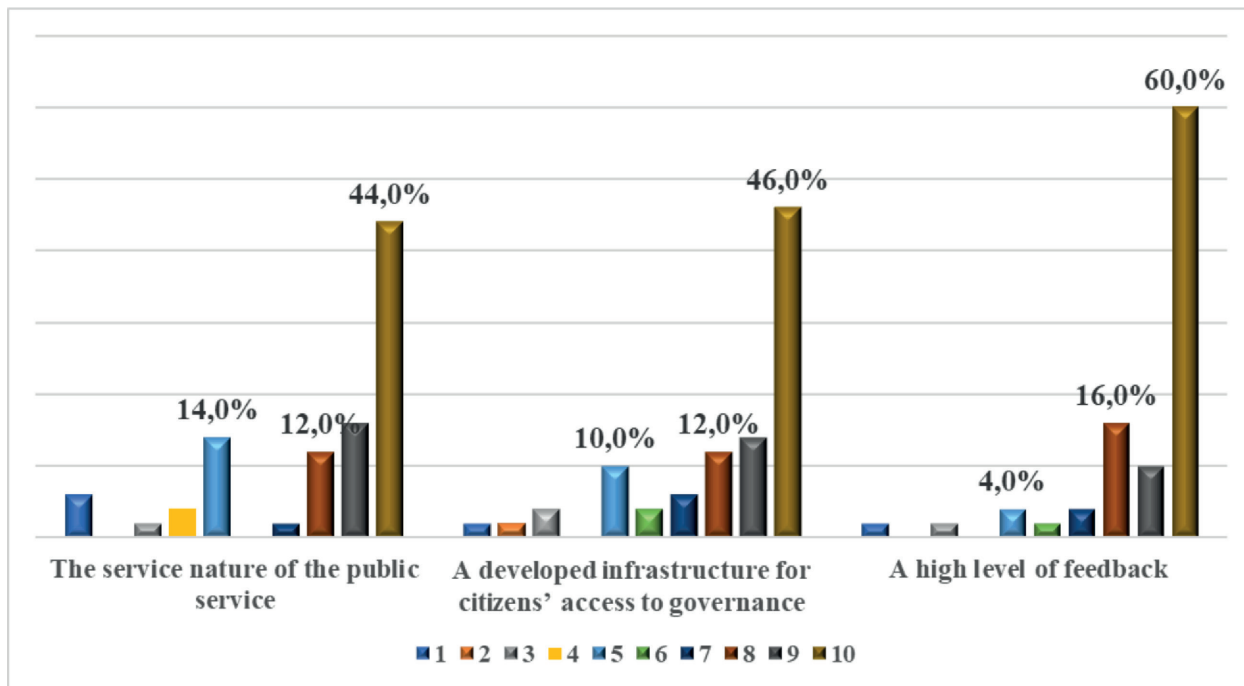
In 2023, the Civil Service Law was amended to include new rules for assessing the workforce and contract employees, barriers to recruitment into the civil service were removed, and pilot projects for new civil service selection began. Expansion of personnel management capabilities, including the possibility of non-competitive appointment of individual positions, and de-bureaucratization of procedures ensured personal responsibility for the state of personnel and a quick solution to the problem of finding and hiring managers who meet modern standards.

To the question "When meeting with the head of any government agency, who would you like to see in front of you?" 60% of respondents said they want a person who focuses on people.

As noted above, government officials are required to follow specific guidelines and protocols to act in the "public interest." Therefore, the responses of respondents in the survey are interesting. Thus, answering the question "Which of the following features of a "Hearing state" do you consider the most important, we received confirmation of what citizens consider the most important:

- The service nature of the public service;
- A developed infrastructure for citizens' access to governance and a high level of feedback.

The assessment was carried out on a scale from 1 to 10, where 1 is low importance, and 10 is high." At the same time, assessing each of the criteria identified by the population according to the proposed scale, we obtained the following results: 44% of respondents emphasized the importance of the service nature of the public service, 46% noted the need for a developed infrastructure for citizens' access to governance, and 60% noted a high level of feedback (Picture 1).

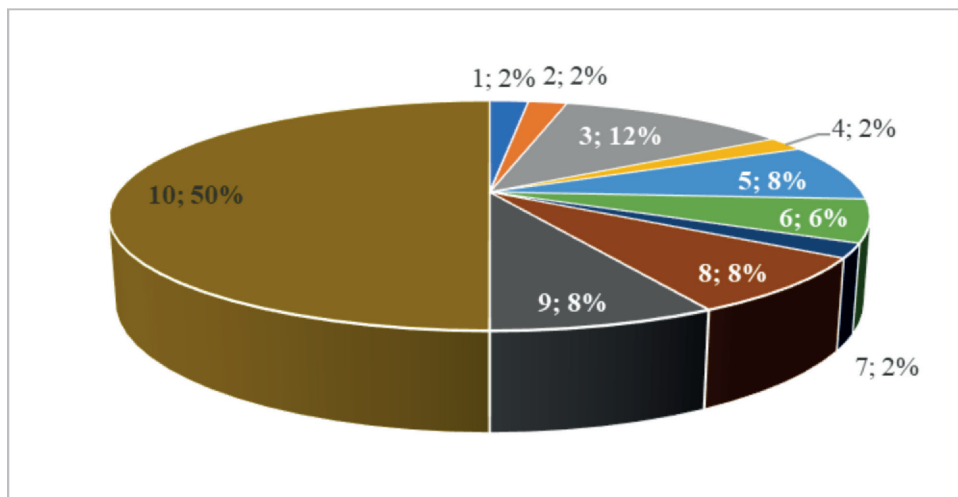

Picture 1. Most important features of a “Hearing state”

Source: Results of a survey of representatives of civil society conducted in 2023 as part of project IRN BR18574203.

To identify the degree of openness and transparency of management, we asked the question “Building a dialogue for the development of both civil society as a whole and the territories in which it lives involves the implementation of several principles of openness of government bodies.”

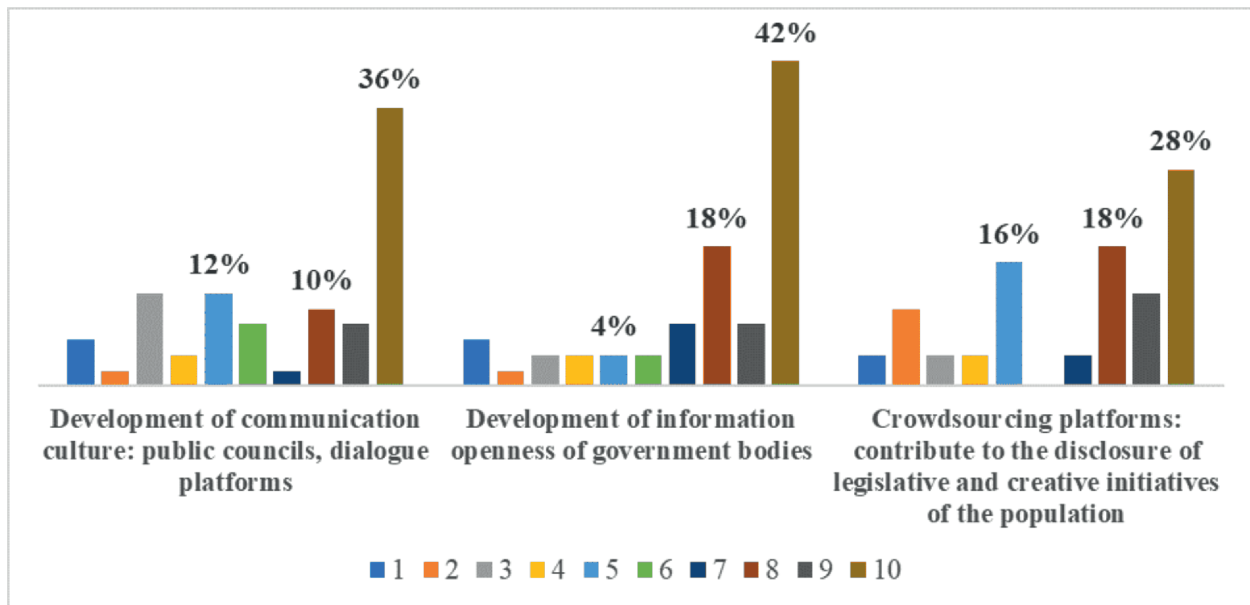
50% of respondents emphasize the high level of implementation of the principle of “openness and transparency of management”, and 12% speak of a low level (Picture 2).

Picture 2. Openness and transparency of management

Source: Results of a survey of representatives of civil society conducted in 2023 as part of project IRN BR18574203.

At the same time, according to the survey results, 36% of respondents believe that the most effective mechanism for involving citizens in the decision-making process is the development of a communication culture through public councils and dialogue platforms, 42% - stress attention to the factor “development of information openness of government bodies” and 28% had mentioned about contribution to disclosure of legislative and creative initiatives of the population through crowdsourcing platforms. (Picture 3).

Picture 3. Development of communication culture: public councils, dialogue platforms
 Source: Results of a survey of representatives of civil society conducted in 2023 as part of project IRN BR18574203.

Thus, the “public interest” according to the survey can be expressed through effective, accountable and participatory institutions guided by the principles of good governance.

■ RESULTS

Analysis of the survey results shows that the model of the civil service of the Republic of Kazakhstan should include the following system-forming elements:

- updated legislation to speed up the process of forming a “hearing state”;
- the service nature of the civil service, combined with a high level of communication competencies of civil servants;
- availability of working mechanisms and tools for interaction between government bodies and citizens;
- developed infrastructure for citizens’ access to governance and active participation of citizens in the development and implementation of public policy;
- an institutional environment that does not interfere with the implementation of the constitutional right of citizens to receive and disseminate information;
- high level of communicative culture of the population.

As the experience of countries that are successful in their democratic promises shows, the priority goal is the transition to a modern model of public administration that is adequate to the new conditions of social development.

In this regard, it is important to understand that the key goal is to create a government that is fully accountable for its actions and develops its policies on an evidence-based basis.

According to the theory of strategic management, any goal is derived from a mission. **The mission of a civil service** typically includes the following aspects:

Meeting the needs of citizens: The public service is aimed at meeting the needs and expectations of citizens by providing them with quality services and public goods.

Serving the interests of society: Public servants are obliged to serve the interests of society and ensure its welfare.

Compliance with laws and regulations: The public service must operate within the framework of laws and regulations, respect the principles of the rule of law and ensure fairness and equality.

Efficiency and results: Public servants must strive for efficiency and results in their work to provide quality services and benefits.

Transparency and openness: The public service must act openly and transparently, providing access to information and feedback from citizens.

Commitment to Improvement: Public servants must continually strive to improve processes and the quality of services and respond to the changing needs of society.

The public service mission is an important guideline that helps government agencies and officials focus on achieving their goals and objectives related to serving citizens and society. This mission emphasizes the commitment of public servants to the public and upholds the important values of responsibility and service to the public interest.

Thus, the new model of public service development is distinguished by the following qualitative characteristics: open, accountable, effective, result-oriented, based on evidence-based policies and broad civic participation, service-oriented, people-centric, decentralized, based on a matrix structure, limited to the policy-making function, mobile, using modern digital technologies.

The concept for the development of civil society, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on August 27, 2020 [9], provides for the development of unified regulations for public hearings based on international standards and recommendations, in particular those contained in the UN Economic Commission for Europe Convention “On Access to Information, Public Participation in the Decision-Making Process and access to justice in environmental matters” [10].

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Public Control” [11] and the creation of the information system “E-Otinish” will contribute to the development of the institution of petitions in electronic form for citizens to initiate reforms and proposals to improve public administration.

It is advisable to turn the “Natzhe” centers, created on the basis of the NJSC “Government for Citizens”, which receive requests from citizens, into full-fledged consultation centers, attracting non-governmental organizations and volunteer lawyers for this purpose. As an example, we can cite the experience of Great Britain, where a network of citizen advice bureaus played a major role in expanding civic participation and improving the social well-being of the population.

■ CONCLUSION

In conclusion, our research underscores the critical importance of aligning the civil service of the Republic of Kazakhstan with the principles of the “public interest” and the strategic goals outlined in the Concept for the Development of Public Administration until 2030 [12].

To achieve this transformation successfully, it is imperative to focus on key tasks: guiding government direction, facilitating multi-stakeholder governance, promoting innovation, disrupting unsustainable practices, and enhancing internal structures and capacities.

Additionally, the development of a new civil service model should be guided by specific target indicators of a “Hearing state,” including citizen-centric focus, proactive engagement in key areas, transparency standards, global recognition for government openness, and the utilization of public initiatives through collaborative partnerships.

Acknowledgement

The article was prepared with the financial support of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (IRN BR18574203 “Scientific and methodological substantiation of the processes of development of the civil service and transformation of the activities of government bodies in the context of the construction of New Kazakhstan”).

References:

1. Roland Dillon, Elizabeth Murray, Scott Blackburn, and Neil Christie "Transforming government in a new era"//<https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/transforming-government-in-a-new-era>
2. Kushlin Valeriy Ivanovich, Ustenko Viktoriya Sergeyevna. Reformirovaniye gosudarstvennoy sluzhby kak faktor upravleniya sotsial'no-ekonomicheskim razvitiyem (opyt razvitykh stran) // *Sovremennyye tekhnologii upravleniya*. ISSN 2226-9339. – №5 (53). Nomer stat'i: 5306. Data publikatsii: 08.05.2015. Rezhim dostupa: <https://sovman.ru/article/5306/>
3. What Is Meant by Public Interest? What Are the Principles and Procedures to be followed by the Civil Servants in Public Interest? // <https://pwonlyias.com/mains-answer-writing/what-is-meant-by-public-interest-what-are-the-principles-and-procedures-to-be-followed-by-the-civil-servants-in-public-interest-150-words-10-marks/>
4. Blijleven, W., & van Hulst, M. (2022). Encounters with the organisation: how local civil servants experience and handle tensions in public engagement. *Local Government Studies*, 48(3), 615–639. <https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1857247>
5. Stewart, J. 2006. "Value Conflict and Policy Change." *Review of Policy Research* 23: 83-95. doi:10.1111/j.1541-1338.2006.00192.x.
6. Nabatchi, T., and L. Blomgren Amsler. 2014. Direct public engagement in local government. *American Review of Public Administration*, 44 (4S): 63S–88S.
7. President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address, September 2, 2019 "Constructive public dialogue - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan". [Electronnyy resurs] // URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-2-2019
8. Waldorff S.B., Kristensen L.S., Ebbesen B.V. The complexity of governance. Challenge for public sector innovation // In book: *Public innovation through collaboration and design*. – London: Routledge, 2014. – P. 70-88.
9. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya grazhdanskogo obshchestva v Respublike Kazakhstan Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 27 avgusta 2020 goda № 390. [Electronnyy resurs] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000390>
10. Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters. [Electronnyy resurs] // URL: <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>
11. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 2 oktyabrya 2023 goda № 30-VIII ZRK. Ob obshchestvennom kontrole. [Elektronnyy resurs]// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030>
12. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya gosudarstvennogo upravleniya v Respublike Kazakhstan do 2030 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 26 fevralya 2021 goda № 522. [Electronnyy resurs] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚОҒАМДЫҚ МҮДДЕГЕ ӨКІЛДІК ЕТУДЕГІ РӨЛІ ЖӨНІНДЕГІ МӘСЕЛЕ ТУРАЛЫ

А.Б. Көшербаева*

э.ф.д., профессор
 Қазақстан Республикасы
 Президентінің жанындағы
 Мемлекеттік басқару академиясы
 e-mail: a.kosherbayeva@apa.kz

Б.Н. Боқаев

PhD
 Қазақстан Республикасы
 Жоғары аудиторлық палатасының
 Ғылыми-зерттеу, талдау және тиімділігін
 бағалау орталығы
 e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада «қоғамдық мүдделерді» ескере отырып, мемлекеттік қызметті дамытудың факторлары мен шарттары талданады.

Мақалада Жаңа Қазақстанның объективті қажеттіліктеріне жауап беретін мемлекеттіліктің жаңа түрін қалыптастыру үшін мемлекеттік басқару жүйесіне «адам келбеті бар мемлекеттік қызметті» біріктіру қажет деген гипотеза сыналған. ЖТН BR18574203 «Мемлекеттік қызметті дамыту процестерін ғылыми-әдіснамалық негіздеу және Жаңа Қазақстанды құру аясында мемлекеттік органдардың қызметін трансформациялау» жобасы аясындағы социологиялық сауалнама және әдеби шолу нәтижелері бойынша авторлар «қоғамдық мүдделерді» ескеру үшін Қазақстанның мемлекеттік қызметі коммуникация мәдениетін, басқарудың ашықтығы мен жариялылығын дамыту бағытында трансформациялануы, сондай-ақ қоғамның ортақ шешім қабылдауға қолжетімділігі үшін инфрақұрылымды дамытуға күш салуы керек деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздері: есеп берушілік, мемлекеттік қызмет, инновация, «естуші мемлекет», қоғамдық мүдде, мемлекеттік басқару, ашықтық.

К ВОПРОСУ О РОЛИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ
КАК ПРОВОДНИКА ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНТЕРЕСОВ

А.Б. Кошербаева*

д.э.н., профессор
Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан
e-mail: a.kosherbayeva@apa.kz

Б.Н. Бокаев

PHD
Центр исследований, анализа и оценки
эффективности Высшей аудиторской палаты
Республики Казахстан
e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com

***Аннотация.** В статье анализируются факторы и условия развития государственной службы с учетом «общественных интересов».*

В статье тестируется гипотеза о том, что для формирования нового типа государственности, отвечающей объективным потребностям Нового Казахстана, необходимо интегрировать «госслужбу с человеческим лицом» в систему государственного управления. По результатам обзора литературы, а также социологического опроса в рамках проекта ИРН BR18574203 «Научно-методическое обоснование процессов развития государственной службы и трансформации деятельности органов государственной власти в условиях строительства Нового Казахстана» авторы приходят к выводу, что для учета «общественных интересов» государственная служба Казахстана должна трансформироваться в направлении развития культуры общения, открытости и прозрачности управления, а также прилагать усилия к развитию инфраструктуры для доступа общественности к совместному принятию решений.

***Ключевые слова:** подотчетность, государственная служба, инновации, «слышащее государство», общественный интерес, государственное управление, прозрачность.*

A.A. Naurusbayev*

PhD student

KIMEP University

Almaty, Kazakhstan

e-mail: alibek.nauruzbayev@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0008-1233-4127

M.Zh. Berniyazova

Ph.D. student

KIMEP University

Almaty, Kazakhstan

e-mail: marzhan@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0000-8107-9969

EARNINGS QUALITY AND NATIONAL IPO: REM PRACTICES OF CENTRAL ASIA

Abstract. Preliminary analysis of overall Earnings quality in KASE listed state SOE supports People's or National IPO/SPO Program in Kazakhstan. Purpose of this research is to look at strategies of real activities before accrual-based earnings manipulations adjust overall Earnings quality. Real earnings management (REM) practices with direct cash effects have detrimental nature compared to accruals-reversals game in accrual-based earnings management (AEM) practices. We utilize Roychowdhury REM models: cash flow, production cost, and discretionary expenses. Sample population is 572 unbalanced panel firm-year non-financial observations over 2009-2021. Key variables are winsorised to reduce the impact of outliers. We split strategies into high and low upward REM practices. Major findings are 1) re-confirming that SOE use high upward REM; 2) low upward REM indicates better key investment indicators, such as profitability and cash generation, and 3) 50-99% partially-owned SOE outperform other state SOE but underperform private POE in terms of real manipulations. We contribute and provide practical implications in several ways. Findings might be useful to analysts of various strategies in the REM field. We believe that theoretical gaps of real corporate distortions in context of Kazakhstan should be reduced as this study is among the first to analyze REM strategies.

Keywords: Earnings quality, Ownership structure, Earnings management, Kazakhstan, National IPO/SPO, KASE

■ Introduction

In the State of the Nation Address dated September 1, 2020, President of the Republic of Kazakhstan Mr. Kassym-Jomart Tokayev emphasized fair competition and a new privatization plan of fully state-owned enterprises (or «SOE») including continuation of People's IPO Program of large companies under control by Samruk-Kazyna State Fund:

«The denationalization of the economy plays an important role in the development of equal competition. Central state bodies, akimats and holdings still own about 7,000 non-social objects. But it is already axiomatic that the state is not the best economic manager. The government needs to adopt a new privatization plan. The state should retain only social objects, as well as objects that ensure the security and functioning of the state».

So what is Samruk-Kazyna State Fund, and why People's IPO Program is so important for Kazakhstan? Samruk-Kazyna State Fund is a sovereign wealth fund and joint stock company in Kazakhstan which owns several major companies in the country. This includes the national rail and postal service, the state oil and gas company KazMunayGas, the state uranium company Kazatomprom, Air Astana, and others. The state is the sole shareholder of the fund. (official site <https://sk.kz/>)

An IPO (Initial Public Offering) is the first public offering of a company's shares, also called an issue. The issuing company issues its shares on the market for the first time, and a wide range of investors buy them. The IPO allows the company to attract significant financial resources from various investors on fairly favorable terms. Investors receive a small "share" of the company's business and actually become co-owners of this company. (official site <https://sk.kz/>)

Placing shares of the largest companies on national stock exchanges through People's or National IPO should help reduce the burden on Samruk-Kazyna State Fund, increase efficiency and effectiveness of SOEs and continue raising investment culture among local population. Willingness of people to become short- or long-term investors is highly dependent on sustainability of enterprises which in turn can be traced using market and academic tools as one reads, analyzes and evaluates quality of corporate information in yearly reports.

The National IPO/SPO program started more than 10 years ago with several IPO launches: KazTransOil JSC in 2012, KEGOC JSC in 2014, Kazatomprom JSC in 2018 and SPO in 2019-2020, KazMunayGas JSC in 2022. According to the development plan for 2023-2032, Samruk-Kazyna State Fund is going to launch KEGOC JSC SPO at the end of 2023, Air Astana JSC IPO at the beginning of 2024 and a few major others to meet KPI of less than 5% own share in the economy.

Preliminary analysis of overall Earnings quality in KASE-listed companies with different ownership structures concludes that privatized SOEs with 50-99% state control turn to become better investment strategy based on criteria such as Earnings quality risk, cash generation, profitability and leverage-based risk.

Overall Earnings quality is a combination of two manipulation practices, REM through real activities and AEM by means of accounting accruals.

Brennan analyzed various definitions of EM practices and reviewed the frequently used items in the academic literature such as «Accounting choice», «Income smoothing», «Earnings management» and «Earnings manipulation» [1]. We emphasize the opportunistic use of the financial reporting strategy that usually leads to accounting manipulations, mainly referring to the Healy & Wahlen definition [3]:

“Earnings management occurs when managers use judgment in financial reporting and in structuring transactions to alter financial reports to either mislead some stakeholders about the underlying economic performance of the company or to influence contractual outcomes that depend on reported accounting numbers.”

Some scholars criticize the existence of only «Bad» EM and distinguish «Good and Bad» in the following way [2]:

“Reasonable and proper practices that are part of operating a well-managed business and delivering value to shareholders.” versus “Improper Earnings management, is intervening to hide real operating performance by creating artificial entries or stretching estimates beyond the point of reasonableness.”

REM practices with direct cash effects have detrimental nature compared to accruals-reversals game in AEM practices. To authors' knowledge, most local researchers have been investigating AEM practices as a major Earnings management instrument in various academic papers. Accruals are extensively used and might serve as a compensation instrument after cash-affecting REM distortions.

To deal with research problem of unclear REM direct impacts we raise the following research questions (or RQ). Research objective is to assess the direct and separate impact of REM strategies on Earnings quality in KASE-listed companies and provide recommendations to investors and analysts.

RQ1: Do KASE-listed companies engage in REM practices?

RQ2: Do REM-practicing companies differ in ownership structure?

RQ3: What are key investment indicators in REM-practicing companies?

Findings might be useful to analysts of various strategies in the REM field. We believe that theoretical gaps of real corporate distortions in context of Kazakhstan should be reduced as this study is among the first to analyze REM strategies standalone of AEM strategies.

The rest of the paper is organized as follows. In the methodology part, we describe KASE population and justify earnings management models utilized. In the literature review, we develop the research hypothesis. Then, we present our empirical results in Results & Discussion. Finally, we conclude.

■ Literature review

In a famous classic paper on REM practices, Roychowdhury found evidence consistent with managers manipulating operational real activities to avoid reporting annual losses suggesting price discounts to temporarily increase sales, overproduction to lower the cost of goods sold, and reduction of discretionary expenditures to improve profit margins. Roychowdhury believes that managers manipulate not only the abnormal accruals and real activities through investment activities but also engage into the operational real activities [4]. Later Cohen and Zang discussed substitution and relative costs relating REM and AEM strategies together [5, 6].

Using various research engines including Ebscohost, Proquest, Emerald, Wiley, Jstor, Mendeley etc, we end up with a few peer-reviewed contemporaneous articles published in high-quality journals indexed in Scopus that discuss REM practices.

C. Guo, M. Gao, & J. Li based on Roychowdhury methodology and a sample of state-holding enterprises (5,581 firm-year observations) trading on the China Shanghai and Shenzhen Stock Exchanges between 2014-2019 hypothesize that inhibitory effect of minority shareholder governance on earnings management behavior of state-owned enterprises weakens when the state level is high. Authors found that as the degree of state ownership rises, the inhibition of minority shareholders on earnings management declines [7]. However, results show insignificant direct relationship between state ownership and real earnings management, which could be explained by preference to use accrual-based earnings management.

Lu using 11,905 A-share listed Chinese firm-year observations on both the Shanghai and Shenzhen Stock Exchanges, investigated impacts of State ownership on management's decision to select REM or AEM earnings management strategies. Authors found that state-owned enterprises tend to favor REM over AEM earnings management strategies more than private [8]. However, SOEs could have different level of government engagement, and privatized SOEs might look more similar to POE instead.

In 2022, W. Zhan, & H. Jing attempted to answer the question of whether Fintech development reduces corporate earnings management. A-share companies listed on the Shanghai and Shenzhen stock exchanges from 2011 to 2020 (24,774 observations) were tested and showed that Fintech development has a greater effect on reducing REM practices in private enterprises [9].

In China Gong and Choi investigated the effect of State ownership on Accounting quality, using the samples of state-owned enterprises (8,115 observations) listed in the A-share during 2009-2017, authors found that there is a significantly positive relationship between State ownership and Earnings management and it has been declining implying the mixed-ownership reform to be effective [10]. However, such tendency might indicate trade-off between AEM and REM strategies.

Based on the literature review, the research area of REM practices and ownership structure looks underestimated with only few high quality articles covering mainly China and discussing AEM/REM substitution strategies and moderating effect of specific interactive variables that determine strength of relation between state ownership and earnings management.

In contrast, our approach to research is to provide empirical evidence to assert that KASE-listed companies engage in upward REM practices more when level of government control is either 100% or below 50%;

SOEs do practice REM strategies overall more compared to POEs;

Partially privatized SOEs statistically differ from other SOEs in upward REM use; and

REM strategies statistically differ in terms of investment indicators with larger impact on profitability and cash generation.

For each anticipated practical assertion we formulate relevant theoretical hypotheses to associate ownership structure and Earnings quality in the form of REM practices in Kazakhstan, a key player in the Central Asian region.

H1: KASE-listed companies engage in upward REM practices.

H2: State ownership is correlated with upward REM practices.

H3: Partially privatized SOEs differ from other SOEs in upward REM use.

H4: High and low upward REM practices are different in key investment indicators.

First two hypotheses H1-2 support research question RQ1 whereas H3 and H4 help answer RQ2 and RQ3 respectively.

To test hypotheses we utilize Roychowdhury REM models: cash flow, production cost, and discretionary expenses, and apply descriptive correlation analysis.

Materials and methods

Data is extracted from annual audited financial reports or yearly reports of KASE-listed companies. To minimize errors and omissions, we applied a four-eyes review procedure. According to Table 1, KASE Stock Exchange sample population is 52 local companies, 26 state and 26 private, (out of 235 eminent) across different industries excluding banks, insurance companies, leasing companies, pension funds and other investment holdings due to different capital structures. Time horizon is 13 years during 2009-2021 totaling 572 unbalanced panel firm-year observations. 46% of firm-year observations with 29% state share on average are SOEs.

Table 1. Descriptive statistics

variable	Mean	SD	IQ range	Max	P 50	Min
State dummy	.4667	.4993	1	1	0	0
State share avg	.2929	.4078	.5440	1	0	0
REM practices	.0031	.1579	.1713	.6695	.0225	-.5830
Roa	.1047	.2618	.1437	4.4579	.0605	-1.0537
CFOTA (cash)	.1300	.2074	.1531	1.0638	.1035	-1.5238
Lev	.6000	.4197	.3579	3.2685	.5120	.0586
Growth	.3578	3.0916	.3104	71.7272	.1166	-1
Liq	1.8774	1.9339	1.474	14.4545	1.3202	.0144
Size	4.3441	1.8607	2.486	9.5924	4.0943	.1823

Source: authors' calculation using Stata15.1 tool

To verify our raw data is stationary we applied a Fisher-type unit root test designed for unbalanced panel data and received a positive conclusion. (Input data don't contain unit root with p-values = 0 at 1% significance level) Testing for normality identified high kurtosis due to potential outlier presence. We apply the approach of winsorising outliers to deal with high kurtosis. Winsorising at 5% reached kurtosis around 3-3.5 which is within the acceptable range. A value of skewness for the residuals is between -0.5 and 0.5 indicating that the distribution is fairly symmetrical.

To measure REM, we follow Roychowdhury aggregate model of 3 models, cash flow model, production model and discretionary expenses model [4]:

$$CFO_{i,t} / A_{i,t-1} = \beta_0 / A_{i,t-1} + \beta_1 (Rev_{i,t}) / A_{i,t-1} + \beta_2 (\Delta Rev_{i,t}) / A_{i,t-1} + \epsilon, \quad (3)$$

$$PROD_{i,t} / A_{i,t-1} = \pi_0 / A_{i,t-1} + \pi_1 (Rev_{i,t}) / A_{i,t-1} + \pi_2 (\Delta Rev_{i,t}) / A_{i,t-1} + \pi_3 (\Delta Rev_{i,t-1}) / A_{i,t-1} + \xi, \quad (4)$$

$$DISX_{i,t} / A_{i,t-1} = \Omega_0 / A_{i,t-1} + \Omega_1 (Rev_{i,t-1}) / A_{i,t-1} + \Upsilon, \quad (5)$$

where A – total assets, Rev – sales, CFO – net operating cash flow, PROD – Inventory + COGS, DISX – S G&A expenses, β π Ω – constant variables, and $SUM((-€) + £ + (-¥))$ – aggregate REM.

Table 2. REM models, regression results

variable / model	Cash flow model	Production model	Discretionary expenses
Regression (Coef (S.E.))	RE GLS (robust)	FE (robust)	RE GLS (Drisc/Kraay)
constant	.0878 (.0211)***	.2974 (.0125)***	.0700 (.0131)***
1 / $A_{i,t-1}$	-.2545 (.0788)***	.2196 (.1093)**	.0190 (.0517)
$(Revi,t) / A_{i,t-1}$.0717 (.0318)**	.1607 (.0176)***	
$(\Delta Revi,t) / A_{i,t-1}$.0334 (.0279)	.0533 (.0241)**	
$(\Delta Revi,t-1) / A_{i,t-1}$.0114 (.0186)	
$(Revi,t-1) / A_{i,t-1}$.0616 (.0101)***
FE Time	NO	YES	NO
N obs	572	572	572
N groups	52	52	52
Prob > F or Wald	0.0000	0.0000	0.0000
R-squared (overall)	0.20	0.52	0.33

* at 10% significance level; ** at 5% significance level; *** at 1% significance level

Source: authors' calculation using Stata15.1 tool

Due to insufficient number of industry-year observations instead of cross-sectional regression, we apply panel FE/RE effect models with robust/DK standard errors. Based on the results of Hausman test (F-test, LM-test) and the presence of Autocorrelation and Heteroskedasticity issues, we applied Random-effects GLS Regression with robust standard errors for REM cash flow model, Fixed-effects (within companies) Regression with robust standard errors for REM production model, and Random-effects GLS Regression with Driscoll-Kraay standard errors for REM discretionary expenses model. (Table 2)

State ownership is expressed as % of total shares owned by State. For our analysis, we split KASE-listed companies into sub-groups depending on state engagement. Key investment indicators are measured as follows: CFOTA – net operating cash flow scaled by total assets, ROA – NI / Assets, Leverage (or lev) – Liabilities / Assets, Growth – Change % (Sales), Liquidity (or liq) – Current ratio, and Size – natural logarithm Ln (Assets). Next, we discuss upward REM strategies relative to various ownership structures.

■ Results and discussion

In Table 3, total KASE population where 46% are SOEs is divided into 2 major groups, private POEs and state SOEs. Further, we split SOEs into 3 sub-groups depending on government involvement. Preliminary analysis concluded that privatized SOEs with 50-99% state control appear to be an attractive investment strategy. On average such SOEs have a mixed ownership of 69% owned by State and 31% by Private holders, and are characterized by relatively higher ROA (0.16), cash generation (0.17), and lower leverage (0.39) compared to other SOEs and even outperforming POEs. Private companies still show relatively higher growth and liquidity rates. Aggregate REM is equal to -0.0259 for POEs and increasing to 0.0613 for 100%-owned SOEs. This implies that SOEs prefer upward real manipulations. However, 50-99% of SOEs as well as POEs on average have the lowest REM values. Larger/smaller REM values, higher/lower real manipulations. Thus, we accept hypothesis H3 in full and conclude that partially privatized SOEs differ from other SOEs in upward REM use.

Table 3. Characteristics of SOE vs POE (by mean values)

POE/SOE	Share Avg	REM	ROA	CFO / TA	LEV	Growth	LIQ	SIZE
0%	0%	-.0259	.1243	.1460	.6193	.5367	2.0576	3.4186
0-49%	17%	.0301	.0834	.1299	.6513	.1376	1.7294	4.4032
50-99%	69%	.0038	.1608	.1782	.3942	.1296	1.6669	5.8298
100%	100%	.0613	.0353	.0559	.6196	.1818	1.6220	6.0537
Total	29%	.0031	.1047	.1300	.6000	.3578	1.8774	4.3441
POE	0%	-.0259	.1243	.1460	.6193	.5367	2.0576	3.4186
SOE	62%	.0364	.0824	.1116	.5779	.1535	1.6716	5.4013

Source: authors' calculation using Stata15.1 tool

To check hypothesis H1: «KASE-listed companies engage in upward REM practices», T-student statistic is utilized. (Stata tests are omitted but available upon request) We apply a one-sample t-test for POEs and SOEs separately by group and a two-sample t-test with unequal variances for group comparison. In all except for privatized SOEs in one-sample t-tests, we rejected Null hypothesis that mean values are not statistically different from 0. For POEs values are negative and imply low upward REM practices despite the mean is statistically different from 0. In contrast with AEM practices where volatility is measured in both directions, REM practices are considered volatile with larger positive values. As expected, mean difference in the two-sample t-test for POE vs SOE comparison is statistically significant meaning SOEs prefer upward REM use which may imply AEM strategies are a more preferable instrument for POEs. To conclude, we partially accept hypothesis H1 and state that KASE-listed companies engage in upward REM practices when level of government control is either 100% or below 50%.

Hypothesis H2 says «State ownership is correlated with upward REM practices. » and to test it we apply Spearman rank correlation analysis at 10% significance level. (Table 4) Spearman rank describes the monotonic relationship between two variables and is useful for nonnormally distributed continuous data plus relatively robust to outliers. Since we failed to meet normality assumption based on high kurtosis, the Spearman rank correlation is preferred and can increase power while maintaining a low Type I error. [11, 12] Both ownership structure variables positively correlate with REM practice variable at 22-23% rate. REM activity is also negatively associated with cash generation and profitability which re-confirms its detrimental impact. To sum up, we don't reject hypothesis H2 at 10% level of significance and assert that SOEs do practice REM strategies which re-confirms previous two-sample t-test.

Table 4. Spearman rank correlation

	REM	Roa	CFOTA	Lev	Growth	Liq	Size
REM practices	1.000						
Roa	-.226*	1.000					
CFOTA (cash)	-.493*	.635*	1.000				
Lev		-.504*	-.237*	1.000			
Growth		.177*	.121*	.069*	1.000		
Liq		.343*	.122*	-.530*		1.000	
Size	.108*						1.000
State dummy	.223*						
State shares avg	.238*						

*at 10% significance level
Source: authors' calculation using Stata15.1 tool

Last important hypothesis H4 that allows splitting upward REM strategies into high and low levels and analyzing relevant investment indicators is presented in Table 5.

Table 5. High vs Low upward REM strategies (by mean values)

High/Low	State %	REM	ROA	CFO /TA	LEV	Growth	LIQ	SIZE
Very low	27%	-.2226	.2450	.3056	.5835	.3418	1.8201	3.8505
Low (<0)	32%	-.0457	.0958	.1469	.5998	.1597	2.2187	3.9275
High (>0)	64%	.0414	.0521	.0866	.6118	.6011	1.7804	4.9989
Very High	54%	.1706	.0596	.0293	.6005	.2744	1.7605	4.3690
Total	46%	.0031	.1047	.1300	.6000	.3578	1.8774	4.3441
Low	29%	-.1338	.1701	.2260	.5917	.2504	2.0202	3.8892
High	59%	.1058	.0558	.0580	.6061	.4383	1.7705	4.6849

Source: authors' calculation using Stata15.1 tool

Remind that larger/smaller REM values imply higher/lower real manipulations. First, we split populations into High (>0) and Low (<0) groups to reduce effect of a negative sign. Next, each group is divided into two equal sub-groups to identify firm-year observations with more aggressive manipulative behavior. The level of aggressiveness lowers from Very High to Very Low sub-group. 59% of the companies that practice high upward REM strategies are SOEs whereas 71% that prefer low REM levels are POEs. So yes, both SOEs and POEs engage in REM manipulation practices. However, when it comes to aggressive upward REM, proportion of private companies involved rises to 46% POEs against 54% SOEs, which was not clear in Table 3. In future research, it could be interesting to combine analysis of Table 3 and Table 5 to clarify which SOEs prefer which upward REM strategy. Particularly aggressive upward REM strategy, that, as observed, badly impacts ROA and CFO variables. As real manipulations decline profitability and cash generation improve, 0.24 and 0.30 respectively in Very low sub-group. Leverage indicator is around average and doesn't differentiate at sub-group level. As an investor, we find values of growth and liquidity are quite acceptable with the largest values taking place in Low (<0) and High (>0) sub-groups. In sum, we partially accept H4 saying that REM strategies do differ and impact at least profitability and cash generation, though we admit that additional analysis required to get deeper understanding of privatized SOEs involvement in aggressive high upward REM strategy.

■ Conclusion

Highlights: Following research objective and raised questions we hypothesized and tested association between ownership structure and Earnings quality in the form of REM practices in Kazakhstan as a key player in Central Asia. As a result,

we partially accept hypothesis H1 and state that KASE-listed companies engage in upward REM practices when level of government control is either 100% or below 50%;

we don't reject hypothesis H2 at 10% level of significance and assert that SOEs do practice REM strategies;

we accept hypothesis H3 in full and conclude that partially privatized SOEs differ from other SOEs in upward REM use; and

we partially accept H4 saying that REM strategies do differ and impact at least profitability and cash generation.

Contributions and limitations: We contribute and provide practical implications in several ways. Findings might be useful to analysts of various strategies in the REM field. We believe that theoretical gaps of real corporate distortions in context of Kazakhstan should be reduced as this study is among the first to analyze REM strategies. Due to issues with manual data collection, we

admit some limitations we encounter during research. Research literature on Kazakhstani data is still scarce but expanding from year to year.

Future research: In our analysis when it comes to aggressive upward REM, proportion of private companies involved rises to 46% POEs against 54% SOEs, which was not clear in the analysis by ownership structure in Table 3. In the future research we plan to combine the analysis of Table 3 by ownership structure and Table 5 by REM strategy to clarify what SOEs prefer which upward REM strategy.

References:

1. Brennan, N.M. Connecting earnings management to the real World: What happens in the black box of the boardroom? British Accounting Review. 2021. no.53(6).
2. Parfet, W.U. Accounting subjectivity and earnings management: A preparer perspective. Accounting Horizons. 2000. no.14(4). pp.481–488.
3. Healy, P., Wahlen, J. A Review of the Earnings Management Literature and Its Implications for Standard Setting . Accounting Horizons. 1999. no.13(4). pp.365–383.
4. Roychowdhury, S. Earnings management through real activities manipulation. Journal of Accounting and Economics. 2006. no.42(3). pp.335–370.
5. Cohen, D.A., Dey, A., & Lys, T. Z. Real and accrual-based earnings management in the pre-and post-Sarbanes-Oxley periods. The accounting review. 2008. no.83(3). pp.757-787.
6. Zang, A. Y. Evidence on the trade-off between real activities manipulation and accrual-based earnings management. Accounting Review. 2012. no.87(2). pp.675–703.
7. Guo C, Gao M, Li J. Research on the Role of Minority Shareholders in State-Owned Enterprises Based on Big Data. Sustainability. 2023. no 15(3). pp 2355.
8. Lu, S., Wu, P., Gao, L., Gifford, R. Are State-Owned Enterprises Equally Reliable Information Suppliers? An Examination of the Impacts of State Ownership on Earnings Management Strategies of Chinese Enterprises. Mathematics. 2023. no.11(4).
9. Zhan, W., & Jing, H. Does fintech development reduce corporate earnings management? evidence from China, Sustainability. 2022. no 14(24), pp 16647.
10. Gong, Y., Choi, S.U. State ownership and accounting quality: Evidence from state-owned enterprises in China. Sustainability (Switzerland). 2021. no.13(15).
11. Fowler, R. L. Power and Robustness in Product-Moment Correlation. Applied Psychological Measurement. 1987. no.11(4). pp.419–428.
12. Zimmerman, D.W., Zumbo, B.D. Rank transformations and the power of the Student t test and Welch t' test for non-normal populations with unequal variances. Canadian Journal of Experimental Psychology / Revue Canadienne de Psychologie Experimentale. 1993. no.47(3). pp.523–539.

ХАЛЫҚТЫҚ ІРО-НЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ДЕРЕКТЕРМЕН НАҚТЫ МАНИПУЛЯЦИЯЛАР ДЕҢГЕЙІНЕ ӘСЕРІ

А.А. Наурызбаев*

PhD докторант
КИМЭП университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: alibek.nauruzbayev@kimep.kz
ORCID ID: 0009-0008-1233-4127

М.Ж. Берниязова

PhD докторант
КИМЭП университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: marzhan@kimep.kz
ORCID ID: 0009-0000-8107-9969

***Аңдатпа.** KASE қор биржасында тіркелген мемлекет қатысатын компаниялардың (SOE) қаржылық деректерінің жалпы сапасына алдын ала талдау Қазақстандағы IPO/SPO халықтық бағдарламасының нәтижелілігін атап өтті. Бұл зерттеудің мақсаты – есептеулерге негізделген манипуляциялар қажетті соңғы деңгейді түзетпес бұрын компаниялардың нақты қызметін манипуляциялау стратегияларын зерттеу. Ақша ағындарына тікелей әсер ететін мұндай REM тәжірибелері бухгалтерлік АЕМ есептеулері стратегияларымен салыстырғанда зиянды сипатқа ие. Біз мынадай REM модельдерін қолданамыз (Roychowdhury, 2006): ақша ағындары, өзіндік құн және дискреционды шығындар. Іріктеме 2009-2021 жылдар аралығындағы 572 теңгерімсіз панельдік қаржылық емес бақылаулардан тұрады. Негізгі айнымалылар статистикалық шығарындылардың әсерін азайту үшін винсоризациядан өтеді. Біз жоғары және төмен REM тәжірибесіндегі стратегияларды бөлдік. Негізгі қорытындылар: 1) SOE компаниялары нақты REM манипуляцияларының жоғары деңгейін пайдаланатыны расталады; 2) REM деңгейі төмен*

компаниялар кірістілік және қолма-қол ақша өндіру сияқты ең жақсы негізгі инвестициялық көрсеткіштерді көрсетеді және 3) 50-99% мемлекеттік қатысуы бар SOE компаниялары басқа мемлекеттік SOE компанияларынан асып түседі (аз манипуляциялар жасалынады), бірақ артта қалады (көбірек манипуляцияланған) жеке POE компанияларынан. Зерттеу арқылы біз ғылымға үлес қосамыз және практикалық ұсыныстар береміз. Нәтижелер REM тәжірибесінің әртүрлі стратегияларын талдаушылар үшін пайдалы болуы мүмкін. Қазақстан бойынша нақты корпоративтік бұрмалаулар саласындағы академиялық олқылықтар осындай зерттеулер арқылы азаяды деп санаймыз. Бұл зерттеу REM-нің нақты манипуляция стратегияларын талдайтын алғашқылардың бірі.

Түйін сөздер: қаржы деректерінің сапасы, меншік құрылымы, деректерді манипуляциялау, Қазақстан Республикасы, Халықтық IPO/SPO, KASE биржасы.

ВЛИЯНИЕ НАРОДНОГО IPO НА УРОВЕНЬ РЕАЛЬНЫХ МАНИПУЛЯЦИЙ С ФИНАНСОВЫМИ ДАННЫМИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

А.А. Наурызбаев*

PhD докторант
Университет КИМЭП
г. Алматы, Казахстан
e-mail: alibek.nauruzbayev@kimep.kz
ORCID ID: 0009-0008-1233-4127

М.Ж. Берниязова

PhD докторант
Университет КИМЭП
г. Алматы, Казахстан
e-mail: marzhan@kimep.kz
ORCID ID: 0009-0000-8107-9969

Аннотация. Предварительный анализ общего качества финансовых данных компаний с государственным участием (SOE), котирующихся на фондовой бирже KASE, отметил результативность Народной программы IPO/SPO в Казахстане. Целью данного исследования является изучение стратегий манипулирования реальной деятельностью компаний до того, как манипуляции, основанные на начислениях, скорректируют необходимый конечный уровень. Такие практики REM, с прямым эффектом на денежные потоки, имеют пагубную природу по сравнению с бухгалтерскими начислениями согласно стратегиям АЕМ. Мы используем модели REM (Roychowdhury, 2006): денежных потоков, себестоимости и дискреционных расходов. Выборка состоит из 572 несбалансированных панельных нефинансовых наблюдений за период 2009-2021 гг. Ключевые переменные подвергаются винсоризации для уменьшения влияния статистических выбросов. Мы разделили стратегии на практики с высоким и низким уровнем REM. Основные выводы: 1) подтверждается, что компании SOE используют высокий уровень реальных манипуляций REM; 2) компании с низким уровнем REM показывают лучшие ключевые показатели инвестиций, такие как рентабельность и генерирование денежных средств, и 3) компании SOE с 50-99% государственным участием превосходят (меньше манипулируют) другие государственные компании SOE, но отстают (больше манипулируют) от частных компаний POE. Своим исследованием мы вносим свой вклад в науку и предлагаем практические рекомендации. Выводы могут быть полезны для аналитиков различных стратегий в области практик REM. Мы считаем, что академические пробелы в области реальных корпоративных искажений в контексте Казахстана сокращаются благодаря таким исследованиям. Данное исследование является одним из первых, анализирующих стратегии реальных манипуляций REM.

Ключевые слова: Качество финансовых данных, Структура собственности, Манипуляции данных, Республика Казахстан, Народное IPO/SPO, биржа KASE

А.О. Сыздықова

PhD, қауымдастырылған профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан қ., Қазақстан
e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

МЕТАВЕРС ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРГЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Бүгінгі таңда технологиялық дамудың жеделдеуі қаржы және қаржылай қызмет көрсету салаларында түбегейлі өзгерістер туғызуда. Осы тұрғыда «метаверс» концепциясының пайда болуы цифрлық активтерді басқару, виртуалды валюталар және қаржылық қызметтерді цифрландыру сияқты салаларда елеулі өзгерістерге әкеледі. Метаверс физикалық әлемнің шекарасынан асып түсетін және кең цифрлық ғаламда өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін парадигманы білдіреді. Бұл ғаламда қаржылық қызметтерді пайдаланушылар қалай жобалайтыны, жеткізетіні және тәжірибесі барған сайын күрделі процеске айналып келеді. Бұл мақаланың мақсаты метаверстің қаржы және қаржылық қызметтерге әсерін егжей-тегжей қарастыру арқылы осы цифрлық ғаламның қаржылық болашағын түсіну үшін негізді қамтамасыз ету болып отыр. Метаверс ұсынатын жаңа мүмкіндіктер мен оның әкелетін қиындықтары қаржы институттарының стратегиялық жоспарлауы және клиенттерге қызмет көрсетуді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл мақала метаверс ұсынатын әлеуетті зерттегісі келетін және қаржы индустриясы осы цифрлық әлеммен біріктірілген кезде пайда болатын динамикаларды түсінгісі келетін оқырманға негізгі нұсқаулықты ұсынуға бағытталған. Мақала сондай-ақ метаверстің қаржылық инновацияларды қалай тудыратыны және осы саладағы болашақты қалыптастыруы туралы маңызды сұрақтарға жауап беруге тырысады.

Түйін сөздер: метаверс, қаржылық технология, виртуалды шындық, NFT, цифрлық валюта, қаржылық қызметтер.

■ Кіріспе

Бүгінгі таңда қарқынды дамып жатқан технологиялық ландшафт қаржы және қаржылық қызметтер секторындағы парадигмалық өзгерістерге алып келеді. Осы контексте метаверс концепциясының пайда болуы цифрлық активтерді басқару, виртуалды валюталар және қаржылық қызметтерді цифрландыру сияқты салаларда түбегейлі трансформацияны тудырады және қаржы әлемін дәстүрлі шекарасынан тыс ілгерілетеді. Метаверс виртуалды және физикалық әлемдердің өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін цифрлық кең ғаламды білдіреді [1]. Бұл цифрлық әлем қаржылық қызметтерді құрастыру және жеткізу тәсілін ғана емес, сонымен қатар оларды пайдаланушылардың қалай сезінетінін де түбегейлі өзгертеді.

Қаржы секторында метаверстің пайда болуы дәстүрлі тұжырымдамаларды қайта құру және қаржылық активтерді басқару, цифрландырылған валюталар және виртуалды экономикада жаңа мүмкіндіктер ашып жатыр. Бұл мақала метаверстің қаржы және қаржылық қызметтерге әсерін егжей-тегжей қарастыру арқылы осы цифрлық ғаламның қаржылық келешегін түсіну үшін негізді қамтамасыз етуге бағытталған. Метаверстің қаржылық индустриядағы салдарын түсіну қаржылық институттар үшін стратегиялық жоспарлау және тұтынушыларға қызмет көрсету үшін өте маңызды. Осы тұрғыда метаверс ұсынатын жаңа мүмкіндіктер мен оның туындайтын қиындықтары қаржы секторының осы цифрлық әлеммен интеграциясын қалай бағыттайтынында маңызды рөл атқарады.

Дегенмен, метаверстің көптеген салада қолданылуы туралы айтуға әлі ерте деп санайды ғалымдар бар. Метаверстің кез келген салада қаншалықты табысты болатыны туралы ешкім нақты болжам жасай алмайды [2]. Алайда ірі технологиялық компаниялар метаверсті пайдалану және дамыту үшін көп уақыт, ресурстар және қомақты ақша инвестициялау керектігі белгілі. PricewaterhouseCoopers консалтингтік фирмасы әлемдік метаверс нарығы 2019 жылы 45,5 млрд доллардан 2030 жылға дейін 1,5 трлн долларға дейін өседі деп болжайды [3]. Егер метаверсте осындай даму орын алса, қаржы және қаржылық қызметтер индустриясы осы әлеуетті жаңа нарықты өз өнімдері мен қызметтерін дамыта алатын аймақ ретінде пайдалана алады. Бұл мақаланың мақсаты – метаверстің қаржы және қаржылық қызметтерге әсерін егжей-тегжей қарастыру арқылы осы цифрлық ғаламның қаржылық келешегін түсіну үшін негізді қамтамасыз ету. Осы мақсатта метаверстің қазіргі уақытта қаржы және қаржылық қызметтер үшін нені білдіретіні және оның осы сала үшін әлеуетті мүмкіндіктері қандай болуы мүмкін екендігі туралы тұжырымдамалық негіз жасалды. Сонымен қатар мақала метаверстің қаржы институттары үшін осы цифрлық әлемге интеграциялану процесінде пайда болатын динамикаларды түсінгісі келетін оқырмандарға нұсқаулық беруге бағытталған. Метаверс қаржылық инновацияларды қалай тудыра алады, қаржылық активтерді басқару және цифрлық валюталар осы ортада қалай дами алады – осы мақаланың негізгі бағыттары. Бұл ретте метаверстің қаржы секторындағы әлеуеті дамып келе жатқан технологиялар мен тұтынушылардың болжамы контекстінде зерттеледі және оның болашақ қаржылық қызметтерді қалыптастыруда қандай рөл атқара алатыны талқыланады.

■ Әдебиетке шолу

Әр онжылдықта дерлік ақпараттық-коммуникациялық технологиялар платформалары парадигманың өзгеруіне ұшырайды. 1990 жылдардағы компьютерлік байланыс, 2000 жылдардағы интернет және 2010 жылдардағы ұялы байланыс парадигмасы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды түбегейлі өзгертті. 2020 жылдардағы парадигманың негізгі тұжырымдамасы «метаверс» болды [5]. Метаверс – 1992 жылы Neal Stephenson басып шығарған «Қар апаты» (Snow Crash) романынан алынған тұжырымдама және үш өлшемді (3D) виртуалды әлемді білдіреді. Мұнда «meta» виртуалды және дерексіз, ал «verse» ғаламды білдіреді. Әдетте компьютерлік графикадан тұратын бұл виртуалды әлемге қолайлы дербес компьютерлері және арнайы қолданбасы бар пайдаланушылар қол жеткізе алады [6]. Метаверс немесе виртуалды әлем тұжырымдамасы цифрлық пайдаланушылар немесе аватарлар өзіміз болатын нақты виртуалды жасанды қауымдастықты жасайды. Бұл аватарлар бір-бірімен әлеуметтік және экономикалық тұрғыдан үш өлшемді виртуалды және көп пайдаланушылық онлайн орталарда өзара әрекеттеседі және осы қауымдастықтардағы әрекеттер сауда мен ойын-сауықтан әлдеқайда асып түседі. Бұл тұрғыда метаверс экожүйесі ойын өндірісі, әзірлеу құралы және бағдарламалық қамтамасыз ету, интеллектуалды бұлт қызметі және нарықты басқаратын ойын платформасындағы негізгі ойыншылар бар ойындарға негізделген [7]. Осы барлық мүмкіндікпен метаверс қолданыстағы виртуалды шынайылыққа қарағанда кеңірек ұғым ретінде түсіндіріледі [8]. Көптеген адам метаверстің не екенін және оның қандай уәделер беретінін түсінуге тырысып жатыр. Тұжырымдамалық деңгейде мета-деректер репозиториі физикалық өмірімізді виртуалды өмірімізбен үздіксіз біріктіруге және нақты уақыт режимінде иммерсивті тәжірибе жасауға мүмкіндік беретін келесі буын интернеті ретінде сипатталады [9].

Әдебиетте метаверстің қаржылық қызметтердегі рөліне бағытталған бірқатар зерттеу бар. Far S.B. және т.б. (2023) цифрланатын қаржы әлеміндегі метаверстің өсіп келе жатқан маңыздылығын атап өтті және оның виртуалды активтерді басқаруға және цифрлық валюталарға әлеуетті әсерін талқылады [10]. Сондай-ақ, Ooi K.V. және т.б. (2023) метаверспен интеграция процесінде қаржы институттары тап болатын ықтимал қиындықтарды

және осы интеграцияның тұтынушылардың қанағаттанушылығына әсерін бағалады [11]. Метаверс пен қаржы арасындағы контексті түсінуге арналған тағы бір маңызды зерттеу – Belk R. және басқа мамандардың (2022) зерттеуі цифрлық активтерді токенизациялауға және виртуалды экономикалардың эволюциясына бағытталған. Бұл зерттеу метаверс қаржылық активтерді басқаруды қалай өзгерте алатынын түсіндіреді және метаверс ішіндегі цифрлық активтерді саудалауды түсіну үшін негіз береді [12]. Сонымен қатар, метаверс пен қаржылық инновациялар арасындағы байланысты түсінуге бағытталған Vakitі J.L. және SL Tulasі D. (2023) зерттеуі қаржы секторындағы цифрландыру тенденциялары және осы тенденциялардың метаверспен үйлесуін талқылайды [13]. Бұл мақалаларда метаверстің қаржылық қызметтердің дизайны мен жеткізілімін қалай өзгерте алатыны туралы түрлі ұсыныстар берілген. Әдебиетке шолу қаржы және қаржылық қызметтер саласындағы метаверстің болашағы туралы білімді тереңдетеді және осы салада көбірек зерттеулер жүргізуге ықпал етеді. Осы зерттеулерді ескере отырып, метаверстің қаржы әлеміне қалай әсер етуі және осы әсерлерді қалай басқаруға болатыны туралы сұрақтарға назар аудару болашақ зерттеулер үшін маңызды негіз болмақ.

■ Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу «метаверс дәуіріндегі» қаржы және қаржылық қызметтердің өзгеруін түсіну және талдау мақсатында әдебиеттерді шолу әдісін қолданды. Әдебиетке шолу процесі тақырыптың негізгі ұғымдарын анықтау кезеңінен басталды және метаверстің қаржылық және қаржылық қызметтердегі әсерін кең тұрғыдан қарастыру үшін кілт сөздер анықталды. Осы кілт сөздерге сәйкес академиялық дереккөздері, ғылыми мақалалар, кітаптар, конференция материалдары және салалық есептер талданды. Метаверстің қаржылық қызметтерге әсері, қаржы секторындағы инновациялар және оның пайдаланушылардың мінез-құлқына ықтимал әсері жүйелеу және синтез әдісімен зерттелді.

■ Нәтижелер мен талқылау

Метаверс нақты әлемнің цифрлық айнасына ұқсайтын, бірақ ешбір шектеусіз ортақ пайдаланылатын тұрақты виртуалды кеңістік идеясын білдіреді. Жақында Facebook әлеуметтік желісін метаверсті компанияға айналдыру туралы көзқарасын білдірген Facebook бас директоры Марк Цукерберг оны «Сіз метаверс туралы мазмұнды қараудың орнына оның ішінде болатын бейнеленген интернет ретінде ойлай аласыз» деп сипаттайды. Метаверс идеясы шын мәнінде жаңа ұғым емес. Метаверс виртуалды шындық (Virtual Reality-VR) мен толықтырылған шындықтың (Augmented Reality-AR) үйлесімі болады, ол физикалық әлемнің жоғарғы жағында абстракциялық қабат ретінде құрылады және біз қазір қалай өмір сүріп жатқанымызбен тікелей байланысты жұмыс істейді. Метаверс – цифрлық және онлайн өміріміз біріктірілген саланың соңғы сиқыры. Көптеген адам әлі де метаверстің нақты не екенін түсінуге тырысып жатқанымен, негізгі технология ойыншылары өздерінің болашағын осы жаңа парадигманың уәдесі бойынша құруға кірісіп кетті. Алайда метаверс бойынша зерттеулер күннен-күнге қарқын алып келе жатқанымен, метаверс деп атауға болатын нақты платформа әлі жоқ.

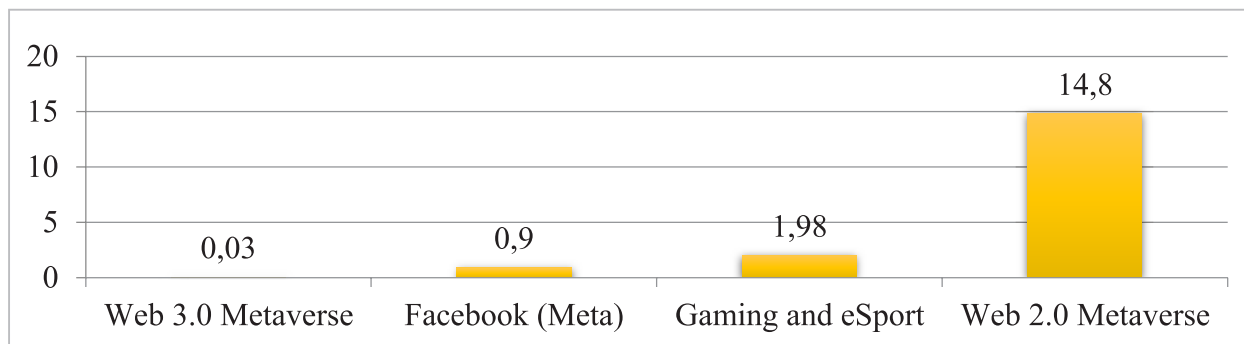
PwC Ұлыбританиядағы виртуалды шындық және толықтырылған шындық бөлімінің басшысы Джереми Далтон метаверске қатысты оқиғаларды төмендегідей қорытындылайды: «Кәсіпорындар, экономика және қоғам қазір виртуалды шындық және толықтырылған шындықты қабылдаудың шешуші кезеңінде. Технологиялар мен аппараттық құралдар ақырында пісіп-жетілді, VR және AR жаһандық экономикаға айтарлықтай серпін беру мүмкіндігіне ие, сонымен қатар ұйымдардың жұмыс әдісін жақсартады, процестерді жылдамырақ және тиімдірек етеді, адамдарды тиімдірек оқытады және керемет пайдаланушы тәжірибесін жасайды». VR және AR технологияларын қолдану аймағындағы метаверс VR және AR өсуінің негізгі нүктесінде болады және PwC есебіне сәйкес, 2030

жылға қарай ол шамамен 1,5 трлн долларға жуық жалпы экономикалық мәнге жетеді деп болжануда [3].

Метаверс пайдаланушылар кез келген цифрлық валютаны пайдалана отырып, виртуалды жер/жылжымайтын мүлік, ғимараттар және басқа активтерді сатып алып, сата алатын физикалық виртуалды және толықтырылған ортақ кеңістікке айналып келеді. Осы тұрғыда метаверс өзінің бизнес аясын түзіп, кеңейтеді деп күтілуде. Өйткені ірі қаржы компаниялары метаверсті өздерінің қаржылық қызметтерімен біріктіруге назар аударады.

Метаверс қаржылық деректерді басқаруда да маңызды рөл атқарады. Метаверс фин-тех шешімдерімен қамтамасыз етілген қаржылық транзакцияларды басқару әдістерін жетілдіру мүмкіндігіне ие. Дүние жүзіндегі көптеген банк пен қаржы институттары өз клиенттерімен қарым-қатынасты нығайту, банктердің жұмысын жақсарту және цифрлық тұтынушыларға жақсырақ қызмет көрсету үшін жобаларында VR және AR-ды қолдана бастады. Қаржылық қызмет провайдерлері цифрлық банкингке қарай қарқынды жүріп жатыр және бұл виртуалды банктерді дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер жасайды және алдағы кезеңде нарық кірісінің өсуіне ықпал етеді деп күтілуде.

Метаверс – бұл технология индустриясының қиялын жаулап алған және маркетинг-тарға өз тұтынушыларына озық, иммерсивті және интерактивті цифрлық тәжірибелерді жеткізуге мүмкіндік беру арқылы үлкен өсу мүмкіндіктерін жасаудың маңызды әлеуеті бар тұжырым. Метаверс, Facebook және бүкіл әлем бойынша шығарылған ойындардың нарықтық капитализациясы 1-суретте көрсетілген. 2021 жылдың қазанындағы жағдай бойынша Web 2.0 метаверсіндегі компаниялардың жалпы нарықтық капиталы 14,8 трлн долларды құрайды. Ойын және киберспорт (Gaming&eSport), сондай-ақ Facebook (Meta) үшін бұл көрсеткіш сәйкесінше 1,98 және 0,90 трлн долларды құрайды.

1-сурет: 2021 жылдың қазанындағы жағдай бойынша Метаверс, Facebook және бүкіл әлем бойынша ойынның нарықтық капитализациясы (трлн доллар)

Дереккөз: [14] негізінде автор құрастырған.

Виртуалды платформалар; 2021 жылдың қазанында Facebook ребрендинг жасап, өзін Meta виртуалды шындық компаниясы ретінде қайта құрылымдағанда, метаверске үлкен назар аударды. Сол кездегі жағдай бойынша Facebook бүкіл әлем бойынша үш миллиардқа жуық пайдаланушысы бар жетекші виртуалды платформа болды. Керісінше, Web 3.0 виртуалды әлемдерінің бүкіл әлем бойынша жалпы пайдаланушыларының саны 50 000 болды (1-кесте).

1-кесте. Әлем бойынша таңдалған виртуалды платформалардың жалпы пайдаланушылары

Платформа	Пайдаланушылар саны
Web 3.0 виртуалды әлемдері	50 000
Non-fungible tokens	412 578
Блокчейн ойыны	2 364 576
Орталықтандырылмаған қаржы (Defi)	3 450 000
Жаһандық крипто	220 000 000
Ойын/электрондық спорт	250 000 000
Facebook	2 970 000 000

Дереккөз: [15] негізінде автор құрастырған.

Метаверс география тұжырымдамасын жояды және білім, қаржы, маркетинг, денсаулық сақтау, құрылыс, ойын-сауық, өнер, ынтымақтастық және өнімділік сияқты әртүрлі салалар үшін қызықты жаңа мүмкіндіктер ашады. 2-сурет Метаверсте болашақты көретін және осы тұрғыда өз секторларында Метаверске инвестиция салатын компаниялардың үлесін көрсетеді. Сәйкесінше компьютерлік және ақпараттық технологиялар саласындағы кәсіпорындар Метаверстік инвестицияның жетекші секторы ретінде ерекшеленеді. Жалпы алғанда, осы сектордағы компаниялардың 17%-ы бизнес мүмкіндігі ретінде метадеректерге инвестиция салған. Сауалнамаға жауап берген кәсіпорындардың ішінде білім беру саласы 12%-дық инвестиция көлемімен екінші орында тұр. Білім беру секторынан кейін қаржы секторы келеді, ол да осы зерттеудің негізгі бағыты болып саналады. Қаржы секторындағы компаниялардың 11%-ы Метаверске инвестиция жасайды. Қаржы секторынан кейін маркетинг және жарнама, медицина және денсаулық сақтау, технология және инновация, саяхат және қонақжайлылық, құрылыс, көлік және басқа да салалар келеді.

2-сурет: Метаверске инвестиция салған әлемдегі жетекші бизнес секторлары (2022ж., наурыз)

Дереккөз: [16] негізінде автор құрастырған.

Қаржы секторындағы компаниялар цифрлық трансформацияға қажетті инвестицияны мүмкіндігінше тез арада салмаса, олардың бәсекеге қабілетті болуы қиынға соғатын сияқты. Қаржылық технологиямен жұмыс істеу және осы жаңа виртуалды әлемде бар болу үшін финтех инновацияларын пайдалану тауар әлемінде елеулі қатысудың ең жылдам балама жолы болады. Метаверс жеке және іскерлік өзара әрекеттесу, соның ішінде қаржылық транзакциялар үшін цифрлық платформа ретінде маңыздылығы артады деп күтілуде. Қаржы мен операцияларды басқару қабілеті бұл жаңа ортаны мүмкіндігінше иммерсивті және шынайы ету үшін маңызды болады. Пандемия адамдарды бұрынғыдан да көп өзара әрекеттесуге және цифрлық төлем жасауға итермеледі. Нәтижесінде финтехті қабылдау бүкіл әлемде кеңейді.

Метаверс болашақта нақты өмір сияқты таптырмас болатынының ең негізгі көрсеткіші қаржылық деректерді басқару және нақты өмірге ұқсас финтех шешімдері ұсынатын қаржылық транзакцияларды басқару әдістері болады. Бұл виртуалды әлемдегі үлкен экономикалық экожүйені білдіреді. Онда нақты әлемдегідей үйлер, өнімдер, киім, жерлер және аватарларды сатып алуға және сатуға болады. Метаверстің болашақта шынайы өмір сияқты таптырмайтын болатынының көрсететін ең негізгі көрсеткіш нақты өмірге ұқсас финтех шешімдері ұсынатын қаржылық деректерді басқару және қаржылық транзакцияларды басқару әдістері болады. Бұл виртуалды әлемдегі үлкен экономикалық экожүйені білдіреді, онда нақты әлемдегі сияқты үйлер, өнімдер, киім, жер және аватарларды сатып алуға және сатуға болады. Қаржы қызметтері секторы үшін төлем әдістеріне қатысты жобалар метадеректер базасында бағаланатын алғашқы мүмкіндіктердің бірі. Егер Метаверс жүйесі шындыққа айналса, бұл финтех экожүйесі үшін үлкен мүмкіндікті білдіреді: жаһандық төлемдер индустриясы жаңа төлем әдістерін сала әрқашан құптайды [17].

Жақында CBInsights жариялаған Нарық картасы төлемге қатысты қаржылық қызметтерді кеңістіктегі ең жылдам дамып келе жатқан секторлардың қатарына жатқызады. CBInsights ұсынған көптеген компания орталықтандырылмаған қаржы (DeFi) қосымшаларына және блокчейн технологиясын пайдаланады. Бұл кеңістікте белсенділік көп, мысалы, Visa сияқты ірі төлем компаниялары Metaverse-ке тамыз айында бірінші айырбассыз токенді (Non-Fungible Token- NFT) сатып алу арқылы кірді. Бүгінгі таңда NFT Метаверс үшін ең перспективалы төлем шешімдерінің бірі болып отыр. Цифрлық активтерді (мысалы, өнер, бейнелер, музыка, өнімдер) бірегей түрде көрсететін блокчейн негізіндегі бағдарламаланатын жазбалар болып табылатын NFT-лердің пайда болуы NFT жасаушыларға табыс табуға көмектеседі [12].

McKinsey management консалтингтік фирмасының мәліметі бойынша, метаверс 2023 жылға қарай бес триллион долларлық салаға айналады деп болжануда [17]. Ол транзакцияларды орындау қаншалықты оңай болғандықтан ғана емес, сонымен қатар Интернетке қарағанда «қауіпсіз» болғандықтан қаржы әлеміндегі ірі ойыншы болады деп жоспарлануда [18]. Метаверс – бұл криптовалюта арқылы аватарлар, ғимараттар және жер сияқты нәрселермен сауда жасауға болатын ортақ виртуалды әлем сияқты. Метаверс – үлкен мәміле, және финтех әлемі виртуалды әлемдерге ендірілген қаржыны әкелу үшін өз стратегияларын құрастыруы керек. Жоғарыда айтылғандай, метаверс адамдарға криптовалюта арқылы сатып алуды іске асыруға мүмкіндік береді. Метаверс Интернетке қарағанда қауіпсіз. Өйткені метаверсте активтермен алмасуға және сол активтерге меншік құқығын орнатуға мүмкіндік беретін қауіпсіздік платформасы бар. Егер метаверс шын мәнінде Интернетке қарағанда әлдеқайда қауіпсіз болса, онда қаржылық әлем үшін келесі қадам метаверсті қаржы институттарының активтер қызметтері портфелінің бөлігі ретінде қосу болады. Бұл тез өзгертін технологиялық қоғамымызда айқын қадам сияқты. Зерттеушілер «айырықша және тартымды ерекшеліктері бар метаверстердің спектрін жаңа виртуалды әлемдерді меншікті цифрлық нысандармен біріктіру арқылы жасауға болады» деп санайды [18].

Екінші жағынан, VR мен AR кеңінен қолданысқа енген сайын деректер қауіпсіздігі мен адам денсаулығына қатысты жаңа қауіптер пайда болады. Сақтандырушылар мен банктер жеке тұлғалар мен бизнеске осы тәуекелдерді басқаруға көмектесу үшін инновациялық өнімдер мен қызметтерді әзірлеуге кірісті. 2016 жылы Pokémon Go Бізге Метаверстің алғашқы алдын ала қарауын берді. Жаяу жүру 2016 жылы Pokémon GO шыққан кезде механиканың ең үлкен сатылым нүктесі ретінде танылды. Пайдаланушылар покемондарды ұстау үшін шынайы өмірде жүруге мәжбүр болды. Жаяу жүру кезінде мобильді құрылғыларды пайдалану алаңдаушылық деп аталатын өсіп келе жатқан мәселенің бір бөлігіне айналды. Бұл мәселені шешу үшін мексикалық Jiro y Asociados Seguros сақтандыру компаниясы Pokémon Go пайдаланушыларына арналған полисті іске қосты. «Seguro GO» сақтандыру полисі сақтанушыларға Pokémon Go ойыншыларын ойын ойнау кезінде жазатайым оқиғалар, жарақаттар және өлімнен қорғауды қамтамасыз етеді [19].

Қазақстанда метаверс технологиясымен байланысты алғашқы виртуалды мансап жәрмеңкесін Astana Hub және Vardix ұйымдастырып, оған 100 студент пен 10 компания қатысты. Метаверстегі жәрмеңке NIT, Woopay, Halyk, DataArt, Kazdream, Kolesa group, Sergek group, CEF, Big Dream және ProSkлад сияқты IT-компанияларына виртуалды ортада бос жұмыс орындарын ұсынуға және әлеуетті үміткерлермен кездесуге мүмкіндік берді. Үміткерлер әртүрлі компаниялардың бос жұмыс орындарын зерттеп, олардың жобаларымен танысып, рекрутерлермен виртуалды түрде кездесе алады. Мәселен, Қазақстан мен Орталық Азия үшін төлем және технологиялық шешімдерді жасап, жүзеге асыратын халықаралық финтех компаниясы Woopay компаниясының HR мамандары жәрмеңкеде 30-ға жуық адамға кеңес берді [20]. Жалпы алғанда Қазақстан нарығында бизнес ұйымдар маркетинг, жарнама, HR, қаржы, заң және тәуекелдерді басқару құралдары арқылы метаверстің артықшылығын пайдалана алады. Метаверстің экожүйесінде өз орныңызды нақты түсіну, икемді әрекет ету және жаңа технологиялық жетістіктерге тез бейімделу маңызды. Артта қалу немесе сәйкесінше бейімделмеу- «құлдырауға» әкелуі мүмкін. Технологиялар мен адами ресурстарды біріктіруге негізделген виртуалды әлемдегі іс-әрекеттерге арналған метаверстің гуманитарлық аспектілері және адамға бағытталған тәсілдерді қолдану бағалау мен түсінуге лайық. Метаверс жаңа қиындықтар туғызады, алайда барлық компания үшін мүмкіндіктер мен инновациялар кеңістігін ашады – осы жаңа бизнес парадигмасына дайындалу ғана қалады.

■ Қорытынды

Бұл әдебиетке шолу метаверс дәуіріндегі қаржы және қаржылық қызметтердің болашағын түсіну үшін маңызды перспективаларды ұсынды. Тиісті көздерді егжей-тегжей талдау нәтижесінде метаверстің қаржылық қызметтерге әсері мен әлеуеті туралы бірқатар маңызды тұжырымдар пайда болды. Метаверстің виртуалды әлемінде үлкен технологиялық ұйымдардың инвестициясы ойын принциптерін толығымен өзгертті. Жылдам қайта құруды және шығармашылық түзетулерді қажет ететін циклдардың әрқайсысында банктер мен басқа да дәстүрлі ақша-несие құрылымдарының бәсекеге қабілеттілігін сақтау мүмкін емес. Сонымен қатар, қаржы секторындағы компаниялар цифрлық трансформацияға қажетті инвестицияны мүмкіндігінше тезірек жасамаса, бәсекеге қабілетті болып қалу қиынға соғатын сияқты. Осы жаңа виртуалды әлемде өмір сүру үшін финтех компанияларымен бірлесіп жұмыс істеу және финтех инновацияларының артықшылықтарын пайдалану мета әлемінде қатысудың ең жылдам балама жолы болады. Метаверстің жеке және коммерциялық өзара әрекеттесу, соның ішінде қаржылық операциялар үшін цифрлық платформа ретіндегі маңыздылығы артады деп күтілуде. Бұл шаралар жаңа ортаны мүмкіндігінше қызықты және шынайы ету үшін қаржы мен транзакцияларды басқару мүмкіндігі өте маңызды болады. Пандемия адамдарды бұрынғыдан да көп өзара әрекеттесуге және цифрлық төлем жасауға итермеледі. Нәтижесінде финтехті қабылдау бүкіл

әлемде кеңейді. Қаржы қызметтері секторы үшін төлем әдістеріне қатысты жобалар мета-деректер базасында бағаланатын алғашқы мүмкіндіктердің бірі. Төлем әдістері, крипто-валюталар, NFT және қаржылық қызметтер секторындағы пайдалану аймақтарымен мета-версті зерттеулер жақын болашақта қаржы мен қаржылық қызметтер саласын қайта қалыптастыруы мүмкін. Дегенмен, бұл трансформациямен байланысты қиындықтар мен тәуекелдерді елемеуге болмайды. Болашақта қаржы институттары мен үкіметтердің осы жаңа парадигмадағы рөлін анықтау және реттеудегі жауапкершілігі арта түседі. Әсіресе қауіпсіздік, құпиялылық және реттеу сияқты салаларда көбірек зерттеп, реттеу қажет. Сонымен қатар, қаржылық қызмет жеткізушілерін метаверске бейімдеу кезінде тұтынушы тәжірибесі, киберқауіпсіздік және технологиялық инфрақұрылым сияқты элементтерге басымдық берілуі керек. Осы тұрғыда қаржылық индустрия мен реттеушілер болашақтың қаржылық қызметтерін қауіпсіз және тұрақты ету үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Бұл зерттеу қаржы және қаржылық қызметтердегі метаверстің маңызын түсіну үшін негіз беруге бағытталған және болашақ зерттеулер, стратегиялар және саясаттарға негіз болу мүмкіндігіне ие.

ПАЙДАЛАНЬЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Mystakidis S. Metaverse //Encyclopedia. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 486-497.
2. Lee L. H. et al. All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda //arXiv preprint arXiv:2110.05352. – 2021.
3. PwC. Электронды ресурсы: <https://www.pwc.com/th/en/press-room/press-release/2020/press-release-29-01-20-en.html> Қол жеткізу күні: 25.01.2024
4. Lee J. Y. A study on metaverse hype for sustainable growth //International journal of advanced smart convergence. – 2021. – Т. 10. – №. 3. – С. 72-80.
5. Suzuki S. et al. Virtual Experiments in Metaverse and their Applications to Collaborative Projects: The framework and its significance //Procedia Computer Science. – 2020. – Т. 176. – С. 2125-2132.
7. Seok W. H. Analysis of metaverse business model and ecosystem //Electronics and Telecommunications Trends. – 2021. – Т. 36. – №. 4. – С. 81-91.
8. Lee B. K. The metaverse world and our future //Review of Korea Contents Association. – 2021. – Т. 19. – №. 1. – С. 13-17.
9. Palermo, F. What You Need To Know About The State Of The Metaverse Today. Электронды ресурсы: <https://venturebeat.com/2022/03/19/what-you-need-to-know-about-the-state-of-themetaverse-today/>. Қол жеткізу күні: 25.01.2024
10. Far S. B., Rad A. I., Asaar M. R. Blockchain and its derived technologies shape the future generation of digital businesses: a focus on decentralized finance and the Metaverse //Data Science and Management. – 2023. – Т. 6. – №. 3. – С. 183-197.
11. Ooi K. B. et al. Banking in the metaverse: a new frontier for financial institutions //International Journal of Bank Marketing. – 2023. – Т. 41. – №. 7. – С. 1829-1846.
12. Belk R., Humayun M., Brouard M. Money, possessions, and ownership in the Metaverse: NFTs, cryptocurrencies, Web3 and Wild Markets //Journal of Business Research. – 2022. – Т. 153. – С. 198-205.
13. Vakiti J. L., SL Tulasi. D. The Future Innovation of Fintech in the Metaverse Banking //International Research Journal on Advanced Science Hub. – 2023. – Т. 5. – №. 05S. – С. 474-482.
14. Statista. Электронды ресурсы: <https://is.gd/QFIZUV> Қол жеткізу күні: 25.01.2024
15. Statista. Электронды ресурсы: <https://is.gd/0q5cQm> Қол жеткізу күні: 25.01.2024
16. Statista. Электронды ресурсы: <https://is.gd/77OW31> Қол жеткізу күні: 25.01.2024
17. McKinsey Global Banking Practice. Электронды ресурсы: <https://is.gd/oZaaUX> Қол жеткізу күні: 25.01.2024
18. Birch D. G. W., Richardson V. J. Metamoney: Payments in the metaverse //Journal of Payments Strategy & Systems. – 2023. – Т. 17. – №. 2. – С. 130-141.
19. Mail Online. Электронды ресурсы: <https://is.gd/5kliab> Қол жеткізу күні: 29.01.2024
20. Digital Business. В Казахстане в метавселенной провели первую ярмарку вакансий. Электронды ресурсы: <https://digitalbusiness.kz/2023-07-10/v-kazahstane-v-metavselennoj-proveli-pervuyu-yarmarku-vakansij/> Қол жеткізу күні: 29.05.2024

REFERENCES

1. Mystakidis S. Metaverse //Encyclopedia. – 2022. – Vol. 2. – №. 1. – P. 486-497.
2. Lee L. H. et al. All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda //arXiv preprint arXiv:2110.05352. – 2021.
3. PwC. Electronic resource: <https://www.pwc.com/th/en/press-room/press-release/2020/press-release-29-01-20-en.html> Access date: 25.01.2024
4. Lee J. Y. A study on metaverse hype for sustainable growth //International journal of advanced smart convergence. – 2021. – Vol. 10. – №. 3. – P. 72-80.
5. Suzuki S. et al. Virtual Experiments in Metaverse and their Applications to Collaborative Projects: The framework and its significance //Procedia Computer Science. – 2020. – Vol. 176. – P. 2125-2132.

7. Seok W. H. Analysis of metaverse business model and ecosystem //Electronics and Telecommunications Trends. – 2021. – Vol. 36. – №. 4. – P. 81-91.
8. Lee B. K. The metaverse world and our future //Review of Korea Contents Association. – 2021. – Vol. 19. – №. 1. – P. 13-17.
9. Palermo, F. What You Need To Know About The State Of The Metaverse Today. Electronic resource: <https://venturebeat.com/2022/03/19/what-you-need-to-know-about-the-state-of-themetaverse-today/>. Access date: 25.01.2024
10. Far S. B., Rad A. I., Asaar M. R. Blockchain and its derived technologies shape the future generation of digital businesses: a focus on decentralized finance and the Metaverse //Data Science and Management. – 2023. – Vol. 6. – №. 3. – P. 183-197.
11. Ooi K. B. et al. Banking in the metaverse: a new frontier for financial institutions //International Journal of Bank Marketing. – 2023. – Vol. 41. – №. 7. – P. 1829-1846.
12. Belk R., Humayun M., Brouard M. Money, possessions, and ownership in the Metaverse: NFTs, cryptocurrencies, Web3 and Wild Markets //Journal of Business Research. – 2022. – Vol. 153. – P. 198-205.
13. Vakiti J.L., SL Tulasi. D. The Future Innovation of Fintech in the Metaverse Banking //International Research Journal on Advanced Science Hub. – 2023. – Vol. 5. – №. 05S. – P. 474-482.
14. Statista. Electronic resource: <https://is.gd/QFIZUV> Access date: 25.01.2024
15. Statista. Electronic resource: <https://is.gd/0q5cQm> Access date: 25.01.2024
16. Statista. Electronic resource: <https://is.gd/77OW31> Access date: 25.01.2024
17. McKinsey Global Banking Practice. Electronic resource: <https://is.gd/oZaaUX> Access date: 25.01.2024
18. Birch D.G.W., Richardson V.J. Metamoney: Payments in the metaverse //Journal of Payments Strategy & Systems. – 2023. – Vol. 17. – №. 2. – P. 130-141.
19. Mail Online. Electronic resource: <https://is.gd/5kliab> Access date: 29.01.2024
20. Digital Business. In Kazakhstan, the first job fair was held in the metaverse. Electronic resource: <https://digitalbusiness.kz/2023-07-10/v-kazahstane-v-metavselennoj-proveli-pervuyu-yarmarku-vakansij/>

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИИ МЕТАВСЕЛЕННОЙ НА ФИНАНСОВЫЕ УСЛУГИ

А.О. Сыздыкова

PhD, ассоциированный профессор

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави

г. Туркестан, Казахстан

e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

ORCID: 0000-0002-1377-0026

***Аннотация.** Сегодня ускорение технологического развития вызывает радикальные изменения в секторах финансов и финансовых услуг. В этом контексте появление концепции Метавселенная приводит к значительным преобразованиям в таких областях, как управление цифровыми активами, виртуальные валюты и цифровизация финансовых услуг. Метавселенная относится к парадигме, которая выходит за границы физического мира и обеспечивает взаимодействие в огромной цифровой вселенной. В этом мире то, как финансовые услуги разрабатываются, предоставляются и используются пользователями, становится все более сложным процессом. Целью этой статьи является создание основы для понимания финансового будущего этой цифровой вселенной путем детального изучения влияния Метавселенной на финансы и финансовые услуги. Новые возможности, предлагаемые Метавселенной, и проблемы, которые она порождает, играют важную роль в формировании стратегического планирования и обслуживания клиентов финансовых учреждений. Эта статья предназначена для создания базового руководства для читателей, которые хотят изучить потенциал, предлагаемый Метавселенной, и понять динамику, возникающую в процессе интеграции финансового сектора в эту цифровую вселенную. Кроме того, ведется поиск ответов на важные вопросы о том, как Метавселенная может стимулировать финансовые инновации и формировать будущее в этой области.*

***Ключевые слова:** Метавселенная, финансовые технологии, виртуальная реальность, NFT, цифровая валюта, финансовые услуги*

IMPACT OF METAVERSE TECHNOLOGY ON FINANCIAL SERVICES

A.O. Syzdykova

PhD, associate professor

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Kazakhstan

e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

ORCID: 0000-0002-1377-0026

Abstract. *Today, the acceleration of technological developments is causing radical changes in the finance and financial services sectors. In this context, the rise of the Metaverse concept brings about a significant transformation in areas such as digital asset management, virtual currencies, and digitalization of financial services. Metaverse refers to a paradigm that transcends the boundaries of the physical world and enables interaction in a vast digital universe. In this universe, the design, delivery, and user experience of financial services are becoming increasingly complex. This article aims to provide a framework for understanding the financial future of this digital universe by examining in detail the effects of the Metaverse on finance and financial services. The new opportunities offered by the Metaverse and the challenges it brings have an important role in shaping the strategic planning and customer service of financial institutions. This article is intended to create a basic guide for readers who want to explore the potential offered by the Metaverse and understand the dynamics that arise during the integration process of the financial sector with this digital universe. It also seeks to answer critical questions about how the Metaverse can spark financial innovation and shape the future in this field.*

Keywords: *Metaverse, financial technology, virtual reality, NFT, digital currency, financial services.*

С. Рақымжанова*
магистр экономика
КазУМОиМЯ имени Аблай хана
г. Алматы, Казахстан
e-mail: rss1972@mail.ru

Б. Бекбенбетова
к.э.н., доцент
КазУМОиМЯ имени Аблай хана
г. Алматы, Казахстан
e-mail: zara_52@mail.ru

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены социально-экономические основы, характеризующие уровень жизни, вопросы занятости населения и др., исходя из экономических возможностей страны. Систематизированы и проанализированы показатели, характеризующие благосостояние населения и состояние рынка труда Республики Казахстан за период с 2010 по 2022 годы.*

Опираясь на статистические данные официальных государственных органов, проведен анализ социально-экономических показателей уровня развития страны в целом и социальной сферы в частности. Определены составляющие социального благополучия населения, анализ ее состояния и выявлены возможные причины появления проблем, которые препятствуют повышению благосостояния членов общества.

Используя данные официальной статистики за ряд лет, проанализированы изменения основных показателей по социальной защите и обеспеченности качественными и количественными индикаторами жизни (уровень бедности, степень занятости, масштабы безработных, расслоение в обществе и др.) населения. И на этой основе обоснованно представлены тенденции трансформации социальных аспектов экономики страны, неоднозначность которых требует повышения социальной ответственности государства в отношении более уязвимых слоев общества.

Авторами проанализированы по ряду лет коэффициенты фондов и Джини, как важнейшие индикаторы, характеризующие степень неравномерности распределения доходов, по 10-и по 20-процентным группам населения в обществе.

***Ключевые слова:** социальная защита, социальная справедливость, социальная политика, уровень жизни, уровень бедности, безработные.*

■ Введение

Со дня получения независимости, Казахстан движется по пути социально ориентированной рыночной экономики и, соответственно, строит демократическое гражданское общество. Одной из важнейших задач на государственном уровне, является обеспечение достойного уровня жизни населению, в том числе социальная защита уязвимых слоев населения.

Но, с другой стороны, хорошо известно, что главным условием развития рыночной экономики, являются конкурентная среда, высокоэффективное производство, и получение соответствующей прибыли. В этой связи, рыночная экономика, основанная на жестких условиях конкуренции, все же самостоятельно не может обеспечить социальную справедливость в обществе.

Стало быть сегодня для претворения в жизнь планов, касательно социальной защиты населения, необходимо актуально грамотное государственное вмешательство на правовой основе. И правовая основа есть – 28 статья Конституции Республики Казахстан, которая гласит: «Гражданину Республики Казахстан гарантируется минимальный размер заработной платы и пенсии, социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям» [1].

Основная цель развития социально ориентированной рыночной экономики, конечно же, преумножение богатства страны, но при этом не умаляя выполнения задач социального аспекта. Так как социально ориентированная экономика в тоже время призвана обеспечить повсеместную поддержку разным слоям общества, в случае ее необходимости. Социальная поддержка населения включает: финансовую помощь малоимущим, в том числе, многодетным семьям, людям с ограниченными возможностями, пенсионное обеспечение. Доступность для разных категории жителей страны – медицины, образования и получения других благ общества. Обществу важно видеть установление на государственном уровне регулируемых на правовой основе трудовых отношений, охраны окружающей среды и пр.

Следовательно, целью данного исследования является обоснование, что в развитии страны, в приоритете над экономической эффективностью, должны превалировать ее социальные аспекты по защите ее населения и общества в целом. Гипотеза данного исследования предполагает, что решение проблем социального аспекта экономики окажет положительное влияние на рост благосостояния населения, а, значит, и страны.

В ходе исследования были проработаны материалы как отечественных, так и зарубежных авторов по данному направлению, для получения полноценных результатов использованы данные официальной статистики. Рассмотрены и проанализированы ряд показателей, дающих оценку уровню жизни населения и характеризующих состояние занятости населения за 2010-2022 гг. На основе проведенного анализа определены проблемы социального характера, которые ещё имеют место в нашем обществе.

■ Обзор литературы.

Социальная защита населения (общества), была высоко значимой, нужной и острой темой во все времена, исследование данного направления требовало разноплановости в отношении раскрытия ее разных аспектов и сторон для понимания ее сути, основ, форм, направлений и значимости, правовых механизмов ее претворения в жизнь и других составляющих. Изучением социальных основ формирования и развития общества занимались как зарубежные, так и отечественные ученые.

Такие ученые, как Бергсон А., Смит А., Маршалл А., Пигу А., Риккардо Д. и др. разрабатывали концепцию теории экономического благосостояния. По вопросам социальной защиты в аспекте теории социального управления, важен вклад таких ученых, как Андреева С.С., Аверина Ю.П., Булыгина Ю.Е., Добренькое В.И., Иванова В.Н., Кравченко А.И., Мысина Н.В., Пригожина А.И. и др. такими учеными, как Смирнов С., Гордин В., Жуков В., Дармодехин С. были освещены проблемы развития социальной сферы и формирования социальной политики страны в современных условиях.

Важен вклад в изучении вопросов социальной защиты населения в аспекте развития рыночной экономики, таких известных казахстанских ученых, как Кошанов А.К. [2], Ашимбаев Т.А., Кенжегузин М.Б. [3], Алимбаев А.А., Алпысбаева С.Н., Ибраимова С.С., Сатыбалдин А.А. [4], Тазабеков Д.И., Карибджанова А.С., Тимошенко Л.С., Шеденов У.К., Сансызбаева Г.Н., Рогачев А.А., Ниязбекова Р.К. Надо отметить, что ежегодно в стране принимаются государственные программы по социальной защите уязвимых слоев населения. При их разработке учитываются изменяющиеся ситуации в развитии экономики, внешние и внутренние факторы, влияющих на формирование социальной политики страны, но все же в обществе имеются еще много проблем социального характера, которые ждут своего решения.

■ Материалы и методы

Материалами для исследования современного состояния социальной защиты населения страны послужили научные и практические труды ведущих отечественных и за-

рубежных ученых-экономистов, специалистов-практиков, внесших значительный вклад в разработку теоретико-практических основ формирования и функционирования эффективной системы социальной защиты населения; аналитические отчеты государственных органов и международных экспертов; законодательные акты, стратегии и данные официальных органов национальной статистики

В процессе изучения данной темы, были использованы универсальные методы и общие подходы к научному исследованию такие, как сбор материала и статистических данных, научное абстрагирование, анализ и синтез, группировки, сравнения, количественные оценки в рамках общенаучных подходов, как экономико-статистический и структурный анализ, сопоставления и обобщение результатов исследования и др.

■ Результаты и обсуждения

Социальная защита населения как важное звено государственной политики представляет собой множество правовых норм, которые важны в решении конкретных социально-экономических задач. В то же время система социальной защиты уязвимых слоев населения имеет проблемы, например, определенный уровень доступа к основным необходимым благам общества, которые в силу разных причин (болезни, травм, старости, многодетности, потери кормильца или работы и др. обстоятельств, установленных законом) не могут активно участвовать в общественной жизни и обеспечивать себя достойным оплачиваемым трудом.

В систему социальных гарантий по защите уязвимых слоев населения Казахстана, входят:

- 1) государственные пособия (предполагает выплаты по наступлению инвалидности, по случаю потери кормильца, по временной нетрудоспособности, по безработице и т.д.);
- 2) обязательное социальное страхование, гарантируемое государством для компенсации части дохода в связи с утратой трудоспособности и (или) потери работы, а также потерей кормильца; [5]
- 3) пенсионное обеспечение;
- 4) гарантированную обязательную медицинскую помощь;
- 5) защиту материнства и детства (по беременности и родам, единовременное пособие по рождению ребенка, ежемесячное пособие по уходу за ребенком, пособия многодетным семьям, пособия семьям, воспитывающим и обучающим на дому детей-инвалидов);
- 6) обеспечение доступа к бесплатному образованию (всеобщего и профессионального);
- 7) социальную помощь (многодетным семьям, сельскохозяйственным работникам определенных регионов, учащаяся молодежь, работникам с низким уровнем квалификации, населению зон экологического бедствия, пенсионеры, работникам бюджетных организаций). [6]

Сегодня Казахстан – это динамично развивающаяся страна, с эффективной социальной политикой, хотя есть и проблемы, которые возникают в силу разных причин (ситуации международного характера, финансового рынка и др.)

Но выполнение задач социального характера, претворения их в жизнь зависит, в первую очередь, от уровня экономического развития страны, так как финансирование задач социальной политики страны производится из государственного бюджета. Формирование государственного бюджета и его величина зависят от налоговых поступлений и иных платежей, а, значит, уровня развития всех сфер и отраслей экономики, в целом.

По итогам 2022 года объём валового внутреннего продукта (ВВП) Казахстана увеличился на 11,93%, а, значит, по сравнению с прошлым 2021 годом рост величины валового внутреннего продукта составил \$23,51млрд. (рисунок 1).

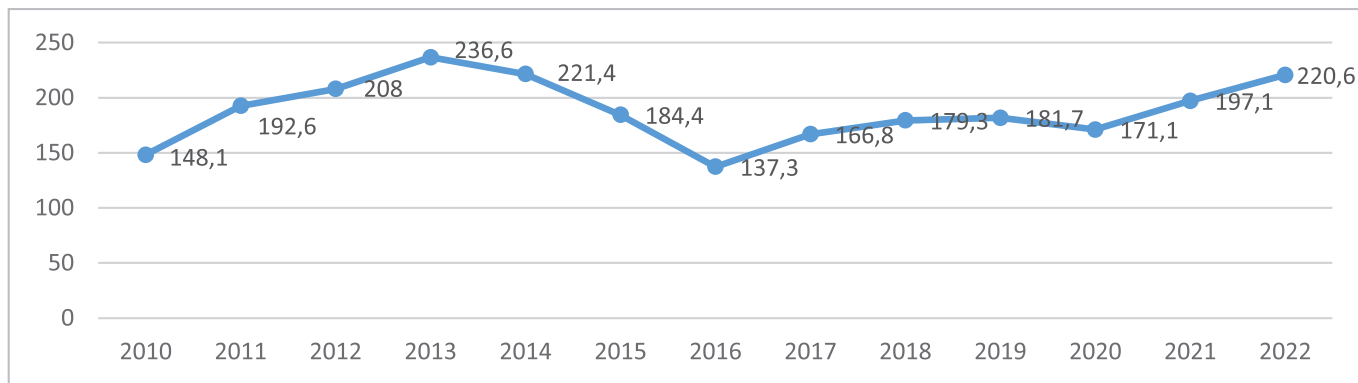

Рисунок 1. Динамика объём ВВП Казахстана по годам, млрд долларов.
 Источник: составлено на основе данных [7]

Отметим, что за последние анализируемые годы, самый высокий рост величины валового внутреннего продукта Казахстана, равный \$236,63 млрд зафиксирован в 2013 году (+41,80%, +\$23,88 млрд). Максимальное же падение ВВП страны, равное \$137,3 млрд, отмечено в 2016 году.

Но в абсолютных значениях максимальный прирост ВВП был зафиксирован в 2011 году – на \$44,58 млрд (+30,1%), а максимальное падение в 2016 – тогда он уменьшился на \$47,11 млрд (-25,55%). А если рассматривать более ранние периоды развития страны, то в 1999 году было зафиксировано абсолютно низкое значение валового внутреннего продукта, равное -\$16,87 млрд.

В этой связи динамика изменений ВВП Казахстана в период начиная с 2010 по 2022 год демонстрирует разноплановый характер изменений. Например, величина ВВП в 2022 году все же не достигла значений равных результатам 2013-2014 гг., а усредненный рост ВВП за данный период времени составил 1,87% в год.

Следовательно развитие экономики Казахстана за все годы ее независимости сопровождалось как положительными (рост ВВП на душу населения, высокий уровень финансирования социальных проектов и др.), так и отрицательными процессами (безработицей и повышением социального неравенства) рыночной экономики (рисунок 2).

Рисунок 2. Соотношение общей численности и зарегистрированных безработных в РК, тысяч человек.
 Источник: составлено на основе данных [7]

Согласно приведенного графика можно заключить, что разрыв между показателями общей численности и зарегистрированных безработных в РК показывает, что многие из числа безработных не спешат зарегистрироваться по разным причинам, изучение которых дало бы решение множества вопросов.

По официальным данным Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан на конец 2021 г. были зарегистрированы 97,9 тыс. безработных, это ниже показателя 2020 года на 44,8%, хотя численность безработных в этом году было выше показателя 2020 года на 1,0%, или на 0,8 тысяч человек.

В 2022 году численность зарегистрированных безработных составила 132,3 тыс. человек против 97,9 тысяч в 2021 году, и 141,8 тысяч в 2020 году, что ниже уровня 2020 года на – 7,2%, но выше значении 2021 года на 35,1%.

А если рассматривать долю зарегистрированных безработных по отношению к общему числу рабочей силы по стране, то получим 1,4% в 2022 году, и соответственно (в 2019 и 2020 гг. – 1,1% и 1,5%).

Отметим, что динамика изменения численности безработных за анализируемый период, тоже показывает неоднородность, хотя особых всплесков не наблюдается.

Согласно официальным данным бюро национальной статистики в 2022 году зафиксировано, что в различных областях экономики страны были заняты 9,4 млн. человек, или 65,3%, от общего числа населения, в возрасте от 15 лет и выше. Из 9,4 млн человек по найму работали 6,9 млн человек, или 76,3%, самостоятельно занятые – 2,1 млн человек, или 23,7%, безработными были 0,468 млн человек, что составляет 4,9% от общего числа трудоспособного населения. При этом, уровень молодежной безработицы, когда молодые люди не работают и не заняты обучением, составила 6,5%. Женская безработица в стране равна 5,3% против 4,4% мужской.

Как и во всех странах современного мира, одной из первостепенных задач в развитии экономики Казахстана является повышение уровня благосостояния народа.

Следовательно, в ядре социальной политики страны должны быть задачи следующего характера: обеспечение социальной защиты населения, борьба с бедностью и социальным неравенством в обществе, поддержка семей и детей, инвалидов, пенсионеров и т.п.

Выполнения задач социального характера требует разграничения основных целей: в первую очередь, государственная поддержка социально уязвимых слоев населения для защиты от жесткого воздействия рынка; во-вторых, содействовать повышению уровня жизни населения, посредством экономического подъема образовательного, духовного, трудового потенциала общества.

В оценке уровня жизни населения применяют количественные и качественные индикаторы. Показатели объема потребления конкретных товаров и услуг, относятся к количественным, а все показатели, которые характеризуют качественные аспекты благосостояния народа, к качественным [8].

К числу показателей, характеризующих качественную сторону уровня жизни населения, относятся:

- уровень бедности, в процентах (доля населения с доходами на потребление, ниже величины прожиточного минимума) стоимость минимального набора продуктов питания продовольственной корзины, а также минимальные расходы на непродовольственные товары и услуги, налоги и обязательные платежи;
- общий объем денежных доходов населения, распределенных по десятипроцентным группам, представляющий собой интервальный ряд дифференциации населения по уровню материального благосостояния;
- коэффициент дифференциации доходов, или, другими словами, коэффициент фондов, который показывает уровень социального расслоения общества;
- индекс концентрации доходов (коэффициент Джини) характеризует неравномерность

распределения дохода между разными слоями общества;

- уровень бедности, характеризуется долей населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума.

На современном этапе развития стран мирового сообщества экономическое неравенство по доходам отдельных групп населения указывает на серьезные проблемы, которые накладывают конкретные отрицательные последствия как для построения успешной экономики, так и процветающего общества в целом. Отметим, как и все страны мира, Казахстан пережил пандемию в 2019-2021 годов. А в данное время нестабильная политическая и экономическая ситуация близлежащих государств, также негативно влияют на развитие экономики нашей страны, тем самым углубляя ее социальные проблемы.

Неравенство по доходам разных слоев общества мешает формированию позитивной экономики, успешной политической и социальной структуры общества, так как оно негативно влияет на качество жизни и продуктивность труда, социальное благополучие и справедливость членов общества. Следовательно, эффективное решение проблем сокращения неравенства по доходам населения и есть важнейшая задача любого общества [9].

Анализируя данные официальных органов статистики за 2010-2022 гг., можно отметить, что доля населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума в 2022 году составила 5,2% от общей численности. В 2010 году значение данного показателя равнялось 6,5% (рисунок 3).

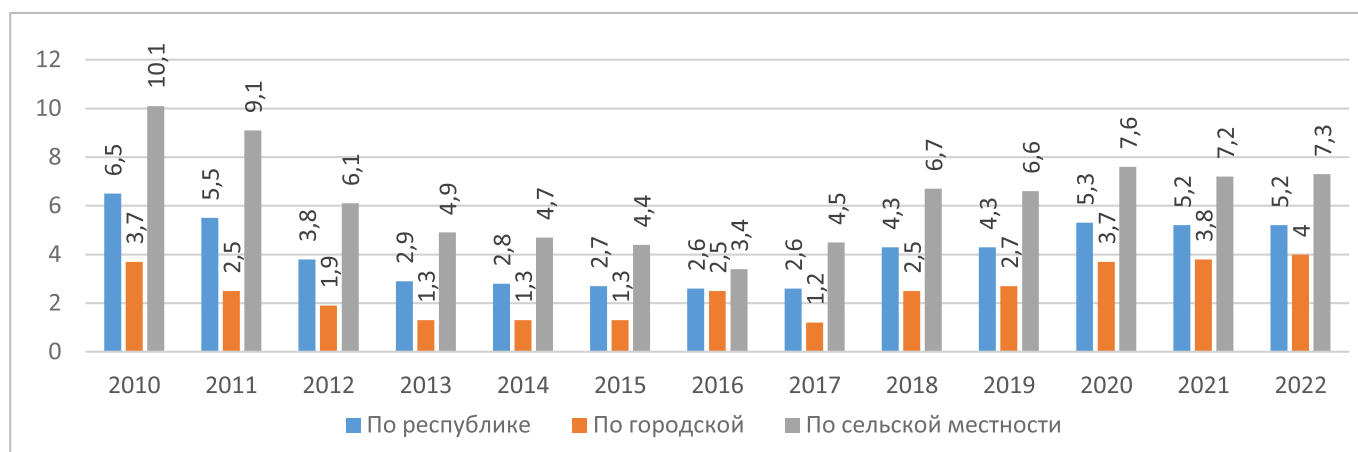

Рисунок 3. Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума за 2010 -2022 годы (в процентах).

Источник: составлено на основе данных [7]

Отметим, что значения этого показателя с 2013 по 2017 годы по стране все же были невысокими, варьируясь в пределах от 2,9% (2013 г.) до 2,6% (2017 г.).

Уровень бедности по стране в разрезе регионов неоднозначен, так в 2022 году наиболее высокие значения были отмечены в Туркестанской (9,7%) и Мангистауской (8,1%) областях, наименее низкие – в г. Астана (1,9%), Улытау (2,2%) и Атырауской области (3,3%).

Надо отметить, что жители сельской местности Казахстана больше нуждаются в государственной социальной помощи, что подтверждается статистическими данными официальных органов страны. Например, в 2010 году уровень бедности по сельской местности составил 10,1%, когда по городской местности он равнялся – 3,7%. К концу 2022 года, по сравнению с 2010 годом, замечается некоторое снижение показателя уровня бедности по сельской местности на 2,8 пункта, но городской уровень бедности вырос на 0,3%. Если разрыв уровня бедности между городской (3,7%) и сельской местностью (10,1%) в 2010 году составлял 6,4%, то 2022 году эта тенденция несколько снижена и разрыв показателя бедности между городской (4,0%) и сельской местностью (7,3%) равняется – 3,3%.

Экономическое неравенство по доходам в обществе вызывает множество негативных последствий, влияя на продолжительность жизни человека и на возможности получения им необходимых услуг первостепенного значения касательно здравоохранения, образования, отдыха и др. Следовательно, неравные условия в обществе препятствуют, в целом, росту человеческого потенциала в науке, в профессии, в индивидуальности, суживая границы его экономической и социальной мобильности, что, в конечном итоге, может привести к социоэкономическим кризисам в обществе.

Коэффициенты фондов и Джинни – это важные показатели, которые характеризуют уровень доходов и параметры качества жизни населения, неравенство в обществе, его расслоение. Если индекс концентрации доходов представляет неравномерность распределения доходов в обществе, среди населения, то коэффициент дифференциации доходов показывает уровень социально-экономического расслоения общества. В международной практике значения индекса Джинни должен варьироваться в пределах 0,250-0,260, а коэффициент фондов не должен превышать между 10% наиболее и 10% наименее имущего населения в 7,8 раз [10].

Значения коэффициента Джинни (по 10% группам населения) за 2010-2022 гг. варьируются в пределах 0,276-0,294, то есть, несмотря на имеющие место некоторые колебания в значениях, в целом коэффициент остается относительно стабильным. Отметим, что коэффициент Джинни (по 10% группам населения) по стране в 2022 году по сравнению с 2021 годом снизился на 0,009 пункта (таблица 1).

Согласно данным таблицы 1, изменения значений соответствующих коэффициентов с 2010 по 2022 годы характеризуются неоднозначностью, имеет место некоторое повышение величины индекса концентрации доходов по годам, что указывает на неравномерность распределения доходов населения.

Таблица 1. Анализ коэффициента Джинни и коэффициента фондов (по 10-процентным группам населения)

Коэффициенты	2010	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Коэффициент Джинни, 10%	0,278	0,276	0,278	0,278	0,287	0,289	0,290	0,291	0,294	0,285
Коэффициент фондов	5,7	5,6	5,6	5,6	5,9	6,0	6,0	5,9	6,0	5,7

Источник: составлено на основе данных [11]

Хотя в этом направлении есть проблемы более глубокого характера, надо отметить, что значение индекса Джинни по Казахстану в 2022 г., соответствующее 0,285 пунктам, свидетельствует о равном распределении доходов внутри различных групп населения. Конечно, некоторые положительные изменения значения этих коэффициентов могут снизить уровень остроты социальной неоднозначности в обществе.

Согласно данным Бюро национальной статистики, в стране за 2022 год у 10 процентов наиболее обеспеченного населения доходы оказались в 5,6 раза выше, чем у 10 процентов наименее имущего населения.

Анализ данных за 2010-2022 годы, распределения денежных доходов населения по 20-процентным (квintильным) группам, показывает, что доля населения с наивысшими доходами (пятая группа), составившая в 2010 году 37,9 общей суммы доходов, снизилась в 2022 году всего на 1,3%, подтверждая, в свою очередь, рост доходов наиболее обеспеченных групп, намного опережает рост доходов менее обеспеченных слоев населения (таблица 2).

Таблица 2. Изменения доходов населения по квинтильным группам, в %.

Показатели	2010	2014	2015	2018	2020	2021	2022
Доля доходов населения	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе: по 20-ти процентным группам населения							
первая (с наименьшими доходами)	9,43	9,42	9,48	9,32	9,42	9,53	9,8
вторая	13,24	13,23	13,22	13,02	12,86	12,77	12,9
третья	16,95	17,09	16,96	16,53	16,38	16,14	16,4
четвертая	22,44	22,41	22,33	21,98	21,94	21,68	21,7
пятая (с наивысшими доходами)	37,94	37,85	38,01	39,15	39,40	39,88	39,2

Источник: составлено на основе данных [11]

Неравенство между доходами богатых и бедных казахстанцев к концу 2022 года составил 5,56 раза, это означает, что у 10 процентов наиболее состоятельного населения доходы в 5,56 раз выше, чем у 10 процентов наименее имущего населения.

На данном этапе развития страны важным механизмом роста доходов населения являются повышение пенсий и других социальных выплат уязвимым слоям населения, заработной платы в бюджетной сфере, а также другие меры на государственном уровне. Бесспорно, эти действия результативны и будут не малой поддержкой для социально уязвимых слоев общества.

Но, как отмечено выше (табл. 1, 2), уровень бедности по стране в разрезе регионов неоднородны (варьируют от низких 1,9% до высоких 9,7%), в этой связи, считаем, будет более действенным вложение средств в развитие регионов.

Поддержать возможности развития производственного потенциала в рамках закона, создать инфраструктуру, то есть связующую основу для повышения продуктивности конкурентных преимуществ регионов. Например, есть регионы с большим потенциалом для развития туристического бизнеса, который обеспечивает производство сопутствующих структур его деятельности, как: транспорт, гостинично-ресторанные услуги, услуги сфер досуга и др. К тому же, туризм дает огромный толчок к развитию других секторов экономики, таких как строительство, торговля, сельское хозяйство, коммуникации и др. Следовательно, в результате инвестирования средств в развитие регионов, разрешатся межрегиональные неравенства в доходах населения, в обеспечении социальными благами за счет роста числа инновационных производственных структур, занятости населения, качества человеческого капитала территории.

■ Заключение

В современном мире, экономическое неравенство становится все более важной проблемой, которая оказывает негативное влияние на развитие общества. На данный период времени, неравномерное распределение экономических ресурсов между различными группами населения является одним из самых значимых препятствий прогресса. Это отражается не только на экономике, но и на обществе в целом.

Для решения проблемы неравенства в Казахстане был необходим комплексный подход. Прежде всего, нужно было создать основу равных возможностей для всех членов общества, независимо от их социального положения или происхождения. Это может быть достигнуто путем улучшения доступа к образованию, здравоохранению и другим основным услугам. Для достижения таких изменений необходима широкая политическая поддержка и реформы в различных сферах общества.

Учитывая всевозможные социальные проблемы, имеющие место в нашем обществе 20 апреля 2023 года был принят «один из важнейших документов, который установит базовые социальные права казахстанцев – от рождения до старости, и повысит качество жизни граждан» [12].

Цель Социального кодекса Казахстана, который вступил в силу 1 июля 2023 года, – снижение экономического неравенства в обществе и обеспечение устойчивого развития страны.

В Социальном кодексе предусмотрены введение:

1. Цифровой карты семьи (персональная база данных семей в стране), которая обеспечит каждой, отдельно взятой семье доступ к системе государственной поддержки.
2. Усилены правовые основы и расширены масштабы государственной поддержки многодетных семей.
3. Пересмотрены в сторону повышения времени социальных выплат и госпособия по уходу за новорожденными детьми, с одного года до полутора лет.
4. Проведение дифференциации размера пособия многодетным Награжденным матерям до 7,4 МРП.
5. Решены вопросы повышения эффективности пенсионной системы страны. В этой связи с 2023 года для первой и второй категории пенсионеров будет повышен минимальный уровень базовой пенсии с 54% до 60% от величины прожиточного минимума. А для третьего поколения пенсионеров, у которых пенсия формируется за счет собственных средств, с 1 января 2024 года будут введены дополнительные пенсионные взносы со стороны работодателей, для формирования базы для условной накопительной пенсионной системы, предусмотренного действующим законодательством [12].

Таким образом, государство, разработав Социальный кодекс страны, делает важные шаги по решению проблем разрыва между богатыми и бедными слоями общества, снижая неравенства в доходах путем серьезной государственной программой по социальной защите населения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Конституция республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.)
2. Социально-экономические основы образа жизни в регионе / под ред. А.К. Кошанова. – Алматы: Наука, 2007. – 255 с.
3. Казахстанская модель социально-экономического развития: научные основы построения и реализации [Текст] / под ред. М.Б. Кенжегузина. – Алматы: ИЭ МОН РК, 2005. - 368 с.
4. Сатыбалдин, А.А. Экономическая безопасность и социальная стабильность общества Казахстана: основные составляющие и стратегические приоритеты / А.А. Сатыбалдин // В кн.: «Экономика Казахстана: от настоящего к будущему». – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2019.- С.16-39.
5. Закон Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 286-VI (вводится в действие с 1 января 2020 года). «Об обязательном социальном страховании»..
6. Абайдуллаева, М.М. Современные проявления внутривосточного экономического неравенства на примере Республики Казахстан / М.М. Абайдуллаева, А.Т. Какимбекова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2022. – № 15 (410). – С. 77-82. – URL: <https://moluch.ru/archive/410/89538/> (дата обращения: 30.01.2024).
7. Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан www.stat.gov.kz
8. Чаленко И.А. Обеспечение социальной защиты населения за рубежом: современные формы взаимодействия органов публичной власти и бизнеса // социальное-трудовые исследования. – 2022. – № 1 (46). – с. 80–89. (1,16 п.л.).
9. Международное бюро труда. Доклад о социальной защите в мире в 2020–2022 годах: Региональный содоклад по странам Центральной и Восточной Европы, Центральной Азии. Москва: МОТ, 2021.
10. Экономическое неравенство населения в Казахстане. Аналитический центр Halyk Finance www.halykfinance.kz. 2024 г.
11. Буклет «Уровень жизни населения. Статистика Евразийского экономического союза» за 2022 год, подготовлен Департаментом статистики Евразийской экономической комиссии (далее – ЕЭК) в соответствии с Программой статистических работ ЕЭК на 2022 год, утвержденной распоряжением Коллегии ЕЭК от 21 декабря 2021 г. № 208
12. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК «Социальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями по состоянию на 01.01.2024 г.)

REFERENCES

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of 09/19/2022)
2. Socio-economic foundations of lifestyle in the region / edited by A.K. Koshanov. – Almaty: Nauka, 2007. – 255 p.
3. The Kazakh model of socio-economic development: scientific foundations of construction and implementation [Text] / edited by M. B. Kenzheguzin. – Almaty: IE MES RK, 2005. – 368 p.
4. Satybaldin, A.A. Economic security and social stability of the society of Kazakhstan: the main components and strategic priorities / A.A. Satybaldin // In the book: «The economy of Kazakhstan: from the present to the future». – Almaty: Institute of Economics, KN MES RK, 2019.- pp.16-39.
5. Law of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2019 No. 286-VI (effective January 1, 2020). «On compulsory social insurance.»
6. Abaidullayeva, M.M. Modern manifestations of intra-country economic inequality on the example of the Republic of Kazakhstan / M. M. Abaidullayeva, A. T. Kakimbekova. – Text: direct // Young scientist. – 2022. – № 15 (410). – Pp. 77-82. – URL: <https://moluch.ru/archive/410/89538/> / (date of access: 30.01.2024).
7. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan www.stat.gov.kz
8. Chalenko I.A. Ensuring social protection of the population abroad: modern forms of interaction between public authorities and business // social and labor research. - 2022. – № 1 (46). – pp. 80-89. (1,16 p.l.).
9. International Labour Office. Report on Social Protection in the world in 2020-2022: Regional co-report on the countries of Central and Eastern Europe and Central Asia. Moscow: ILO, 2021.
10. Economic inequality of the population in Kazakhstan. Analytical center Halyk Finance. www.halykfinance.kz. 2024.
11. International Labour Office. World Social Protection Report 2020–22: Regional Companion Report for Central and Eastern Europe and Central Asia. ISBN: 9789220357491 (print), 9789220357507 (web PDF). Geneva: ILO, 2021
12. Code of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2023 No. 224-VII ZRK «Social Code of the Republic of Kazakhstan» (as amended as of 01.01.2024)

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫН ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТИЛЕРІН ТАЛДАУ

С. Рақымжанова*

экономика магистрі

Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: rss1972@mail.ru**Б. Бекбенбетова**

э.ф.к., доцент

Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: zara_52@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада елдің экономикалық мүмкіндіктеріне сүйене отырып, өмір сүру деңгейі, халықты жұмыспен қамту мәселелері және тағы басқада көрсеткіштерді сипаттайтын әлеуметтік-экономикалық негіздер қарастырылған. 2010-2022 жылдар кезеңіндегі Қазақстан Республикасы халқының әл-ауқатын және еңбек нарығының жай-күйін сипаттайтын көрсеткіштер талданып, жүйеленген.

Ресми мемлекеттік органдардың статистикалық деректеріне сүйене отырып, тұтастай алғанда елдің, атап айтқанда, әлеуметтік саланың даму деңгейінің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізілген. Халықтың әлеуметтік әл-ауқатының құрамдас бөліктері анықталып, оның жай-күйіне талдау жүргізіліп, қоғам мүшелерінің әл-ауқатын арттыруға кедергі келтіретін проблемалардың пайда болуының ықтимал себептері анықталған.

Бірқатар жылдардағы ресми статистика деректерін пайдалана отырып, халықтың әлеуметтік қорғалуы мен сапалы және сандық өмір сүру индикаторларымен қамтамасыз етілуі бойынша, негізгі көрсеткіштердің өзгерістері (кедейлік деңгейі, жұмыспен қамтылу деңгейі, жұмыссыздардың ауқымы, қоғамның кедей және бай қабаттарының болуы және т.б.) талданды. Осы негізде ел экономикасының әлеуметтік аспектілерін трансформациялау тенденциялары, қоғамның осал топтарына қатысты мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігін арттыруды талап ететін екіұшты негізді түрде ұсынылған.

Авторлармен бірнеше жыл бойы қоғамдағы халықтың 10 және 20 пайыздық топтары бойынша кірістердің біркелкі бөлінбеушілік дәрежесін сипаттайтын маңызды индикаторлар ретінде қорлар мен Джини коэффициенттері талдалған.

Түйін сөздер: әлеуметтік қорғау, әлеуметтік әділеттілік, әлеуметтік саясат, өмір сүру деңгейі, кедейлік деңгейі, жұмыссыздар.

ANALYSIS OF THE MAIN ASPECTS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION OF KAZAKHSTAN

S. Rakymzhanova*

m.e.s.
Ablaikhan KazUIRandWL
Almaty, Kazakhstan
e-mail: rss1972@mail.ru

B. Bekbenbetova

PhD, associate professor
Ablaikhan KazUIRandWL
Almaty, Kazakhstan
e-mail: zara_52@mail.ru

Abstract. *This article examines the socio-economic foundations characterizing the standard of living, employment issues, and other related factors based on the economic capabilities of the country. The indicators characterizing the welfare of the population and the state of the labor market of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2022 are systematized and analyzed.*

Based on statistical data from official government agencies, the article provides an analysis of socio-economic indicators of the country's level of development in general, and the social sphere in particular. The components of the social well-being of the population are identified, an analysis of its condition is carried out and possible causes of problems that hinder the improvement of the welfare of members of society are identified.

Using official statistics data for a number of years, the study analyzes changes in the main indicators of social protection and provision with qualitative and quantitative indicators of life (poverty level, degree of employment, the scale of the unemployed, stratification in society, etc.) of the population. Based on this analysis, the article presents the trends of transformation of the social aspects of the country's economy, highlighting the need for increased social responsibility from the state towards more vulnerable segments of society.

The authors have analyzed the funds and Gini coefficients over a number of years as the most important indicators characterizing the degree of uneven distribution of income by 10 and 20 percent groups of the population in society.

Keywords: *social protection, social justice, social policy, standard of living, poverty level, unemployed.*

Н.Д. Байкелов*

докторант PhD

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
e-mail: nbaykelov@mail.ru
ORCID: 0009-0004-5656-0565**Е.И. Борисова**

к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
e-mail: lenborisova@mail.ru
ORCID: 0000-0001-2345-6789

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ВТОРИЧНОГО РЫНКА ЖИЛЬЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ РК

Аннотация. *Актуальность исследования. Исследование взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования на вторичном рынке жилья предприятий строительной отрасли Республики Казахстан актуальным и важным для развития как самой отрасли, так и экономики страны в целом, так как строительная отрасль играет ключевую роль в экономике, внося значительный вклад в ВВП и обеспечивая рабочие места для многих людей. Изучение взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования на вторичном рынке жилья важно для оптимизации деятельности предприятий этой отрасли и повышения их эффективности, а также может помочь предприятиям строительной отрасли лучше понять потребности рынка, адаптировать свои стратегии к текущим тенденциям и предотвратить возможные кризисы.*

Целью исследования является выявление оптимальных стратегий управления финансовыми ресурсами для повышения устойчивости и конкурентоспособности как отдельных предприятий строительной отрасли, так и рынка недвижимости в целом.

Гипотеза исследования. Существует статистически значимая взаимосвязь между эффективностью финансового планирования предприятий строительной отрасли и динамикой вторичного рынка жилья в РК.

Выводы. Результаты исследования позволили выявить основные факторы, определяющие взаимосвязь между финансовым планированием предприятий строительной отрасли и прогнозированием вторичного рынка жилья в РК для разработки эффективных стратегий управления финансами и жилищным строительством.

Ключевые слова: *вторичный рынок жилья, строительная отрасль, жилищное строительство, оптимизация, финансовое планирование*

■ Введение

Строительный сектор в Казахстане остается одним из наиболее привлекательных направлений для инвестирования. В современной экономической среде взаимосвязь финансового планирования и прогнозирования играет ключевую роль в устойчивом развитии различных секторов, включая строительную отрасль. В РК, где строительство жилья занимает важное место в экономике, понимание и анализ этой взаимосвязи имеют особое значение. В данном контексте вторичный рынок жилья выступает важным объектом исследования. Вторичный рынок жилья включает в себя сделки купли-продажи уже построенного жилья, которые могут существенно влиять на финансовое состояние предприятий строительной отрасли. Понимание динамики этого рынка и его взаимосвязи с финансовым планированием предприятий становится ключевым для принятия обоснованных управленческих решений и обеспечения устойчивого развития экономики. В данном исследовании внимание было сосредоточено на анализе и понимании взаимосвязи между финансовым планированием предприятий строительной отрасли и прогнозированием вторичного рынка жилья в Республике Казахстан. Были рассмотрены различные аспекты этой взаимосвязи, включая влияние финансовых стратегий предприятий на спрос и предложение на рынке жилья, а также влияние динамики рынка жилья на финансовое состо-

яние строительных компаний. Анализ данной взаимосвязи позволит выявить основные факторы и тенденции, определяющие динамику вторичного рынка жилья и финансовое состояние предприятий строительной отрасли. Полученные результаты могут быть полезны для разработки эффективных стратегий финансового планирования и управления на предприятиях строительной отрасли, а также для принятия обоснованных решений на уровне государственной политики в области жилищного строительства и финансового регулирования.

Практическая значимость исследования заключается в том, что взаимосвязь финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья играет важную роль в устойчивом развитии предприятий строительной отрасли в РК, обеспечивая им конкурентное преимущество и минимизацию рисков.

Гипотеза исследования о взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли РК означает, что изменения в финансовом планировании предприятий строительной отрасли, такие как объем инвестиций, структура капитала, финансовые ресурсы и др., могут оказывать влияние на спрос и предложение на вторичном рынке жилья. Также возможно, что динамика вторичного рынка жилья может, в свою очередь, влиять на финансовое состояние и решения предприятий строительной отрасли. Для проверки данной гипотезы необходимо провести анализ данных о финансовом состоянии предприятий строительной отрасли и динамике вторичного рынка жилья за определенный период времени и определить степень корреляции между этими переменными.

■ Обзор литературы

В современных экономических условиях взаимосвязь финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья становится одним из ключевых аспектов для устойчивого развития предприятий строительной отрасли в Республике Казахстан (РК). Изучение этой взаимосвязи приобретает все большее значение для решения актуальных задач в сфере жилищного строительства и финансового планирования. Jud, G. D., and Winkler, D. (2002) изучили детерминанты цен на жилье в 130 мегаполисах США [1]. Основными факторами формирования цены являются демографические изменения, изменение реальных доходов населения, затрат на строительство и процентных ставок. Цены на жилье варьируются в зависимости от района из-за фиксированных эффектов, связанных с конкретным местоположением. Величина фиксированных эффектов положительно коррелирует с ограничениями и ограничениями на доступность земельных участков в пределах района. В некоторых более поздних исследованиях были сделаны выводы, аналогичные исследованиям Klement et al. (2022) [2] и Lukavec and Kadeřábková (2017) [3]. Постоянные и быстро меняющиеся изменения в операционной среде игроков в сфере недвижимости означают, что будет сохраняться и увеличиваться потребность в прогнозировании будущего спроса на площади и застройку (Pfnür and Seger 2017) [4]. Спрос на жилье действительно влияет на цену жилья в соответствии с теорией ценообразования полной себестоимости. Однако степень этого влияния может варьироваться в зависимости от структуры и условий рынка. На рынке с совершенной конкуренцией строители являются ценополучателями и не могут влиять на цены. Однако на рынках с меньшей конкуренцией застройщики имеют больше свободы в установлении цен и могут корректировать свои цены в ответ на изменения спроса на жилье [5].

Tsai, I. (2012) [6] изучил индекс стоимости строительства и индекс цен на жилье и обнаружил, что затраты на строительство влияют на цены на жилье на Тайване. Полученные результаты подтвердили точку зрения о том, что затраты на строительство влияют на цены на жилье со стороны предложения. Кроме того, очевидна взаимозависимость между ценами на землю и ценами на жилье, где высокая стоимость земли способствует

росту цен на жилье, а более высокие цены на жилье могут привести к росту цен на землю. Oikarinen, E., Peltola, R. (2006) [7] обнаружили, что цена незастроенной земли зависит от стоимости разработанных проектов, демонстрируя корреляцию между ценами на жилье и ценами на незастроенную землю. Жилищное строительство и модернизация жилого фонда способствуют увеличению темпов экономического роста, а содержание и обслуживание жилищного хозяйства является фактором, стабилизирующим конъюнктуры, т.к. расходы на эти цели практически не эластичны, они не подвергаются заметным изменениям в зависимости от изменения хозяйственной ситуации в стране.

■ Материалы и методы исследования

Использование разнообразных методов исследования при анализе взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли РК позволило достичь более глубокого понимания динамики мотивации и выявить существенные факторы, влияющие на работников. Применение различных методологий дало возможность рассмотреть проблему с разных точек зрения, учитывая как качественные, так и количественные аспекты:

- системный анализ взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли РК предполагает комплексный подход к изучению и пониманию этой взаимосвязи с учетом различных факторов и переменных, влияющих на обе стороны;
- статистический анализ данных - позволил получить количественное представление о тенденциях и зависимостях вторичного рынка жилья;
- сравнительный анализ взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли РК может быть проведен путем сопоставления различных аспектов и параметров влияния на обе стороны этой взаимосвязи;
- экономико-математические методы позволили создать формальную математическую модель, взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли.

■ Результаты и обсуждения

Строительная отрасль в РК является одной из ключевых отраслей экономики, играющей важную роль в формировании жилищного фонда страны и удовлетворении потребностей населения в жилье. При этом вторичный рынок жилья, на котором происходят сделки по купле-продаже уже построенного жилья, также оказывает значительное влияние на финансовое состояние и деятельность предприятий данной отрасли. Сравнительный анализ взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли может быть проведен путем сопоставления различных аспектов и параметров влияния на обе стороны этой взаимосвязи:

1. Основные факторы влияния. Сравнение основных факторов, влияющих на финансовое планирование предприятий строительной отрасли и прогнозирование вторичного рынка жилья. Эти факторы могут включать в себя ставки по ипотечным кредитам, уровень заработной платы, инфляцию, изменения в госполитике и другие экономические и социальные параметры.

2. Чувствительность к изменениям. Оценка чувствительности финансового планирования и прогнозирования рынка жилья к изменениям в ключевых факторах (как изменения ставок по ипотеке или уровня з/платы могут повлиять на финансовое состояние предприятий и спрос на жилье на вторичном рынке).

3. Реакция на внешние факторы. Оценка того, как финансовое планирование и прогнозирование рынка жилья реагируют на внешние экономические и политические события

(как изменения в макроэкономической среде могут повлиять на инвестиционные решения предприятий и динамику рынка жилья).

4. Стратегическое планирование. Сравнение стратегического подхода к финансовому планированию и прогнозированию рынка жилья. Например, какие методы и инструменты используются для определения целей и стратегий в каждой области, и как эти стратегии выглядят в долгосрочной перспективе.

5. Эффективность решений. Оценка того, насколько успешно финансовое планирование предприятий строительной отрасли и прогнозирование рынка жилья позволяют достигать поставленных целей и задач.

Сравнительный анализ взаимосвязи финансового планирования и прогнозирования вторичного рынка жилья предприятий строительной отрасли РК позволит выявить сходства и различия между этими двумя аспектами и определить оптимальные стратегии для управления финансами и жилищным строительством. Взаимосвязь финансового планирования и прогнозирования на предприятии строительной отрасли может оказать значительное влияние на устойчивое развитие экономики и продажу квартир на вторичном рынке жилья в РК (рисунок 1).

Рисунок 1. Взаимосвязь финансового планирования и прогнозирования на предприятии строительной отрасли и вторичного рынка жилья.

Источник: составлен автором

В целом, интеграция финансового планирования и прогнозирования на предприятиях строительной отрасли способствует не только их собственному развитию, но и способствует устойчивому развитию экономики в целом, а также повышает доступность и качество жилья на вторичном рынке.

Рассмотрим данные о продаже квартир на вторичном рынке жилья, где:

y – цена квартиры (тыс. у.е.), x – общая площадь квартиры (m^2), z – тип дома (1 – кирпичный, 0 – другой).

Построим ANCOVA-модель зависимости цены квартиры от общей площади и типа дома, а также рассчитаем индекс корреляции (Таблица 1) [8].

Таблица 1. Данные о продаже квартир на вторичном рынке жилья и расчет индекса корреляции

№	y	x	z	x^2	z^2	yx	yz	xz	$y\sim$	$(y-y\sim)^2$	$(y-cpy)^2$
1	12	30	1	900	1	360	12	30	9,795472	4,859945	126,2814
2	13	33	0	1089	0	429	0	0	10,07531	8,553827	104,8064
3	17	60	0	3600	0	1020	0	0	22,16305	26,65706	38,90641
4	21	54,6	1	2981,16	1	1146,6	21	54,6	20,80875	0,036578	5,006406
5	13,2	44,1	1	1944,81	1	582,12	13,2	44,1	16,10796	8,456221	100,7514
6	21,5	55	1	3025	1	1182,5	21,5	55	20,98782	0,262324	3,018906
7	45,5	106	0	11236	0	4823	0	0	42,75698	7,524184	495,6189
8	42,7	107	0	11449	0	4568,9	0	0	43,20467	0,254691	378,7889
Σ	185,9	489,7	4	36224,97	4	14112,1	67,7	183,7		56,60483	1253,179
среднее	23,2375										

Источник: Составлен автором на основе произведенных расчетов

Рассмотрение данных о продаже квартир на вторичном рынке жилья с использованием ANCOVA-модели может быть полезным по нескольким причинам:

- при анализе влияния цены квартиры на вторичном рынке жилья учитываются и контролируются другие факторы, такие как общая площадь и тип дома, что позволяет увидеть истинное влияние каждого из этих факторов на цену квартиры, исключая возможные искажения;
- использование ANCOVA может улучшить точность оценок влияния каждой переменной на цену квартиры, учитывая влияние других переменных. Например, если тип дома имеет важное влияние на цену квартиры, учет этого фактора может улучшить точность оценки влияния общей площади на цену;
- ANCOVA может помочь контролировать влияние конфаундирующих факторов, которые могут исказить связь между переменными, если было бы установлено, что цена квартиры зависит от общей площади, но этот эффект может быть искажен типом дома, ANCOVA может помочь разделить их влияние;
- ANCOVA также может быть использован для изучения взаимодействия между различными ковариатами и зависимой переменной (ценой квартиры), что позволяет лучше понять, как эти переменные взаимодействуют между собой.

Таким образом, использование ANCOVA-модели для анализа данных о продаже квартир на вторичном рынке жилья может помочь более полно и точно оценить влияние общей площади и типа дома на цену квартиры, а также контролировать влияние других факторов. Такое построение ANCOVA-модели и расчет индекса корреляции имеют ключевое значение в анализе взаимосвязи цены квартиры от общей площади и типа дома по следующим причинам:

1) учет влияния различных факторов – ANCOVA-модель позволяет учитывать влияние нескольких независимых переменных (в данном случае, общей площади квартиры и типа дома) на зависимую переменную (цену квартиры). Это важно, так как цена квартиры может зависеть не только от одного фактора, но и от комбинации нескольких факторов;

2) контроль за влиянием факторов на результаты – ANCOVA-модель позволяет контролировать влияние других факторов на зависимую переменную, то есть выявлять, как изменение одного фактора (например, общей площади квартиры) влияет на цену квартиры при фиксированных значениях других факторов (например, типа дома);

3) оценка статистической значимости – ANCOVA-модель позволяет оценить статистическую значимость влияния каждой независимой переменной на зависимую переменную и их взаимодействие, что помогает определить, являются ли эти факторы статистически значимыми для объяснения изменчивости цены квартиры;

4) проверка адекватности модели – расчет индекса корреляции между переменными помогает определить степень линейной связи между ними. Если значение индекса корреляции близко к единице, это свидетельствует о сильной линейной зависимости между переменными, что подтверждает адекватность построенной модели [9].

Построение ANCOVA-модели и расчет индекса корреляции необходимы для более глубокого понимания взаимосвязи между ценой квартиры, ее общей площадью и типом дома, а также для определения факторов, оказывающих наибольшее влияние на цену квартиры (Рисунок 2).

Регрессионная статистика								
Множественный R			0,977155					
R-квадрат			0,954831					
Нормированный R-квадрат			0,936763					
Стандартная ошибка			3,364664					
Наблюдения			8					
Дисперсионный анализ								
		<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>		
Регрессия		2	1196,574	598,287	52,84769	0,0004336		
Остаток		5	56,60483	11,32097				
Итого		7	1253,179					
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-4,6986	4,237699	-1,10876	0,317995	-15,591948	6,194754	-15,5919	6,1947535
x	0,447694	0,050843	8,805504	0,000314	0,3169992	0,578389	0,316999	0,578389
z	1,063247	2,842004	0,374119	0,723657	-6,2423566	8,36885	6,24236	8,3688498

Рисунок 2. Вывод итогов

Источник: Составлен автором на основе произведенных расчетов

A =	8	489,7	4	185,9
	489,7	36224,97	183,7	B = 14112,12
	4	183,7	4	67,7
Aобр=	1,586268	-0,01747	-0,784071	
	-0,01747	0,000228	0,0069813	
	-0,78407	0,006981	0,7134537	
□□=	-4,6986			
□□=	0,447694			
□□=	1,063247			
	R = 0,977155			

Согласно уравнению, были сделаны следующие выводы:

- увеличение площади квартиры на 1м² влечет за собой увеличение цены квартиры на 448 у.е., что означает, что с каждым дополнительным квадратным метром площади квартиры её цена возрастает на 448 у.е. Это утверждение подтверждает статистический анализ, проведенный с использованием ANCOVA-модели, а также подтверждает статистическую значимость влияния площади на цену квартиры, что указывает на то, что с каждым дополнительным квадратным метром площади квартиры цена возрастает на указанную величину;
- средняя цена квартир, расположенных в кирпичных домах, влечет за собой увеличение цены на 1063 у.е. выше средней цены квартир, расположенных в домах другого типа, то есть тип дома (кирпичный или иной) оказывает существенное влияние на цену квартиры. Близкое к единице значение индекса корреляции свидетельствует о том, что полученная ANCOVA-модель адекватно описывает взаимосвязь цены квартиры, общей площади и типа дома. Это свидетельствует о существенном влиянии типа дома на цену квартиры и подтверждает значимость данного фактора при прогнозировании цены жилья;
- близкое к единице значение индекса корреляции свидетельствует о том, что полученная ANCOVA-модель адекватно описывает взаимосвязь цены квартиры, общей площади и типа дома. Индекс корреляции близкий к единице указывает на сильную линейную связь между зависимыми и независимыми переменными, что означает, что модель адекватно объясняет взаимосвязь между ценой квартиры, ее площадью и типом дома.

Таким образом, на основании предоставленной информации можно сделать вывод о том, что увеличение площади квартиры и тип дома являются значимыми факторами, влияющими на цену квартиры, и что проведенный статистический анализ с использованием ANCOVA-модели подтверждает адекватность данной модели для описания взаимосвязи этих факторов.

Анализируя ситуацию строительной отрасли, необходимо отметить тот факт, что в связи с инфляцией, снижением покупательской способности и ростом себестоимости стройки, некоторые казахстанские эксперты прогнозируют, что уже в 2024–2025 годах в стране будет наблюдаться острый дефицит жилья, который будет вызван сокращением темпов стройки, хотя долгие годы наблюдался прирост: например, в 2022 году объем строительных работ увеличился на 10,2% по сравнению с 2021 годом. 77% работ выполняли частные местные компании, около 22% – иностранные и 0,3% – государственные (рисунок 3) [10].

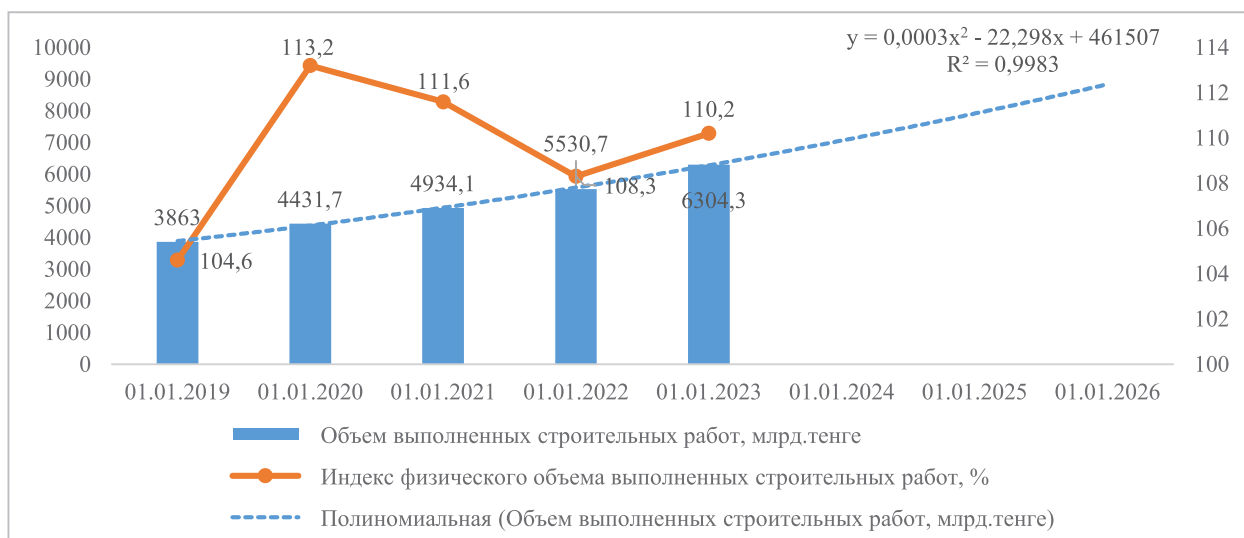

Рисунок 3. Объем выполненных строительных работ, млрд. тенге
 Источник: [10]

По состоянию на 01.01.2023 г. общая площадь введенных в эксплуатацию жилых зданий имела довольно позитивную динамику, однако уже в 2022 году эта тенденция начала уменьшаться (рисунок 4) [11].

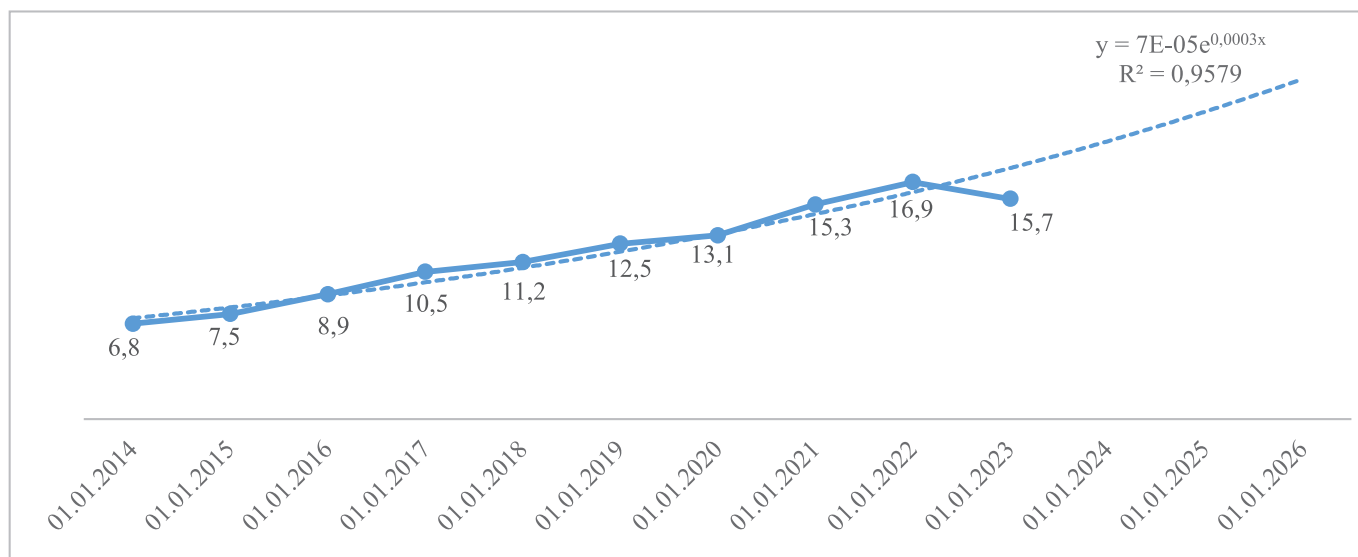

Рисунок 4. Общая площадь введенных в эксплуатацию жилых зданий, млн.кв.м.
Источник: [11]

Сейчас в секторе жилищного строительства РК можно отметить следующие проблемы и угрозы:

- рост цен на жильё (в том числе с учётом реализации различных ипотечных программ по удешевлению ставки кредитования);
- высокая стоимость строительства, связанная с затратами на приобретение строительных материалов, земельных участков, аренду оборудования;
- отсутствие эффективного рынка производства отечественных строительных материалов;
- рост численности очередников на получение социального жилья ввиду снижения доходов;
- низкие темпы ввода в эксплуатацию арендного жилья, особенно в городах с положительным миграционным сальдо;
- сокращение государственной поддержки жилищного строительства ввиду бюджетных ограничений;
- рост социальной напряжённости по вопросам, связанным с обеспечением государственным жильём социально уязвимых слоёв населения;
- несогласованность жилищной политики с региональной политикой и планами по социально-экономическому развитию территорий;
- снижение объёмов финансирования;
- нехватка инженерной инфраструктуры.

Эти и другие проблемы описываются в Концепции развития жилищно-коммунальной инфраструктуры на 2023–2029 годы, которую в феврале этого года разработало Министерство индустрии и инфраструктурного развития РК.

■ Выводы

Проведенный анализ выявил, что площадь квартиры и тип дома являются значимыми факторами, оказывающими влияние на цену жилья на вторичном рынке в РК. Увеличение площади квартиры приводит к увеличению её цены, в то время как квартиры, расположенные в кирпичных домах, имеют более высокую среднюю цену по сравнению с квартирами в домах другого типа. Эти результаты подтверждают важность данных факторов при определении цены жилья на рынке вторичного жилья.

Полученные результаты анализа могут быть полезны для разработки стратегий ценообразования и принятия решений на вторичном рынке жилья в Казахстане. Например, застройщики и риелторы могут использовать эти данные для оптимизации маркетинговых стратегий и установления конкурентоспособных цен на свои объекты недвижимости. Кроме того, потенциальные покупатели могут ориентироваться на эти факторы при принятии решения о покупке недвижимости, что также важно для формирования спроса на рынке. Анализ влияния площади квартиры и типа дома на цену жилья обогащает понимание особенностей вторичного рынка жилья в РК и предоставляет полезную информацию для участников этого рынка, что в конечном итоге может способствовать эффективному функционированию рынка недвижимости.

Список использованных источников:

- Jud, G.D., and Winkler, D. (2002). The dynamics of metropolitan housing prices. *J. Real Estate Res.* 23, 29–46. doi: 10.1080/10835547.2002.12091069
- Klement, J., Kozák, J., Ševčík, M., and Pekárek, Š. (2022). Causes of opposition to residential development: a survey-framing experiment from the Czech Republic. *Eur. Plan. Stud.* 31, 306–327. doi: 10.1080/09654313.2022.2049709
- Lukavec, M., and Kadeřábková, B. (2017). How much does a minute of commuting time cost? An examination of property prices in relation to distance to the city center in Prague, Czech Republic. *Civ. Eng. J.* 26:4. doi: 10.14311/CEJ.2017.04.0044
- Pfnür A, Seger J (2017) Produktionsnahe Immobilien. Herausforderungen und Entwicklungsperspektiven aus Sicht von Corporates, Investoren und Dienstleistern. In: Pfnür, A (ed), Arbeitspapiere zur immobilienwirtschaftlichen Forschung und Praxis, Band Nr. 35, Technische Universität Darmstadt
- Xiong, C.; Cheung, K.S. Understanding sellers' agents in the residential property market. *Int. J. Strateg. Prop. Manag.* 2021, 25, 179–189. <https://doi.org/10.3846/ijspm.2021.13724>
- Tsai, I. Housing supply, demand and price: Construction cost, rental price and house price indices. *Asian Econ. J.* 2012, 26, 381–396. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8381.2012.02088.x>
- Oikarinen, E.; Peltola, R. Dynamic Linkages between Prices of Vacant Land and Housing—Empirical Evidence from Helsinki; Paper presented at the ENHR International Conference Ljubljana; Aboa Centre for Economics: Turku, Finland, 2006; Volume 6.
- Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за 2010-2021 гг. [Электронный ресурс]. [web-портал]. – URL: <http://www.stat.gov.kz>
- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://stat.gov.kz/upload/iblock/827/yfwwc0ji47j8saz6ekb9pevc0qdmz0cm/IMG%201.PN>
- Строительный рынок Казахстана 2022: технологии и цифровизация. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.planradar.com/>
- Строительный рынок Казахстана. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/2022-06-14/stroitelnyj-rynok-kazahstana-prevysil-863-mlrd-tenge/>

REFERENCES:

- Jud, G.D., and Winkler, D. (2002). The dynamics of metropolitan housing prices. *J. Real Estate Res.* 23, 29–46. doi: 10.1080/10835547.2002.12091069
- Klement, J., Kozák, J., Ševčík, M., and Pekárek, Š. (2022). Causes of opposition to residential development: a survey-framing experiment from the Czech Republic. *Eur. Plan. Stud.* 31, 306–327. doi: 10.1080/09654313.2022.2049709
- Lukavec, M., and Kadeřábková, B. (2017). How much does a minute of commuting time cost? An examination of property prices in relation to distance to the city center in Prague, Czech Republic. *Civ. Eng. J.* 26:4. doi: 10.14311/CEJ.2017.04.0044
- Pfnür A, Seger J (2017) Produktionsnahe Immobilien. Herausforderungen und Entwicklungsperspektiven aus Sicht von Corporates, Investoren und Dienstleistern. In: Pfnür, A (ed), Arbeitspapiere zur immobilienwirtschaftlichen Forschung und Praxis, Band Nr. 35, Technische Universität Darmstadt
- Xiong, C.; Cheung, K.S. Understanding sellers' agents in the residential property market. *Int. J. Strateg. Prop. Manag.* 2021, 25, 179–189. <https://doi.org/10.3846/ijspm.2021.13724>
- Tsai, I. Housing supply, demand and price: Construction cost, rental price and house price indices. *Asian Econ. J.* 2012, 26, 381–396. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8381.2012.02088.x>
- Oikarinen, E.; Peltola, R. Dynamic Linkages between Prices of Vacant Land and Housing—Empirical Evidence from Helsinki; Paper presented at the ENHR International Conference Ljubljana; Aboa Centre for Economics: Turku, Finland, 2006; Volume 6.

8. Danny`e Byuro naczional`noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan za 2010-2021gg. [E`lektronny`j resurs]. [web-portal]. – URL: <http://www.stat.gov.kz>
9. [E`lektronny`j resurs]. – Rezhim dostupa: <https://stat.gov.kz/upload/iblock/827/yfwwc0ji47j8saz6ekb9pevc0qdmz0cm/IMG%201.PNG>
10. Stroitel`ny`j ry`nok Kazakhstana 2022: tekhnologii i czifrovizacziya. [E`lektronny`j resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.planradar.com/>
11. Stroitel`ny`j ry`nok Kazakhstana. [E`lektronny`j resurs]. Rezhim dostupa: <https://kz.kursiv.media/2022-06-14/stroitelnyj-rynok-kazahstana-prevysil-863-mlrd-tenge/>

ҚР ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙДІҢ ҚАЙТАЛАМА НАРЫҒЫН ҚАРЖЫЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ МЕН БОЛЖАУДЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Н.Д. Байкелов*

PhD докторанты

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: nbaykelov@mail.ru
ORCID: 0009-0004-5656-0565

Е.И. Борисова

э. ф.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: lenborisova@mail.ru
ORCID: 0000-0001-2345-6789

***Аңдатпа.** Зерттеудің өзектілігі. Қазақстан Республикасының құрылыс саласы кәсіпорындарының тұрғын үйдің қайталама нарығындағы қаржылық жоспарлау мен болжаудың өзара байланысын зерттеу саланың өзі үшін де, тұтастай алғанда ел экономикасы үшін де өзекті және маңызды. Өйткені құрылыс саласы экономикада шешуші рөл атқарады, ЖІӨ-ге елеулі үлес қосады және көптеген адам үшін жұмыс орындарын қамтамасыз етеді. Екінші нарықтағы қаржылық жоспарлау мен болжаудың өзара байланысын зерттеу осы саладағы кәсіпорындардың қызметін оңтайландыру және олардың тиімділігін арттыру үшін маңызды. Сонымен қатар құрылыс индустриясындағы кәсіпорындарға нарық қажеттіліктерін жақсырақ түсінуге, стратегияларын ағымдағы тенденцияларға бейімдеуге және ықтимал дағдарыстардың алдын алуға көмектеседі.*

Зерттеудің мақсаты. Құрылыс индустриясының жекелеген кәсіпорындарының да, тұтастай алғанда жылжымайтын мүлік нарығының да тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қаржылық ресурстарды басқарудың оңтайлы стратегияларын анықтау.

Зерттеу гипотезасы. Құрылыс саласы кәсіпорындарын қаржылық жоспарлаудың тиімділігі мен ҚР-дағы қайталама тұрғын үй нарығының динамикасы арасында статистикалық маңызды өзара байланыс бар.

Қорытындылар. Зерттеу нәтижелері қаржы және тұрғын үй құрылысын басқарудың тиімді стратегияларын әзірлеу үшін құрылыс саласы кәсіпорындарын қаржылық жоспарлау мен ҚР-дағы қайталама тұрғын үй нарығын болжау арасындағы өзара байланысты айқындайтын негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік берді.

***Түйін сөздер:** қайталама тұрғын үй нарығы, құрылыс индустриясы, тұрғын үй құрылысы, оңтайландыру, қаржылық жоспарлау*

THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL PLANNING AND FORECASTING OF THE SECONDARY HOUSING MARKET OF ENTERPRISES OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

N.D. Baikelov*

PhD student

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: nbaykelov@mail.ru
ORCID: 0009-0004-5656-0565

Y.I. Borissova

c.e.s., associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: lenborisova@mail.ru
ORCID: 0000-0001-2345-6789

Abstract. *The relevance of the study. The study of the relationship between financial planning and forecasting in the secondary housing market of enterprises in the construction industry of the Republic of Kazakhstan is relevant and important for the development of both the industry itself and the economy of the country as a whole, since the construction industry plays a key role in the economy, making a significant contribution to GDP and providing jobs for many people. Studying the relationship between financial planning and forecasting in the secondary housing market is important for optimizing the activities of enterprises in this industry and increasing their efficiency, and can also help enterprises in the construction industry better understand market needs, adapt their strategies to current trends and prevent possible crises.*

The purpose of the study is to identify optimal financial resource management strategies to increase the sustainability and competitiveness of both individual enterprises in the construction industry and the real estate market as a whole.

The hypothesis of the study. There is a statistically significant relationship between the effectiveness of financial planning of enterprises in the construction industry and the dynamics of the secondary housing market in the Republic of Kazakhstan.

Conclusions. The results of the study revealed the key factors determining the relationship between financial planning of construction industry enterprises and forecasting of the secondary housing market in the Republic of Kazakhstan for the development of effective financial and housing construction management strategies.

Keywords: *secondary housing market, construction industry, housing construction, optimization, financial planning*

Н.Б. Бекқайыров*

PhD докторант

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан

<https://orcid.org/0000-0001-5029-4156>

e-mail: nbekayyrov@mail.ru

Л.А. Бимендиева

э.ғ.к., доцент

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан

<https://orcid.org/0000-0003-4965-5908>

e-mail: leila.bimendieva@kaznu.kz

Ж.Б. Қуандық

«Мемлекеттік және жергілікті басқару»

мамандығының докторанты

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: jasik.kktl@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІНЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық қоғамның тұтастығына, экономикалық тұрақтылыққа және тиімді басқаруға айтарлықтай қауіп төндіреді. Бүгінде мемлекеттік басқару саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің көп қырлы аспектілері зерттелуде. Онда сыбайлас жемқорлықты азайту үшін қолданылатын стратегиялар, соның ішінде құқықтық база, институционалдық реформалар және технологиялық жетістіктер қарастырылған. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қазақстандық саясаты тұтастай алғанда халықаралық құқықтық актілерге сәйкес келеді.

Ұлттық саясаттың негізінде халықаралық қоғамдастық қабылдаған дәстүрлі қағидаттар мен стандарттар қарастырылады. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық көлемі ұлғайып, қоғамның өмірі мен қызметінің барлық саласын қамтыды. Халықаралық бағалаулар бойынша еліміз сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша рейтингтер шкаласында жыл сайын «жетекші орынға» ие болып жүр. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың жалпыұлттық саясатындағы негізгі векторларды өзгерту қажеттілігі ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатерлердің өсуінен туындады.

Мақалада мемлекеттік қызметтегі жемқорлықтың ерекше белгілері мен көріністері қарастырылып, пайда болу себептеріне талдау жасалынды. Сыбайлас жемқорлықтың негізгі сипаттамалары жүйеленіп, мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлықты қалыптастырушы және дамытуды туындататын негізгі факторлар айқындалды. Мемлекеттік қызметтегі жемқорлық көріністерінің таралуына мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік жағдайы мен жалақысының әсерін сараланды. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық туралы зерттеушілердің пікірлері, ғылыми идеялар, жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың практикалық тәсілдері зерделенді. Мақалада мемлекеттік қызметкерлер арасындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шаралары мен төмендету жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік басқару, мемлекеттік қызметші, персоналды басқару тиімділігі, мемлекеттік қызметшілердің жалақысы.

■ Кіріспе

Сыбайлас жемқорлық – бұл жеке/топтық пайда үшін немесе қоғамдық мүдделерге қайшы келетін басқа мақсаттарға жету үшін лауазымдық жағдайды, билікті, ресурстарды және мүлікті теріс пайдалану. Мемлекеттік басқару контекстінде сыбайлас жемқорлық мемлекеттік қызметтерді тиімді және әділ ұсынуға кедергі жасап, институционалдық сенім мен демократиялық басқару негіздеріне нұқсан келтіретін үлкен қауіп. Елдердің

алуан түрлілігі аясында Қазақстан жағдайын сыбайлас жемқорлық пен мемлекеттік басқарудың тиімділігі арасындағы күрделі өзара байланысты көрсететін жарқын мысал ретінде қарастыруға болады.

Отандық және шетелдік әдебиеттер базасына эмпирикалық зерттеулер мен елдегі саясатқа талдау жасай отырып, сыбайлас жемқорлық мемлекеттік институттардың жұмыс істеуіне, мемлекеттік қызметтер көрсетуге және Қазақстандағы басқарудың жалпы жағдайына әсер ететін күрделі динамикасына бағалау жасалынады. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлықтың қоғамдық сенімге, экономикалық көрсеткіштерге және елдегі тұрақты даму перспективаларына әсері анықталады.

Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде әлемнің барлық елдерінде іс жүзінде кездеседі, оның ішінде «идеал мемлекеттер», демократияның «эталонына» айналған – АҚШ, Ұлыбритания, Канада және Еуроодақ елдері де кіреді. Аталған дамыған мемлекеттер, жемқорлықты ұлттық қауіп-қатер қатарына жатқызып, онымен күресу үшін көп жылға арналған стратегия жоспарлап, кешенді күрес жүргізіп келеді [1].

Зерттеу тақырыбының өзектілігі – қоғамның қазіргі даму кезеңінде жалпыға ортақ проблемаға айналған сыбайлас жемқорлық іс жүзінде мемлекетті басқарудың процесстерінде бірге жүруі және соның салдарынан жеке тұлға, қоғам, мемлекеттердің мүддесіне қауіп төндіруімен анықталады. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық, бірқатар басқа посткеңестік мемлекеттер сияқты, елдің экономикалық және саяси дамуына қауіп төндіреді.

Осыған байланысты мақаланың мақсаты – сыбайлас жемқорлық көріністерінің мемлекеттік басқарудың тиімділігіне әсерін талдау және мемлекеттік басқарудағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шараларын ұсыну.

Сыбайлас жемқорлықтың өсуінен туындайтын әлеуметтік-экономикалық және саяси тәуекелдер мен қақтығыстар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және саяси процесстерінің тиімділігіне күрт әсер етуі мүмкін. Қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлық әкімшілік ресурстарға ие мемлекеттік органдарда таралып, елдің материалдық және қаржылық ресурстарын ұтымсыз жұмсауға және мемлекеттік құрылымдарға деген сенімсіздіктің күшеюіне алып келуде. Сыбайлас жемқорлық кез келген мемлекеттегі реформаларды жоққа шығарып, қандай да болсын мемлекеттің инвестициялық тартымдылығын төмендетеді, сондай-ақ әлемдік қоғамдастықта сол ел туралы негативті пікір қалыптастырады.

Әдебиетке шолу. Сыбайлас жемқорлықтың экономикалық емес факторы (Non-economic drivers of corruption) модельдік көзқарасты жақтаушы Б. Франктің «Коррупция және гендер» атты мақаласында сыбайлас жемқорлыққа қатысты теориялық көзқарастар терең зерттелген [2]. Ол өз еңбегінде мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттік қызметшілердің гендерлік саясаттың дұрыс жүзеге аспауында, яғни әйел адамдар мемлекеттік қызметке көп араласса, соғұрлым жемқорлық көріністері азаяды деген пікір білдірді.

Америкалық экономист Р. Клитгаард «Сыбайлас жемқорлық – бұл қылмыс, оның негізінде құмарлық емес, пайда табу есебі жатыр. Адамдар сыбайлас жемқорлыққа тәуекел аз болса, жазадан құтылу мүмкіншілігі болса, пайдалы ұтысы болған кезде бейімделе бастайды. Ал осындай жағдай мемлекеттік басқарудың өкілдеріне тән», – деп анықтады. Яғни, автор жемқорлықтың пайда болу көрінісінің ыңғайлы локациясы мемлекеттік басқару субъектілері мен қоғам арасындағы қатынаспен тікелей байланыстырып отыр. Бұл теория 1970 жылдары америкалық неонституционалды экономистердің сыбайлас жемқорлықтың экономикалық теориялық негіздері еңбектерінде жазыла басталады. Теорияның негізгі идеясы экономиканың әр түрлі салаларын мемлекеттік реттеуде қандай да бір өкілеттілік пайда болса, сол жерде жемқорлық көріністерінің орын алу ықтималдылығы көбейеді [3, 4].

Сыбайлас жемқорлық мемлекетті басқарудың тиімділігіне теріс әсер етуі туралы үнді ғалымы Раджа Кумар өзінің «India's national Magazine» журналындағы «Corruption and Human Right» мақаласында жемқорлықтан тыс қоғам қалыптастыру құқығына адамның өмір сүруі, теңдігі, ар-намысы тапталмауы құқықтары тікелей байланысты, демек, жемқорлықтан тыс қоғам қалыптастыру құқығы бұзылса, адамның басқа да құқықтары мағынасын жоғалтады деп түсіндіреді [8].

■ Материалдар мен әдістер

Бұл ғылыми зерттеу жұмыс тақырыбына арналған отандық және шетелдік дереккөздерді шолу, қолданыстағы заңнамалық базаны талдау, халықаралық үкіметтік емес ұйымдардың зерттеу нәтижелеріне талдау жасалынды. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық туралы зерттеушілердің пікірлері, ғылыми идеялар, жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың практикалық тәсілдеріне негізінде ұсынымдар мен мәселені оңтайландыру әдістері ұсынылды.

Ғылыми жұмыстың әдіснамалық негізіне жалпы ғылыми және жеке ғылыми бағыттарды зерттеудің әртүрлі әдістері қолданылды: талдау, салыстыру, байланыстыру.

■ Талдаулар мен талқылау

Сыбайлас жемқорлықтың себептеріне ұлттық құқықтық сананың төмен дамуы, мемлекеттік кірістер мен шығыстардың жария декларациясының және ашықтығының болмауы, қабылданған құқықтық актілердің орындалу проблемалары жатады [5, 6]. Сонымен қатар, жалақысы төмен шенеуніктер жемқорлыққа көбірек бейім болып келеді деп тұжырымдаған. Бұл теориямен көптеген мемлекет келісіп, мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік жағдайының төмен болуы, жемқорлыққа итермелейтін фактор ретінде мойындады. Сәйкесінше, Батыс Еуропа елдері, Малайзия мен Сингапурда мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік-экономикалық жағдайы қатаң бақылауда.

Елімізде Заңнамалық деңгейде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тиісті түрде жүргізіліп жатқанын атап өтуге болады. ҚР Президентінің Жарлығымен бір мезгілде 2014 жылғы 26 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы», 2022 жылғы 2 ақпандағы жаңадан қабылданған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың жаңа саясаты «Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасында» іске асырылды [7].

Сыбайлас жемқорлықтың Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайына теріс әсерін зерттей отырып, ұлт алдында тұрған өзекті мәселелер туралы түсінік қалыптасып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мен мемлекеттік басқаруды реформалаудың шешуші шараларының маңыздылығы артуда. Сыбайлас жемқорлық салдары:

1. Экономикалық тиімділік пен өнімділіктің жоғалуы: Сыбайлас жемқорлық ресурстарды бөлуді бұрмалау, бәсекелестікке нұқсан келтіру және өнімділіктің өсуіне кедергі жасау арқылы экономикаға айтарлықтай тиімділік шығындарын жүктейді. Қазақстанда мемлекеттік сатып алу, нормативтік-құқықтық актілерді орындау және лицензиялау процедуралары шеңберінде кең таралған сыбайлас жемқорлық ресурстарды тиімді бөлуге кедергі жасап, бизнестің бәсекеге қабілеттілігіне нұқсан келтіреді.

2. Байлықты қайта бөлу және теңсіздік: сыбайлас жемқорлық байлықты әділ бөлу механизмі ретінде қызмет етудің орнына, ресурстарды негізгі мемлекеттік қызметтер мен инфрақұрылымдық жобалардан алшақтату арқылы әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті күшейтеді.

3. Институционалдық тұтастық пен заңдылықтың эрозиясы: сыбайлас жемқорлық мемлекеттік институттардың сенімділігі мен тиімділігіне нұқсан келтіреді, халықтың үкіметке және заңның үстемдігіне деген сеніміне нұқсан келтіреді.

4. Нарық динамикасы мен инвестициялық климаттың бұрмалануы: сыбайлас жемқорлық нарықтық динамиканы бұрмалайды, жақсы байланысы бар элиталарға артықшылық береді және бәсекелестік пен инновацияға емес, жалдау ақысын іздейтін мінез-құлыққа басымдық береді.

5. Әлеуметтік келісім және сенім тапшылығы: сыбайлас жемқорлық әлеуметтік келісімді бұзады және азаматтардың сенімсіздігін күшейтеді, өйткені ол маргиналды қауымдастықтар арасында әділетсіздік, иеліктен шығару және азаматтық құқығынан айыру сезімін тудырады [10].

Сонымен, сыбайлас жемқорлықтың Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайына кері әсері терең және көп қырлы болып табылады, бұл тұрақты дамуға, тиімді басқаруға және инклюзивті өсуге үлкен қиындықтар туғызады. Сыбайлас жемқорлықпен күресу есеп беру тетіктерін нығайту, ашықтықты арттыру, адалдықты насихаттау және мемлекеттік мекемелерде этикалық мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру бойынша келісілген күш-жігерді қажет етеді.

Зерттеулер көрсеткендей, мемлекеттік басқаруда сыбайлас жемқорлық көріністерінің пайда болуына мемлекеттік қызметшілердің тікелей қатысы бар деген көзқарастар да болды және оған қарсы ұстанымдар да табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің маңызды проблемасы – елдің жоғарғы басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру үшін саяси ерік-жігерінің болмауы [11, 12]. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамада көптеген қарама-қайшылықтар мен олқылықтар бар, бұл олқылықтарды өз мақсаттарына пайдалануға алып келеді.

АҚШ-та мемлекеттік қызметкердің орташа жалақысы 22 000 долларды құрайды, ал ұлттық орташа жалақы 13 263 долларды құрайды. Құрама Штаттар да, Сингапур да сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексінің алғашқы ондығына кіреді, бұл халықтың билікке деген «сенімді көзқарасы» мен мемлекеттік органдарда жемқорлықтың жоқ екенін көрсетеді. Ресейде мемлекеттік қызметкерлердің орташа жалақысы шамамен 5400 долларды құрайды, ал орташа жалақы 5225 долларды құрайды. Көріп отырғанымыздай, мемлекеттік қызметшілердің көпшілігі жоғары білімі мен дағдылары бар болғанына қарамастан, елдегі орташа жалақыдан іс жүзінде айырмашылығы жоқ.

Жиналған ақпараттарды зерделей келе, кейбір мемлекеттердегі мемлекеттік қызметкердің орташа жалақысын анықтады (1-кесте). Кестеге сәйкес мемлекеттердің қызметкерлердің орташа жалақылары әр мемлекетте түрлі екенін байқадық. Қазақстандық мемлекеттік қызметкерлер мен АҚШ қызметкерлерінің орташа жалақысы 20,5 есе, Ұлыбритания 21,7 есе, Канада 20,9 есе, Ресей 2,1 есе көп екендігі анықталды. Яғни мемлекеттік қызметкерлердің орташа жалақы арасындағы айырмашылық айтырлықтай екендігі байқалады. Сәйкесінше, бұл айырмашылық мемлекеттік қызметтегі сыйбайлас жемқорлық көріністеріне өз әсеріне тигізбей қоймайды [11].

1-кесте. Мемлекеттердегі мемлекеттік қызметкерлердің орташа жалақысы

Мемлекет	АҚШ	Ұлыбритания	Канада	Ресей	Қазақстан
1 айға орташа жалақы (тг)	16 642 \$ 7189000 тг	142 500 ф.ст. 7619800 тг	17 000\$ 7344000 тг	120000 р. 744000 тг	300000-350000 тг

Ескерту: [11] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қазақстан Республикасында Мемлекеттік қызметшілерге арнайы әлеуметтік пакеттер қарастырылған, атап айтқанда тұрғын үймен қамтамасыз ету, мемлекеттік сыйақылар, арнайыланған жеңілдетілген несиелер. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметкершілердің жалақысы да сыбайлас жемқорлықтың үлкен факторы болып табылады. Жемқорлық көріністерінің мемлекеттік басқаруда азайту үшін мемлекеттік қызметшілердің жалақы-

сын көбейту формуласы көптеген мемлекетте қолдау тапты. Қазақстан Республикасын дағы мемлекеттік қызметінде бастапқы лауазымдарға жалақы орташа 104000 теңге болса, бөлім басшысы деңгейіндегі жалақы 250 мың теңгеге дейін жетуі мүмкін. Бұл жалақымен өмір сүру сапасын жақсарта алмайды, сондықтан, адамдар мемлекеттік қызметке үмітсіздіктен және тұрақтылық үшін немесе ақшадан басқа жеңілдіктер алу мақсатында барады. Сингапурда сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін мемлекеттік қызметкерлердің жалақысы жылына 25000 долларға дейін айтарлықтай көтерген, орташа жалақы 12616 долларды құрады. Сондықтан, мемлекеттік қызметшілер өз ұстанымдарын ұстап, заңды бұзуға ұмтылмайды, өзінің жұмыс орнын сақтап қалуға тырысады. Сингапур басшылығы басқа елдермен салыстырғанда мемлекеттік қызметкерлер үшін ең жоғары жалақы төлеп отыр.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби білімі мен оны жетілдіру жұмыстары да сыбайлас жемқорлық көріністерінің азаюына ықпал етеді. Білімін жетілдіру мақсатында арнайы семинар-тренингтар мен шетелдік тәжірибені меңгеріп, тәжірибе алмасуға іс-сапарларды ұйымдастыру қажет. Себебі, білімді, парасатты мемлекеттік қызметші заң бұзушылыққа бармайды деген сенім жоғары. Аталған мәселелерді шешудің халықаралық тәжірибедегі замауи әдістерді ескере отырып, келесідей жолдары анықталды:

- құқықтық базаны нығайту: пара алу, жымқыру және билікті асыра пайдалану сияқты сыбайлас жемқорлық әрекеттерін қылмыстық жауапкершілікке тартатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы қатаң заңдарды енгізу және орындау. Заңдардың жан-жақты, түсінікті және қоғамның барлық салаларына, соның ішінде мемлекеттік және жеке секторларға қолданылуын қамтамасыз ету;
- ашықтық пен есептілікті арттыру: мемлекеттік операциялардың, мемлекеттік сатып алу процестерінің және қаржылық операциялардың ашықтығына ықпал ету;
- ақпарат берушілерді қорғауға жәрдемдесу: сыбайлас жемқорлық немесе теріс қылықтар туралы хабарлаған ақпарат берушілерді қорғау үшін заңдар мен саясатты жүзеге асыру;
- сот билігінің тәуелсіздігін нығайту: сыбайлас жемқорлық істерін бейтарап және тиімді қарау үшін сот билігінің тәуелсіздігін, адалдығын және кәсібилігін қамтамасыз ету;
- азаматтық қоғам мен бұқаралық ақпарат құралдарының мүмкіндіктерін кеңейту: азаматтық қоғам ұйымдарының, үкіметтік емес ұйымдардың (ҰЕҰ) және тергеуші журналистердің үкіметтің қызметін бақылаудағы, ашықтық пен есеп беруді жақтаудағы және сыбайлас жемқорлық жағдайларын әшкерелеудегі рөлін қолдау;
- технологиялық шешімдерді енгізу: мемлекеттік қызметтің ашықтығын, есептілігін және тиімділігін арттыру үшін технологияның мүмкіндіктерін пайдалану;
- этикалық көшбасшылықты насихаттау: мемлекеттік қызметкерлер, саясаткерлер және корпоративтік көшбасшылар арасында этикалық көшбасшылық, адалдық және кәсібилік мәдениетін дамыту;
- халықаралық ынтымақтастықты дамыту: сыбайлас жемқорлыққа, трансұлттық парақорлыққа және ақшаны жылыстатуға қарсы күресте халықаралық ынтымақтастық пен ынтымақтастықты нығайту;
- қоғамның қатысуын және азаматтық белсенділікті ынталандыру: азаматтық білім беруді, ақпараттық-түсіндіру кампанияларын және қоғамдық бастамаларды ілгерілету арқылы азаматтарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске тарту.

Жалпылай келе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды институционализациялау, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды қоғамның барлық салаларындағы институционалдық саясатқа, тәжірибеге және рәсімдерге біріктіру ұсынылады. Бұл ұсыныстар, мемлекеттік ерекшеліктерді ескере отырып анықталды және еліміздегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға әсер етеді деп болжанды.

■ Қорытынды

Мемлекеттік басқару жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық көріністерінің пайда болу себептерін жан-жақты зерделеп, теориялармен байланыстарын анықтай отырып, сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттік басқарудың тиімділігіне әсері айқындалды. Мемлекетті тиімді басқару үшін жемқорлықтың кедергі болуы әсерін минималды ықтималдылыққа жеткізу үшін, арнайы ұсыныстар келтірілді. Мемлекеттік қызметкерлерді «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес стратегиясын» әзірлеу барысында қатыстыру және осы стратегияны жүзеге асыруға байланысты проблемаларды ішкі жағынан шешу туралы ойларын тыңдау өте маңызды. Себебі мемлекеттік қызметкерлер өздері стратегияны жасауға қатыса отырып, олар осы ережелерді сақтауға тырысатыны белгілі. Мемлекетті тиімді басқарудағы сыбайлас жемқорлықтың рөлі мен әсерін төмендету үшін мемлекеттік және жергілікті басқарудағы мемлекеттік қызметкерлер арасында семинарлар, курстар, конференциялар өткізу қажет. Сонымен қатар, олар өздері стратегияны жүзеге асыру мен жетілдірудің жаңа жолдарын табуы үшін ашық пікірталас алаңын қалыптастыру маңызды.

Қорыта келгенде, мемлекеттік басқарудың тиімділігіне сыбайлас жемқорлықтың саяси-экономикалық, әлеуметтік, құқықтық-моральдық әсері өте үлкен. Сондықтан мемлекеттік қызметкерлердің беделін көтеріп, парасатты орта қалыптастыру да өте маңызды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Androniceanu A., Georgescu I., Kinnunen J. Public administration digitalization and corruption in the EU member states. A comparative and correlative research analysis // *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. – 2022. – Т. 18. – №. 65. – С. 5-22. DOI:10.24193/tras.65E.1
2. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: Причины, следствия, реформы. – М.: Логос, 2003. - 343 с.
3. Frank B., Lambsdorff J. G., Boehm F. Gender and corruption: Lessons from laboratory corruption experiments // *The European Journal of Development Research*. – 2011. – Т. 23. – С. 59-71. <https://doi.org/10.1057/ejdr.2010.47>
4. Van de Walle S., Migchelbrink K. Institutional quality, corruption, and impartiality: The role of process and outcome for citizen trust in public administration in 173 European regions // *Journal of Economic Policy Reform*. – 2022. – Т. 25. – №. 1. – С. 9-27. <https://doi.org/10.1080/17487870.2020.1719103>
5. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Утверждена Указом Президента РК от 15.10.2021 г. № 674 / Информационно-правовая системанормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U12100000674> (қаралым күні 23.01.2024)
6. Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. – Утверждена Указом Президента РК от 02.02.2022 г. № 802 / Информационно-правовая системанормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (қаралым күні 23.01.2024)
7. Об антикоррупционной стратегии Республики Казахстан – Утвержден Указом Президента РК от 26.12.2014 г. № 986. Признан утратившим силу Указом Президента от 02.02.2022 г. № 802 / Информационно-правовая система «Параграф». Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31645304&show_di=1 (қаралым күні 23.01.2024)
8. Kumar C. R. Corruption and Transparency in Governance and Development: Reinventing sovereignty for promoting good governance // *Re-envisioning Sovereignty*. – Routledge, 2016. – С. 251-266.
9. Кистауова З. (2011) Казахстан в борьбе за улучшение делового имиджа // *К обществу без коррупции*. – 2011. – № 2 (15). – С. 29-31.
10. Satpayev D. Corruption in Kazakhstan and the Quality of Governance // *IDE discussion paper*. – 2014. – P. 475(29).
11. Sotola D. O., Pillay P. S. Thick concept but thin theories: a case for sector-based anti-corruption strategy // *Oxford Development Studies*. – 2022. – Т. 50. – №. 4. – С. 372-388. <https://doi.org/10.1080/13600818.2022.2080812>
12. Damm I. A. Prerequisites for the Formation of the Anti-Corruption Security Theory in the Russian Federation // *Of Siberian Federal University*. – 2021. – 14 (11). DOI: 10.17516/1997-1370-0850

REFERENCES:

1. Androniceanu A., Georgescu I., Kinnunen J. Public administration digitalization and corruption in the EU member states. A comparative and correlative research analysis // *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. – 2022. – Т. 18. – №. 65. – S. 5-22.. DOI:10.24193/tras.65E.1
2. Rouz-Akkerman S. Korrupcija i gosudarstvo: Prichiny, sledstvija, reformy. – M.: Logos, 2003. - 343 s.
3. Frank B., Lambsdorff J. G., Boehm F. Gender and corruption: Lessons from laboratory corruption experiments // *The European Journal of Development Research*. – 2011. – Т. 23. – S. 59-71. <https://doi.org/10.1057/ejdr.2010.47>
4. Van de Walle S., Migchelbrink K. Institutional quality, corruption, and impartiality: The role of process and outcome for citizen trust in public administration in 173 European regions // *Journal of Economic Policy Reform*. – 2022. – Т. 25. – №. 1. – S. 9-27. <https://doi.org/10.1080/17487870.2020.1719103>

5. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Утверждена Указом Президента РК от 15.10.2021 г. № 674 / Информационно-правовая системанормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U12100000674> (қаралым күні 23.01.2024)
6. Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. – Утверждена Указом Президента РК от 02.02.2022 г. № 802 / Информационно-правовая системанормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (қаралым күні 23.01.2024)
7. Об антикоррупционной стратегии Республики Казахстан – Утвержден Указом Президента РК от 26.12.2014 г. № 986. Признан utrativshim silu Указом Президента от 02.02.2022 г. № 802 / Информационно-правовая система «Параграф». . Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31645304&show_di=1 (қаралым күні 23.01.2024)
8. Chen L., Aklirikou A. K. Relating e-government development to government effectiveness and control of corruption: a cluster analysis // Journal of Chinese Governance. – 2021. – Т. 6. – №. 1. – С. 155-173. <https://doi.org/10.1080/23812346.2019.1698693>
9. Kistauova Z. (2011) Kazakhstan v bor'be za uluchshenie delovogo imidzha // K obshhestvu bez korrupcii. – 2011. – № 2 (15). – С. 29-31.
10. . Satpayev D. Corruption in Kazakhstan and the Quality of Governance //IDE discussion paper. – 2014. – P. 475(29).
11. Sotola D. O., Pillay P. S. Thick concept but thin theories: a case for sector-based anti-corruption strategy //Oxford Development Studies. – 2022. – Т. 50. – №. 4. – С. 372-388. <https://doi.org/10.1080/13600818.2022.2080812>
12. Damm I. A. Prerequisites for the Formation of the Anti-corruption Security Theory in the Russian Federation //Of Siberian Federal University. – 2021.– 14 (11). DOI: 10.17516/1997-1370-0850

ВЛИЯНИЕ КОРРУПЦИИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Н.Б. Беккаиров*

PhD докторант
Казахский Национальный Университет
им. аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан
<https://orcid.org/0000-0001-5029-4156>
e-mail: nbekayyrov@mail.ru

Л.А. Бимендиева

к.э.н., доцент
Казахский Национальный Университет
им. аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан
<https://orcid.org/0000-0003-4965-5908>
e-mail: leila.bimendieva@kaznu.kz;

Ж.Б. Куандык

к.э.н., доцент
Казахский Национальный Университет
им. аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан
e-mail: jasik.kkttl@mail.ru

***Аннотация.** Коррупция в системе государственного управления представляет серьезную угрозу целостности общества, экономической стабильности и эффективному управлению. Сегодня изучаются многогранные аспекты борьбы с коррупцией в сфере государственного управления. В нем рассматриваются стратегии, используемые для уменьшения коррупции, включая правовую базу, институциональные реформы и технологические достижения. Казахская политика противодействия коррупции в целом соответствует международным правовым актам.*

На основе национальной политики рассматриваются традиционные принципы и стандарты, принятые международным сообществом. Коррупция в Казахстане увеличилась и охватила все сферы жизни и деятельности общества. По международным оценкам страна ежегодно занимает «лидирующие позиции» в шкале рейтингов по индексу восприятия коррупции. Поэтому необходимость изменения основных векторов в общенациональной политике противодействия коррупции обусловлена ростом угроз национальной безопасности.

В нашей статье рассмотрены специфические признаки и проявления коррупции на государственной службе, проведен полный анализ причин возникновения. Систематизированы основные характеристики коррупции, определены основные факторы, провоцирующие формирование и развитие коррупции на государственной службе. Проанализировали влияние социального положения и оплаты труда государственных служащих на распространение коррупционных проявлений на государственной службе. Изучены мнения исследователей о коррупции в системе государственного управления, научные идеи, практические подходы к противодействию коррупции.

Ключевые слова: Коррупция, государственное управление, государственный служащий, эффективность управления персоналом, заработная плата государственных служащих.

THE IMPACT OF CORRUPTION ON PUBLIC ADMINISTRATION

N.B. Bekkairov*

PhD student
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
<https://orcid.org/0000-0001-5029-4156>
e-mail: nbekyayrov@mail.ru

L.A. Bimendieva

c.e.s., associate professor
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
<https://orcid.org/0000-0003-4965-5908>
e-mail: leila.bimendieva@kaznu.kz

Zh.B. Kyandyk

c.e.s., associate professor
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: jasik.kkttl@mail.ru

Abstract. *Corruption in the public administration system poses a serious threat to the integrity of society, economic stability and effective governance. Today, the multifaceted aspects of combating corruption in public administration are being studied. It examines strategies used to reduce corruption, including the legal framework, institutional reforms and technological advances. Kazakhstan's anti-corruption policy generally complies with international legal acts.*

Traditional principles and standards adopted by the international community are considered on the basis of national policy. Corruption in Kazakhstan has increased and covered all spheres of life and activity of society. According to international estimates, the country annually occupies a "leading position" in the rating scale according to the corruption perception index. Therefore, the need to change the main vectors in the national anti-corruption policy is due to the growing threats to national security.

Our article examines the specific signs and manifestations of corruption in the civil service, and provides a complete analysis of the causes of its occurrence. The main characteristics of corruption are systematized, the main factors provoking the formation and development of corruption in the public service are identified. We analyzed the impact of the social status and remuneration of civil servants on the spread of corruption in the civil service. Additionally, the article explores researchers' opinions on corruption in the public administration system, scientific ideas, and practical approaches to combating corruption.

Keywords: *Corruption, public administration, civil servant, efficiency of Personnel Management, salaries of civil servants.*

Ж.С. Раимбеков*

Д.Э.Н.

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: zh_raimbekov@mail.ru
ORCID ID 0000-0002-4292-6966

Б.У. Сыздыкбаева

Д.Э.Н.

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru
ORCID ID 0000-0001-9463-4933

А.А. Рахметулина

докторант кафедры

«Экономика, менеджмент и финансы»

Восточно-Казахстанский университет

имени С.Аманжолова

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

e-mail: rakhmetulina@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4629-6508

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ХОЛОДОВОЙ ЦЕПИ ПОСТАВОК СКОРОПОРТЯЩЕЙСЯ ПРОДУКЦИИ

Аннотация. Скоропортящиеся продукты относятся к категории продуктов первой необходимости, и задача заключается в доведении их до населения по доступным ценам и высокого качества.

Целью работы является оценка современного состояния и проблем развития инфраструктуры холодной цепи поставок скоропортящейся продукции (СПП) и продуктов питания (ПП), разработка рекомендаций по повышению эффективности функционирования и развития инфраструктуры холодной цепи. При выполнении исследований использованы статистические и аналитические методы обобщения и сравнительного анализа, экспертный опрос.

В статье проведен анализ холодной цепи поставок СПП агропромышленного комплекса (АПК): объемов производства и потребления, перевозок СПП и ПП, состояния хранилищ и складов. Дана оценка объема производства СПП, требующего соблюдения температурного режима; проведен анализ перевозок скоропортящихся грузов РК всеми видами транспорта в разрезе сообщений, анализ грузоподъемности холодильных транспортных средств в РК. Выявлены проблемы инфраструктуры хранения и транспортировки в цепях поставок СПП, определены направления их развития.

Исходя из полученных результатов, разработаны рекомендации по усовершенствованию инфраструктуры холодной цепи поставок СПП. Даны рекомендации для бизнеса и государства по улучшению сфер холодной цепи СПП. В первую очередь, для решения существующих проблем следует создать уполномоченный государственный орган, на который будут возложены полномочия по развитию холодной цепи пищевых продуктов, по решению вопросов регулирования рынка холодной цепи; принятию новых нормативных документов по улучшению оборота СПП; инвестиций в холодную цепь, подготовки кадров.

Ключевые слова: скоропортящаяся продукция; холодная цепь пищевых продуктов; цепочка поставок; логистическая инфраструктура; логистический поток; овоцехранилище; склад продовольственной продукции.

■ Введение

В Казахстане на протяжении многих лет наблюдался заметный рост производства СПП, таких как фрукты, овощи, картофель, продукты из мяса птицы, молоко, яйца и т.д.

В настоящее время рынок логистики холодной цепи сегментирован по услугам (хранение, транспортировка и услуги с добавленной стоимостью), типу температуры (охлажденные и замороженные), по назначению видов продукции (свежие фрукты и овощи), молоч-

ные продукты (молоко, мороженое, масло и т. д.), мясо и рыба, обработанные пищевые продукты, фармацевтика [1]. В РК основной объем всех рефрижераторных грузов составляют мясные, плодоовощные и рыбные грузы.

■ Обзор литературы.

Хранение СПП требуют использования дорогостоящего оборудования и квалифицированного персонала для его обслуживания [2]. Основная причина сезонного роста цен и волатильности рынка плодоовощной продукции – это практически полное отсутствие непрерывной технологической цепочки «производство-сбыт», нехватка и изношенность инфраструктуры [3-4].

Для того, чтобы снизить процент потерь Fresh Produce (свежая плодоовощная продукция), в мировой практике существует безусловное правило соблюдения так называемой «cold chain» (холодной цепочки) в процессе «производство-сбыт» [5].

Во многих странах государство уделяет повышенное внимание данным вопросам и регулирует особым законом и стандартами; профессиональные ассоциации совместно с бизнесом решают актуальные вопросы в сфере холодной цепи [6].

Ключевыми логистическими решениями для эффективного управления СПП [7-8] являются обеспечение и контроль температурного режима в процессе транспортировки, хранения в специализированных складских комплексах, информационная поддержка холодной логистической цепи. Однако, высокая стоимость финансирования создания логистических объектов не дает возможности в полной мере использовать возможности холодной цепи.

Несмотря на то, что на практике холодные цепи СПП функционируют достаточно долго, существует большое количество недостатков в процессе организации поставок [9]: плохое управление, недостаток кадров и инвестиции, многоступенчатая дистрибьюционная схема и пр.

Интеграция работы различных участников, использование передовых методов планирования и оптимизации работы цепей поставок [10-11], использование информационных и коммуникационных технологий (ИКТ), интернета вещей в логистической системе холодной цепи могут повысить эффективность и результативность управления цепочкой холодных поставок.

Нами изучены указанные цепи поставок на основе имеющихся статистических материалов и собственных исследований.

Типичная логистическая схема поставок СПП от фермы до конечного потребителя показана на рисунке 1.

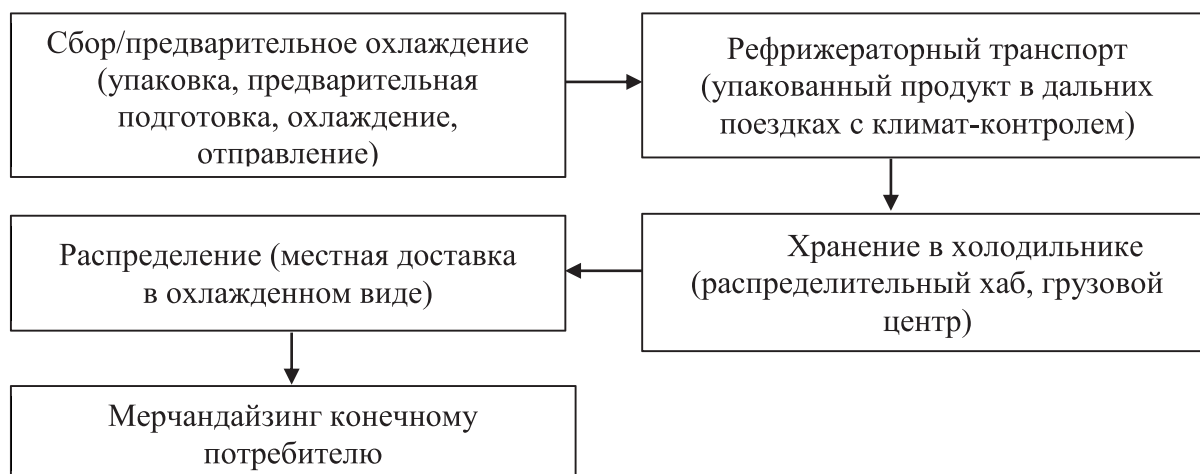

Рисунок 1. Логистический поток для свежей продукции сельского хозяйства
Примечание: составлено авторами на основе обзора литературы [1, 4]

Таким образом, основными составляющими холодной цепи поставок СПП по основным видам сырья и продукции являются предприятия сельского хозяйства, АПК, предприятия пищевой и перерабатывающей отрасли, торговля, транспорт, предприятия и склады по хранению продукции. В этой связи нами были проведены исследования по определению современного состояния, выявлению проблем и разработке рекомендаций по повышению эффективности функционирования и развития инфраструктуры холодной цепи СПП и ПП. Следует отметить, что ранее такие исследования в Казахстане не проводились.

■ Материалы и методы

Теоретической и методологической основой исследований являются публикации отечественных и зарубежных ученых в области обеспечения цепи поставок и функционирования логистической инфраструктуры сельского хозяйства. В процессе работы применялись следующие методы: монографический, абстрактно-логический, сравнительного анализа, систематизации, анкетный опрос, экспертных оценок и др.

Информационной базой исследований являются опросы, проведенные нами среди участников холодной цепи поставок сельскохозяйственной продукции, обладающих опытом производства, доставки и торговли свежей продукцией: фермеры, владельцы складов и овощехранилищ, оптовые и розничные торговцы, представители транспорта и логистики в количестве 230 человек, а также использована информация Бюро национальной статистики (БНС) РК, Министерства сельского хозяйства РК, Министерства внутренних дел РК, а также данные вторичных источников (отчеты, статьи, интернет ресурсы). Опрос проведен в течение октября и ноября 2023 года.

Сфера деятельности респондентов представлена следующим образом (в %): сельское хозяйство – 42,6; торговля скоропортящейся продукцией – 27,0; инфраструктура складирования, хранения и маркетинг – 10,0; переработка и производство – 7,8; транспорт и логистика – 7,4; государственные и негосударственные органы – 3,0; образование и наука – 2,2.

■ Результаты и обсуждения

На основе обработки и анализа данных опроса нами выделены следующие основные результаты в функционировании и развитии логистической инфраструктуры и цепей поставок СПП.

А) По состоянию развития инфраструктуры:

- состояние логистической инфраструктуры: отличное – 8,3%, хорошее – 46,3%, удовлетворительное – 17,4%, изношенное – 11,6%, отсутствует инфраструктура – 16,0%;
- использование логистической инфраструктуры: постоянно – 46,1%, иногда – 31,3%, не используется – 22,6%;
- более половины (51,5%) логистической инфраструктуры расположено на близком расстоянии (до 50 км) к месту потребления производства;
- загруженность инфраструктуры: на 50% загружены 25% объектов, на 50% -70% – 46 % объектов, на 90-100% – 12% объектов;
- навыки и компетенции логистической инфраструктуры для выполнения передовой практики имеют работники 72,2% объектов, недостаточные – 15,7%, не имеют – 11,9%;
- проблемы, препятствующие качественному обеспечению холодной цепи поставок свежей продукции: дорогое оборудование для холодных цепей (75,6%); большое количество посредников (77,4%); большой износ имеющейся инфраструктуры (56,2%).

Б) По вопросу работы логистики цепей поставок:

- соблюдение (отслеживание) температурного режима в холодовых цепях поставок скоропортящейся продукции: 60% респондентов соблюдают; 27% – частично соблюдают; 6,8% – не соблюдают, из которых 31% – при сборе, 38% – при транспортировке продукции;
- организацию и управление закупок скоропортящейся продукции: 25,1% респондентов не планируют, 33% – частично планируют, 42% – планируют;
- осуществляют совместную работу с производителями, дистрибьюторами, логистическими и транспортными операторами по вопросам прогнозирования, планирования, закупки, производства, складирования, управления ценами 19,3% респондентов; не осуществляют – 58,9%; частично осуществляют – 21,6%;
- наиболее важные проблемы, с которыми сталкиваются в логистике поставок СПП: непрозрачность тарифов на услуги хранения (77%); низкий уровень использования цифровых и инновационных технологий при хранении и доставке (64,5%); нарушение сроков доставки на рынок – 32,%; нехватка складов и оборудования – 26%, отсутствие интереса участников поставок свежей продукции в совместном и/или интегрированном решении проблем – 31%; устаревшие технологии и оборудование на складах – 23%;
- нехватка навыков и компетенции логистической инфраструктуры для выполнения передовой практики наблюдается у 32% респондентов; требуют совершенствования 26%, достаточны навыки – у 42% респондентов.

В) Перспективы развития инфраструктуры и логистики цепей поставок:

- поддерживают принятие мер по развитию устойчивых цепей поставок скоропортящейся продукции: принятие Закона «О скоропортящейся продукции» против мошенничества в торговле скоропортящимися сельскохозяйственными продуктами, а также разработку мер по поддержанию холодильной цепи с целью обеспечения продовольственной безопасности – 58,3% респондентов; разработку стандартов качества менеджмента по управлению цепями поставок – 41,0%;
- поддерживают предоставление условий и услуг в одном месте (торговля, хранение, обработка, сертификация безопасности пищевых продуктов, таможенное оформление, транспорт, доставка, маркетинговые консультативные услуги) 10,5% респондентов, внедрение системы автоматизированного управления потребности в товарах, запасах и ресурсах (SCM, ERP, WMS, TMS) – 10,0%;
- использование инновационных технологий: используют 6,8% респондентов, готовы использовать – 14,5%, не используют – 50,4%, планируют – 28,1%. Из них для повышения устойчивости и эффективности цепей поставок готовы использовать блокчейн – 20%, радиочастотные идентификаторы (RFID) – 27,7%, цифровые платформы в коммерции – 17,7%, информационные технологии – 14,1%;
- планируют использовать в будущем маркетплейсы 43,6% респондентов, смарт-контракты – 36,4%, цифровые платформы – 36,4%, интернет вещей (IoT) – 20,4%, блокчейн – 17,9%.

Рассматривая проблему создания современной холодной цепи поставок СПП как основного элемента инфраструктуры продовольственного рынка, нужно представлять объемы производимого и потребляемого, объемы хранимого и перевозимого сельскохозяйственного сырья и готовой пищевой и рыбной продукции. Такая информация повсеместно отсутствует.

По данным БНС РК ежегодный выпуск свежей продукции растениеводства (овощи, картофель, фрукты и ягоды) за последние 2-3 года составляет 12-14 млн т. Из них на продажу используется 4-4,5 млн т (1/3 часть), на хранение – 2,5-3 млн т, на переработку – 2,5-4,0 млн т.

Относительно продукции животноводства ситуация складывается следующим образом: производство молока остается практически на прежнем уровне – 6,3 млн т, производство скота и птицы на убой в убойном весе – 1,2 млн т. Общий объем продукции животноводства – 7,5 млн т. Среднегодовой рост в 2022 году по сравнению с 2021 годом составил 4,5%.

Объем производства и потребления плодоовощной продукции на душу населения по регионам Казахстана распределен неравномерно (рис.2).

Низкий уровень производства плодоовощной продукции в Западно-Казахстанской, Кызылординской, Костанайской областях. Низкий уровень потребления – в Мангистауской, Туркестанской, Северо-Казахстанской, Жамбылской, Жетысуской, Абайской, Атырауской, Акмолинской, Западно-Казахстанской областях.

Рисунок 2. Объем производства и потребления плодоовощной продукции и картофеля на душу населения в регионах РК за 2022 г.

Примечание: составлено авторами на основе данных БНС РК

Аналогичная ситуация наблюдается по видам животноводческой продукции.

Объем производства СПП, требующего соблюдения температурного режима при перевозке, по нашим исследованиям, составляет примерно 40-45%; из них требующих строгих температурных режимов – 25% и при переработке – 15-18% (таблица 1).

Таблица 1. Объем производства скоропортящейся продукции сельского хозяйства и АПК РК, требующего соблюдения температурного режима*, тыс. т

Год	Итого объем производства	Из них			Итого объем СПП	Из них требующего температурного режима		Темпы роста объема СПП, %
		овощей, картофеля и бахчевых	мяса животного и птицы	яиц		при перевозке	при переработке, готовой продукции	
2012	9549,2	7837,8	1509,4	202	3 747,1	2387,3	1 359,8	101,7
2013	10061,1	8298,1	1548,7	214,3	4 022,5	2515,3	1 507,2	107,3
2014	10646,9	8808,4	1602,5	236	4 266,4	2661,7	1 604,7	106,1
2015	11085,1	9173,5	1651,1	260,5	4 343,8	2771,3	1 572,5	101,8
2016	11375,4	9411,8	1702	261,6	4 461,2	2843,9	1 617,3	102,7
2017	11511,3	9436,2	1794,4	280,7	4 598,4	2877,8	1 720,6	103,1
2018	12210,9	10031,5	1871,9	307,5	4 885,6	3052,7	1 832,9	106,2
2019	12928,7	10649,5	1975	304,2	5 270,4	3232,2	2 038,2	107,9
2020	13359,9	11022,8	2058,5	278,6	5 485,9	3340,0	2 146,0	104,1
2021	14007	11578,7	2162,2	266,1	5 671,5	3501,8	2 169,7	103,4
2022	13877,4	11433,4	2166,2	277,9	5 837,4	3469,4	2 368,1	102,9

Примечание: *за исключением молока. Данные по молоковозу и инфраструктуре хранения и распределения в РК отсутствуют и требуют специального исследования

Объем производства и транспортировки СПП в 2022 году составил 5,8 млн т. Ежегодный темп роста за последние 5 лет составил 4,9%.

В течение последних 5-6 лет наблюдается рост количества хранилищ и теплиц для выращивания овощей.

Их темпы роста (103,8%) сопоставимы с темпом роста производства овощей, картофеля и бахчевых (103,3%). Этот рост происходит преимущественно за счет роста количества овощехранилищ (таблица 2).

Таблица 2. Темпы роста мощностей хранения и производства плодоовощной продукции в РК, тыс. т

	2020	2021	2022	2023*	2024*	2025*	Среднее
Всего, из них	1752,1	1835,2	1933,5	2038,1	2057,7	2087,7	1950,7
овощехранилища	1180,8	1255	1326,3	1409,3	1427,3	1457,3	1342,2
картофелехранилища	496,1	499,1	521,1	527,7	529,3	529,3	517,1
фруктохранилища	75,1	81,1	86,1	101,1	101,1	101,1	90,9
Темпы роста мощности к предыдущему году, %	105,1	104,7	105,4	105,4	101,0	101,5	103,8
Производство овощей, картофеля, фруктов, тыс. т	9042,7	9234,6	9316,3	9827,6	10146,4	10465,3	9672,1
Темпы роста производства к предыдущему году, %	104,4	102,1	100,9	105,5	103,2	103,1	103,3

* Прогнозные данные МСХ РК с учетом строительства новых хранилищ на 2023-2025 гг.

Дефицит мощностей хранилищ плодоовощной продукции в разрезе категорий товаров идет к спаду: с 36,5% в 2020 году до 35,4% в 2022 году, а по прогнозу МТИ РК – до 30,2% в 2025 году [14].

Для отечественной экономики ключевым видом транспорта для обеспечения связности территорий является автомобильный. Анализ структуры рынка перевозок скоропортящихся грузов (СПГ) по видам сообщения, представленный в таблице 3, показывает относительную устойчивость распределения грузов. Объем перевезенных замороженных или охлажденных продуктов и плодоовощной продукции в 2022 году сократился до 57,1%, или с 4390,1 тыс. т до 2506,1 тыс. т. Перевозка плодоовощной продукции сократилась до 78,2%, из них по международным сообщениям – на 9% (таблица 3).

Объем перевозок ЗОП в 2022 году снизился до 51,5% по сравнению с 2021 годом (таблица 3). Это, в первую очередь, касается международного направления перевозок. Перевозка ПОП также снизилась до 78,2%, особенно внутри республики. Из всех перевезенных СПГ автомобильным транспортом перевезено в 2021 году – 83%, в 2022 году – 57%. Остальные грузы перевезены железнодорожным транспортом. В структуре перевозок грузов в 2022 году международная перевозка ЗОГ занимает 87,6%, ПОП – 96%.

Таблица 3. Анализ перевозки скоропортящихся грузов РК всеми видами транспорта в разрезе сообщений, тыс. т

	Всего во всех сообщениях			Из них					
				замороженные или охлажденные продукты (ЗОП)			плодоовощная продукция (ПОП)		
	2021	2022	2022 к 2021%	2021	2022	%	2021	2022	2022 к 2021, %
Перевезено грузов, багажа, грузобагажа, всего	4390,1	2506,1	57,1	3882,0	1998	51,5	508,1	397,4	78,2
международное	4075,9	2173,9	53,3	3635,3	1751,3	48,2	422,6	384,7	91,0
внутри-республиканское	331,5	258,9	78,1	246,2	246,3	100,0	85,3	12,6	14,8
пригородное	0,20	0,4	200,0	0,2	0,4	200,0	х	х	
городское				0,4	х		0,2	х	
из них автомобильным транспортом									
Перевезено грузов, багажа, грузобагажа, всего	3340	1475,3	44,1	3226,1	1447,7	44,9	113,9	27,6	24,2
международное	3225,5	1383,3	42,8	3188,3	1360,2	42,7	37,2	23,1	62,1
внутри-республиканское	113,7	88,4	77,7	37,2	84	225,8	76,5	4,4	5,8
пригородное	0,2	0,4	200,0	0,2	0,4	200,0	х	х	
городское				0,4	х		0,2	х	
<i>Примечание: Составлено по данным БНС РК</i>									

Дефицит автомобильных ТС в 2021 году составил 20,5% (3340 – 9,83x270 дней работы). В 2022 году из-за небольшого объема перевозок (1475,3 тыс. т) наблюдался переизбыток автомобильных ТС в 2,6 раза (1475,5 тыс. т – 12,81x270). В 2023 году, скорее всего, увеличится дефицит ТС.

Количество ТС для перевозки СПГ ежегодно растет, в 2023 году составил 14040 ед., что на 22,0% больше по сравнению с 2021 годом. Из них 70,3% занимают ТС малой грузоподъемностью, средней грузоподъемностью – 17,9%, среднетоннажные – 10,8%, крупнотоннажные – 1,0%.

Решить проблему гарантии свежести и качества скоропортящихся товаров для потребителя может только консолидация отрасли, а именно, союз производителей, ритейлеров, поставщиков логистических услуг, оборудования и технологий [15].

Проанализировав наиболее существенные проблемы для принятия наиболее оптимальных и экономически целесообразных мероприятий по повышению эффективности инфраструктуры холодной цепи СПП и ПП, можно рекомендовать следующее.

А) Для бизнеса:

1) необходимо качественно обновлять инфраструктуру холодной цепи поставок с учетом характера поступления на транспорт СПП, поставляемой, как правило, небольшими партиями;

2) широко внедрять и использовать изотермически крупнотоннажные контейнеры, а также рефрижераторные контейнеры различной грузоподъемности; создать необходимую инфраструктуру;

3) поощрять развитие логистических предприятий, оказывающих профессиональные услуги по снабжению для фермеров и кооперативов;

4) с участием всех указанных выше министерств создать центр холодной цепи, осуществляющий государственное планирование, развитие и регулирование сферы холодной цепи СПП;

5) организовать подготовку кадров в вузах и колледжах, курсы повышения по холодной цепи;

6) организовать постоянно действующие курсы повышения грамотности предпринимателей по использованию современных цифровых технологий. Данные курсы необходимо организовать в каждом регионе усилиями профессиональных союзов и ассоциации совместно с НПП «Атамекен» и других заинтересованных организаций;

7) поощрять вертикальную интеграцию между производителями, овощехранилищами и розничной торговлей.

Б) Для государства:

1) совершенствовать нормативно-правовые документы по хранению, распределению, продаже СПП;

2) разработать и принять Закон «О поддержке холодильной цепи» (холодовой цепи) с целью обеспечения продовольственной безопасности;

3) ввести в практику государственных органов долгосрочное планирование и оптимальное (близкое) размещение логистической инфраструктуры в местах массового производства и скопления потребителей;

4) взять под контроль и организовать работу совместно с бизнесом по освидетельствованию логистической инфраструктуры;

5) государственные инвестиции могут также включать создание складов с контролируемой температурой, особенно ориентированы на товары, которые продаются на междугородних маршрутах.

6) поощрение правительством национальных предприятий железнодорожного транспорта, развивающих транспортную инфраструктуру сельскохозяйственной логистики, в том числе созданием специальных поездов, предназначенных для контейнеров с сельскохозяйственной продукцией;

7) увеличение холодильных мощностей на оптовых рынках. Предоставить субсидии на строительство холодоснабжения.

■ Заключение

Как показали исследования, в Казахстане на государственном уровне отсутствуют организации, ответственные за решение проблем холодной цепи и контроля эффективности их функционирования. Устранение существующих проблем и недостатков требует организации статистического учета деятельности и инфраструктуры холодной цепи, непрерывной подготовки кадров в сфере холодной цепи поставок СПП, наличия специаль-

ного органа государственного регулирования деятельности в области холодной цепи поставок СПП.

Для решения проблемы отсутствия логистического планирования холодной цепи, плохого контроля и управления температурой при хранении и перевозке продукции следуют увеличить инвестиции в холодовую цепь: на транспортные средства, морозильные и холодильные камеры, средства контроля и измерения температуры и т.д. Следует увеличить инвестиции на организацию многопрофильных производств СПП с их глубокой переработкой в хранилищах и складах, чтобы минимизировать потери при хранении и сбыте.

Для решения проблем с плохим управлением спроса на СПП питания следует заключать длительные контракты, обеспечить обмен информацией с фермерами, строить хранилища для излишков продукции, прогнозировать спрос.

Проблемы отсутствия прозрачности и прослеживаемости цепочки поставок следует решить, организовав вертикальную интеграцию фермеров - производителей СПП, с обязательным внедрением прослеживаемости по всей цепочке поставок с использованием инновационных технологий: интернет вещей, блокчейн, технологии удаленного контроля за температурным режимом.

Для соответствия инфраструктуры современным требованиям, необходимо развивать местные оптовые рынки, центры агрегации и перерабатывающие центры; инвестировать в инфраструктуру холодной цепи; обеспечить интегрированные решения холодной цепи, включая развитие вспомогательной инфраструктуры, такой как упаковочные цеха, агрегаты для дозревания и рефрижераторы.

Статья подготовлена в рамках реализации научного проекта AP19677634, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Joseph D. Blackburn, Gary D. Scudder. Supply Chain Strategies for Perishable Products: The Case of Fresh Produce // *Production and Operations Management*. - 2009. - Vol.18. - Iss. 2. - pp. 129-137.
2. Максимова Е.К. Строительство хранилищ – в начале пути. В России не хватает современных складских мощностей на 5 млн т // *Агроинвестор*. – 2017. – № 11 (118). – С. 42.
3. Стив Аллен. Экономический коридор «Алматы-Бишкек». Национальные генеральные планы по оптовым рынкам и Стратегия развития оптовых распределительных центров Казахстана. Заключительный отчет. Электронный ре-сурс – URL: <https://www.almaty-bishkek.org/uploads/reports/2018-KAZ-Wholesale-Market-Master-Plan-ru.pdf>
4. Раимбеков Ж.С., Сыздыкбаева Б.У. Формирование и развитие товаропроводящей системы на продовольственном рынке Казахстана. Монография. – Астана: ИП «Булатов А.Ж.», 2022. – 446 с.
5. Shashi, Centobelli P., Cerchione R. and Ertz M. Food cold chain management: what we know and what we deserve // *Supply Chain Management*. – 2020. – Vol. 26, No. 1. – Pp. 102-135.
6. Gorbunova N.A., Kornienko V.N. Management of food cold chains traceability amid the COVID-19 pandemic // *Theory and Practice of Meat Processing*. – 2022. – Vol. 7, No. 3. – Pp. 142.
7. Бекмурзаев И.Д., Серб В.Я., Волкова А.А. Проблемы и перспективы развития рынка холодной логистики // *Индустриальная экономика*. – 2023. – №1. – С.27-32.
8. Турсынбаев Е.Е., Жайлаубек Е.Е., Немасипова А.Н., Сарбаев С.Ш. Исследование элементов логистических цепей доставки скоропортящихся грузов // *Вестник КазАТК*. – 2020. – № 2 (113). – С.161-167.
9. Siddiq Abekah Osman, Chaoyi Xu, Michael Akufu, Erick Robert Paul. Perishable Food Supply Chain Management: Challenges and the Way Forward. // *Open Journal of Social Sciences*. – 2023. – № 11. – Pp. 349-364.
10. Akram HW, Akhtar S, Ahmad A, Anwar I, Sulaiman MABA. Developing a Conceptual Framework Model for Effective Perishable Food Cold-Supply-Chain Management Based on Structured Literature Review // *Sustainability*. – 2023. – Vol. 15, No. 6. – P.4907.
11. MA Chang-xi, XUE Fan-song, MA Cun-rui, LI Hai-jun. Route Optimization of Fresh Food Distribution Under Time-varying Network and Hybrid Adjustment Strategy // *Journal of Transportation Systems Engineering and Information Technology*. – 2023. – Vol. 23, No. 4. – Pp. 298-306.
12. Shashi, S., Cerchione, R., Singh, R., Centobelli, P. and Shabani, A. Food cold chain management: From a structured literature review to a conceptual framework and research agenda // *The International Journal of Logistics Management*. – 2018. – Vol. 29, No. 3. - Pp. 792-821.
13. Абдуллаев С.С., Альпеисов А.Т., Сейдаметова Ж.С., Абдуллаева Ә.С. Исследования по построению интеллектуальной системы логистики холодной цепи на основе повсеместного интернета вещей 5G // *Вестник КазАТК*. – 2023. – № 2 (125). – С.233-245.

14. Концепция государственной программы развития торговли Республики Казахстан на 2021-2025 годы. – Электронный ресурс – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/documents/details/61426?lang=ru>
15. Атжанова А.Н., Симакова З.Л., Сидоренко Ю.А. Проблемы холодовых цепей поставок // Неделя науки СПбПУ. – СПб., 2018. – Часть 3. – С. 155-158.

REFERENCES:

1. Joseph D. Blackburn, Gary D. Scudder. Supply Chain Strategies for Perishable Products: The Case of Fresh Produce // Production and Operations Management. - 2009. - Volume18. – Issue 2. – pp. 129-137.
2. Maksimova E.K. Stroitel'stvo hranilishh – v nachale puti. V Rossii ne hvataet sovremennykh skladskih moshhnostej na 5 mln t // Agroinvestor. – 2017. – № 11 (118). – S. 42.
3. Stiv Allen. Jekonomicheskij koridor «Almaty-Bishkek». Nacional'nye general'nye plany po optovym ryнкam i Strategija razvitija optovyh raspredelitel'nyh centrov Kazahstana. Zakljuchitel'nyj otchet. Jelektronnyj resurs – URL: <https://www.almaty-bishkek.org/uploads/reports/2018-KAZ-Wholesale-Market-Master-Plan-ru.pdf>
4. Raimbekov Zh.S., Syzdykbaeva B.U. Formirovanie i razvitie tovaroprovodjashhej sistemy na prodovol'stvennom rynke Kazahstana. Monografija. – Astana: IP «Bulatov A.Zh.», 2022. – 446 s.
5. Shashi, Centobelli P., Cerchione R. and Ertz M. Food cold chain management: what we know and what we deserve // Supply Chain Management. – 2020. - Vol. 26, No. 1. - Pp. 102-135.
6. Gorbunova N.A., Kornienko V.N. Management of food cold chains traceability amid the COVID-19 pandemic // Theory and Practice of Meat Processing. - 2022. - Vol. 7, No. 3. - Pp. 142.
7. Bekmurzaev I.D., Serba V.Ja., Volkova A.A. Problemy i perspektivy razvitija rynka holodnoj logistiki // Industrial'naja jekonomika. – 2023. – №1. – S.27-32.
8. Tursynbaev E.E., Zhajlaubek E.E., Nemasipova A.N., Sarbaev S.Sh. Issledovanie jelementov logisticheskikh cepej dostavki skoroportjashhihsja gruzov // Vestnik KazATK. – 2020. – № 2 (113). – S.161-167.
9. Siddiq Abekah Osman, Chaoyi Xu, Michael Akufu, Erick Robert Paul. Perishable Food Supply Chain Management: Challenges and the Way Forward. // Open Journal of Social Sciences. – 2023. - № 11. – Pp. 349-364.
10. Akram HW, Akhtar S, Ahmad A, Anwar I, Sulaiman MABA. Developing a Conceptual Framework Model for Effective Perishable Food Cold-Supply-Chain Management Based on Structured Literature Review // Sustainability. – 2023. – Vol. 15, No. 6. – P. 4907.
11. MA Chang-xi, XUE Fan-song, MA Cun-rui, LI Hai-jun. Route Optimization of Fresh Food Distribution Under Time-varying Network and Hybrid Adjustment Strategy // Journal of Transportation Systems Engineering and Information Technology. – 2023. - Vol. 23, No. 4. – Pp. 298-306.
12. Shashi, S., Cerchione, R., Singh, R., Centobelli, P. and Shabani, A. Food cold chain management: From a structured literature review to a conceptual framework and research agenda // The International Journal of Logistics Management. – 2018. - Vol. 29, No. 3. – Pp. 792-821.
13. Abdullaev S.S., Al'peisov A.T., Sejdametova Zh.S., Abdullaeva Ə.S. Issledovanija po postroeniju intellektual'noj sistemy logistiki holodovoj cepi na osnove povsemestnogo interneta veshhej 5G // Vestnik KazATK. – 2023. - № 2 (125). - S.233-245.
14. Konceptcija gosudarstvennoj programmy razvitija torgovli Respubliki Kazahstan na 2021-2025 gody. – Jelektronnyj resurs – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/documents/details/61426?lang=ru>
15. Atzhanova A.N., Simakova Z.L., Sidorenko Ju.A. Problemy holodovyh cepej postavok // Nedelja nauki SPbPU. – SPb., 2018. – Chast' 3. – S. 155-158.

ТЕЗ БҰЗЫЛАТЫН ӨНІМДЕРДІ ЖЕТКІЗУ БОЙЫНША СУЫҚ ТІЗБЕКТІ
ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ДАМУ ТҰТҚАНДА ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Ж.С. Раимбеков*

Э.Ф.Д.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
e-mail: zh_raimbekov@mail.ru
ORCID ID 0000-0002-4292-6966

Б.У. Сыздықбаева

Э.Ф.Д.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru
ORCID ID 0000-0001-9463-4933

А.А. Рахметулина

PhD докторант

С. Аманжолов атындағы
Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: rakhmetulina@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4629-6508

Аңдатпа. Тез бұзылатын өнімдер маңызды өнімдер санатына жатады, ал оларды халыққа қол жетімді бағамен және жоғары сапалы жеткізу міндет саналады.

Жұмыстың мақсаты тез бұзылатын өнімдерді (ТБӨР) және азық-түлік өнімдерін (АТӨ) жеткізу үшін суық тізбекті инфрақұрылымның ағымдағы жай-күйі мен даму проблемаларын бағалау, суық тізбекті инфрақұрылымның жұмыс істеуі мен дамуының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Зерттеуді жүргізу кезінде жалпылау мен салыстырмалы талдаудың статистикалық-аналитикалық, сараптамалық және сауалнама әдістері қолданылды.

Мақалада агроөнеркәсіп кешенінің (АӨК) суық жеткізу тізбегіне талдау жасалған: өндіріс және тұтыну көлемдері, ТБӨР және АТӨ тасымалдау, қоймалар мен қоймалардың жағдайы талданды. Температуралық режимді сақтауды талап ететін ТБӨР өндіру көлеміне баға берілді; Қазақстан Республикасындағы көліктің барлық түрлерімен тез бұзылатын жүктерді тасымалдауға қажет Қазақстан Республикасындағы рефрижераторлық көліктердің өткізу қабілетіне талдау жүргізілді. ТБӨР жеткізу тізбегіндегі сақтау және тасымалдау инфрақұрылымының проблемалары анықталып, оларды дамыту бағыттары анықталды.

Алынған нәтижелер негізінде ТБӨР үшін суық тізбекті жеткізу тізбегі инфрақұрылымын жақсарту бойынша ұсыныстар әзірленді. Бизнес пен үкіметке ТБӨР суық тізбегін аймақтарда жақсарту бойынша ұсыныстар берілген. Ең алдымен, бар проблемаларды шешу үшін азық-түлік тізбегін дамыту, суық тізбек нарығын реттеу мәселелерін шешу өкілеттігі жүктелетін уәкілетті мемлекеттік орган құрылуы керек; ТБӨР айналымын жақсарту үшін жаңа нормативтік құқықтық актілерді қабылдау; басқару тізбегіндегі инвестиция, кадрларды оқыту.

Түйін сөздер: тез бұзылатын өнімдер; азық-түлік салқын тізбегі; жеткізу тізбегі; логистикалық инфрақұрылым; логистикалық ағын; көкөніс қоймасы; азық-түлік қоймасы

IMPROVING THE EFFICIENCY OF OPERATION AND DEVELOPMENT OF COLD CHAIN
INFRASTRUCTURE FOR THE SUPPLY OF PERISHABLE PRODUCTS**Z.S. Raimbekov**

d.e.s.

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan
e-mail: zh_raimbekov@mail.ru
ORCID ID 0000-0002-4292-6966

B.U. Syzdykbayeva

d.e.s.

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan
e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru
ORCID ID 0000-0001-9463-4933

A.A. Rakhmetulina

PhD student

S. Amanzholov East Kazakhstan University,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
e-mail: rakhmetulina@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4629-6508

Abstract. *Perishable products fall under the category of essential products, and the challenge is to bring them to the public at affordable prices and of high quality.*

The purpose of the work is to assess the current state and problems of development of the cold chain infrastructure for the supply of perishable products (PP) and food products (FP), and to develop recommendations for improving the efficiency of functioning and development of the cold chain infrastructure. When carrying out the research, statistical and analytical methods of generalization and comparative analysis, and an expert survey were used.

The article provides an analysis of the cold supply chain of the agro-industrial complex (AIC): production and consumption volumes, transportation of the PP and FP, the state of storage facilities and warehouses. An assessment is made of the production volume of PP, which requires compliance with the temperature regime; An analysis of the transportation of perishable goods in the Republic of Kazakhstan by all types of transport in the context of communications was carried out, an analysis of the carrying capacity of refrigerated vehicles in the Republic of Kazakhstan was carried out. Problems of storage and transportation infrastructure in PP supply chains have been identified, and directions for their development have been determined.

Based on the results obtained, recommendations have been developed to improve the cold chain supply chain infrastructure for PP. Recommendations are given for business and government to improve the areas of the PP cold chain. First of all, to solve existing problems, an authorized state body should be created, which will be entrusted with the authority to develop the food chain, resolve issues of regulating the cold chain market; adopt of new regulations to improve the turnover of PP; investments in the running chain, personnel training.

Keywords: *perishable products; food cold chain; supply chain; logistics infrastructure; logistics flow; vegetable store; food warehouse.*

M. Ordabayeva

PhD
S. Amanzholov East Kazakhstan University
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
e-mail: mainur.ait@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9409-636X

K. Kadyrova

m.e.s.
Turan University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: korlan.1977@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7597-1635

R. Tarakbayeva

c.t.s., associate professor
Almaty, Kazakhstan
e-mail: raushan_29@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9401-1573

M. Baimoldaeva

PhD
International Transport and Humanities University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: meruert.kz.79@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8189-433

FOREIGN EXPERIENCE OF USING SERVITIZATION AS A MARKETING STRATEGY

Abstract. *The article considers the main issues of the world practice of servitization as the basis of marketing strategy of the enterprise. Marketing strategies of the enterprise are unique, there are no universal solutions suitable for all cases, the formation of marketing strategies is a creative process, for which there are no set options for action. The essence of marketing strategy is to determine the courses of action for the future development and achievement of corporate goals of the enterprise strategy with the help of marketing tools.*

Due to the fact that any enterprise operates in a socio-economic environment, the conditions of which are constantly changing, risks are increasing, the external environment is becoming more complex, it is necessary to anticipate changes and respond to them in a timely manner; the company must have a high level of adaptability of internal resources to the changing external environment. The solution of these problems is possible with the competent use of concepts, methods and tools of marketing strategy development.

Keywords: *marketing, marketing strategy, servitization, market research, consumer, enterprise strategy*

■ Introduction

The choice of marketing strategy for the activities of industrial enterprises engaged in the production of innovative products is a complex task that requires careful science-based management decisions. Realization of competent marketing strategy, formation of adequate, modern product policy is an important condition for increasing the level of competitiveness of products.

Along with the increasing market pressure, Kazakhstani manufacturers need to form specific marketing strategies to promote innovative products more and more carefully and meticulously. Now, the market is experiencing an increase in demand for industrial goods, which is confirmed by the constant growth in the output of industrial products. At the same time, it is important to note the tendency to develop new innovative products, to produce modern machinery and equipment, which can compete with foreign analogues.

Literature review. Characterising the degree of studying the process of marketing strategy formation in the studies of foreign and domestic authors, it should be noted the predominance of works that are devoted to the study of theoretical and methodological problems of marketing strategies. Also such research approaches as analysis of logicity of generation of effective

market solutions, development of competitive market position of the firm, peculiarities of actual theories and practical ways of implementation of servitisation contribute to concentration of attention to the process of formation of marketing strategies.

Theoretical issues of concepts, essence, definition of marketing strategies are covered in the publications of the following foreign authors: I. Ansoff, L.Vargo, F. Kotler, V. Koreinen, M. Porter, S. Raddats, L. Scheer and others. The works of these authors cannot be used to solve the problem of forming a marketing strategy for promoting an innovative product on the industrial market, because these issues are not evenly researched.

Among the existing Kazakhstani studies there are two directions for studying marketing strategy: The first approach is oriented on the use of matrix method of analysis. For the development of portfolio-analysis models, matrix models are used in the development of marketing strategies.

■ Methods

The research methodology of this paper includes a combination of quantitative and qualitative approaches.

Discussion. For successful functioning of an industrial enterprise in the market in modern conditions it is necessary to observe such principles as: reorientation from production needs to the needs of consumers, formation of competitive advantages of manufactured products and growth of its competitiveness, high adaptability of the enterprise to changing market conditions. Marketing strategy adopted at the enterprise is a generalised plan containing the objectives of the enterprise regarding marketing and ways of their achievement.

F. Kotler [1] defined marketing strategy as a scheme of marketing activities by means of which an enterprise has the opportunity to solve its marketing tasks.

In marketing theory there are many types of marketing strategies, which are classified into a priori approach and a posteriori approach.

A priori approach. Marketing strategies are formed on the basis of theoretical models tested in practice. In the a priori approach marketing strategies are divided according to the specialisation of the enterprise and its place in the market.

A posteriori approach. Marketing strategies are subdivided on the basis of practical data. As practice shows, this approach is most often used in the processes of building theoretical models of hybrid types of marketing strategies.

The professional literature distinguishes three main classes of marketing strategies:

1. basic strategies (according to M. Porter) [2]: strategies of leadership by reducing costs; strategies of differentiation; strategies of intensification.
2. growth strategies (according to I. Ansoff) [3]: strategy of forced growth; strategy of complex growth; strategy of growth by expanding the sphere of activity.
3. competitive strategies (according to F. Kotler) [1, p.35]: leader's strategies; leader's attack strategies; leader's follower's strategies; specialist's strategies.

Marketing strategies of the enterprise are unique, there are no universal solutions suitable for all cases, the formation of marketing strategies is a creative process, for which there are no set options for action. The essence of marketing strategy is to determine the directions of action for future development and achievement of corporate goals of the enterprise strategy with the help of marketing tools.

Marketing is primarily designed to realise strategic goals, each tactical decision should lead to the achievement of strategic goals and plans. For timely response to changing market trends and changes in consumer behaviour, not only strategic planning, but also marketing research and analysis is necessary.

I. Korneeva and N. Safronova in their works on marketing conducted classification of marketing strategies as follows (Table 1):

Table 1. Classification of types of marketing strategies

Stage of company development:	Market share:	Type of product and sales market:	Competition and market expansion:
retention strategy	cost leadership strategy	market penetration strategy	competitive strategy
the company's growth strategy for both short-term and long-term periods	differentiation strategy	market development strategy	market promotion strategy
reduction strategy	niche strategy	стратегия развития товара	market expansion strategy
combination of the above strategies		diversification strategy	

Note – Compiled on the basis of source [6]

Based on the works of G.A. Vasiliev and T.A. Gaydaenko. [7], it can be argued that strategy is a set of objectives and methods of their achievement. The main goal of marketing strategy is successful competitive struggle. Marketing strategy is designed to ensure the internal unity of the company's policy.

Any industrial enterprise is aimed at the implementation of the set economic goals, taking into account labour, financial, material, information resources, the correct use of the potential of which will lead to an increase in the profit indicators of the enterprise.

The marketing strategy of an industrial enterprise is realised in 4 stages:

1. situational analysis.
2. strategy development.
3. formation of the marketing programme.
4. strategy implementation and management.

To form the marketing strategy of the enterprise, the marketing service should study the market, entry barriers, sales channels in detail.

The function of enterprise management through strategic marketing planning has become more significant for the enterprise due to the strong influence of economic, social, technological changes on managerial decision-making.

Marketing strategy is a set of marketing objectives and ways to achieve them, which are developed on a long-term basis. However, such long-term strategies require significant financial costs, managerial and time resources.

There are four main levels of marketing strategy (Table 2): corporate, business, functional, instrumental.

Table 2. Levels of marketing strategy

№	Strategy level	Description of the strategy level
1	Corporate marketing strategy	Develops the company's mission, business goals and values. Determines directions for the company's development and prioritises the overall marketing plan.
2	Business Strategy	Identifies the main characteristics of the company's interaction with the market, allocates resources and focuses on the growth of profit indicators. There are 3 areas of these strategies: growth strategies, portfolio strategies, and competitive strategies.
3	Functional strategy for marketing activities	There are two types of strategies: 1. market segmentation strategies; 2. positioning strategies;
4	Instrumental strategy of marketing activities	Developed within the elements of the marketing mix (7Ps): Product, Price, Promotion, Place, People, Process, Ambience, Environment in which the service is provided

Note – Compiled on the basis of the source [7, p.135]

Before starting to work on the formation of marketing strategy the enterprise should undergo the procedure of marketing audit, which will identify bottlenecks, identify problems in capturing market share, help to assess the effectiveness of measures.

Formation of marketing strategy is based on marketing information and a group of factors:

1. Directions for the development of macro level marketing environment and demand.
2. Competitive analysis: competitive trends in the market, competitors.
3. Internal resources of the firm, management potential.
4. The main vector of enterprise development, strategic goals and objectives.

The process of formation of marketing strategy is greatly influenced by the internal reserves of the enterprise and the external environment.

SWOT analysis is used to identify threats and opportunities for development. The interpretation of this model is as follows: strengths (good resource of the organisation) should be preserved and strengthened, while weaknesses should be eliminated. The strengths should be applied as a basis for forming a unique competitive advantage. At the same time, even one key position in the S position can ensure a competitive victory, while the rest of the positions can be neutral, N.

The results of marketing analysis contribute to the determination of the most appropriate marketing strategy, which would take into account the needs of the enterprise, changing market conditions, market conditions.

In addition, marketing strategy is designed to determine the rate at which goals are achieved:

- stability of the company's growth;
- growth of profit indicators;
- growth of capitalisation and globalisation of the company and strengthening of its market presence.

The main indicators that characterise the success of the company are sales volume and the relationship between profit and sales volume. This relationship determines such changes in marketing strategy as:

- Stable presence of the company in the market,
- Reduction of the company's position in the market,
- Dynamic improvement of marketing indicators.

Obviously, obtaining a balance of sales and profit becomes the main goal of the company, for the achievement of which it is necessary to develop marketing sub-objectives and develop a marketing strategy regarding the growth or reduction of market share; the number of consumers, their portrait and personalisation in relation to them; the need to operate in a certain market segment; the popularity and recognition of the brand and consumer loyalty to it.

Non-market factors, such as macroeconomic, political, social and technological developments, have an impact on the achievement of objectives. This reinforces the need to constantly analyse them and take into account the degree of their influence on the activities of the enterprise.

Traditional services, such as trade, financial, transport and a number of others, are historically closely related to industry. In the modern period, the service acquires new qualities and covers more and more sectors of industry.

Servitisation is perceived as a phenomenon emerging in mature industries where there is a high level of competition [12]. At the same time, services are seen as a key competitive variable for manufacturers operating in mature markets, as a differentiating factor as well as a potential additional source of revenue and profit.

The emergence of investment in services by manufacturing companies has been attributed to the changes that their products undergo in the market. Speaking about empirical analysis of the servitisation phenomenon, despite its considerable popularity among scholars and professional organisations, the study of the application of servitisation in practice is underdeveloped.

Key data on the spread of servitisation in Europe was presented in the IMF report "European Manufacturing Review" [13]. The vast majority of manufacturing companies are involved in

service provision. Approximately 85% reported that they offered at least one of the services in a pre-defined list. On average, the proportion of service sales is 13%, of which 10.6% were directly billed to customers and the difference is included in invoices, meaning that services account for a significant portion of revenue in the manufacturing sector.

On the basis of cross-sector comparison, the author has identified extended service offerings for specific sectors. They cover a wide range of activities that are relatively standardised and traditional for the sector. According to scholar Groenwegen the proportion of services that are not separately billed to customers indicates that services are not considered as an element of the value proposition [14].

Companies adhering to bundled pricing usually consider services as add-ons to products, the main purpose of which is only to support the sale of products, rather than an independent profitable business product, while in companies that provide services separately, service is always included in the core business, and servitisation becomes a key factor in strategic development.

It should be noted that manufacturing companies mainly focus on traditional services, i.e. services closely related to products and implemented to support their use [15]. Services such as goods management in enterprises, involving closer partnership with customers, as well as leasing, rental and financing services, are usually exceptions within the offerings.

According to global statistics in industrial enterprises, the share of services in the total procurement of goods and services ranges from 30 to 50 per cent (e.g. Canada, South Africa, Brazil). Over the last 5 years, industrial enterprises have seen an expansion of the position of services in the total cost of procurement, especially noticeable in industrial enterprises in Australia and Norway. It is important that high-tech knowledge-intensive services are becoming a major item of expenditure on services (Table 3).

Table 3. Share of costs of industrial enterprises by country for basic services, in per cent

Country	Services									
	Trade, repair		Transport, warehousing		Financial, insurance		Research, professional and business		Rent, leasing	
Year	2018	2022	2018	2022	2018	2022	2018	2022	2018	2022
Australia	15,2	16,4	28,3	30,2	8,9	9,6	15,6	17,01	6,1	7,8
Canada	20,1	21,2	7,8	8,3	20,7	22,0	21,1	22,7	6,0	6,7
Netherlands	15,1	15,7	17,2	18,2	22,4	24,2	26,8	29,0	10,5	11,9
Norway	43,3	44,5	10,1	11,4	26,7	27,1	27,6	26,7	4,1	4,7
USA	43,2	44,4	9,7	11,1	21,0	22,8	21,3	22,8	5,7	7,2
SOUTH AFRICA	10,6	10,9	54,2	54,7	4,5	5,0	1,1	1	0,6	0,7
Brazil	10,4	11,7	6,3	6,8	34,1	36,3	27,9	29,6	6,2	7,6

Note – compiled on the basis of source [16]

The dynamics of purchasing services is strongly dependent on price trends, sharp changes in market conditions, and lack of uniformity in the spread of innovations. The U.S. is witnessing an increase in the purchase of advanced services as the country is actively promoting new products such as shale oil and gas in the global market. The majority of services provided by the global industry between 2018 and 2022 are integration services, followed by customer training, start-up and after-sales support, maintenance and repair (Figure 4).

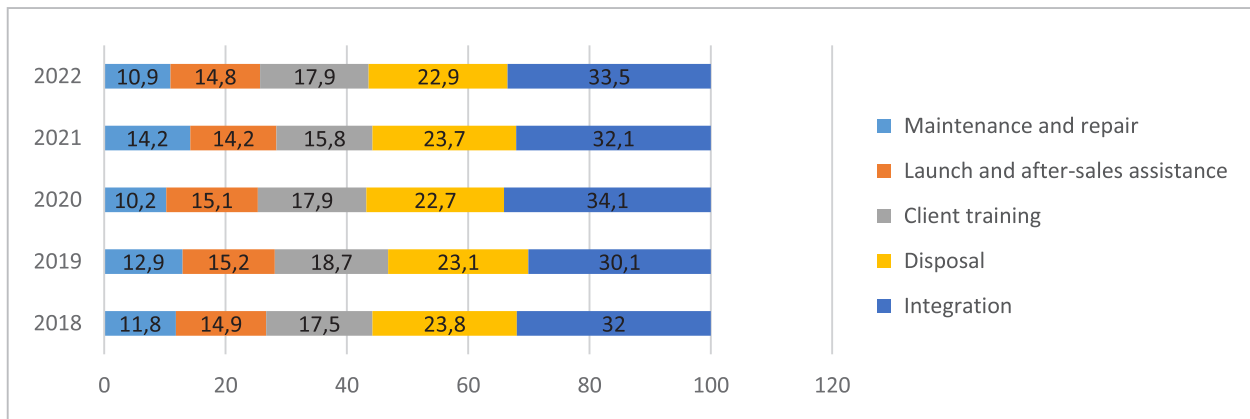

Figure 4. Distribution of services in industry in 2018-2022.
 Note – Compiled based on source [12]

Analysing the data for 2018-2022 in the industrial international sector, shows that the most involved sectors are machinery, information technology, electrical machinery, medical equipment, and motor vehicles (Figure 5).

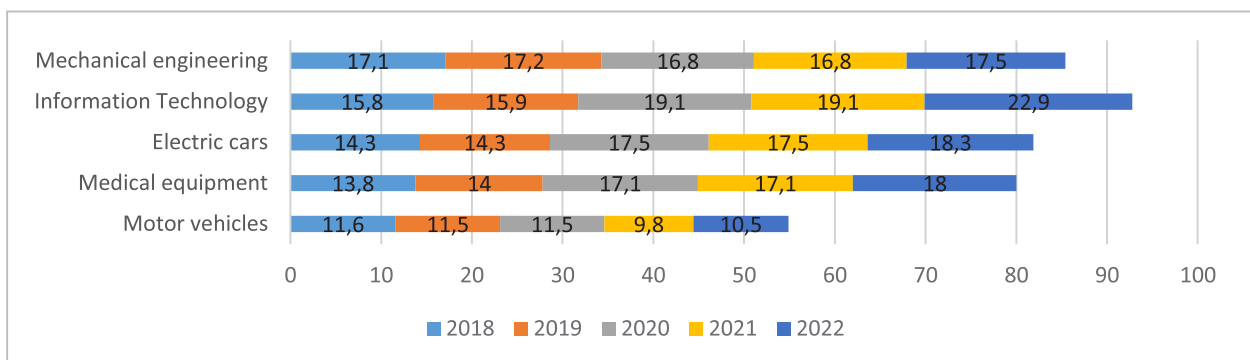

Figure 5. Involvement in servitisation strategy in industry, 2018-2022.
 Note – Compiled based on source [12]

However, due to the changing pandemic and post-pandemic environment of the company, the distribution of engagement changes within the mentioned sectors. Thus, there is an increase in involvement in the medical equipment, electrical machinery and information technology sectors.

With the exception of automobiles, the other sectors have a higher share of revenues derived from services than the average for the whole sample, which is around 13 per cent. Sectors that do not produce durable goods but are involved in servitisation include wood products (12.2%), pulp and paper (11.6%), rubber and plastic products (12.75), basic metals (12.2%) and fabricated metal products (13.2%). Conversely, the sectors less involved in servitisation are food and tobacco (4.8%) and chemicals (8.2%). Obviously, in these sectors services are less relevant.

As for software development, this is an industrial service provided to clients by offering additional computer programmes. However, only 50% of companies operate in sectors where this type of service is particularly relevant. Manufacturers of machinery, precision instruments, office equipment and communication equipment offer software development services. Customers must rely on their own resources or on service providers to obtain the software, they need [17].

Also with reference to less traditional offerings such as operational services, leasing and financing, the most representative industries are those related to mechanical engineering or transport equipment. In this case, the share of services provided is higher than the average for the whole sample, despite a rather low percentage ranging from 20% to 25% [18]. As an example

we can consider the transition from combustion powertrains to electric drives in the automotive industry, e-mobility with electric vehicles requires a different infrastructure: provision of electricity and large investments. This radical technological change has given a strong impetus to advanced service offerings in the automotive industry to promote the market for electrically powered passenger cars.

Servitisation of Taiwan's industry is not just about providing services, but interacting with customers using modern cloud storage and internet technologies. The services provided by industrial enterprises are innovative, personalized and intelligent. Taiwan exports machine tools to major countries with developed industrial markets: USA, China, India, Turkey, Germany, and Japan. Taiwan's industrial companies have rich experience in providing services with customers on a global scale. Taiwanese companies do not just sell machine tools, but also accompany their product with training, repair and maintenance services.

■ Conclusions

Thus, the authors have analyzed the reasons for different approaches to servitisation in industrial sectors. The key factor for changing manufacturers' business models towards servitisation is radical innovation. Radical innovation entails technological uncertainty, technical and business inexperience. In manufacturing sectors affected by relevant changes in product technology, it may be necessary to change business models towards enhanced servitisation to promote the benefits of the new technology in the market.

References

1. Kotler F. Marketing ot A do YA: 80 koncepcij, kotorye dolzhen znat' kazhdyj menedzher. – M.:Al'pina Publ., 2018. – 209 s.
2. Porter M.E. Mezhdunarodnaya konkurenciya. Konkurentnye preimushchestva stran. – M.:Al'pina Publ., 2016. – 947 s.
3. Ansoff I. Strategicheskij menedzhment. – SPb.: Piter, 2011. – 344 s.
4. Mamontov V.D., Osadchaya T.G. Rossijskoe predprinimatel'stvo: istoriya i sovremennost' // Vestnik Tambovskogo universiteta. Prilozhenie k zhurnal. – 2016. №4. – 45 s.
5. Akulich I.L., Gerchikov I.Z. Prakticheskij marketing: Prakt.posobie. – Mn.: BGEU, Propilei, 2011. – 56-58 s.
6. Safronova N.B. Marketingovyje issledovaniya: uchebnoe posobie. M.: Dashkov i K. – 2017. – 310 c.
7. Vasil'ev G.A., Gajdaenko T.A. Marketing: uchebnoe posobie. M.: YUNITI-DANA, 2017. – 238 s.
8. Medvedeva T.V., Egorushkina T.N., Panferova E.V., SHvecov S.A., Etova E.V. Audit marketingovoj deyatel'nosti kak instrument kontrolya v sisteme upravleniya predpriyatim // Koncept, 2015. – №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/audit-marketingovoy-deyatelnosti-kak-instrument-kontrolya-v-sisteme-upravleniya-predpriyatim> (data obrashcheniya: 07.05.2022).
9. Gerasimenko V., Andreyuk D., Kurkova D. Approach for management of brand positioning: quantification of value matching between brand and target audience // Polish Journal of Management Studies, 2021. №24. – S. 96-111 DOI <http://dx.doi.org/10.17512/pjms.2021.24.1.06>
10. Belyaev V.I. Marketing: teoriya i praktika: uchebnik. – 4-e izd., pererab. i dop. – Moskva: KNORUS, 2018. – 676 s.
11. Tihomirov V.P., Tihomirova N.V., Danchenok L.A. Marketing v social'nyh media. Internet-marketingovyje kommunikacii. – Piter Press, Sankt-Peterburg, 2013. – 288 s.
12. Gadde L. -E., Huemer L., Hakansson H. Strategizing in industrial networks // Industrial Marketing Management. 2003. – №32. – R. 357–364.
13. Vsemirnaya torgovaya organizaciya. Distribution services – URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/distribution_e/distribution_e.htm (data obrashcheniya 14.04.2022)
14. Groenewegen O. Networking in Dutch industries // Leuven/Apeldoorn: Garant/Siswo. 2015. – №45. – R.207–223.
15. Bastl M., Johnson M., Lightfoot H., Evans S. Buyer-supplier relationships in a servitized environment // Journal of Marketing. – 2012. – № 58(4). – R. 1-15.
16. Otchet Organizacii Ob"edinennyh Nacij po promyshlennomu razvitiyu – URL: <https://unstats.un.org/UNSDWebsite/> (data obrashcheniya 20.04.2022)
17. Gerasimenko V.V., Kurkova D.V., Simonov K.V. Faktory rynochnyh provalov rossijskikh vysokotekhnologichnyh startapov: analiz bar'erov // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 6: Ekonomika. 2021. – № 6. – S. 120-136
18. Mastrogiacomo L. Definition of a conceptual scale of servitization: Proposal and preliminary results // NULL – 2018. – R. 450.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕРВИТИЗАЦИИ КАК СТРАТЕГИИ МАРКЕТИНГА

М. Ордабаева

К.Э.Н

Восточно-Казахстанский университет
имени Сарсена Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
e-mail: mainur.ait@mail.ru
ORCID:0000-0002-9409-636X

Р. Тарақбаева

К.Э.Н, доцент

г. Алматы, Казахстан
e-mail: raushan_29@mail.ru
ORCID:0000-0002-9401-1573

К. Кадырова

М.Э.Н.

Университет «Туран»
г. Алматы, Казахстан
e-mail: korlan.1977@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7597-1635

М. Баймолдаева

К.Э.Н

Международный транспортно-гуманитарный
университет
г. Алматы, Казахстан
e-mail: meruert.kz.79@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8189-4338

***Аннотация.** В статье рассмотрены основные вопросы мировой практики сервитизации как основы маркетинговой стратегии предприятия. Маркетинговые стратегии предприятия уникальны, универсальных решений, пригодных для всех случаев не существует, формирование маркетинговых стратегий – это творческий процесс, для которых не заданы варианты действий. Сущность маркетинговой стратегии состоит в определении направлений действий для будущего развития и достижения корпоративных целей стратегии предприятия при помощи инструментов маркетинга.*

Ввиду того, что любое предприятие функционирует в социально-экономической среде, условия которой постоянно изменяются, возрастают риски, усложняется внешняя среда, необходимо предвидеть изменения и своевременно реагировать на них; компания должна иметь высокий уровень адаптивности внутренних ресурсов к изменяющейся внешней среде. Решение этих проблем возможно при грамотном использовании концепций, методов и инструментов разработки маркетинговой стратегии.

***Ключевые слова:** маркетинг, маркетинговая стратегия, сервитизация, исследование рынка, потребитель, стратегия предприятия*

СЕРВИТИЗАЦИЯНЫ МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯСЫ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

М. Ордабаева

PhD

Сәрсен Аманжолов атындағы
Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: mainur.ait@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9409-636X

Р. Тарақбаева

Т.Ф.К., доцент

Алматы қ., Қазақстан
e-mail: raushan_29@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9401-1573

Қ. Қадырова

Э.Ф.М

«Тұран» университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: korlan.1977@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7597-1635

М. Баймолдаева

PhD

Халықаралық көлік және
гуманитарлық университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: meruert.kz.79@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8189-433

***Аңдатпа.** Мақалада кәсіпорынның маркетингтік стратегиясының негізі ретінде сервитизацияның әлемдік тәжірибесінің негізгі мәселелері қарастырылған. Кәсіпорынның*

маркетингтік стратегиялары бірегей болып табылады, барлық жағдайларға сәйкес келетін амбебап шешімдер жоқ. Маркетингтік стратегияның мәні маркетинг құралдарын пайдалана отырып, кәсіпорын стратегиясының корпоративтік мақсаттарына жету және болашақ дамуы үшін іс-әрекет бағыттарын анықтау болып табылады.

Кез келген кәсіпорын жағдайлары үнемі өзгеріп отыратын, тәуекелдері артып, сыртқы орта күрделене түсетін әлеуметтік-экономикалық жағдайда жұмыс істеуіне байланысты өзгерістерді алдын-ала болжап, оларға дер кезінде ден қою қажет. Компанияда ішкі ресурстардың өзгермелі сыртқы ортаға бейімделу деңгейі жоғары болуы керек. Бұл мәселелерді шешу маркетингтік стратегияны құрудың тұжырымдамалары, әдістері және құралдарын дұрыс пайдалану арқылы мүмкін болады.

Түйін сөздер: маркетинг, маркетинг стратегиясы, сервитизация, нарықты зерттеу, тұтынушы, кәсіпорын стратегиясы

N. Saulius

PhD, professor

Mykolas Romeris University

Vilnius, Lithuania

e-mail: saunef@mruni.eu

STUDY OF THE DYNAMICS AND IMPACT OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN LITHUANIA: A COMPREHENSIVE ANALYSIS

Abstract. *Special economic zones (SEZs) have become important mechanisms for stimulating economic development, attracting foreign investment and accelerating industrial growth around the world. Lithuania, located in the Baltic region, strategically uses SEZs to stimulate economic progress and strengthen its positions in the world market. In this paperwork, the analysis of special economic zones of Lithuania will be provided, especially, the aim of creation, evolutionary development and phases, juridical and economic regulation from the government. The deep analysis of SEZ in terms of problems, strengths and weaknesses showed a pathway for adaptation of sustainable development that contributed by deep discussions.*

Key words: *special economic zones, public administration, economic development, economic progress, the world market.*

■ Introduction

Investment is the source of employment, knowledge and competitiveness, and is the key to economic growth, faster development and increased attractiveness of weaker regions. Foreign and domestic direct investment enables people to earn and live better. The aim is therefore to put Lithuania on the map of business investment and strengthen its position in international markets.

One of the essential tools of public policy and administration in terms of quick economic growth is opening and creation of special economic zones. It also plays a vital role in foreign investment to any country with a specific area of development. SEZ in Lithuania was created in order to develop export of local products to fasten the economic growth, but then SEZ gave a multidimensional effect that created industries and infrastructural development of the whole country. It also developed new and advanced technology, machinery and science. The aim of this paper will be focused on deep analysis of SEZ of Lithuania regarding the issues such as creation, development, regulatory mechanisms, public administration tools and economic benefits to the country.

The development of Lithuanian free economic zones shows that the legal basis for the creation of the SEZ in Lithuania was laid in 1995 by the Republic of Lithuania Government adopted the Basic Law on Free Economic Zones of the Republic of Lithuania. However, the moments of creation of the legal base of the SEZ began in 1992, when Lithuanian government adopted the resolution "On the establishment of a free international business territory in Klaipėda". In this the resolution approved the Klaipėda City Board's proposal to allocate free international business 100 hectares of land for the territory, and lease it for 99 years to the company "Paulius and Associates". In the same year, 1992, the Lithuanian-US joint company "Kauno Nova" prepared and presented it the draft statutes of the SEZ, and the government's turn, the establishment of international business territories, were announced in the priority direction of the development of the Lithuanian economy. Klaipėda Free Economic Zone (205 ha) was established in 1996. in September, upon acceptance of the Klaipėda Free Economic Zone Law of the Republic of Lithuania. This is the first one a free economic zone started operating in Lithuania in 2002 after signing a contract with the company UAB "ESPERSEN" established by the Danish fish processing concern A. ESPERSEN A/S. The Kaunas Free Economic Zone (1053 ha) was established in 1996 after accepting Lithuania Republic of Kaunas Free Economic Zone Law. Won at the end of 1997 announced international

tender, the Republic of Lithuania by Government Resolution Belgian company was approved as a founding group of the Kaunas Free Economic Zone Law.

It must be stated that there are peculiarities in the creation of free economic zones in Europe. Establishment of preferential regimes for economic activities in certain designated states territories is becoming a fairly common phenomenon in international economic practice. United Nations according to the organization (UN), over 120 countries of the world can to count about 3 thousand special economic zones providing jobs per 50 million people. Legislation on the operation of the SEZ of European countries, including measures of state support and benefits, the analysis testifies to the fact that the development of the legal SEZ regime is exclusively national within the legislative framework. This provision applies to countries belonging to the European Union. An exception is the customs regulation, where the unification of legal regulations is carefully followed. The European Commission recommends the following investment promotion countries tools: 1. exempting companies and organizations from real estate tax; 2. exempting from deductions from income according to LR road maintenance and development program financing law (road tax); 3. exemption from profit tax; 4. by applying a 50% lower land rent for the zone management company leased state land (Commission, 1998).

Currently there are seven free economic zones in these cities of Lithuania: Akmenė, Kaunas, Klaipėda, Kėdainiai, Šiauliai, Panevėžys and Marijampolė. The investors established in free economic zones can take advantage of developed infrastructure as well as favorable economic and legal regime. Kaunas and Klaipėda are well regarded, because of their location: Kaunas is situated in the middle of Lithuania and offers good access to all the parts of the country and international highway\railway systems while Klaipėda situated on the coast of Baltic Sea has a port which facilitates shipping and receipt of goods. Four of the free economic zones have access to an airport close by as well.

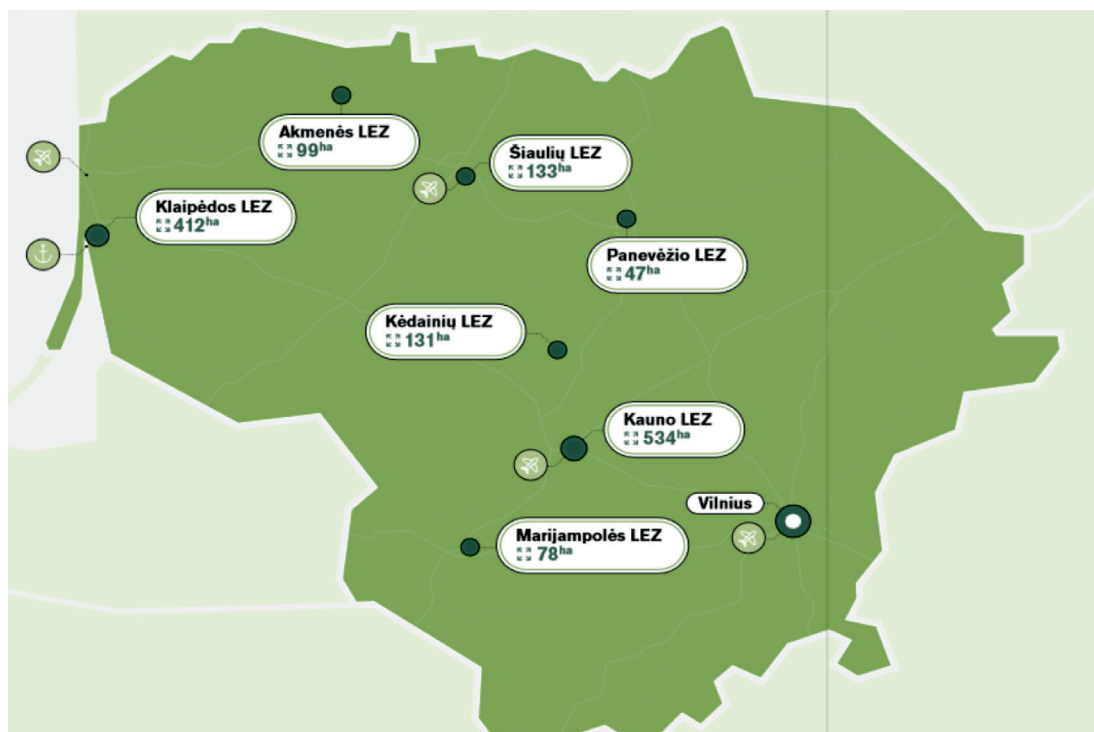

Figure 1. Location and areas of economic zones of Lithuania (Invest Lithuania, 2024)

Meanwhile, the free economic zones of Marijampolė, Akmenė, Kėdainiai, Panevėžys and Šiauliai can be classified as recently established, since the activity started 10 years ago or less. Observing the expansion trends of the SEZs of Šiauliai, Panevėžys, Marijampolė, Kėdainiai and

Akmenė, it can be said that the smallest number of new companies were established in them - just one. The Panevėžys SEZ was supplemented by a third investor - UAB «IMG Lithuania», which is a company with Norwegian capital that specializes in furniture production. The company's investment will reach 10 million EUR and 125 jobs will be created. In other SEZs, three companies are still preparing to start operations: Kėdainių SEZ will be supplemented by UAB «Ikaras», which will invest 3 mln. EUR, will be engaged in furniture production and even 80 percent. manufactured products will be exported; Natural fiber UAB carries out the construction works of the hemp stalk processing plant, invested 8 million EUR amount, and the number of employees will reach over 30. Panevėžys SEZ development is carried out by AR Maistas UAB – a company that bakes flour products.

■ Literature Review

Economic is treated as a critical component of the region's development, forming the basis for developing other components. Moreover, regional economic development can be defined as the development, comprehensive process of change that promotes long-term economic growth, transformation that improves the economic quality of life of society members in the community. Nowadays, the regional and spatial policy focuses on supporting the development of network connections among business entities, local authorities, and the business environment (Hajduga, Pilewicz and Mempel-Śnieżyk, 2018). Point out that regional economic development can be understood as a result of regional competitiveness driven by a tendency to fight for a better economic position. The economic development of the region focuses on quality improvement, risk reduction, innovation and entrepreneurship, which lead to a faster and higher trajectory of economic growth at the regional and national level. The economic development of a region can also be defined as a mechanism for expanding economic actors' opportunities. These participants can be individuals, firms, or industry representatives (Feldman, Hadjimichael, & Lanahan, 2020).

In the development of regions, such factors are important as: the regulatory base and the dynamics of operational activities, socio-economic impact of SEZ and future of SEZ and influence of public policy.

In terms of regulatory framework and dynamics of operational activities, it is stated that the legal framework governing SEZs in Lithuania is enshrined in the law on Special Economic Zones, which provides a legislative basis for their creation, operation and management. The mechanisms of regulation of SEZ in Lithuania contain incentives from customs, tax, ready infrastructure, leasing of land and softened export procedures. One of the key points that has been done by the Lithuanian government is the simplification of procedures for skilled workers who would like to work in SEZ in terms of licensing and permission (Daugeliene & Mandravickas, 2018). Discussing about socio-economic impact of SEZ it is stated that SEZs in Lithuania have brought significant socio-economic benefits, contributing to job creation, technology transfer and export diversification. By attracting transnational corporations and strengthening cooperation between domestic and foreign enterprises, SEZ encourages industrial growth and innovation. In addition, the creation of SEZs stimulated regional development, especially in peripheral areas, to create employment opportunities and improve communication with infrastructure. However, the problems remain, including the need to ensure sustainable development, solve environmental problems, and promote inclusive growth within SEZs (Tseslinskas and Kuzmarskaite, 2019). Future of SEZ and influence of public policy it is obvious that SEZ will play a vital role in the economic development and prosperity of Lithuania that fosters the mechanisms and tools for a better future. In addition, aligning the policies of creating special economic zones with broader national development goals such as sustainable growth, social integration and environmental sustainability will be important to maximize their impact. Continued investment in infrastructure, education, and skills development will further increase the competitiveness of SEZs and ensure their long-term viability (Baniulis and Remeikiene, 2020).

The concept of SEZ was first introduced in Lithuania in the early 1990s, after the collapse of the Soviet Union and subsequent transition to a market economy. The main goal was to attract foreign investment, stimulate industrialization and integrate into the world economy. The original SEZs were created in strategically located regions such as Klaipeda, Kaunas and Panevezis and offered simplified tax incentives, simplified administrative procedures and infrastructure support to encourage investment (Daugeliene & Mandravickas, 2018). Methodologies on the establishment and assessment of free economic zones recommend the use of certain criteria. We see them in table 1.

Table 1. Criteria determining the creation and operation of free economic zones

Comparative analysis of seven Lithuanian free economic zones							
Criterion / Zone	Kaunas	Klaipėda	Šauliai	Marijampolė	Kėdainiai	Panevėžys	Akmenė
Highway	A1 connects Kaunas with Klaipėda and Vilnius stretches towards Minsk, Kiev, Moscow	A1 connects Kaunas with Klaipėda and Vilnius stretches towards Minsk, Kiev, Moscow	The A6 highway stretches from Warsaw to St Petersburg, on the way Riga, Tallinn	The A6 highway stretches from Warsaw to St Petersburg, on the way Riga, Tallinn	The A6 highway stretches from Warsaw to St Petersburg, on the way Riga, Tallinn	The A6 highway stretches from Warsaw to St Petersburg, on the way Riga, Tallinn	
Road surface quality	Among the best in Europe	Among the best in Europe	Among the best in Europe	Among the best in Europe	Among the best in Europe	Among the best in Europe	Among the best in Europe
Airports	Kaunas airport	Palanga Airport	Palanga Airport	Kaunas airport	Kaunas airport, Vilnius airport	Vilnius airport	Palanga Airport
Sea and river port	River port in Kaunas	Sea port in Klaipėda					

Source: compiled by the author

Methodologies for the creation of free economic zones are suggest an assessment of airport influence area and accessibility to industrial areas to maximize small town with a radius of 69.90 km, the sea port – 51.91 km, the signal terminal – with a radius of 20.08 km, and the main ones’ roads – at a distance of 3.49 km. Outside of this area of influence parks may be viewed as poorly accessible. Free economic zones are concentrated near highways of European significance and larger cities, however according to the method proposed by scientists, after evaluating air or location of seaports, their sufficient accessibility only the SEZs located in Vilnius, Kaunas, Klaipėda and Šiauliai.

According to the number of Special Economic Zones operating in the country, Lithuania is the third in the Western world, after the United States of America and Poland. While SEZs can be found in about 70 percent of developed countries and are mostly customs-free zones to encourage foreign trade, Lithuania, Poland, and other countries like Bulgaria are different, with other fiscal incentives offered as well in an effort to boost the growth of industry, especially in the less developed regions of these countries. Currently, there are 16 SEZs (7 Free Economic Zones (FEZs) and 9 industrial parks) in Lithuania, 21 in Poland, 262 in the United States. Following Lithuania, Croatia is in fourth place with 11, while Bulgaria is fifth with 9 SEZs. Foreign direct investment (FDI) flow for 2018 in Lithuania increased by 39%, to 905 million EUR, compared to 2017 figures of 654 million EUR. The situation is different globally, with FDI flows continuing to slide, falling by 13 percent to \$1.3 trillion from \$1.5 trillion recorded in 2017. In Lithuania, manufacturing and logistics companies established in SEZ territories, having invested more than

a million EUR, and business service companies that have invested more than 100 thousand EUR do not pay corporate income tax for 10 years with a reduced (7.5%) tariff for further six years after that. These companies are also often relieved from paying the real estate tax. In the United States and Western Europe, “freeports” are the most common customs-free zones. The main rationale for establishing SEZ in developed economies is to reduce the distortionary effects of tariffs and regulatory “costs” associated with importing, the UNSTAD economists state (UNCTAD, 2019).

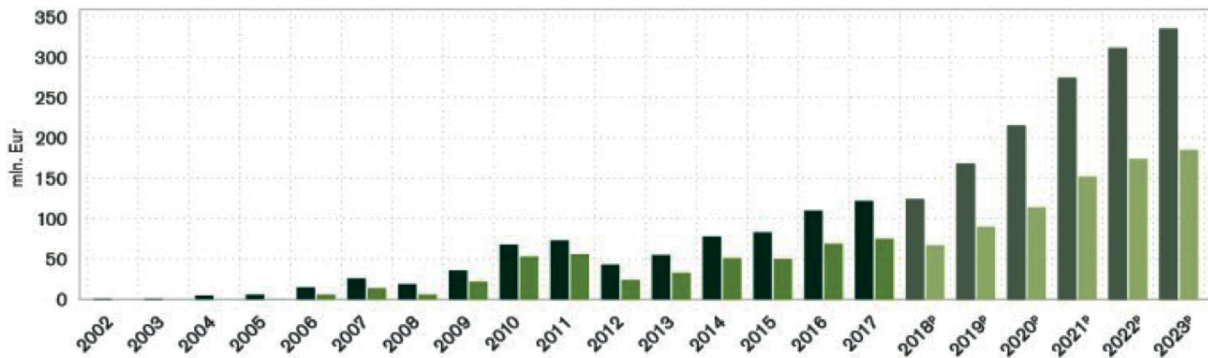

Figure 2. Benefits of Free Economic Zones (Invest Lithuania, 2024). Value added (dark line) and profit (light line)

■ Discussion

An important issue is whether the free economic zones in Lithuania are expanding efficiently and evenly (Guzovska, 2020). The factors of development of free economic zones can be divided into initial and main ones (Danilevičienė, Lukšytė, 2017). Initial factors include general information about country: economic situation, economic indicators, geographical location, current currency, data about the market. Meanwhile, the main factors that mainly determine the development of the SEZ are: the tax system, level of corruption, stability of the political system. It was determined that note that investors first pay attention to the state political - economic situation. Political stability is considered an important factor, which is necessary for the successful development of the SEZ. Because investors prefer a country that is advanced and tourism business opportunities, it is a country that lacks political-economic stability, often development scares off investors.

Convenient location and good communication not only within the country, but also with neighboring countries, around the world are particularly important factors for the development of SEZs. As the main advantages of Lithuania, which having a positive effect on the successful development of the SEZ are highways, airports, and seas located near the zones port, railway, educational institutions, etc.

An important question is what are the possibilities for the development of free economic zones in Lithuania:

The free economic zones in Lithuania are expanding ineffective because the infrastructure of the available area is not properly prepared. Comparing the use of the SEZ area with neighboring Poland, it is noticeable that Poland, which has twice the number of free economic zones, also does not use the free area. It is predicted that after a five-year period, the occupancy of the sub-leased area will reach 550 ha, which means that its occupancy will be increased by 38%, but the area of 357 ha (62 percent). It is likely that the fully leased space will be more than 10 years from now.

After conducting an investigation, the State Control of Lithuania found that the strategic planning documents foresee the development of free economic zones, but do not foresee separate measures and investment amounts for the development of the zones’ engineering infrastructure, do not set specific targets for the zones’ performance, and hence do not identify the added value that the zones’ activities are expected to bring at the national level.

It can be argued that factors such as political stability, tax benefits, location, qualified workforce are of particular importance for attracting investors. The main tax relief that encourages activities in the SEZ is considered to be the profit tax, which exempts investors from paying tax for 6 tax periods, and for the following 10 years followed by 50% reduced corporate tax liability. However, before using the toll booths benefits need to generate profit in the beginning, and skilled labor contributes the most to this. The study revealed that investors lack skilled labor, and according to the statistics department, in Lithuania over 50 percent of all the unemployed have only obtained secondary education.

After conducting an investigation, the State Control of Lithuania found that the law sets target for the use of regional infrastructure and high-tech development in the zones, the achievement of which is not measured. No performance indicators related to the use of regional infrastructure (seaport, Kaunas airport, railways and motorways) have been set for the Kaunas and Klaipėda zones; no performance indicators related to the development of high-technology or the advancement of science have been set for any of the zone's management companies. According to the data collected by the auditors, 78% (71 out of 91) of the enterprises operating in the territory of the zones in 2023 were not engaged in high-tech activities (Ambrusevič, 2010).

We can provide recommendations to achieve these goals. First of all, need that the national public administration bodies should concentrate on the improvements and possible investments on infrastructure of the SEZs, establishing them is not enough for them to be successful while attracting SEZ, foreign and local investors. Depending on the conclusions of this study the most important need of the sample SEZs is investments on the infrastructure. Second, in cases that local public administration bodies of the host regions that are working cohesively with the SEZs in development policies and projects, the benefit to the regional economic development is maximized. The local public administration bodies of the host regions of the sample SEZs to take (even) more active role in the development process. Thirdly, national and local public administration bodies to work on the policies in order to prevent or at least minimize the emigration and outflowing brain drain so that when the SEZs become more attractive, with new company activities and need to fill the labor gap, inflowing brain drain goal may be achieved. And fourth, it is very important that the zones work together with other regional actors such as educational institutions and local businesses on the process of development of the region. The sample SEZs to work on regional alliances such as clusters in order to maximize number of elements; the attractiveness of the zone to the local and foreign investors, the regional reputation or value and interregional competitiveness of the host region.

■ Conclusion

In conclusion, SEZs have become catalysts for economic growth and industrial development in Lithuania, contributing to job creation, technology dissemination and export expansion. Despite the emerging problems, including the complexity of regulation and global economic uncertainty, the SEZ remains an integral part of Lithuania's economic transformation program. By creating a favorable business environment, encouraging innovation and expanding contacts, Lithuania will be able to fully use the potential of the SEZ to ensure sustainable development and prosperity.

The economic, social and investment climate of Lithuania also depends on the activities carried out by the SEZ. Although most authors highlight the possible benefits of the SEZ for the region, we have to prove it with concrete indicators.

References:

1. Ambrusevič, N. (2010). Sector of High Technology in the Baltic States: Comparative Analysis. 6th International Scientific Conference Business and Management 2010, Selected Papers. VGTU Publishing House "Technika". Vilnius. 311-320.
2. Baniulis, R., & Remeikiene, R. (2020). Sustainable Development of Special Economic Zones: Case of Lithuania. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 11(8), 1747-1757.

5. Cieslinskas, R., & Kuzmarskaitė, A. (2019). Development of Special Economic Zones: The Lithuanian Case. *Intellectual Economics*, 13(1), 53-62.
6. Commission Implementing Regulation (EU) 2052/88 1988 Official Journal of the European Union, L 185. Available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31988R2052&from=EN> (2018-03-03)
8. Daugeliene, R., & Mandravickas, A. (2018). Influence of Special Economic Zones on the National Economy: The Lithuanian Case. *Engineering Economics*, 29(4), 454-463.
9. Guzovska, A. (2020). Laisvųjų ekonominių zonų Lietuvoje plėtros vertinimas, Vilnius.
10. Invest Lithuania. (2024). Available online: <https://investlithuania.com/lt/>
11. Lietuvos Respublikos Seimas. (2000). Law on Special Economic Zones. Available online: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.38026?jfwid=fhhu5mkfh>
12. Ministry of Economy of the Republic of Lithuania. (2023). Special Economic Zones in Lithuania: Annual Report. Available online: https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-06/ip239_en.pdf
13. World Bank Group. (2021). Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges, and Future Directions. Washington, DC: World Bank.
14. Vabuolytė, V., & Burinskienė, M. (2019). Pramoninių parkų išsidėstymas Lietuvos Respublikos teritorijoje. *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania*, Volume 11, Article ID: mla.2019.10591, 1–7
15. State Control of Lithuania. Assessment of the operation of Free Economic Zones, 2 August 2023, No. VRE-4.
16. UN Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2019. Special Economic Zones (UNCTAD/WIR/2019): <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2019>

ЛИТВАДАҒЫ АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫҢ ДИНАМИКАСЫ МЕН ЭСЕРІН ЗЕРТТЕУ: ЖАН-ЖАҚТЫ ТАЛДАУ

Н. Саулюс

PhD, профессор

Миколас Ромерис университеті

Вильнюс қ., Литва

e-mail: saunef@mruni.eu

***Аңдатпа.** Арнайы экономикалық аймақтар (АЭА) бүкіл әлемде экономикалық дамуды ынталандыру, шетелдік инвестицияларды тарту және өнеркәсіптік өсуді жеделдетудің маңызды тетіктеріне айналды. Балтық өңірінде орналасқан Литва экономикалық прогресті ынталандыру және әлемдік нарықтағы өз орнын нығайту үшін АЭА-ны стратегиялық тұрғыдан пайдаланады. Бұл құжатта Литваның арнайы экономикалық аймақтарына талдау, атап айтқанда, құру мақсаты, эволюциялық дамуы мен кезеңдері, үкімет тарапынан құқықтық және экономикалық реттеу көрсетіледі. АЭА-ның проблемалары, күшті және әлсіз жақтары бойынша терең талдауы тұрақты дамуды бейімдеу жолын көрсетті, оған тереңдетілген талқылаулар ықпал етті.*

***Түйін сөздер:** арнайы экономикалық аймақтар, мемлекеттік басқару, экономикалық даму, экономикалық прогресс, әлемдік нарық.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ И ВЛИЯНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ЛИТВЕ: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ

Н. Саулюс

PhD, профессор

Университет Миколаса Ромериса

г. Вильнюс, Литва

e-mail: saunef@mruni.eu

***Абстракт.** Специальные экономические зоны (СЭЗ) стали важными механизмами стимулирования экономического развития, привлечения иностранных инвестиций и ускорения промышленного роста во всем мире. Литва, расположенная в Балтийском регионе, стратегически использует СЭЗ для стимулирования экономического прогресса и укрепления своих позиций на мировом рынке. В этом документе будет представлен анализ специальных экономических зон Литвы, в частности, цель создания, эволюционное развитие и этапы, юридическое и экономическое регулирование со стороны правительства. Глубокий анализ СЭЗ с точки зрения проблем, сильных и слабых сторон показал путь к адаптации устойчивого развития, чему способствовали глубокие дискуссии.*

***Ключевые слова:** специальные экономические зоны, государственное управление, экономическое развитие, экономический прогресс, мировой рынок.*